നമോ തസ്സ ഭഗവതോ അരഹതോ സമ്മാസമ്ബുദ്ധസ്സ

അഭിധമ്മത്ഥസങ്ഗഹോ

ഗന്ഥാരമ്ഭകഥാ

൧. സമ്മാസമ്ബുദ്ധമതുലം , സസദ്ധമ്മഗണുത്തമം.

അഭിവാദിയ ഭാസിസ്സം, അഭിധമ്മത്ഥസങ്ഗഹം.

ചതുപരമത്ഥധമ്മോ

൨. തത്ഥ വുത്താഭിധമ്മത്ഥാ, **ചതുധാ പരമത്ഥതോ**.

ചിത്തം ചേതസികം രൂപം, നിബ്ബാനമിതി സബ്ബഥാ.

൧. ചിത്തപരിച്ഛേദോ

ഭൂമിഭേദചിത്തം

൩. തത്ഥ **ചിത്തം** താവ ചതുബ്ബിധം ഹോതി കാമാവചരം രൂപാവചരം അരൂപാവചരം ലോകുത്തരഞ്ചേതി.

അകുസലചിത്തം

൪. തത്ഥ കതമം **കാമാവചരം**? സോമനസ്സസഹഗതം ദിട്ഠിഗതസമ്പയുത്തം അസങ്ഖാരികമേകം, സസങ്ഖാരികമേകം, സോമനസ്സസഹഗതം ദിട്ഠിഗതവിപ്പയുത്തം അസങ്ഖാരികമേകം, സസങ്ഖാരികമേകം , ഉപേക്ഖാസഹഗതം ദിട്ഠിഗതസമ്പയുത്തം അസങ്ഖാരികമേകം, സസങ്ഖാരികമേകം, ഉപേക്ഖാസഹഗതം ദിട്ഠിഗതവിപ്പയുത്തം അസങ്ഖാരികമേകം, സസങ്ഖാരികമേകന്തി ഇമാനി അട്ഠപി ലോഭസഹഗതചിത്താനി നാമ.

൫. ദോമനസ്സസഹഗതം പടിഘസമ്പയുത്തം അസങ്ഖാരികമേകം, സസങ്ഖാരികമേകന്തി ഇമാനി ദ്വേപി പടിഘസമ്പയുത്തചിത്താനി നാമ.

൬. ഉപേക്ഖാസഹഗതം വിചികിച്ഛാസമ്പയുത്തമേകം, ഉപേക്ഖാസഹഗതം ഉദ്ധച്ചസമ്പയുത്തമേകന്തി ഇമാനി ദ്വേപി മോമൂഹചിത്താനി നാമ.

൭. ഇച്ചേവം സബ്ബഥാപി **ദ്വാദസാകുസലചിത്താനി** സമത്താനി.

൮. അട്ഠധാ ലോഭമൂലാനി, ദോസമൂലാനി ച ദ്വിധാ.

മോഹമൂലാനി ച ദ്വേതി, ദ്വാദസാകുസലാ സിയും.

അഹേതുകചിത്തം

൯. ഉപേക്ഖാസഹഗതം ചക്ഖുവിഞ്ഞാണം, തഥാ സോതവിഞ്ഞാണം, ഘാനവിഞ്ഞാണം, ജിവ്ഹാവിഞ്ഞാണം , ദുക്ഖസഹഗതം കായവിഞ്ഞാണം, ഉപേക്ഖാസഹഗതം സമ്പടിച്ഛനചിത്തം, ഉപേക്ഖാസഹഗതം സന്തീരണചിത്തഞ്ചേതി ഇമാനി സത്തപി അകുസലവിപാകചിത്താനി നാമ.

൧൦. ഉപേക്ഖാസഹഗതം കുസലവിപാകം ചക്ഖുവിഞ്ഞാണം, തഥാ സോതവിഞ്ഞാണം, ഘാനവിഞ്ഞാണം, ജിവ്ഹാവിഞ്ഞാണം, സുഖസഹഗതം കായവിഞ്ഞാണം, ഉപേക്ഖാസഹഗതം സമ്പടിച്ഛനചിത്തം, സോമനസ്സസഹഗതം സന്തീരണചിത്തം, ഉപേക്ഖാസഹഗതം സന്തീരണചിത്തഞ്ചേതി ഇമാനി അട്ഠപി കുസലവിപാകാഹേതുകചിത്താനി നാമ.

൧൧. ഉപേക്ഖാസഹഗതം പഞ്ചദ്വാരാവജ്ജനചിത്തം, തഥാ മനോദ്വാരാവജ്ജനചിത്തം, സോമനസ്സസഹഗതം ഹസിതുപ്പാദചിത്തഞ്ചേതി ഇമാനി തീണിപി അഹേതുകകിരിയചിത്താനി നാമ.

൧൨. ഇച്ചേവ സബ്ബഥാപി **അട്ഠാരസാഹേതുകചിത്താനി** സമത്താനി.

൧൩. സത്താകുസലപാകാനി, പുഞ്ഞപാകാനി അട്ഠധാ.

ക്രിയചിത്താനി തീണീതി, അട്ഠാരസ അഹേതുകാ.

സോഭനചിത്തം

൧൪. പാപാഹേതുകമുത്താനി, **സോഭനാനീ**തി വുച്ചരേ.

ഏകൂനസട്ഠി ചിത്താനി, അഥേകനവുതീപി വാ.

കാമാവചരസോഭനചിത്തം

൧൫. സോമനസ്സസഹഗതം ഞാണസമ്പയുത്തം അസങ്ഖാരികമേകം, സസങ്ഖാരികമേകം, സോമനസ്സസഹഗതം ഞാണവിപ്പയുത്തം അസങ്ഖാരികമേകം, സസങ്ഖാരികമേകം, ഉപേക്ഖാസഹഗതം ഞാണസമ്പയുത്തം അസങ്ഖാരികമേകം, സസങ്ഖാരികമേകം. ഉപേക്ഖാസഹഗതം ഞാണവിപ്പയുത്തം അസങ്ഖാരികമേകം, സസങ്ഖാരികമേകന്തി ഇമാനി അട്ഠപി കാമാവചരകുസലചിത്താനി നാമ.

൧൬. സോമനസ്സസഹഗതം ഞാണസമ്പയുത്തം അസങ്ഖാരികമേകം, സസങ്ഖാരികമേകം, സോമനസ്സസഹഗതം ഞാണവിപ്പയുത്തം അസങ്ഖാരികമേകം, സസങ്ഖാരികമേകം, ഉപേക്ഖാസഹഗതം ഞാണസമ്പയുത്തം അസങ്ഖാരികമേകം, സസങ്ഖാരികമേകം, ഉപേക്ഖാസഹഗതം ഞാണവിപ്പയുത്തം അസങ്ഖാരികമേകം, സസങ്ഖാരികമേകന്തി ഇമാനി അട്ഠപി സഹേതുകകാമാവചരവിപാകചിത്താനി നാമ.

൧൭. സോമസ്സസഹഗതം ഞാണസമ്പയുത്തം അസങ്ഖാരികമേകം, സസങ്ഖാരികമേകം, സോമനസ്സസഹഗതം ഞാണവിപ്പയുത്തം അസങ്ഖാരികമേകം , സസങ്ഖാരികമേകം, ഉപേക്ഖാസഹഗതം

ഞാണസമ്പയുത്തം അസങ്ഖാരികമേകം, സസങ്ഖാരികമേകം, ഉപേക്ഖാസഹഗതം ഞാണവിപ്പയുത്തം അസങ്ഖാരികമേകം, സസങ്ഖാരികമേകന്തി ഇമാനി അട്ഠപി സഹേതുകകാമാവചരകിരിയചിത്താനി നാമ.

൧൮. ഇച്ചേവം സബ്ബഥാപി **ചതുവീസതി സഹേതുകകാമാവചരകുസലവിപാകകിരിയചിത്താനി** സമത്താനി.

൧൯. വേദനാഞാണസങ്ഖാരഭേദേന ചതുവീസതി.

സഹേതുകാമാവചരപുഞ്ഞപാകക്രിയാ മതാ.

൨൦. കാമേ തേവീസ പാകാനി, പുഞ്ഞാപുഞ്ഞാനി വീസതി.

ഏകാദസ ക്രിയാ ചേതി, ചതുപഞ്ഞാസ സബ്ബഥാ.

രൂപാവചരചിത്തം

൨൧. വിതക്കവിചാരപീതിസുഖേകഗ്ഗതാസഹിതം പഠമജ്ഝാനകുസലചിത്തം, വിചാരപീതിസുഖേകഗ്ഗതാസഹിതം ദുതിയജ്ഝാനകുസലചിത്തം, പീതിസുഖേകഗ്ഗതാസഹിതം തതിയജ്ഝാനകുസലചിത്തം, സുഖേകഗ്ഗതാസഹിതം ചതുത്ഥജ്ഝാനകുസലചിത്തം, ഉപേക്ഖേകഗ്ഗതാസഹിതം പഞ്ചമജ്ഝാനകുസലചിത്തഞ്ചേതി ഇമാനി പഞ്ചപി രൂപാവചരകുസലചിത്താനി നാമ.

൨൨. വിതക്കവിചാരപീതിസുഖേകഗ്ഗതാസഹിതം പഠമജ്ഝാനവിപാകചിത്തം, വിചാരപീതിസുഖേകഗ്ഗതാസഹിതം ദുതിയജ്ഝാനവിപാകചിത്തം, പീതിസുഖേകഗ്ഗതാസഹിതം തതിയജ്ഝാനവിപാകചിത്തം, സുഖേകഗ്ഗതാസഹിതം ചതുത്ഥജ്ഝാനവിപാകചിത്തം, ഉപേക്ഖേകഗ്ഗതാസഹിതം പഞ്ചമജ്ഝാനവിപാകചിത്തഞ്ചേതി ഇമാനി പഞ്ചപി രൂപാവചരവിപാകചിത്താനി നാമ.

൨൩. വിതക്കവിചാരപീതിസുഖേകഗ്ഗതാസഹിതം പഠമജ്ഝാനകിരിയചിത്തം, വിചാരപീതിസുഖേകഗ്ഗതാസഹിതം ദുതിയജ്ഝാനകിരിയചിത്തം, പീതിസുഖേകഗ്ഗതാസഹിതം തതിയജ്ഝാനകിരിയചിത്തം , സുഖേകഗ്ഗതാസഹിതം ചതുത്ഥജ്ഝാനകിരിയചിത്തം, ഉപേക്ഖേകഗ്ഗതാസഹിതം പഞ്ചമജ്ഝാനകിരിയചിത്തഞ്ചേതി ഇമാനി പഞ്ചപി രൂപാവചരകിരിയചിത്താനി നാമ.

൨൪. ഇച്ചേവം സബ്ബഥാപി **പന്നരസ രൂപാവചരകുസലവിപാകകിരിയചിത്താനി** സമത്താനി.

൨൫. പഞ്ചധാ ഝാനഭേദേന, രൂപാവചരമാനസം.

പുഞ്ഞപാകക്രിയാഭേദാ, തം പഞ്ചദസധാ ഭവേ.

അരൂപാവചരചിത്തം

൨൬. ആകാസാനഞ്ചായതനകുസലചിത്തം, വിഞ്ഞാണഞ്ചായതനകുസലചിത്തം, ആകിഞ്ചഞ്ഞായതനകുസലചിത്തം, നേവസഞ്ഞാനാസഞ്ഞായതനകുസലചിത്തഞ്ചേതി ഇമാനി ചത്താരിപി അരൂപാവചരകുസലചിത്താനി നാമ.

൨൭. ആകാസാനഞ്ചായതനവിപാകചിത്തം, വിഞ്ഞാണഞ്ചായതനവിപാകചിത്തം, ആകിഞ്ചഞ്ഞായതനവിപാകചിത്തം, നേവസഞ്ഞാനാസഞ്ഞായതനവിപാകചിത്തഞ്ചേതി ഇമാനി ചത്താരിപി അരൂപാവചരവിപാകചിത്താനി നാമ.

൨൮. ആകാസാനഞ്ചായതനകിരിയചിത്തം, വിഞ്ഞാണഞ്ചായതനകിരിയചിത്തം, ആകിഞ്ചഞ്ഞായതനകിരിയചിത്തം, നേവസഞ്ഞാനാസഞ്ഞായതനകിരിയചിത്തഞ്ചേതി ഇമാനി ചത്താരിപി അരൂപാവചരകിരിയചിത്താനി നാമ.

൨൯. ഇച്ചേവം സബ്ബഥാപി **ദ്വാദസ അരൂപാവചരകുസലവിപാകകിരിയചിത്താനി** സമത്താനി.

൩൦. ആലമ്ബണപ്പഭേദേന , ചതുധാരുപ്പമാനസം.

പുഞ്ഞപാകക്രിയാഭേദാ, പുന ദ്വാദസധാ ഠിതം.

ലോകുത്തരചിത്തം

൩൧. സോതാപത്തിമഗ്ഗചിത്തം , സകദാഗാമിമഗ്ഗചിത്തം, അനാഗാമിമഗ്ഗചിത്തം, അരഹത്തമഗ്ഗചിത്തഞ്ചേതി ഇമാനി ചത്താരിപി ലോകുത്തരകുസലചിത്താനി നാമ.

൩൨. സോതാപത്തിഫലചിത്തം, സകദാഗാമിഫലചിത്തം, അനാഗാമിഫലചിത്തം, അരഹത്തഫലചിത്തഞ്ചേതി ഇമാനി ചത്താരിപി ലോകുത്തരവിപാകചിത്താനി നാമ.

൩൩. ഇച്ചേവം സബ്ബഥാപി **അട്ഠ ലോകുത്തരകുസലവിപാകചിത്താനി** സമത്താനി.

൩൪. ചതുമഗ്ഗപ്പഭേദേന, ചതുധാ കുസലം തഥാ.

പാകം തസ്സ ഫലത്താതി, അട്ഠധാനുത്തരം മതം.

ചിത്തഗണനസങ്ഗഹോ

൩൫. ദ്വാദസാകുസലാനേവം, കുസലാനേകവീസതി.

ഛത്തിംസേവ വിപാകാനി, ക്രിയചിത്താനി വീസതി.

൩൬. ചതുപഞ്ഞാസധാ കാമേ, രൂപേ പന്നരസീരയേ.

ചിത്താനി ദ്വാദസാരുപ്പേ, അട്ഠധാനുത്തരേ തഥാ.

൩൭. ഇത്ഥമേകൂനനവുതിപ്പഭേദം പന മാനസം.

ഏകവീസസതം വാഥ, വിഭജന്തി വിചക്ഖണാ.

വിത്ഥാരഗണനാ

൩൮. കഥമേകൂനനവുതിവിധം ചിത്തം ഏകവീസസതം ഹോതി? വിതക്കവിചാരപീതിസുഖേകഗ്ഗതാസഹിതം പഠമജ്ഝാനസോതാപത്തിമഗ്ഗചിത്തം, വിചാരപീതിസുഖേകഗ്ഗതാസഹിതം ദുതിയജ്ഝാനസോതാപത്തിമഗ്ഗചിത്തം, പീതിസുഖേകഗ്ഗതാസഹിതം തതിയജ്ഝാനസോതാപത്തിമഗ്ഗചിത്തം, സുഖേകഗ്ഗതാസഹിതം ചതുത്ഥജ്ഝാനസോതാപത്തിമഗ്ഗചിത്തം, ഉപേക്ഖേകഗ്ഗതാസഹിതം പഞ്ചമജ്ഝാനസോതാപത്തിമഗ്ഗചിത്തഞ്ചേതി ഇമാനി പഞ്ചപി സോതാപത്തിമഗ്ഗചിത്താനി നാമ.

൩൯. തഥാ സകദാഗാമിമഗ്ഗഅനാഗാമിമഗ്ഗഅരഹത്തമഗ്ഗചിത്തഞ്ചേതി സമവീസതി മഗ്ഗചിത്താനി.

൪൦. തഥാ ഫലചിത്താനി ചേതി **സമചത്താലീസ ലോകുത്തരചിത്താനി** ഭവന്തീതി.

൪൧. ഝാനങ്ഗയോഗഭേദേന, കത്വേകേകന്തു പഞ്ചധാ.

വുച്ചതാനുത്തരം ചിത്തം, ചത്താലീസവിധന്തി ച.

൪൨. യഥാ ച രൂപാവചരം, ഗയ്ഹതാനുത്തരം തഥാ.

പഠമാദിഝാനഭേദേ, ആരുപ്പഞ്ചാപി പഞ്ചമേ.

ഏകാദസവിധം തസ്മാ, പഠമാദികമീരിതം;
ഝാനമേകേകമന്തേ തു, തേവീസതിവിധം ഭവേ.

൪൩. സത്തതിംസവിധം പുഞ്ഞം, ദ്വിപഞ്ഞാസവിധം തഥാ.

പാകമിച്ചാഹു ചിത്താനി, ഏകവീസസതം ബുധാ.

ഇതി അഭിധമ്മത്ഥസങ്ഗഹേ ചിത്തസങ്ഗഹവിഭാഗോ നാമ

പഠമോ പരിച്ഛേദോ.

൨. ചേതസികപരിച്ഛേദോ

സമ്പയോഗലക്ഖണം

൧. ഏകുപ്പാദനിരോധാ ച, ഏകാലമ്ബണവത്ഥുകാ.

ചേതോയുത്താ ദ്വിപഞ്ഞാസ, ധമ്മാ ചേതസികാ മതാ.

അഞ്ഞസമാനചേതസികം

൨. കഥം? ഫസ്സോ വേദനാ സഞ്ഞാ ചേതനാ ഏകഗ്ഗതാ ജീവിതിന്ദ്രിയം മനസികാരോ ചേതി സത്തിമേ ചേതസികാ **സബ്ബചിത്തസാധാരണാ** നാമ.

൩. വിതക്കോ വിചാരോ അധിമോക്ഖോ വീരിയം പീതി ഛന്ദോ ചാതി ഛ ഇമേ ചേതസികാ **പകിണ്ണകാ** നാമ.

൪. ഏവമേതേ തേരസ ചേതസികാ **അഞ്ഞസമാനാ**തി വേദിതബ്ബാ.

അകുസലചേതസികം

൫. മോഹോ അഹിരികം അനോത്തപ്പം ഉദ്ധച്ചം ലോഭോ ദിട്ഠി മാനോ ദോസോ ഇസ്സാ മച്ഛരിയം കുക്കുച്ചം ഥിനം മിദ്ധം വിചികിച്ഛാ ചേതി ചുദ്ദസിമേ ചേതസികാ **അകുസലാ** നാമ.

സോഭനചേതസികം

൬. സദ്ധാ സതി ഹിരീ ഓത്തപ്പം അലോഭോ അദോസോ തത്രമജ്ഝത്തതാ കായപസ്സദ്ധി ചിത്തപസ്സദ്ധി കായലഹുതാ ചിത്തലഹുതാ കായമുദുതാ ചിത്തമുദുതാ കായകമ്മഞ്ഞതാ ചിത്തകമ്മഞ്ഞതാ കായപാഗുഞ്ഞതാ ചിത്തപാഗുഞ്ഞതാ കായുജുകതാ ചിത്തുജുകതാ ചേതി ഏകൂനവീസതിമേ ചേതസികാ **സോഭനസാധാരണാ** നാമ.

൭. സമ്മാവാചാ സമ്മാകമ്മന്തോ സമ്മാആജീവോ ചേതി തിസ്സോ **വിരതിയോ** നാമ.

൮. കരുണാ മുദിതാ **അപ്പമഞ്ഞായോ** നാമാതി സബ്ബഥാപി പഞ്ഞിന്ദ്രിയേന സദ്ധിം പഞ്ചവീസതിമേ ചേതസികാ **സോഭനാ**തി വേദിതബ്ബാ.

൯. ഏത്താവതാ ച -

തേരസഞ്ഞസമാനാ ച, ചുദ്ദസാകുസലാ തഥാ;
സോഭനാ പഞ്ചവീസാതി, ദ്വിപഞ്ഞാസ പവുച്ചരേ.

സമ്പയോഗനയോ

൧൦. തേസം ചിത്താവിയുത്താനം, യഥായോഗമിതോ പരം.

ചിത്തുപ്പാദേസു പച്ചേകം, സമ്പയോഗോ പവുച്ചതി.

൧൧. സത്ത സബ്ബത്ഥ യുജ്ജന്തി, യഥായോഗം പകിണ്ണകാ.

ചുദ്ദസാകുസലേസ്വേവ, സോഭനേസ്വേവ സോഭനാ.

അഞ്ഞസമാനചേതസികസമ്പയോഗനയോ

൧൨. കഥം? **സബ്ബചിത്തസാധാരണാ** താവ സത്തിമേ ചേതസികാ സബ്ബേസുപി ഏകൂനനവുതിചിത്തുപ്പാദേസു ലബ്ഭന്തി.

൧൩. **പകിണ്ണകേസു** പന വിതക്കോ താവ ദ്വിപഞ്ചവിഞ്ഞാണവജ്ജിതകാമാവചരചിത്തേസു ചേവ ഏകാദസസു പഠമജ്ഝാനചിത്തേസു ചേതി പഞ്ചപഞ്ഞാസചിത്തേസു ഉപ്പജ്ജതി.

൧൪. വിചാരോ പന തേസു ചേവ ഏകാദസസു ദുതിയജ്ഝാനചിത്തേസു ചാതി ഛസട്ഠിചിത്തേസു.

൧൫. അധിമോക്ഖോ ദ്വിപഞ്ചവിഞ്ഞാണവിചികിച്ഛാസഹഗതവജ്ജിതചിത്തേസു.

൧൬. വീരിയം പഞ്ചദ്വാരാവജ്ജനദ്വിപഞ്ചവിഞ്ഞാണസമ്പടിച്ഛനസന്തീരണവജ്ജിതചിത്തേസു.

൧൭. പീതി ദോമനസ്സുപേക്ഖാസഹഗതകായവിഞ്ഞാണചതുത്ഥജ്ഝാനവജ്ജിതചിത്തേസു.

൧൮. ഛന്ദോ അഹേതുകമോമൂഹവജ്ജിതചിത്തേസൂതി.

൧൯. തേ പന ചിത്തുപ്പാദാ യഥാക്കമം -

ഛസട്ഠി പഞ്ചപഞ്ഞാസ, ഏകാദസ ച സോളസ;
സത്തതി വീസതി ചേവ, പകിണ്ണകവിവജ്ജിതാ.

പഞ്ചപഞ്ഞാസ ഛസട്ഠിട്ഠസത്തതി തിസത്തതി;
ഏകപഞ്ഞാസ ചേകൂനസത്തതി സപകിണ്ണകാ.

അകുസലചേതസികസമ്പയോഗനയോ

൨൦. **അകുസലേസു** പന മോഹോ അഹിരികം അനോത്തപ്പം ഉദ്ധച്ചഞ്ചാതി ചത്താരോമേ ചേതസികാ സബ്ബാകുസലസാധാരണാ നാമ, സബ്ബേസുപി ദ്വാദസാകുസലേസു ലബ്ഭന്തി.

൨൧. ലോഭോ അട്ഠസു ലോഭസഹഗതചിത്തേസ്വേവ ലബ്ഭതി.

൨൨. ദിട്ഠി ചതൂസു ദിട്ഠിഗതസമ്പയുത്തേസു.

൨൩. മാനോ ചതൂസു ദിട്ഠിഗതവിപ്പയുത്തേസു.

൨൪. ദോസോ ഇസ്സാ മച്ഛരിയം കുക്കുച്ചഞ്ചാതി ദ്വീസു പടിഘസമ്പയുത്തചിത്തേസു.

൨൫. ഥിനമിദ്ധം പഞ്ചസു സസങ്ഖാരികചിത്തേസു.

൨൬. വിചികിച്ഛാ വിചികിച്ഛാസഹഗതചിത്തേയേവാതി.

൨൭. സബ്ബാപുഞ്ഞേസു ചത്താരോ,

ലോഭമൂലേ തയോ ഗതാ;
ദോസമൂലേസു ചത്താരോ,
സസങ്ഖാരേ ദ്വയം തഥാ.

വിചികിച്ഛാ വിചികിച്ഛാ-ചിത്തേ ചാതി ചതുദ്ദസ;
ദ്വാദസാകുലേസ്വേവ, സമ്പയുജ്ജന്തി പഞ്ചധാ.

സോഭനചേതസികസമ്പയോഗനയോ

൨൮. **സോഭനേസു** പന സോഭനസാധാരണാ താവ ഏകൂനവീസതിമേ ചേതസികാ സബ്ബേസുപി ഏകൂനസട്ഠിസോഭനചിത്തേസു സംവിജ്ജന്തി.

൨൯. വിരതിയോ പന തിസ്സോപി ലോകുത്തരചിത്തേസു സബ്ബഥാപി നിയതാ ഏകതോവ ലബ്ഭന്തി, ലോകിയേസു പന കാമാവചരകുസലേസ്വേവ കദാചി സന്ദിസ്സന്തി വിസും വിസും.

൩൦. അപ്പമഞ്ഞായോ പന ദ്വാദസസു പഞ്ചമജ്ഝാനവജ്ജിതമഹഗ്ഗതചിത്തേസു ചേവ കാമാവചരകുസലേസു ച സഹേതുകകാമാവചരകിരിയചിത്തേസു ചാതി അട്ഠവീസതിചിത്തേസ്വേവ കദാചി നാനാ ഹുത്വാ ജായന്തി, ഉപേക്ഖാസഹഗതേസു പനേത്ഥ കരുണാമുദിതാ ന സന്തീതി കേചി വദന്തി.

൩൧. പഞ്ഞാ പന ദ്വാദസസു ഞാണസമ്പയുത്തകാമാവചരചിത്തേസു ചേവ സബ്ബേസുപി പഞ്ചതിംസമഹഗ്ഗതലോകുത്തരചിത്തേസു ചാതി സത്തചത്താലീസചിത്തേസു സമ്പയോഗം ഗച്ഛതീതി.

൩൨. ഏകൂനവീസതി ധമ്മാ, ജായന്തേകൂനസട്ഠിസു.

തയോ സോളസചിത്തേസു, അട്ഠവീസതിയം ദ്വയം.

പഞ്ഞാ പകാസിതാ, സത്തചത്താലീസവിധേസുപി;
സമ്പയുത്താ ചതുധേവം, സോഭനേസ്വേവ സോഭനാ.

൩൩. ഇസ്സാമച്ഛേരകുക്കുച്ച-വിരതികരുണാദയോ.

നാനാ കദാചി മാനോ ച, ഥിന മിദ്ധം തഥാ സഹ.

൩൪. യഥാവുത്താനുസാരേന, സേസാ **നിയതയോഗിനോ**.

സങ്ഗഹഞ്ച പവക്ഖാമി, തേസം ദാനി യഥാരഹം.

സങ്ഗഹനയോ

൩൫. ഛത്തിംസാനുത്തരേ ധമ്മാ, പഞ്ചതിംസ മഹഗ്ഗതേ.

അട്ഠതിംസാപി ലബ്ഭന്തി, കാമാവചരസോഭനേ.

സത്തവീസതിപുഞ്ഞമ്ഹി, ദ്വാദസാഹേതുകേതി ച;
യഥാസമ്ഭവയോഗേന, പഞ്ചധാ തത്ഥ സങ്ഗഹോ.

ലോകുത്തരചിത്തസങ്ഗഹനയോ

൩൬. കഥം ? **ലോകുത്തരേസു** താവ അട്ഠസു പഠമജ്ഝാനികചിത്തേസു അഞ്ഞസമാനാ തേരസ ചേതസികാ, അപ്പമഞ്ഞാവജ്ജിതാ തേവീസതി സോഭനചേതസികാ ചേതി ഛത്തിംസ ധമ്മാ സങ്ഗഹം ഗച്ഛന്തി, തഥാ ദുതിയജ്ഝാനികചിത്തേസു വിതക്കവജ്ജാ, തതിയജ്ഝാനികചിത്തേസു വിതക്കവിചാരവജ്ജാ, ചതുത്ഥജ്ഝാനികചിത്തേസു വിതക്കവിചാരപീതിവജ്ജാ, പഞ്ചമജ്ഝാനികചിത്തേസുപി ഉപേക്ഖാസഹഗതാ തേ ഏവ സങ്ഗയ്ഹന്തീതി സബ്ബഥാപി അട്ഠസു ലോകുത്തരചിത്തേസു പഞ്ചകജ്ഝാനവസേന പഞ്ചധാവ സങ്ഗഹോ ഹോതീതി.

൩൭. ഛത്തിംസ പഞ്ചതിംസ ച, ചതുത്തിംസ യഥാക്കമം.

തേത്തിംസദ്വയമിച്ചേവം, പഞ്ചധാനുത്തരേ ഠിതാ.

മഹഗ്ഗതചിത്തസങ്ഗഹനയോ

൩൮. **മഹഗ്ഗതേസു** പന തീസു പഠമജ്ഝാനികചിത്തേസു താവ അഞ്ഞസമാനാ തേരസ ചേതസികാ, വിരതിത്തയവജ്ജിതാ ദ്വാവീസതി സോഭനചേതസികാ ചേതി പഞ്ചതിംസ ധമ്മാ സങ്ഗഹം ഗച്ഛന്തി, കരുണാമുദിതാ പനേത്ഥ പച്ചേകമേവ യോജേതബ്ബാ, തഥാ ദുതിയജ്ഝാനികചിത്തേസു വിതക്കവജ്ജാ, തതിയജ്ഝാനികചിത്തേസു വിതക്കവിചാരവജ്ജാ, ചതുത്ഥജ്ഝാനികചിത്തേസു വിതക്കവിചാരപീതിവജ്ജാ, പഞ്ചമജ്ഝാനികചിത്തേസു പന പന്നരസസു അപ്പമഞ്ഞായോ ന ലബ്ഭന്തീതി സബ്ബഥാപി സത്തവീസതിമഹഗ്ഗതചിത്തേസു പഞ്ചകജ്ഝാനവസേന പഞ്ചധാവ സങ്ഗഹോ ഹോതീതി.

൩൯. പഞ്ചതിംസ ചതുത്തിംസ, തേത്തിംസ ച യഥാക്കമം.

ബാത്തിംസ ചേവ തിംസേതി, പഞ്ചധാവ മഹഗ്ഗതേ.

കാമാവചരസോഭനചിത്തസങ്ഗഹനയോ

൪൦. **കാമാവചരസോഭനേസു** പന കുസലേസു താവ പഠമദ്വയേ അഞ്ഞസമാനാ തേരസ ചേതസികാ, പഞ്ചവീസതി സോഭനചേതസികാ ചേതി അട്ഠതിംസ ധമ്മാ സങ്ഗഹം ഗച്ഛന്തി, അപ്പമഞ്ഞാവിരതിയോ പനേത്ഥ

പഞ്ചപി പച്ചേകമേവ യോജേതബ്ബാ, തഥാ ദുതിയദ്വയേ ഞാണവജ്ജിതാ, തതിയദ്വയേ ഞാണസമ്പയുത്താ പീതിവജ്ജിതാ, ചതുത്ഥദ്വയേ ഞാണപീതിവജ്ജിതാ തേ ഏവ സങ്ഗയ്ഹന്തി. കിരിയചിത്തേസുപി വിരതിവജ്ജിതാ തഥേവ ചതൂസുപി ദുകേസു ചതുധാവ സങ്ഗയ്ഹന്തി. തഥാ വിപാകേസു ച അപ്പമഞ്ഞാവിരതിവജ്ജിതാ തേ ഏവ സങ്ഗയ്ഹന്തീതി സബ്ബഥാപി ചതുവീസതികാമാവചരസോഭനചിത്തേസു ദുകവസേന ദ്വാദസധാവ സങ്ഗഹോ ഹോതീതി.

൪൧. അട്ഠതിംസ സത്തതിംസ, ദ്വയം ഛത്തിംസകം സുഭേ.

പഞ്ചതിംസ ചതുത്തിംസ, ദ്വയം തേത്തിംസകം ക്രിയേ;
തേത്തിംസ പാകേ ബാത്തിംസ, ദ്വയേകതിംസകം ഭവേ;
സഹേതുകാമാവചരപുഞ്ഞ-പാകക്രിയാമനേ.

൪൨. നവിജ്ജന്തേത്ഥ വിരതീ, ക്രിയേസു ച മഹഗ്ഗതേ.

അനുത്തരേ അപ്പമഞ്ഞാ, കാമപാകേ ദ്വയം തഥാ;
അനുത്തരേ ഝാനധമ്മാ, അപ്പമഞ്ഞാ ച മജ്ഝിമേ;
വിരതീ ഞാണപീതീ ച, പരിത്തേസു വിസേസകാ.

അകുസലചിത്തസങ്ഗഹനയോ

൪൩. **അകുസലേസു** പന ലോഭമൂലേസു താവ പഠമേ അസങ്ഖാരികേ അഞ്ഞസമാനാ തേരസ ചേതസികാ, അകുസലസാധാരണാ ചത്താരോ ചാതി സത്തരസ ലോഭദിട്ഠീഹി സദ്ധിം എകൂനവീസതി ധമ്മാ സങ്ഗഹം ഗച്ഛന്തി.

൪൪. തഥേവ ദുതിയേ അസങ്ഖാരികേ ലോഭമാനേന.

൪൫. തതിയേ തഥേവ പീതിവജ്ജിതാ ലോഭദിട്ഠീഹി സഹ അട്ഠാരസ.

൪൬. ചതുത്ഥേ തഥേവ ലോഭമാനേന.

൪൭. പഞ്ചമേ പന പടിഘസമ്പയുത്തേ അസങ്ഖാരികേ ദോസോ ഇസ്സാ മച്ഛരിയം കുക്കുച്ചഞ്ചാതി ചതൂഹി സദ്ധിം പീതിവജ്ജിതാ തേ ഏവ വീസതി ധമ്മാ സങ്ഗയ്ഹന്തി, ഇസ്സാമച്ഛരിയകുക്കുച്ചാനി പനേത്ഥ പച്ചേകമേവ യോജേതബ്ബാനി.

൪൮. സസങ്ഖാരികപഞ്ചകേപി തഥേവ ഥിനമിദ്ധേന വിസേസേത്വാ യോജേതബ്ബാ.

൪൯. ഛന്ദപീതിവജ്ജിതാ പന അഞ്ഞസമാനാ എകാദസ, അകുസലസാധാരണാ ചത്താരോ ചാതി പന്നരസ ധമ്മാ ഉദ്ധച്ചസഹഗതേ സമ്പയുജ്ജന്തി.

൫൦. വിചികിച്ഛാസഹഗതചിത്തേ ച അധിമോക്ഖവിരഹിതാ വിചികിച്ഛാസഹഗതാ തഥേവ പന്നരസ ധമ്മാ സമുപലബ്ഭന്തീതി സബ്ബഥാപി

ദ്വാദസാകുസലചിത്തുപ്പാദേസു പച്ചേകം യോജിയമാനാപി ഗണനവസേന സത്തധാവ സങ്ഗഹിതാ ഭവന്തീതി.

൯൧. ഏകൂനവീസാട്ഠാരസ, വീസേകവീസ വീസതി.

ദ്വാവീസ പന്നരസേതി, സത്തധാ കുസലേഠിതാ.

൯൨. സാധാരണാ ച ചത്താരോ, സമാനാ ച ദസാപരേ.

ചുദ്ദസേതേ പവുച്ചന്തി, **സബ്ബാകുസലയോഗിനോ**.

അഹേതുകചിത്തസങ്ഗഹനയോ

൯൩. **അഹേതുകേസു** പന ഹസനചിത്തേ താവ ഛന്ദവജ്ജിതാ അഞ്ഞസമാനാ ദ്വാദസ ധമ്മാ സങ്ഗഹം ഗച്ഛന്തി.

൯൪. തഥാ വോട്ഠബ്ബനേ ഛന്ദപീതിവജ്ജിതാ.

൯൫. സുഖസന്തീരണേ ഛന്ദവീരിയവജ്ജിതാ.

൯൬. മനോധാതുത്തികാഹേതുകപടിസന്ധിയുഗളേ ഛന്ദപീതിവീരിയവജ്ജിതാ.

൯൭. ദ്വിപഞ്ചവിഞ്ഞാണേ പകിണ്ണകവജ്ജിതാ തേയേവ സങ്ഗയ്ഹന്തീതി സബ്ബഥാപി അട്ഠാരസസു അഹേതുകേസു ഗണനവസേന ചതുധാവ സങ്ഗഹോ ഹോതീതി.

൯൮. ദ്വാദസേകാദസ ദസ, സത്ത ചാതി ചതുബ്ബിധോ.

അട്ഠാരസാഹേതുകേസു, ചിത്തുപ്പാദേസു സങ്ഗഹോ.

൯൯. അഹേതുകേസു സബ്ബത്ഥ, സത്ത സേസാ യഥാരഹം.

ഇതി വിത്ഥാരതോ വുത്തോ, തേത്തിംസവിധസങ്ഗഹോ.

൱. ഇത്ഥം ചിത്താവിയുത്താനം, സമ്പയോഗഞ്ച സങ്ഗഹം.

ഞത്വാ ഭേദം യഥായോഗം, ചിത്തേന സമമുദ്ദിസേ.

ഇതി അഭിധമ്മത്ഥസങ്ഗഹേ ചേതസികസങ്ഗഹവിഭാഗോ നാമ

ദുതിയോ പരിച്ഛേദോ.

൩. പകിണ്ണകപരിച്ഛേദോ

൧. സമ്പയുത്താ യഥായോഗം, തേപഞ്ഞാസ സഭാവതോ.

ചിത്തചേതസികാ ധമ്മാ, തേസം ദാനി യഥാരഹം.

൨. വേദനാഹേതുതോ കിച്ചദ്വാരാലമ്ബണവത്ഥുതോ.

ചിത്തുപ്പാദവസേനേവ, സങ്ഗഹോ നാമ നീയതേ.

വേദനാസങ്ഗഹോ

൩. തത്ഥ **വേദനാസങ്ഗഹേ** താവ തിവിധാ വേദനാ സുഖം ദുക്ഖം അദുക്ഖമസുഖാ ചേതി, സുഖം ദുക്ഖം സോമനസ്സം ദോമനസ്സം ഉപേക്ഖാതി ച ഭേദേന പന പഞ്ചധാ ഹോതി.

൪. തത്ഥ സുഖസഹഗതം കുസലവിപാകം കായവിഞ്ഞാണമേകമേവ, തഥാ ദുക്ഖസഹഗതം അകുസലവിപാകം.

൫. സോമനസ്സസഹഗതചിത്താനി പന ലോഭമൂലാനി ചത്താരി, ദ്വാദസ കാമാവചരസോഭനാനി, സുഖസന്തീരണഹസനാനി ച ദ്വേതി അട്ഠാരസ കാമാവചരസോമനസ്സസഹഗതചിത്താനി ചേവ പഠമദുതിയതതിയചതുത്ഥജ്ഝാനസങ്ഖാതാനി ചതുചത്താലീസ മഹഗ്ഗതലോകുത്തരചിത്താനി ചേതി ദ്വാസട്ഠിവിധാനി ഭവന്തി.

൬. ദോമനസ്സസഹഗതചിത്താനി പന ദ്വേ പടിഘസമ്പയുത്തചിത്താനേവ.

൭. സേസാനി സബ്ബാനിപി പഞ്ചപഞ്ഞാസ ഉപേക്ഖാസഹഗതചിത്താനേവാതി.

൮. സുഖം ദുക്ഖമുപേക്ഖാതി, തിവിധാ തത്ഥ വേദനാ.

സോമനസ്സം ദോമനസ്സമിതിഭേദേന പഞ്ചധാ.

൯. സുഖമേകത്ഥ ദുക്ഖഞ്ച, ദോമനസ്സം ദ്വയേ ഠിതം.

ദ്വാസട്ഠീസു സോമനസ്സം, പഞ്ചപഞ്ഞാസകേതരാ.

ഹേതുസങ്ഗഹോ

൧൦. **ഹേതുസങ്ഗഹേ** ഹേതൂ നാമ ലോഭോ ദോസോ മോഹോ അലോഭോ അദോസോ അമോഹോ ചാതി ഛബ്ബിധാ ഭവന്തി.

൧൧. തത്ഥ പഞ്ചദ്വാരാവജ്ജനദ്വിപഞ്ചവിഞ്ഞാണസമ്പടിച്ഛനസന്തീരണവോട്ഠബ്ബനഹസനവസേന അഹേതുകചിത്താനി നാമ.

൧൨. സേസാനി സബ്ബാനിപി ഏകസത്തതി ചിത്താനി സഹേതുകാനേവ.

൧൩. തത്ഥാപി ദ്വേ മോമൂഹചിത്താനി ഏകഹേതുകാനി.

൧൪. സേസാനി ദസ അകുസലചിത്താനി ചേവ ഞാണവിപ്പയുത്താനി ദ്വാദസ കാമാവചരസോഭനാനി ചേതി ദ്വാവീസതി ദ്വിഹേതുകചിത്താനി.

൧൫. ദ്വാദസ ഞാണസമ്പയുത്തകാമാവചരസോഭനാനി ചേവ പഞ്ചതിംസ മഹഗ്ഗതലോകുത്തരചിത്താനി ചേതി സത്തചത്താലീസ തിഹേതുകചിത്താനീതി.

൧൬. ലോഭോ ദോസോ ച മോഹോ ച,

ഹേതൂ അകുസലാ തയോ;
അലോഭാദോസാമോഹോ ച,
കുസലാബ്യാകതാ തഥാ.

൧൭. അഹേതുകാട്ഠാരസേകഹേതുകാ ദ്വേ ദ്വാവീസതി.

ദ്വിഹേതുകാ മതാ സത്തചത്താലീസതിഹേതുകാ.

കിച്ചസങ്ഗഹോ

൧൮. **കിച്ചസങ്ഗഹേ** കിച്ചാനി നാമ പടിസന്ധിഭവങ്ഗാവജ്ജനദസ്സനസവനഘായനസായനഫുസനസമ്പടിച്ഛനസന്തീരണവോട്ഠബ്ബനജവനതദാരമ്മണചുതിവസേന ചുദ്ദസവിധാനി ഭവന്തി.

൧൯. പടിസന്ധിഭവങ്ഗാവജ്ജനപഞ്ചവിഞ്ഞാണഠാനാദിവസേന പന തേസം ദസധാ ഠാനഭേദോ വേദിതബ്ബോ.

൨൦. തഥ ദ്വേ ഉപേക്ഖാസഹഗതസന്തീരണാനി ചേവ അട്ഠ മഹാവിപാകാനി ച നവ രൂപാരൂപവിപാകാനി ചേതി ഏകൂനവീസതി ചിത്താനി പടിസന്ധിഭവങ്ഗചുതികിച്ചാനി നാമ.

൨൧. ആവജ്ജനകിച്ചാനി പന ദ്വേ.

൨൨. തഥാ ദസ്സനസവനഘായനസായനഫുസനസമ്പടിച്ഛനകിച്ചാനി ച.

൨൩. തീണി സന്തീരണകിച്ചാനി.

൨൪. മനോദ്വാരാവജ്ജനമേവ പഞ്ചദ്വാരേ വോട്ഠബ്ബനകിച്ചം സാധേതി.

൨൫. ആവജ്ജനദ്വയവജ്ജിതാനി കുസലാകുസലഫലകിരിയചിത്താനി പഞ്ചപഞ്ഞാസ ജവനകിച്ചാനി.

൨൬. അട്ഠ മഹാവിപാകാനി ചേവ സന്തീരണത്തയഞ്ചേതി ഏകാദസ തദാരമ്മണകിച്ചാനി.

൨൭. തേസു പന ദ്വേ ഉപേക്ഖാസഹഗതസന്തീരണചിത്താനി പടിസന്ധിഭവങ്ഗചുതിതദാരമ്മണസന്തീരണവസേന പഞ്ചകിച്ചാനി നാമ.

൨൮. മഹാവിപാകാനി അട്ഠ പടിസന്ധിഭവങ്ഗചുതിതദാരമ്മണവസേന ചതുകിച്ചാനി നാമ.

൨൯. മഹഗ്ഗതവിപാകാനി നവ പടിസന്ധിഭവങ്ഗചുതിവസേന തികിച്ചാനി നാമ.

൩൦. സോമനസ്സസന്തീരണം സന്തീരണതദാരമ്മണവസേന ദുകിച്ചം.

൩൧. തഥാ വോട്ഠബ്ബനം വോട്ഠബ്ബനാവജ്ജനവസേന.

൩൨. സേസാനി പന സബ്ബാനിപി ജവനമനോധാതുത്തികദ്വിപഞ്ചവിഞ്ഞാണാനി യഥാസമ്ഭവമേകകിച്ചാനീതി.

൩൩. പടിസന്ധാദയോ നാമ, കിച്ചഭേദേന ചുദ്ദസ.

ദസധാ ഠാനഭേദേന, ചിത്തുപ്പാദാ പകാസിതാ.

൩൪. അട്ഠസട്ഠി തഥാ ദ്വേ ച, നവാട്ഠ ദ്വേ യഥാക്കമം.

ഏകദ്വിതിചതുപഞ്ചകിച്ചഠാനാനി നിദ്ദിസേ.

ദ്വാരസങ്ഗഹോ

൩൫. **ദ്വാരസങ്ഗഹേ** ദ്വാരാനി നാമ ചക്ഖുദ്വാരം സോതദ്വാരം ഘാനദ്വാരം ജിവ്ഹാദ്വാരം കായദ്വാരം മനോദ്വാരഞ്ചേതി ഛബ്ബിധാനി ഭവന്തി.

൩൬. തത്ഥ ചക്ഖുമേവ ചക്ഖുദ്വാരം.

൩൭. തഥാ സോതാദയോ സോതദ്വാരാദീനി.

൩൮. മനോദ്വാരം പന ഭവങ്ഗന്തി പവുച്ചതി.

൩൯. തത്ഥ പഞ്ചദ്വാരാവജ്ജനചക്ഖുവിഞ്ഞാണസമ്പടിച്ഛനസന്തീരണവോട്ഠബ്ബനകാമാവചരജവനതദാരമ്മണവസേന ഛചത്താലീസ ചിത്താനി ചക്ഖുദ്വാരേ യഥാരഹം ഉപ്പജ്ജന്തി, തഥാ പഞ്ചദ്വാരാവജ്ജനസോതവിഞ്ഞാണാദിവസേന സോതദ്വാരാദീസുപി ഛചത്താലീസേവ ഭവന്തീതി സബ്ബഥാപി പഞ്ചദ്വാരേ ചതുപഞ്ഞാസ ചിത്താനി കാമാവചരാനേവ.

൪൦. മനോദ്വാരേ പന മനോദ്വാരാവജ്ജനപഞ്ചപഞ്ഞാസജവനതദാരമ്മണവസേന സത്തസട്ഠി ചിത്താനി ഭവന്തി.

൪൧. ഏകൂനവീസതി പടിസന്ധിഭവങ്ഗചുതിവസേന ദ്വാരവിമുത്താനി.

൪൨. തേസു പന പഞ്ചവിഞ്ഞാണാനി ചേവ മഹഗ്ഗതലോകുത്തരജവനാനി ചേതി ഛത്തിംസ യഥാരഹമേകദ്വാരികചിത്താനി നാമ.

൪൩. മനോധാതുത്തികം പന പഞ്ചദ്വാരികം.

൪൪. സുഖസന്തീരണവോട്ഠബ്ബനകാമാവചരജവനാനി ഛദ്വാരികചിത്താനി.

൪൫. ഉപേക്ഖാസഹഗതസന്തീരണമഹാവിപാകാനി ഛദ്വാരികാനി ചേവ ദ്വാരവിമുത്താനി ച.

൪൬. മഹഗ്ഗതവിപാകാനി ദ്വാരവിമുത്താനേവാതി.

൪൭. ഏകദ്വാരികചിത്താനി, പഞ്ചഛദ്വാരികാനി ച.

ഛദ്വാരികവിമുത്താനി, വിമുത്താനി ച സബ്ബഥാ.

ഛത്തിംസതി തഥാ തീണി, ഏകതിംസ യഥാക്കമം;
ദസധാ നവധാ ചേതി, പഞ്ചധാ പരിദീപയേ.

ആലമ്ബണസങ്ഗഹോ

൪൮. ആലമ്ബണസങ്ഗഹേ ആരമ്മണാനി നാമ രൂപാരമ്മണം സദ്ദാരമ്മണം ഗന്ധാരമ്മണം രസാരമ്മണം ഫോട്ഠബ്ബാരമ്മണം ധമ്മാരമ്മണഞ്ചേതി ഛബ്ബിധാനി ഭവന്തി.

൪൯. തത്ഥ രൂപമേവ രൂപാരമ്മണം, തഥാ സദ്ദാദയോ സദ്ദാരമ്മണാദീനി.

൫൦. ധമ്മാരമ്മണം പന പസാദസുഖുമരൂപചിത്തചേതസികനിബ്ബാനപഞ്ഞത്തിവസേന ഛധാ സങ്ഗയ്ഹതി.

൫൧. തത്ഥ ചക്ഖുദ്വാരികചിത്താനം സബ്ബേസമ്പി രൂപമേവ ആരമ്മണം, തഞ്ച പച്ചുപ്പന്നം. തഥാ സോതദ്വാരികചിത്താദീനമ്പി സദ്ദാദീനി, താനി ച പച്ചുപ്പന്നാനിയേവ.

൫൨. മനോദ്വാരികചിത്താനം പന ഛബ്ബിധമ്പി പച്ചുപ്പന്നമതീതം അനാഗതം കാലവിമുത്തഞ്ച യഥാരഹമാരമ്മണം ഹോതി.

൫൩. ദ്വാരവിമുത്താനഞ്ച പടിസന്ധിഭവങ്ഗചുതിസങ്ഖാതാനം ഛബ്ബിധമ്പി യഥാസമ്ഭവം യേഭുയ്യേന ഭവന്തരേ ഛദ്വാരഗ്ഗഹിതം പച്ചുപ്പന്നമതീതം പഞ്ഞത്തിഭൂതം വാ കമ്മകമ്മനിമിത്തഗതിനിമിത്തസമ്മതം ആരമ്മണം ഹോതി.

൫൪. തേസു ചക്ഖുവിഞ്ഞാണാദീനി യഥാക്കമം രൂപാദിഏകേകാരമ്മണാനേവ.

൫൫. മനോധാതുത്തികം പന രൂപാദിപഞ്ചാരമ്മണം.

൫൬. സേസാനി കാമാവചരവിപാകാനി ഹസനചിത്തഞ്ചേതി സബ്ബഥാപി കാമാവചരാരമ്മണാനേവ.

൫൭. അകുസലാനി ചേവ ഞാണവിപ്പയുത്തകാമാവചരജവനാനി ചേതി ലോകുത്തരവജ്ജിതസബ്ബാരമ്മണാനി.

൫൮. ഞാണസമ്പയുത്തകാമാവചരകുസലാനി ചേവ പഞ്ചമജ്ഝാനസങ്ഖാതം അഭിഞ്ഞാകുസലഞ്ചേതി അരഹത്തമഗ്ഗഫലവജ്ജിതസബ്ബാരമ്മണാനി.

൫൯. ഞാണസമ്പയുത്തകാമാവചരകിരിയാനി ചേവ കിരിയാഭിഞ്ഞാവോട്ഠബ്ബനഞ്ചേതി സബ്ബഥാപി സബ്ബാരമ്മണാനി.

൬൦. ആരുപ്പേസു ദുതിയചതുത്ഥാനി മഹഗ്ഗതാരമ്മണാനി.

൬൧. സേസാനി മഹഗ്ഗതചിത്താനി സബ്ബാനിപി പഞ്ഞത്താരമ്മണാനി.

൬൨. ലോകുത്തരചിത്താനി നിബ്ബാനാരമ്മണാനീതി.

൬൩. പഞ്ചവീസ പരിത്തമ്ഹി, ഛ ചിത്താനി മഹഗ്ഗതേ.

ഏകവീസതി വോഹാരേ, അട്ഠ നിബ്ബാനഗോചരേ.

വീസാനുത്തരമുത്തമ്ഹി , അഗ്ഗമഗ്ഗഫലുജ്ഝിതേ;
പഞ്ച സബ്ബത്ഥ ഛച്ചേതി, സത്തധാ തത്ഥ സങ്ഗഹോ.

വത്ഥുസങ്ഗഹോ

൬൪. വത്ഥുസങ്ഗഹേ വത്ഥൂനി നാമ ചക്ഖുസോതഘാനജിവ്ഹാകായഹദയവത്ഥു ചേതി ഛബ്ബിധാനി ഭവന്തി.

൬൫. താനി കാമലോകേ സബ്ബാനിപി ലബ്ഭന്തി.

൬൬. രൂപലോകേ പന ഘാനാദിത്തയം നത്ഥി.

൬൭. അരൂപലോകേ പന സബ്ബാനിപി ന സംവിജ്ജന്തി.

൬൮. തത്ഥ പഞ്ചവിഞ്ഞാണധാതുയോ യഥാക്കമം ഏകന്തേന പഞ്ച പസാദവത്ഥൂനി നിസ്സായേവ പവത്തന്തി.

൬൯. പഞ്ചദ്വാരാവജ്ജനസമ്പടിച്ഛനസങ്ഖാതാ പന മനോധാതു ച ഹദയം നിസ്സിതായേവ പവത്തന്തി.

൭൦. അവസേസാ പന മനോവിഞ്ഞാണധാതുസങ്ഖാതാ ച സന്തീരണമഹാവിപാകപടിഘദ്വയപഠമമഗ്ഗഹസനരൂപാവചരവസേന ഹദയം നിസ്സായേവ പവത്തന്തി.

൭൧. അവസേസാ കുസലാകുസലകിരിയാനുത്തരവസേന പന നിസ്സായ വാ അനിസ്സായ വാ.

൭൨. ആരുപ്പവിപാകവസേന ഹദയം അനിസ്സായേവാതി.

൩൩. ഛവത്ഥും നിസ്സിതാ കാമേ, സത്ത രൂപേ ചതുബ്ബിധാ.

തിവത്ഥും നിസ്സിതാരുപ്പേ, ധാതേ്വകാ നിസ്സിതാ മതാ.

൩൪. തേചത്താലീസ നിസ്സായ, ദ്വേചത്താലീസ ജായരേ.

നിസ്സായ ച അനിസ്സായ, പാകാരുപ്പാ അനിസ്സിതാ.

ഇതി അഭിധമ്മത്ഥസങ്ഗഹേ പകിണ്ണകസങ്ഗഹവിഭാഗോ നാമ

തതിയോ പരിച്ഛേദോ.

൪. വീഥിപരിച്ഛേദോ

൧. ചിത്തുപ്പാദാനമിച്ചേവം, കത്വാസങ്ഗഹമുത്തരം.

ഭൂമിപുഗ്ഗലഭേദേന, പുബ്ബാപരനിയാമിതം.

പവത്തിസങ്ഗഹം നാമ, പടിസന്ധിപവത്തിയം;
പവക്ഖാമി സമാസേന, യഥാസമ്ഭവതോ കഥം.

൨.. വീഥിമുത്താനം പന കമ്മകമ്മനിമിത്തഗതിനിമിത്തവസേന തിവിധാ ഹോതി വിസയപ്പവത്തി.

൩. തത്ഥ വത്ഥുദ്വാരാരമ്മണാനി പുബ്ബേ വുത്തനയാനേവ.

വിഞ്ഞാണഛക്കം

൪. ചക്ഖുവിഞ്ഞാണം സോതവിഞ്ഞാണം ഘാനവിഞ്ഞാണം ജിവ്ഹാവിഞ്ഞാണം കായവിഞ്ഞാണം മനോവിഞ്ഞാണഞ്ചേതി ഛ വിഞ്ഞാണാനി.

വീഥിഛക്കം

൫. **ഛ വീഥിയോ** പന ചക്ഖുദ്വാരവീഥി സോതദ്വാരവീഥി ഘാനദ്വാരവീഥി ജിവ്ഹാദ്വാരവീഥി കായദ്വാരവീഥി മനോദ്വാരവീഥി ചേതി ദ്വാരവസേന വാ, ചക്ഖുവിഞ്ഞാണവീഥി സോതവിഞ്ഞാണവീഥി ഘാനവിഞ്ഞാണവീഥി ജിവ്ഹാവിഞ്ഞാണവീഥി കായവിഞ്ഞാണവീഥി മനോവിഞ്ഞാണവീഥി ചേതി വിഞ്ഞാണവസേന വാ ദ്വാരപ്പവത്താ ചിത്തപ്പവത്തിയോ യോജേതബ്ബാ.

വീഥിഭേദോ

൬. അതിമഹന്തം മഹന്തം പരിത്തം അതിപരിത്തഞ്ചേതി പഞ്ചദ്വാരേ മനോദ്വാരേ പന വിഭൂതമവിഭൂതഞ്ചേതി ഛധാ വിസയപ്പവത്തി വേദിതബ്ബോ.

പഞ്ചദ്വാരവീഥി

൭. കഥം? ഉപ്പാദഠിതിഭങ്ഗവസേന ഖണത്തയം ഏകചിത്തക്ഖണം നാമ.

൮. താനി പന സത്തരസ ചിത്തക്ഖണാനി രൂപധമ്മാനമായൂ.

൯. ഏകചിത്തക്ഖണാതീതാനി വാ ബഹുചിത്തക്ഖണാതീതാനി വാ ഠിതിപ്പത്താനേവ പഞ്ചാരമ്മണാനി പഞ്ചദ്വാരേ ആപാഥമാഗച്ഛന്തി. തസ്മാ യദി ഏകചിത്തക്ഖണാതീതകം രൂപാരമ്മണം ചക്ഖുസ്സ ആപാഥമാഗച്ഛതി, തതോ ദ്വിക്ഖത്തും ഭവങ്ഗേ ചലിതേ ഭവങ്ഗസോതം വോച്ഛിന്ദിത്വാ തമേവ രൂപാരമ്മണം ആവജ്ജന്തം പഞ്ചദ്വാരാവജ്ജനചിത്തം ഉപ്പജ്ജിത്വാ നിരുജ്ഝതി, തതോ തസ്സാനന്തരം തമേവ രൂപം പസ്സന്തം ചക്ഖുവിഞ്ഞാണം, സമ്പടിച്ഛന്തം സമ്പടിച്ഛനചിത്തം, സന്തീരയമാനം സന്തീരണചിത്തം, വവത്ഥപേന്തം വോട്ഠബ്ബനചിത്തഞ്ചേതി യഥാക്കമം ഉപ്പജ്ജിത്വാ നിരുജ്ഝന്തി, തതോ പരം

ഏകൂനതിംസ കാമാവചരജവനേസു യംകിഞ്ചി ലദ്ധപച്ചയം യേഭുയ്യേന സത്തക്ഖത്തും ജവതി, ജവനാനുബന്ധാനി ച ദ്വേ തദാരമ്മണപാകാനി യഥാരഹം പവത്തന്തി, തതോ പരം ഭവങ്ഗപാതോ.

൧൧. എത്താവതാ ചുദ്ദസ വീഥിചിത്തുപ്പാദാ, ദ്വേ ഭവങ്ഗചലനാനി, പുബ്ബേവാതീതകമേകചിത്തക്ഖണന്തി കത്വാ സത്തരസ ചിത്തക്ഖണാനി പരിപൂരേന്തി, തതോ പരം നിരുജ്ഝതി, ആരമ്മണമേതം **അതിമഹന്തം** നാമ ഗോചരം.

൧൨. യാവ തദാരമ്മണുപ്പാദാ പന അപ്പഹോന്താതീതകമാപാഥമാഗതം ആരമ്മണം **മഹന്തം** നാമ, തത്ഥ ജവനാവസാനേ ഭവങ്ഗപാതോവ ഹോതി, നത്ഥി തദാരമ്മണുപ്പാദോ.

൧൩. യാവ ജവനുപ്പാദാപി അപ്പഹോന്താതീതകമാപാഥമാഗതം ആരമ്മണം **പരിത്തം** നാമ, തത്ഥ ജവനമ്പി അനുപ്പജ്ജിത്വാ ദ്വത്തിക്ഖത്തും വോട്ഠബ്ബനമേവ പവത്തതി, തതോ പരം ഭവങ്ഗപാതോവ ഹോതി.

൧൪. യാവ വോട്ഠബ്ബനുപ്പാദാ ച പന അപ്പഹോന്താതീതകമാപാഥമാഗതം നിരോധാസന്നമാരമ്മണം **അതിപരിത്തം** നാമ, തത്ഥ ഭവങ്ഗചലനമേവ ഹോതി, നത്ഥി വീഥിചിത്തുപ്പാദോ.

൧൫. ഇച്ചേവം ചക്ഖുദ്വാരേ, തഥാ സോതദ്വാരാദീസു ചേതി സബ്ബഥാപി പഞ്ചദ്വാരേ തദാരമ്മണജവനവോട്ഠബ്ബനമോഘവാരസങ്ഖാതാനം ചതുന്നം വാരാനം യഥാക്കമം ആരമ്മണഭൂതാ വിസയപ്പവത്തി ചതുധാ വേദിതബ്ബാ.

൧൬. വീഥിചിത്താനി സത്തേവ, ചിത്തുപ്പാദാ ചതുദ്ദസ.

ചതുപഞ്ഞാസ വിത്ഥാരാ, പഞ്ചദ്വാരേ യഥാരഹം.

അയമേത്ഥ പഞ്ചദ്വാരേ വീഥിചിത്തപ്പവത്തിനയോ.

മനോദ്വാരവീഥി പരിത്തജവനവാരോ

൧൭. **മനോദ്വാരേ** പന യദി **വിഭൂത**മാരമ്മണം ആപാഥമാഗച്ഛതി, തതോ പരം ഭവങ്ഗചലനമനോദ്വാരാവജ്ജനജവനാവസാനേ തദാരമ്മണപാകാനി പവത്തന്തി, തതോ പരം ഭവങ്ഗപാതോ.

൧൮. **അവിഭൂതേ** പനാരമ്മണേ ജവനാവസാനേ ഭവങ്ഗപാതോവ ഹോതി, നത്ഥി തദാരമ്മണുപ്പാദോതി.

൧൯. വീഥിചിത്താനി തീണേവ, ചിത്തുപ്പാദാ ദസേരിതാ.

വിത്ഥാരേന പനേത്ഥേക-ചത്താലീസ വിഭാവയേ;

അയമേത്ഥ പരിത്തജവനവാരോ.

അപ്പനാജവനവാരോ

൨൦. **അപ്പനാജവനവാരേ** പന വിഭൂതാവിഭൂതഭേദോ നത്ഥി, തഥാ തദാരമ്മണുപ്പാദോ ച.

൨൧. തത്ഥ ഹി ഞാണസമ്പയുത്തകാമാവചരജവനാനമട്ഠന്നം അഞ്ഞതരസ്മിം പരികമ്മോപചാരാനുലോമഗോത്രഭുനാമേന ചതുക്ഖത്തും തിക്ഖത്തുമേവ വാ യഥാക്കമം ഉപ്പജ്ജിത്വാ നിരുദ്ധാനന്തരമേവ യഥാരഹം ചതുത്ഥം, പഞ്ചമം വാ ഛബ്ബീസതിമഹഗ്ഗതലോകുത്തരജവനേസു യഥാഭിനീഹാരവസേന യം കിഞ്ചി ജവനം അപ്പനാവീഥിമോതരതി, തതോ പരം അപ്പനാവസാനേ ഭവങ്ഗപാതോവ ഹോതി.

൨൨. തത്ഥ സോമനസ്സസഹഗതജവനാനന്തരം അപ്പനാപി സോമനസ്സസഹഗതാവ പാടികങ്ഖിതബ്ബാ, ഉപേക്ഖാസഹഗതജവനാനന്തരം ഉപേക്ഖാസഹഗതാവ, തത്ഥാപി കുസലജവനാനന്തരം കുസലജവനഞ്ചേവ ഹേട്ഠിമഞ്ച ഫലത്തയമപ്പേതി, കിരിയജവനാനന്തരം കിരിയജവനം അരഹത്തഫലഞ്ചാതി.

൨൩. ദ്വത്തിംസ സുഖപുഞ്ഞമ്ഹാ, ദ്വാദസോപേക്ഖകാ പരം,

സുഖിതക്രിയതോ അട്ഠ, ഛ സമ്ഭോന്തി ഉപേക്ഖകാ.

൨൪. പുഥുജ്ജനാന സേക്ഖാനം, കാമപുഞ്ഞതിഹേതുതോ.

തിഹേതുകാമക്രിയതോ, വീതരാഗാനമപ്പനാ.

അയമേത്ഥ മനോദ്വാരേ വീഥിചിത്തപ്പവത്തിനയോ.

തദാരമ്മണനിയമോ

൨൫. സബ്ബത്ഥാപി പനേത്ഥ അനിട്ഠേ ആരമ്മണേ അകുസലവിപാകാനേവ പഞ്ചവിഞ്ഞാണസമ്പടിച്ഛനസന്തീരണതദാരമ്മണാനി.

൨൬. ഇട്ഠേ കുസലവിപാകാനി.

൨൭. അതിഇട്ഠേ പന സോമനസ്സസഹഗതാനേവ സന്തീരണതദാരമ്മണാനി, തത്ഥാപി സോമനസ്സസഹഗതകിരിയജവനാവസാനേ സോമനസ്സസഹഗതാനേവ തദാരമ്മണാനി ഭവന്തി, ഉപേക്ഖാസഹഗതകിരിയജവനാവസാനേ ച ഉപേക്ഖാസഹഗതാനേവ ഹോന്തി.

൨൮. ദോമനസ്സസഹഗതജവനാവസാനേ ച പന തദാരമ്മണാനിചേവ ഭവങ്ഗാനി ച ഉപേക്ഖാസഹഗതാനേവ ഭവന്തി, തസ്മാ യദി സോമനസ്സപടിസന്ധികസ്സ ദോമനസ്സസഹഗതജവനാവസാനേ തദാരമ്മണസമ്ഭവോ നത്ഥി, തദാ യം കിഞ്ചി പരിചിതപുബ്ബം പരിത്താരമ്മണമാരബ്ഭ ഉപേക്ഖാസഹഗതസന്തീരണം ഉപ്പജ്ജതി, തമനന്തരിത്വാ ഭവങ്ഗപാതോവ ഹോതീതി വദന്തി ആചരിയാ.

൨൯. തഥാ കാമാവചരജവനാവസാനേ കാമാവചരസത്താനം കാമാവചരധമ്മേസ്വേവ ആരമ്മണഭൂതേസു തദാരമ്മണം ഇച്ഛന്തീതി.

൩൦. കാമേ ജവനസത്താലമ്ബണാനം നിയമേ സതി.

വിഭൂതേതിമഹന്തേ ച, തദാരമ്മണമീരിതം.

അയമേത്ഥ തദാരമ്മണനിയമോ.

ജവനനിയമോ

൩൧. ജവനേസു ച പരിത്തജവനവീഥിയം കാമാവചരജവനാനി സത്തക്ഖത്തും ഛക്ഖത്തുമേവ വാ ജവന്തി.

൩൨. മന്ദപ്പവത്തിയം പന മരണകാലാദീസു പഞ്ചവാരമേവ.

൩൩. ഭഗവതോ പന യമകപാടിഹാരിയകാലാദീസു ലഹുകപ്പവത്തിയം ചത്താരിപഞ്ച വാ പച്ചവേക്ഖണചിത്താനി ഭവന്തീതിപി വദന്തി.

൩൪. ആദികമ്മികസ്സ പന പഠമകപ്പനായം മഹഗ്ഗതജവനാനിഅഭിഞ്ഞാജവനാനി ച സബ്ബദാപി ഏകവാരമേവ ജവന്തി, തതോ പരം ഭവങ്ഗപാതോ.

൩൫. ചത്താരോ പന മഗ്ഗുപ്പാദാ ഏകചിത്തക്ഖണികാ, തതോ പരം ദ്വേ തീണി ഫലചിത്താനി യഥാരഹം ഉപ്പജ്ജന്തി, തതോ പരം ഭവങ്ഗപാതോ.

൩൬. നിരോധസമാപത്തികാലേ ദ്വിക്ഖത്തും ചതുത്ഥാരുപ്പജവനം ജവതി, തതോ പരം നിരോധം ഫുസതി.

൩൭. വുട്ഠാനകാലേ ച അനാഗാമിഫലം വാ അരഹത്തഫലം വാ യഥാരഹമേകവാരം ഉപ്പജ്ജിത്വാ നിരുദ്ധേ ഭവങ്ഗപാതോവ ഹോതി.

൩൮. സബ്ബത്ഥാപി സമാപത്തിവീഥിയം ഭവങ്ഗസോതോ വിയ വീഥിനിയമോ നത്ഥീതി കത്വാ ബഹൂനിപി ലബ്ഭന്തീതി.

൩൯. സത്തക്ഖത്തും പരിത്താനി, മഗ്ഗാഭിഞ്ഞാ സകിം മതാ.

അവസേസാനി ലബ്ഭന്തി, ജവനാനി ബഹൂനിപി.

അയമേത്ഥ ജവനനിയമോ.

പുഗ്ഗലഭേദോ

൪൦. ദുഹേതുകാനമഹേതുകാനഞ്ച പനേത്ഥ കിരിയജവനാനി ചേവ അപ്പനാജവനാനി ച ലബ്ഭന്തി.

൪൧. തഥാ ഞാണസമ്പയുത്തവിപാകാനി ച സുഗതിയം.

൪൨. ദുഗ്ഗതിയം പന ഞാണവിപ്പയുത്താനി ച മഹാവിപാകാനി ന ലബ്ഭന്തി.

൪൩. തിഹേതുകേസു ച ഖീണാസവാനം കുസലാകുസലജവനാനി ന ലബ്ഭന്തി.

൪൪. തഥാ സേക്ഖപുഥുജ്ജനാനം കിരിയജവനാനി.

൪൫. ദിട്ഠിഗതസമ്പയുത്തവിചികിച്ഛാജവനാനി ച സേക്ഖാനം.

൪൬. അനാഗാമിപുഗ്ഗലാനം പന പടിഘജവനാനി ച ന ലബ്ഭന്തി.

൪൭. ലോകുത്തരജവനാനി ച യഥാരഹം അരിയാനമേവ സമുപ്പജ്ജന്തീതി.

൪൮. അസേക്ഖാനം ചതുചത്താലീസ സേക്ഖാനമുദ്ദിസേ.

ഛപ്പഞ്ഞാസാവസേസാനം, ചതുപഞ്ഞാസ സമ്ഭവാ.

അയമേത്ഥ പുഗ്ഗലഭേദോ.

ഭൂമിവിഭാഗോ

൪൯. കാമാവചരഭൂമിയം പനേതാനി സബ്ബാനിപി വീഥിചിത്താനി യഥാരഹമുപലബ്ഭന്തി.

൫൦. രൂപാവചരഭൂമിയം പടിഘജവനതദാരമ്മണവജ്ജിതാനി.

൫൧. അരൂപാവചരഭൂമിയം പഠമമഗ്ഗരൂപാവചരഹസനഹേട്ഠിമാരുപ്പവജ്ജിതാനി ച ലബ്ഭന്തി.

൫൨. സബ്ബത്ഥാപി ച തംതംപസാദരഹിതാനം തംതംദ്വാരികവീഥിചിത്താനി ന ലബ്ഭന്തേവ.

൫൩. അസഞ്ഞസത്താനം പന സബ്ബഥാപി ചിത്തപ്പവത്തി നത്ഥേവാതി.

൫൪. അസീതി വീഥിചിത്താനി, കാമേ രൂപേ യഥാരഹം.

ചതുസട്ഠി തഥാരൂപേ, ദ്വേചത്താലീസ ലബ്ഭരേ.

അയമേത്ഥ ഭൂമിവിഭാഗോ.

൫൫. ഇച്ചേവം ഛദ്വാരികചിത്തപ്പവത്തി യഥാസമ്ഭവം ഭവങ്ഗന്തരിതാ യാവതായുകമബ്ബോച്ഛിന്നാ പവത്തതി.

ഇതി അഭിധമ്മത്ഥസങ്ഗഹേ വീഥിസങ്ഗഹവിഭാഗോ നാമ

ചതുത്ഥോ പരിച്ഛേദോ.

൫. വീഥിമുത്തപരിച്ഛേദോ

൧. വീഥിചിത്തവസേനേവം, പവത്തിയമുദീരിതോ.

പവത്തിസങ്ഗഹോ നാമ, സന്ധിയം ദാനി വുച്ചതി.

൨. ചതസ്സോ ഭൂമിയോ, ചതുബ്ബിധാ പടിസന്ധി, ചത്താരി കമ്മാനി, ചതുധാ മരണുപ്പത്തി ചേതി വീഥിമുത്തസങ്ഗഹേ ചത്താരി ചതുക്കാനി വേദിതബ്ബാനി.

ഭൂമിചതുക്കം

൩. തത്ഥ അപായഭൂമി കാമസുഗതിഭൂമി രൂപാവചരഭൂമി അരൂപാവചരഭൂമി ചേതി ചതസ്സോ ഭൂമിയോ നാമ.

൪. താസു നിരയോ തിരച്ഛാനയോനി പേത്തിവിസയോ അസുരകായോ ചേതി **അപായഭൂമി ചതുബ്ബിധാ** ഹോതി.

൫. മനുസ്സാ ചാതുമഹാരാജികാ താവതിംസാ യാമാ തുസിതാ നിമ്മാനരതി പരനിമ്മിതവസവത്തീ ചേതി **കാമസുഗതിഭൂമി സത്തവിധാ** ഹോതി.

൬. സാ പനായമേകാദസവിധാപി കാമാവചരഭൂമിച്ചേവ സങ്ഖം ഗച്ഛതി.

൭. ബ്രഹ്മപാരിസജ്ജാ ബ്രഹ്മപുരോഹിതാ മഹാബ്രഹ്മാ ചേതി പഠമജ്ഝാനഭൂമി.

൮. പരിത്താഭാ അപ്പമാണാഭാ ആഭസ്സരാ ചേതി ദുതിയജ്ഝാനഭൂമി.

൯. പരിത്തസുഭാ അപ്പമാണസുഭാ സുഭകിണ്ഹാ ചേതി തതിയജ്ഝാനഭൂമി.

൧൦. വേഹപ്ഫലാ അസഞ്ഞസത്താ സുദ്ധാവാസാ ചേതി ചതുത്ഥജ്ഝാനഭൂമീതി **രൂപാവചരഭൂമി സോളസവിധാ** ഹോതി.

൧൧. അവിഹാ അതപ്പാ സുദസ്സാ സുദസ്സീ അകനിട്ഠാ ചേതി **സുദ്ധാവാസഭൂമി പഞ്ചവിധാ** ഹോതി.

൧൨. ആകാസാനഞ്ചായതനഭൂമി വിഞ്ഞാണഞ്ചായതനഭൂമി ആകിഞ്ചഞ്ഞായതനഭൂമി നേവസഞ്ഞാനാസഞ്ഞായതനഭൂമി ചേതി **അരൂപഭൂമി ചതുബ്ബിധാ** ഹോതി.

൧൩. പുഥുജ്ജനാ ന ലബ്ഭന്തി, സുദ്ധാവാസേസു സബ്ബഥാ.

സോതാപന്നാ ച സകദാഗാമിനോ ചാപി പുഗ്ഗലാ.

൧൪. അരിയാ നോപലബ്ഭന്തി, അസഞ്ഞാപായഭൂമിസു.

സേസട്ഠാനേസു ലബ്ഭന്തി, അരിയാനരിയാപി ച.

ഇദമേത്ഥ ഭൂമിചതുക്കം.

പടിസന്ധിചതുക്കം

൧൫. അപായപടിസന്ധി കാമസുഗതിപടിസന്ധി രൂപാവചരപടിസന്ധി അരൂപാവചരപടിസന്ധി ചേതി **ചതുബ്ബിധാ പടിസന്ധി** നാമ.

൧൬. തത്ഥ അകുസലവിപാകോപേക്ഖാസഹഗതസന്തീരണം അപായഭൂമിയം ഓക്കന്തിക്ഖണേ പടിസന്ധി ഹുത്വാ തതോ പരം ഭവങ്ഗം പരിയോസാനേ ചവനം ഹുത്വാ വോച്ഛിജ്ജതി, **അയമേകാപായപടിസന്ധി** നാമ.

൧൭. കുസലവിപാകോപേക്ഖാസഹഗതസന്തീരണം പന കാമസുഗതിയം മനുസ്സാനഞ്ചേവ ജച്ചന്ധാദീനം ഭുമ്മസ്സിതാനഞ്ച വിനിപാതികാസുരാനം പടിസന്ധിഭവങ്ഗചുതിവസേന പവത്തതി.

൧൮. മഹാവിപാകാനി പന അട്ഠ സബ്ബത്ഥാപി കാമസുഗതിയം പടിസന്ധിഭവങ്ഗചുതിവസേന പവത്തന്തി.

൧൯. ഇമാ നവ കാമസുഗതിപടിസന്ധിയോ നാമ.

൨൦. സാ പനായം ദസവിധാപി കാമാവചരപടിസന്ധിച്ചേവ സങ്ഖം ഗച്ഛതി.

൨൧. തേസു ചതുന്നം അപായാനം മനുസ്സാനം വിനിപാതികാസുരാനഞ്ച ആയുപ്പമാണഗണനായ നിയമോ നത്ഥി.

൨൨. ചാതുമഹാരാജികാനം പന ദേവാനം ദിബ്ബാനി പഞ്ചവസ്സസതാനി ആയുപ്പമാണം, മനുസ്സഗണനായ നവുതിവസ്സസതസഹസ്സപ്പമാണം ഹോതി, തതോ ചതുഗ്ഗുണം താവതിംസാനം, തതോ ചതുഗ്ഗുണം യാമാനം, തതോ ചതുഗ്ഗുണം തുസിതാനം, തതോ ചതുഗ്ഗുണം നിമ്മാനരതീനം, തതോ ചതുഗ്ഗുണം പരനിമ്മിതവസവത്തീനം.

൨൩. നവസതഞ്ചേകവീസ-വസ്സാനം കോടിയോ തഥാ.

വസ്സസതസഹസ്സാനി, സട്ഠി ച വസവത്തിസു.

൨൪. പഠമജ്ഝാനവിപാകം പഠമജ്ഝാനഭൂമിയം പടിസന്ധിഭവങ്ഗചുതിവസേന പവത്തതി.

൨൫. തഥാ ദുതിയജ്ഝാനവിപാകം തതിയജ്ഝാനവിപാകഞ്ച ദുതിയജ്ഝാനഭൂമിയം.

൨൬. ചതുത്ഥജ്ഝാനവിപാകം തതിയജ്ഝാനഭൂമിയം.

൨൭. പഞ്ചമജ്ഝാനവിപാകം ചതുത്ഥജ്ഝാനഭൂമിയം.

൨൮. അസഞ്ഞസത്താനം പന രൂപമേവ പടിസന്ധി ഹോതി. തഥാ തതോ പരം പവത്തിയം ചവനകാലേ ച രൂപമേവ പവത്തിത്വാ നിരുജ്ഝതി, ഇമാ **ഛ രൂപാവചരപടിസന്ധിയോ** നാമ.

൨൯. തേസു ബ്രഹ്മപാരിസജ്ജാനം ദേവാനം കപ്പസ്സ തതിയോ ഭാഗോ ആയുപ്പമാണം.

൩൦. ബ്രഹ്മപുരോഹിതാനം ഉപഡ്ഢകപ്പോ.

൩൧. മഹാബ്രഹ്മാനം ഏകോ കപ്പോ.

൩൨. പരിത്താഭാനം ദ്വേ കപ്പാനി.

൩൩. അപ്പമാണാഭാനം ചത്താരികപ്പാനി.

൩൪. ആഭസ്സരാനം അട്ഠ കപ്പാനി.

൩൫. പരിത്തസുഭാനം സോളസ കപ്പാനി.

൩൬. അപ്പമാണസുഭാനം ദ്വത്തിംസ കപ്പാനി.

൩൭. സുഭകിണ്ഹാനം ചതുസട്ഠി കപ്പാനി.

൩൮. വേഹപ്ഫലാനം അസഞ്ഞസത്താനഞ്ച പഞ്ചകപ്പസതാനി.

൩൯. അവിഹാനം കപ്പസഹസ്സാനി.

൪൦. അതപ്പാനം ദ്വേ കപ്പസഹസ്സാനി.

൪൧. സുദസ്സാനം ചത്താരി കപ്പസഹസ്സാനി.

൪൨. സുദസ്സീനം അട്ഠ കപ്പസഹസ്സാനി.

൪൩. അകനിട്ഠാനം സോളസ കപ്പസഹസ്സാനി.

൪൪. പഠമാരുപ്പാദിവിപാകാനി പഠമാരുപ്പാദിഭൂമീസു യഥാക്കമം പടിസന്ധിഭവങ്ഗചുതിവസേന പവത്തന്തി. ഇമാ **ചതസ്സോ അരൂപപടിസന്ധിയോ** നാമ.

൪൫. തേസു പന ആകാസാനഞ്ചായതനൂപഗാനം ദേവാനം വീസതികപ്പസഹസ്സാനി ആയുപ്പമാണം.

൪൬. വിഞ്ഞാണഞ്ചായതനൂപഗാനം ദേവാനം ചത്താലീസകപ്പസഹസ്സാനി.

൪൭. ആകിഞ്ചഞ്ഞായതനൂപഗാനം ദേവാനം സട്ഠികപ്പസഹസ്സാനി.

൪൮. നേവസഞ്ഞാനാസഞ്ഞായതനൂപഗാനം ദേവാനം ചതുരാസീതികപ്പസഹസ്സാനി.

൪൯. പടിസന്ധി ഭവങ്ഗഞ്ച, തഥാ ചവനമാനസം.

ഏകമേവ തഥേവേകവിസയഞ്ചേകജാതിയം.

ഇദമേത്ഥ പടിസന്ധിചതുക്കം.

കമ്മചതുക്കം

൭൦. ജനകം ഉപത്ഥമ്ഭകം ഉപപീളകം ഉപഘാതകഞ്ചേതി **കിച്ചവസേന**.

൭൧. ഗരുകം ആസന്നം ആചിണ്ണം കടത്താകമ്മഞ്ചേതി **പാകദാനപരിയായേന**.

൭൨. ദിട്ഠധമ്മവേദനീയം ഉപപജ്ജവേദനീയം അപരാപരിയവേദനീയം അഹോസികമ്മഞ്ചേതി **പാകകാലവസേന** ചത്താരി കമ്മാനി നാമ.

൭൩. തഥാ അകുസലം കാമാവചരകുസലം രൂപാവചരകുസലം അരൂപാവചരകുസലഞ്ചേതി **പാകഠാനവസേന**.

൭൪. തത്ഥ അകുസലം കായകമ്മം വചീകമ്മം മനോകമ്മഞ്ചേതി കമ്മദ്വാരവസേന തിവിധം ഹോതി.

൭൫. കഥം? പാണാതിപാതോ അദിന്നാദാനം കാമേസുമിച്ഛാചാരോ ചേതി കായവിഞ്ഞത്തിസങ്ഖാതേ കായദ്വാരേ ബാഹുല്ലവുത്തിതോ **കായകമ്മം** നാമ.

൭൬. മുസാവാദോ പിസുണവാചാ ഫരുസവാചാ സമ്ഫപ്പലാപോ ചേതി വചീവിഞ്ഞത്തിസങ്ഖാതേ വചീദ്വാരേ ബാഹുല്ലവുത്തിതോ **വചീകമ്മം** നാമ.

൭൭. അഭിജ്ഝാ ബ്യാപാദോ മിച്ഛാദിട്ഠി ചേതി അഞ്ഞത്രാപി വിഞ്ഞത്തിയാ മനസ്മിംയേവ ബാഹുല്ലവുത്തിതോ **മനോകമ്മം** നാമ.

൭൮. തേസു പാണാതിപാതോ ഫരുസവാചാ ബ്യാപാദോ ച ദോസമൂലേന ജായന്തി.

൭൯. കാമേസുമിച്ഛാചാരോ അഭിജ്ഝാ മിച്ഛാദിട്ഠി ച ലോഭമൂലേന.

൮൦. സേസാനി ചത്താരിപി ദ്വീഹി മൂലേഹി സമ്ഭവന്തി.

൮൧. ചിത്തുപ്പാദവസേന പനേതം അകുസലം സബ്ബഥാപി ദ്വാദസവിധം ഹോതി.

൮൨. കാമാവചരകുസലമ്പി കായദ്വാരേ പവത്തം കായകമ്മം, വചീദ്വാരേ പവത്തം വചീകമ്മം, മനോദ്വാരേ പവത്തം മനോകമ്മഞ്ചേതി കമ്മദ്വാരവസേന തിവിധം ഹോതി.

൮൩. തഥാ ദാനസീലഭാവനാവസേന.

൮൪. ചിത്തുപ്പാദവസേന പനേതം അട്ഠവിധം ഹോതി.

൮൫. ദാനസീലഭാവനാപചായനവേയ്യാവച്ചപത്തിദാനപത്താനുമോദനധമ്മസ്സവനധമ്മദേസനാദിട്ഠിജുകമ്മവസേന ദസവിധം ഹോതി.

൮൬. തം പനേതം വീസതിവിധമ്പി കാമാവചരകമ്മമിച്ചേവ സങ്ഖം ഗച്ഛതി.

൮൭. രൂപാവചരകുസലം പന മനോകമ്മമേവ, തഞ്ച ഭാവനാമയം അപ്പനാപ്പത്തം, ഝാനങ്ഗഭേദേന പഞ്ചവിധം ഹോതി.

൩൬. തഥാ അരൂപാവചരകുസലഞ്ച മനോകമ്മം, തമ്പി ഭാവനാമയം അപ്പനാപ്പത്തം. ആരമ്മണഭേദേന ചതുബ്ബിധം ഹോതി.

൩൯. ഏത്ഥാകുസലകമ്മമുദ്ധച്ചരഹിതം അപായഭൂമിയം പടിസന്ധിം ജനേതി, പവത്തിയം പന സബ്ബമ്പി ദ്വാദസവിധം സത്താകുസലപാകാനി സബ്ബത്ഥാപി കാമലോകേ രൂപലോകേ ച യഥാരഹം വിപച്ചതി.

൪൦. കാമാവചരകുസലമ്പി കാമസുഗതിയമേവ പടിസന്ധിം ജനേതി, തഥാ പവത്തിയഞ്ച മഹാവിപാകാനി , അഹേതുകവിപാകാനി പന അട്ഠപി സബ്ബത്ഥാപി കാമലോകേ രൂപലോകേ ച യഥാരഹം വിപച്ചതി.

൪൧. തത്ഥാപി തിഹേതുകമുക്കട്ഠം കുസലം തിഹേതുകം പടിസന്ധിം ദത്വാ പവത്തേ സോളസ വിപാകാനി വിപച്ചതി.

൪൨. തിഹേതുകമോമകം ദ്വിഹേതുകമുക്കട്ഠഞ്ച കുസലം ദ്വിഹേതുകം പടിസന്ധിം ദത്വാ പവത്തേ തിഹേതുകരഹിതാനി ദ്വാദസ വിപാകാനി വിപച്ചതി.

൪൩. ദ്വിഹേതുകമോമകം പന കുസലം അഹേതുകമേവ പടിസന്ധിം ദേതി, പവത്തേ ച അഹേതുകവിപാകാനേവ വിപച്ചതി.

൪൪. അസങ്ഖാരം സസങ്ഖാര-വിപാകാനി ന പച്ചതി.

സസങ്ഖാരമസങ്ഖാര-വിപാകാനീതി കേചന.

തേസം ദ്വാദസ പാകാനി, ദസാട്ഠ ച യഥാക്കമം;
യഥാവുത്താനുസാരേന യഥാസമ്ഭവമുദ്ദിസേ.

൪൫. രൂപാവചരകുസലം പന പഠമജ്ഝാനം പരിത്തം ഭാവേത്വാ ബ്രഹ്മപാരിസജ്ജേസു ഉപ്പജ്ജതി.

൪൬. തദേവ മജ്ഝിമം ഭാവേത്വാ ബ്രഹ്മപുരോഹിതേസു.

൪൭. പണീതം ഭാവേത്വാ മഹാബ്രഹ്മേസു.

൪൮. തഥാ ദുതിയജ്ഝാനം തതിയജ്ഝാനഞ്ച പരിത്തം ഭാവേത്വാ പരിത്താഭേസു.

൪൯. മജ്ഝിമം ഭാവേത്വാ അപ്പമാണാഭേസു.

൫൦. പണീതം ഭാവേത്വാ ആഭസ്സരേസു.

൫൧. ചതുത്ഥജ്ഝാനം പരിത്തം ഭാവേത്വാ പരിത്തസുഭേസു.

൫൨. മജ്ഝിമം ഭാവേത്വാ അപ്പമാണസുഭേസു.

൫൩. പണീതം ഭാവേത്വാ സുഭകിണ്ഹേസു.

൫൪. പഞ്ചമജ്ഝാനം ഭാവേത്വാ വേഹപ്ഫലേസു.

൫൫. തദേവ സഞ്ഞാവിരാഗം ഭാവേത്വാ അസഞ്ഞസത്തേസു.

൮൩. അനാഗാമിനോ പന സുദ്ധാവാസേസു ഉപ്പജ്ജന്തി.

൮൪. അരൂപാവചരകുസലഞ്ച യഥാക്കമം ഭാവേത്വാ ആരുപ്പേസു ഉപ്പജ്ജന്തീതി.

൮൮. ഇത്ഥം മഹഗ്ഗതം പുഞ്ഞം, യഥാഭൂമിവവത്ഥിതം.

ജനേതി സദിസം പാകം, പടിസന്ധിപവത്തിയം.

ഇദമേത്ഥ കമ്മചതുക്കം.

ചുതിപടിസന്ധിക്കമോ

൮൯. ആയുക്ഖയേന കമ്മക്ഖയേന ഉഭയക്ഖയേന ഉപച്ഛേദകകമ്മുനാ ചേതി **ചതുധാ മരണുപ്പത്തി** നാമ.

൯൦. തഥാ ച മരന്താനം പന മരണകാലേ യഥാരഹം അഭിമുഖീഭൂതം ഭവന്തരേ പടിസന്ധിജനകം കമ്മം വാ, തംകമ്മകരണകാലേ രൂപാദികമുപലദ്ധപുബ്ബമുപകരണഭൂതഞ്ച കമ്മനിമിത്തം വാ, അനന്തരമുപ്പജ്ജമാനഭവേ ഉപലഭിതബ്ബമുപഭോഗഭൂതഞ്ച ഗതിനിമിത്തം വാ കമ്മബലേന ഛന്നം ദ്വാരാനം അഞ്ഞതരസ്മിം പച്ചുപട്ഠാതി, തതോ പരം തമേവ തഥോപട്ഠിതം ആരമ്മണം ആരബ്ഭ വിപച്ചമാനകകമ്മാനുരൂപം പരിസുദ്ധം ഉപക്കിലിട്ഠം വാ ഉപലഭിതബ്ബഭവാനുരൂപം തത്ഥോണതംവ ചിത്തസന്താനം അഭിണ്ഹം പവത്തതി ബാഹുല്ലേന, തമേവ വാ പന ജനകഭൂതം കമ്മം അഭിനവകരണവസേന ദ്വാരപ്പത്തം ഹോതി.

൯൧. പച്ചാസന്നമരണസ്സ തസ്സ വീഥിചിത്താവസാനേ ഭവങ്ഗക്ഖയേ വാ ചവനവസേന പച്ചുപ്പന്നഭവപരിയോസാനഭൂതം ചുതിചിത്തം ഉപ്പജ്ജിത്വാ നിരുജ്ഝതി, തസ്മിം നിരുദ്ധാവസാനേ തസ്സാനന്തരമേവ തഥാഗഹിതം ആരമ്മണം ആരബ്ഭ സവത്ഥുകം അവത്ഥുകമേവ വാ യഥാരഹം അവിജ്ജാനുസയപരിക്ഖിത്തേന തണ്ഹാനുസയമൂലകേന സങ്ഖാരേന ജനിയമാനം സമ്പയുത്തേഹി പരിഗ്ഗയ്ഹമാനം സഹജാതാനമധിട്ഠാനഭാവേന പുബ്ബങ്ഗമഭൂതം ഭവന്തരപടിസന്ധാനവസേന പടിസന്ധിസങ്ഖാതം മാനസം ഉപ്പജ്ജമാനമേവ പതിട്ഠാതി ഭവന്തരേ.

൯൨. മരണാസന്നവീഥിയം പനേത്ഥ മന്ദപ്പവത്താനി പഞ്ചേവ ജവനാനി പാടികങ്ഖിതബ്ബാനി, തസ്മാ യദി പച്ചുപ്പന്നാരമ്മണേസു ആപാഥഗതേസു ധരന്തേസ്വേവ മരണം ഹോതി, തദാ പടിസന്ധിഭവങ്ഗാനമ്പി പച്ചുപ്പന്നാരമ്മണതാ ലബ്ഭതീതി കത്വാ കാമാവചരപടിസന്ധിയാ ഛദ്വാരഗ്ഗഹിതം കമ്മനിമിത്തം ഗതിനിമിത്തഞ്ച പച്ചുപ്പന്നമതീതാരമ്മണം ഉപലബ്ഭതി, കമ്മം പന അതീതമേവ, തഞ്ച മനോദ്വാരഗ്ഗഹിതം, താനി പന സബ്ബാനിപി പരിത്തധമ്മഭൂതാനേവാരമ്മണാനി.

൯൩. രൂപാവചരപടിസന്ധിയാ പന പഞ്ഞത്തിഭൂതം കമ്മനിമിത്തമേവാരമ്മണം ഹോതി.

൯൪. തഥാ അരൂപപടിസന്ധിയാ ച മഹഗ്ഗതഭൂതം പഞ്ഞത്തിഭൂതഞ്ച കമ്മനിമിത്തമേവ യഥാരഹമാരമ്മണം ഹോതി.

൯൫. അസഞ്ഞസത്താനം പന ജീവിതനവകമേവ പടിസന്ധിഭാവേന പതിട്ഠാതി, തസ്മാ തേ രൂപപടിസന്ധികാ നാമ.

൯൬. അരൂപാ അരൂപപടിസന്ധികാ.

൯൭. സേസാ രൂപാരൂപപടിസന്ധികാ.

൯൮. ആരുപ്പചുതിയാ ഹോന്തി, ഹേട്ഠിമാരുപ്പവജ്ജിതാ.

പരമാരുപ്പസന്ധീ ച, തഥാ കാമതിഹേതുകാ.

രൂപാവചരചുതിയാ , അഹേതുരഹിതാ സിയും;
സബ്ബാ കാമതിഹേതുമ്ഹാ, കാമേസ്വേവ പനേതരാ.

അയമേത്ഥ ചുതിപടിസന്ധിക്കമോ.

൯൯. ഇച്ചേവം ഗഹിതപടിസന്ധികാനം പന പടിസന്ധിനിരോധാനന്തരതോ പഭുതി തമേവാരമ്മണമാരബ്ഭ തദേവ ചിത്തം യാവ ചുതിചിത്തുപ്പാദാ അസതി വീഥിചിത്തുപ്പാദേ ഭവസ്സ അങ്ഗഭാവേന ഭവങ്ഗസന്തതിസങ്ഖാതം മാനസം അബ്ബോച്ഛിന്നം നദീസോതോ വിയ പവത്തതി.

൧൦൦. പരിയോസാനേ ച ചവനവസേന ചുതിചിത്തം ഹുത്വാ നിരുജ്ഝതി.

൧൦൧. തതോ പരഞ്ച പടിസന്ധാദയോ രഥചക്കമിവ യഥാക്കമം ഏവ പരിവത്തന്താ പവത്തന്തി.

൧൦൨. പടിസന്ധിഭവങ്ഗവീഥിയോ, ചുതിചേഹ തഥാ ഭവന്തരേ.

പുന സന്ധി ഭവങ്ഗമിച്ചയം, പരിവത്തതി ചിത്തസന്തതി.

പടിസങ്ഖായപനേതമദ്ധുവം , അധിഗന്ത്വാ പദമച്ചുതം ബുധാ;
സുസമുച്ഛിന്നസിനേഹബന്ധനാ, സമമേസ്സന്തി ചിരായ സുബ്ബതാ.

ഇതി അഭിധമ്മത്ഥസങ്ഗഹേ വീഥിമുത്തസങ്ഗഹവിഭാഗോ നാമ

പഞ്ചമോ പരിച്ഛേദോ.

൬. രൂപപരിച്ഛേദോ

൧. ഏത്താവതാ വിഭത്താ ഹി, സപ്പഭേദപ്പവത്തികാ.

ചിത്തചേതസികാ ധമ്മാ, രൂപം ദാനി പവുച്ചതി.

൨. സമുദ്ദേസാ വിഭാഗാ ച, സമുട്ഠാനാ കലാപതോ.

പവത്തിക്കമതോ ചേതി, പഞ്ചധാ തത്ഥ സങ്ഗഹോ.

രൂപസമുദ്ദേസോ

൩. ചത്താരി മഹാഭൂതാനി, ചതുന്നഞ്ച മഹാഭൂതാനം ഉപാദായരൂപന്തി **ദുവിധമ്പേതം രൂപം** ഏകാദസവിധേന സങ്ഗഹം ഗച്ഛതി.

൪. കഥം? പഥവീധാതു ആപോധാതു തേജോധാതു വായോധാതു **ഭൂതരൂപം** നാമ.

൫. ചക്ഖു സോതം ഘാനം ജിവ്ഹാ കായോ **പസാദരൂപം** നാമ.

൬. രൂപം സദ്ദോ ഗന്ധോ രസോ ആപോധാതുവിവജ്ജിതം ഭൂതത്തയസങ്ഖാതം ഫോട്ഠബ്ബം **ഗോചരരൂപം** നാമ.

൭. ഇത്ഥത്തം പുരിസത്തം **ഭാവരൂപം** നാമ.

൮. ഹദയവത്ഥു **ഹദയരൂപം** നാമ.

൯. ജീവിതിന്ദ്രിയം **ജീവിതരൂപം** നാമ.

൧൦. കബളീകാരോ ആഹാരോ **ആഹാരരൂപം** നാമ.

൧൧. ഇതി ച അട്ഠാരസവിധമ്പേതം രൂപം സഭാവരൂപം സലക്ഖണരൂപം നിപ്ഫന്നരൂപം രൂപരൂപം സമ്മസനരൂപന്തി ച സങ്ഗഹം ഗച്ഛതി.

൧൨. ആകാസധാതു **പരിച്ഛേദരൂപം** നാമ.

൧൩. കായവിഞ്ഞത്തി വചീവിഞ്ഞത്തി **വിഞ്ഞത്തിരൂപം** നാമ.

൧൪. രൂപസ്സ ലഹുതാ മുദുതാ കമ്മഞ്ഞതാ വിഞ്ഞത്തിദ്വയം **വികാരരൂപം** നാമ.

൧൫. രൂപസ്സ ഉപചയോ സന്തതി ജരതാ അനിച്ചതാ **ലക്ഖണരൂപം** നാമ.

൧൬. ജാതിരൂപമേവ പനേത്ഥ ഉപചയസന്തതിനാമേന പവുച്ചതീതി ഏകാദസവിധമ്പേതം രൂപം അട്ഠവീസതിവിധം ഹോതി സരൂപവസേന.

൧൭. കഥം -

ഭൂതപ്പസാദവിസയാ, ഭാവോ ഹദയമിച്ചപി;
ജീവിതാഹാരരൂപേഹി, അട്ഠാരസവിധം തഥാ.

പരിച്ഛേദോ ച വിഞ്ഞത്തി, വികാരോ ലക്ഖണന്തി ച;
അനിപ്ഫന്നാ ദസ ചേതി, അട്ഠവീസവിധം ഭവേ.

അയമേത്ഥ രൂപസമുദ്ദേസോ.

രൂപവിഭാഗോ

൧൯. സബ്ബഞ്ച പനേതം രൂപം അഹേതുകം സപ്പച്ചയം സാസവം സങ്ഖതം ലോകിയം കാമാവചരം അനാരമ്മണം അപ്പഹാതബ്ബമേവാതി ഏകവിധമ്പി അജ്ഝത്തികബാഹിരാദിവസേന ബഹുധാ ഭേദം ഗച്ഛതി.

൧൯. കഥം? പസാദസങ്ഖാതം പഞ്ചവിധമ്പി **അജ്ഝത്തികരൂപം** നാമ, ഇതരം **ബാഹിരരൂപം**.

൨൦. പസാദഹദയസങ്ഖാതം ഛബ്ബിധമ്പി **വത്ഥുരൂപം** നാമ, ഇതരം **അവത്ഥുരൂപം**.

൨൧. പസാദവിഞ്ഞത്തിസങ്ഖാതം സത്തവിധമ്പി **ദ്വാരരൂപം** നാമ, ഇതരം അദ്വാരരൂപം.

൨൨. പസാദഭാവജീവിതസങ്ഖാതം അട്ഠവിധമ്പി **ഇന്ദ്രിയരൂപം** നാമ, ഇതരം **അനിന്ദ്രിയരൂപം**.

൨൩. പസാദവിസയസങ്ഖാതം ദ്വാദസവിധമ്പി **ഓളാരികരൂപം സന്തികേരൂപം, സപ്പടിഘരൂപഞ്ച,** ഇതരം **സുഖുമരൂപം ദൂരേരൂപം അപ്പടിഘരൂപഞ്ച**.

൨൪. കമ്മജം **ഉപാദിന്നരൂപം,** ഇതരം **അനുപാദിന്നരൂപം**.

൨൫. രൂപായതനം **സനിദസ്സനരൂപം,** ഇതരം **അനിദസ്സനരൂപം**.

൨൬. ചക്ഖാദിദ്വയം അസമ്പത്തവസേന, ഘാനാദിത്തയം സമ്പത്തവസേനാതി പഞ്ചവിധമ്പി **ഗോചരഗ്ഗാഹികരൂപം,** ഇതരം **അഗോചരഗ്ഗാഹികരൂപം**.

൨൭. വണ്ണോ ഗന്ധോ രസോ ഓജാ ഭൂതചതുക്കഞ്ചേതി അട്ഠവിധമ്പി **അവിനിബ്ഭോഗരൂപം,** ഇതരം **വിനിബ്ഭോഗരൂപം**.

൨൮. ഇച്ചേവമട്ഠവീസതി-വിധമ്പി ച വിചക്ഖണാ.

അജ്ഝത്തികാദിഭേദേന, വിഭജന്തി യഥാരഹം.

അയമേത്ഥ രൂപവിഭാഗോ.

രൂപസമുട്ഠാനനയോ

൨൯. കമ്മം ചിത്തം ഉതു ആഹാരോ ചേതി **ചത്താരി രൂപസമുട്ഠാനാനി** നാമ.

൩൦. തത്ഥ കാമാവചരം രൂപാവചരഞ്ചേതി പഞ്ചവീസതിവിധമ്പി കുസലാകുസലകമ്മമഭിസങ്ഖതം അജ്ഝത്തികസന്താനേ കമ്മസമുട്ഠാനരൂപം പടിസന്ധിമുപാദായ ഖണേ ഖണേ സമുട്ഠാപേതി.

൩൧. അരൂപവിപാകദ്വിപഞ്ചവിഞ്ഞാണവജ്ജിതം പഞ്ചസത്തതിവിധമ്പി ചിത്തം ചിത്തസമുട്ഠാനരൂപം പഠമഭവങ്ഗമുപാദായ ജായന്തമേവ സമുട്ഠാപേതി.

൩൨. തത്ഥ അപ്പനാജവനം ഇരിയാപഥമ്പി സന്നാമേതി.

൩൩. വോട്ഠബ്ബനകാമാവചരജവനാഭിഞ്ഞാ പന വിഞ്ഞത്തിമ്പി സമുട്ഠാപേന്തി.

൩൪. സോമനസ്സജവനാനി പനേത്ഥ തേരസ ഹസനമ്പി ജനേന്തി.

൩൫. സീതുണ്ഹോതുസമഞ്ഞാതാ തേജോധാതു ഠിതിപ്പത്താവ ഉതുസമുട്ഠാനരൂപം അജ്ഝത്തഞ്ച ബഹിദ്ധാ ച യഥാരഹം സമുട്ഠാപേതി.

൩൬. ഓജാസങ്ഖാതോ ആഹാരോ ആഹാരസമുട്ഠാനരൂപം അജ്ഝോഹരണകാലേ ഠാനപ്പത്തോവ സമുട്ഠാപേതി.

൩൭. തത്ഥ ഹദയഇന്ദ്രിയരൂപാനി കമ്മജാനേവ.

൩൮. വിഞ്ഞത്തിദ്വയം ചിത്തജമേവ.

൩൯. സദ്ദോ ചിത്തോതുജോ.

൪൦. ലഹുതാദിത്തയം ഉതുചിത്താഹാരേഹി സമ്ഭോതി.

൪൧. അവിനിബ്ഭോഗരൂപാനി ചേവ ആകാസധാതു ച. ചതൂഹി സമ്ഭൂതാനി.

൪൨. ലക്ഖണരൂപാനി ന കുതോചി ജായന്തി.

൪൩. അട്ഠാരസ പന്നരസ, തേരസ ദ്വാദസാതി ച.

കമ്മചിത്തോതുകാഹാര-ജാനി ഹോന്തി യഥാക്കമം.

൪൪. ജായമാനാദിരൂപാനം, സഭാവത്താ ഹി കേവലം.

ലക്ഖണാനി ന ജായന്തി, കേഹിചീതി പകാസിതം.

അയമേത്ഥ രൂപസമുട്ഠാനനയോ.

കലാപയോജനാ

൪൩. ഏകുപ്പാദാ ഏകനിരോധാ ഏകനിസ്സയാ സഹവുത്തിനോ **ഏകവീസതി രൂപകലാപാ** നാമ.

൪൪. തത്ഥ ജീവിതം അവിനിബ്ഭോഗരൂപഞ്ച ചക്ഖുനാ സഹ ചക്ഖുദസകന്തി പവുച്ചതി. തഥാ സോതാദീഹി സദ്ധിം സോതദസകം ഘാനദസകം ജിവ്ഹാദസകം കായദസകം ഇത്ഥിഭാവദസകം പുമ്ഭാവദസകം വത്ഥുദസകഞ്ചേതി യഥാക്കമം യോജേതബ്ബം. അവിനിബ്ഭോഗരൂപമേവ ജീവിതേന സഹ ജീവിതനവകന്തി പവുച്ചതി. ഇമേ **നവ കമ്മസമുട്ഠാനകലാപാ**.

൪൫. അവിനിബ്ഭോഗരൂപം പന സുദ്ധട്ഠകം, തദേവ കായവിഞ്ഞത്തിയാ സഹ കായവിഞ്ഞത്തിനവകം, വചീവിഞ്ഞത്തിസദ്ദേഹി സഹ വചീവിഞ്ഞത്തിദസകം, ലഹുതാദീഹി സദ്ധിം ലഹുതാദേകാദസകം, കായവിഞ്ഞത്തിലഹുതാദിദ്വാദസകം, വചീവിഞ്ഞത്തിസദ്ദലഹുതാദിതേരസകഞ്ചേതി **ഛ ചിത്തസമുട്ഠാനകലാപാ**.

൪൬. സുദ്ധട്ഠകം സദ്ദനവകം ലഹുതാദേകാദസകം സദ്ദലഹുതാദിദ്വാദസകഞ്ചേതി **ചത്താരോ ഉതുസമുട്ഠാനകലാപാ**.

൪൭. സുദ്ധട്ഠകം ലഹുതാദേകാദസകഞ്ചേതി **ദ്വേആഹാരസമുട്ഠാനകലാപാ**.

൪൮. തത്ഥ സുദ്ധട്ഠകം സദ്ദനവകഞ്ചേതി ദ്വേ ഉതുസമുട്ഠാനകലാപാ ബഹിദ്ധാപി ലബ്ഭന്തി, അവസേസാ പന സബ്ബേപി അജ്ഝത്തികമേവാതി.

൪൯. കമ്മചിത്തോതുകാഹാര-സമുട്ഠാനാ യഥാക്കമം.

നവ ഛ ചതുരോ ദ്വേതി, കലാപാ ഏകവീസതി.

കലാപാനം പരിച്ഛേദ-ലക്ഖണത്താ വിചക്ഖണാ;
ന കലാപങ്ഗമിച്ചാഹു, ആകാസം ലക്ഖണാനി ച.

അയമേത്ഥ കലാപയോജനാ.

രൂപപവത്തിക്കമോ

൫൦. സബ്ബാനിപി പനേതാനി രൂപാനി കാമലോകേ യഥാരഹം അനൂനാനി പവത്തിയം ഉപലബ്ഭന്തി.

൫൧. പടിസന്ധിയം പന സംസേദജാനഞ്ചേവ ഓപപാതികാനഞ്ച ചക്ഖുസോതഘാനജിവ്ഹാകായഭാവവത്ഥുദസകസങ്ഖാതാനി സത്ത ദസകാനി പാതുഭവന്തി ഉക്കട്ഠവസേന, ഓമകവസേന പന ചക്ഖുസോതഘാനഭാവദസകാനി കദാചിപി ന ലബ്ഭന്തി, തസ്മാ തേസം വസേന കലാപഹാനി വേദിതബ്ബാ.

൫൨. ഗബ്ഭസേയ്യകസത്താനം പന കായഭാവവത്ഥുദസകസങ്ഖാതാനി തീണി ദസകാനി പാതുഭവന്തി, തത്ഥാപി ഭാവദസകം കദാചി ന ലബ്ഭതി, തതോ പരം പവത്തികാലേ കമേന ചക്ഖുദസകാദീനി ച പാതുഭവന്തി.

൭൬. ഇച്ചേവം പടിസന്ധിമുപാദായ കമ്മസമുട്ഠാനാ, ദുതിയചിത്തമുപാദായ ചിത്തസമുട്ഠാനാ, ഠിതികാലമുപാദായ ഉതുസമുട്ഠാനാ, ഓജാഫരണമുപാദായ ആഹാരസമുട്ഠാനാ ചേതി ചതുസമുട്ഠാനരൂപകലാപസന്തതി കാമലോകേ ദീപജാലാ വിയ, നദീസോതോ വിയ ച യാവതായുകമബ്ബോച്ഛിന്നാ പവത്തതി.

൭൭. മരണകാലേ പന ചുതിചിത്തോപരിസത്തരസമചിത്തസ്സ ഠിതികാലമുപാദായ കമ്മജരൂപാനി ന ഉപ്പജ്ജന്തി, പുരേതരമുപ്പന്നാനി ച കമ്മജരൂപാനി ചുതിചിത്തസമകാലമേവ പവത്തിത്വാ നിരുജ്ഝന്തി, തതോ പരം ചിത്തജാഹാരജരൂപഞ്ച വോച്ഛിജ്ജതി, തതോ പരം ഉതുസമുട്ഠാനരൂപപരമ്പരാ യാവ മതകളേവരസങ്ഖാതാ പവത്തന്തി.

൭൮. ഇച്ചേവം മതസത്താനം, പുനദേവ ഭവന്തരേ.

പടിസന്ധിമുപാദായ, തഥാ രൂപം പവത്തതി.

൭൯. രൂപലോകേ പന ഘാനജിവ്ഹാകായഭാവദസകാനി ച ആഹാരജകലാപാനി ച ന ലബ്ഭന്തി, തസ്മാ തേസം പടിസന്ധികാലേ ചക്ഖുസോതവത്ഥുവസേന തീണി ദസകാനി ജീവിതനവകഞ്ചേതി ചത്താരോ കമ്മസമുട്ഠാനകലാപാ, പവത്തിയം ചിത്തോതുസമുട്ഠാനാ ച ലബ്ഭന്തി.

൮൦. അസഞ്ഞസത്താനം പന ചക്ഖുസോതവത്ഥുസദ്ദാപി ന ലബ്ഭന്തി, തഥാ സബ്ബാനിപി ചിത്തജരൂപാനി, തസ്മാ തേസം പടിസന്ധികാലേ ജീവിതനവകമേവ, പവത്തിയഞ്ച സദ്ദവജ്ജിതം ഉതുസമുട്ഠാനരൂപം അതിരിച്ചതി.

൮൧. ഇച്ചേവം കാമരൂപാസഞ്ഞിസങ്ഖാതേസു തീസു ഠാനേസു പടിസന്ധിപവത്തിവസേന ദുവിധാ രൂപപ്പവത്തി വേദിതബ്ബാ.

൮൨. അട്ഠവീസതി കാമേസു, ഹോന്തി തേവീസ രൂപിസു.

സത്തരസേവ സഞ്ഞീനം, അരൂപേ നത്ഥി കിഞ്ചിപി.

സദ്ദോ വികാരോ ജരതാ, മരണഞ്ചോപപത്തിയം;
ന ലബ്ഭന്തി പവത്തേ തു, ന കിഞ്ചിപി ന ലബ്ഭതി.

അയമേത്ഥ രൂപപവത്തിക്കമോ.

നിബ്ബാനഭേദോ

൮൩. **നിബ്ബാനം** പന ലോകുത്തരസങ്ഖാതം ചതുമഗ്ഗഞാണേന സച്ഛികാതബ്ബം മഗ്ഗഫലാനമാരമ്മണഭൂതം വാനസങ്ഖാതായ തണ്ഹായ നിക്ഖന്തത്താ നിബ്ബാനന്തി പവുച്ചതി.

൮൪. തദേതം സഭാവതോ ഏകവിധമ്പി സഉപാദിസേസനിബ്ബാനധാതു അനുപാദിസേസനിബ്ബാനധാതു ചേതി ദുവിധം ഹോതി കാരണപരിയായേന.

൩൪. തഥാ സുഞ്ഞതം അനിമിത്തം അപ്പണിഹിതഞ്ചേതി തിവിധം ഹോതി ആകാരഭേദേന.

൩൫. പദമച്ചുതമച്ചന്തം, അസങ്ഖതമനുത്തരം.

നിബ്ബാനമിതി ഭാസന്തി, വാനമുത്താ മഹേസയോ.

ഇതി ചിത്തം ചേതസികം, രൂപം നിബ്ബാനമിച്ചപി;
പരമത്ഥം പകാസേന്തി, ചതുധാവ തഥാഗതാ.

ഇതി അഭിധമ്മത്ഥസങ്ഗഹേ രൂപസങ്ഗഹവിഭാഗോ നാമ

ഛട്ഠോ പരിച്ഛേദോ.

൭. സമുച്ചയപരിച്ഛേദോ

൧. ദ്വാസത്തതിവിധാ വുത്താ, വത്ഥുധമ്മാ സലക്ഖണാ.

തേസം ദാനി യഥായോഗം, പവക്ഖാമി സമുച്ചയം.

൨. അകുസലസങ്ഗഹോ മിസ്സകസങ്ഗഹോ ബോധിപക്ഖിയസങ്ഗഹോ സബ്ബസങ്ഗഹോ ചേതി സമുച്ചയസങ്ഗഹോ ചതുബ്ബിധോ വേദിതബ്ബോ.

അകുസലസങ്ഗഹോ

൩. കഥം? **അകുസലസങ്ഗഹേ** താവ ചത്താരോ ആസവാ - കാമാസവോ ഭവാസവോ ദിട്ഠാസവോ അവിജ്ജാസവോ.

൪. ചത്താരോ ഓഘാ - കാമോഘോ ഭവോഘോ ദിട്ഠോഘോ അവിജ്ജോഘോ.

൫. ചത്താരോ യോഗാ - കാമയോഗോ ഭവയോഗോ ദിട്ഠിയോഗോ അവിജ്ജായോഗോ.

൬. ചത്താരോ ഗന്ഥാ - അഭിജ്ഝാകായഗന്ഥോ, ബ്യാപാദോ കായഗന്ഥോ, സീലബ്ബതപരാമാസോ കായഗന്ഥോ, ഇദംസച്ചാഭിനിവേസോ കായഗന്ഥോ.

൭. ചത്താരോ ഉപാദാനാ - കാമുപാദാനം ദിട്ഠുപാദാനം സീലബ്ബതുപാദാനം അത്തവാദുപാദാനം.

൮. ഛ നീവരണാനി - കാമച്ഛന്ദനീവരണം ബ്യാപാദനീവരണം ഥിനമിദ്ധനീവരണം ഉദ്ധച്ചകുക്കുച്ചനീവരണം വിചികിച്ഛാനീവരണം അവിജ്ജാനീവരണം.

൯. സത്ത അനുസയാ - കാമരാഗാനുസയോ ഭവരാഗാനുസയോ പടിഘാനുസയോ മാനാനുസയോ ദിട്ഠാനുസയോ വിചികിച്ഛാനുസയോ അവിജ്ജാനുസയോ.

൧൦. ദസ സംയോജനാനി - കാമരാഗസംയോജനം രൂപരാഗസംയോജനം അരൂപരാഗസംയോജനം പടിഘസംയോജനം മാനസംയോജനം ദിട്ഠിസംയോജനം സീലബ്ബതപരാമാസസംയോജനം വിചികിച്ഛാസംയോജനം ഉദ്ധച്ചസംയോജനം അവിജ്ജാസംയോജനം സുത്തന്തേ.

൧൧. അപരാനിപി ദസ സംയോജനാനി - കാമരാഗസംയോജനം ഭവരാഗസംയോജനം പടിഘസംയോജനം മാനസംയോജനം ദിട്ഠിസംയോജനം സീലബ്ബതപരാമാസസംയോജനം വിചികിച്ഛാസംയോജനം ഇസ്സാസംയോജനം മച്ഛരിയസംയോജനം അവിജ്ജാസംയോജനം അഭിധമ്മേ (വിഭ॰ ൯൬൯).

൧൨. ദസ കിലേസാ - ലോഭോ ദോസോ മോഹോ മാനോ ദിട്ഠി വിചികിച്ഛാ ഥിനം ഉദ്ധച്ചം അഹിരികം അനോത്തപ്പം.

൩൩. ആസവാദീസു പനേത്ഥ കാമഭവനാമേന തബ്ബത്ഥുകാ തണ്ഹാ അധിപ്പേതാ, സീലബ്ബതപരാമാസോ ഇദംസച്ചാഭിനിവേസോ അത്തവാദുപാദോ ച തഥാപവത്തം ദിട്ഠിഗതമേവ പവുച്ചതി.

൩൪. ആസവോഘാ ച യോഗാ ച,

തയോ ഗന്ഥാ ച വത്ഥുതോ;
ഉപാദാനാ ദുവേ വുത്താ,
അട്ഠ നീവരണാ സിയും.

ഛളേവാനുസയാ ഹോന്തി, നവ സംയോജനാ മതാ;
കിലേസാ ദസ വുത്തോയം, നവധാ പാപസങ്ഗഹോ.

മിസ്സകസങ്ഗഹോ

൩൫. **മിസ്സകസങ്ഗഹേ** ഛ ഹേതൂ - ലോഭോ ദോസോ മോഹോ അലോഭോ അദോസോ അമോഹോ.

൩൬. സത്ത ഝാനങ്ഗാനി - വിതക്കോ വിചാരോ പീതി ഏകഗ്ഗതാ സോമനസ്സം ദോമനസ്സം ഉപേക്ഖാ.

൩൭. ദ്വാദസ മഗ്ഗങ്ഗാനി - സമ്മാദിട്ഠി സമ്മാസങ്കപ്പോ സമ്മാവാചാ സമ്മാകമ്മന്തോ സമ്മാആജീവോ സമ്മാവായാമോ സമ്മാസതി സമ്മാസമാധി മിച്ഛാദിട്ഠി മിച്ഛാസങ്കപ്പോ മിച്ഛാവായാമോ മിച്ഛാസമാധി.

൩൮. ബാവീസതിന്ദ്രിയാനി - ചക്ഖുന്ദ്രിയം സോതിന്ദ്രിയം ഘാനിന്ദ്രിയം ജിവ്ഹിന്ദ്രിയം കായിന്ദ്രിയം ഇത്ഥിന്ദ്രിയം പുരിസിന്ദ്രിയം ജീവിതിന്ദ്രിയം മനിന്ദ്രിയം സുഖിന്ദ്രിയം ദുക്ഖിന്ദ്രിയം സോമനസ്സിന്ദ്രിയം ദോമനസ്സിന്ദ്രിയം ഉപേക്ഖിന്ദ്രിയം സദ്ധിന്ദ്രിയം വീരിയിന്ദ്രിയം സതിന്ദ്രിയം സമാധിന്ദ്രിയം പഞ്ഞിന്ദ്രിയം അനഞ്ഞാതഞ്ഞസ്സാമീതിന്ദ്രിയം അഞ്ഞിന്ദ്രിയം അഞ്ഞാതാവിന്ദ്രിയം.

൩൯. നവ ബലാനി - സദ്ധാബലം വീരിയബലം സതിബലം സമാധിബലം പഞ്ഞാബലം ഹിരിബലം ഓത്തപ്പബലം അഹിരികബലം അനോത്തപ്പബലം.

൪൦. ചത്താരോ അധിപതീ - ഛന്ദാധിപതി വീരിയാധിപതി ചിത്താധിപതി വീമംസാധിപതി.

൪൧. ചത്താരോ ആഹാരാ - കബളീകാരോ ആഹാരോ, ഫസ്സോ ദുതിയോ, മനോസഞ്ചേതനാ തതിയാ, വിഞ്ഞാണം ചതുത്ഥം.

൪൨. ഇന്ദ്രിയേസു പനേത്ഥ സോതാപത്തിമഗ്ഗഞാണം അനഞ്ഞാതഞ്ഞസ്സാമീതിന്ദ്രിയം.

൪൩. അരഹത്തഫലഞാണം അഞ്ഞാതാവിന്ദ്രിയം.

൪൪. മജ്ഝേ ഛ ഞാണാനി അഞ്ഞിന്ദ്രിയാനീതി പവുച്ചന്തി.

൨൫. ജീവിതിന്ദ്രിയഞ്ച രൂപാരൂപവസേന ദുവിധം ഹോതി.

൨൬. പഞ്ചവിഞ്ഞാണേസു ഝാനങ്ഗാനി, അവീരിയേസു ബലാനി, അഹേതുകേസു മഗ്ഗങ്ഗാനി ന ലബ്ഭന്തി.

൨൭. തഥാ വിചികിച്ഛാചിത്തേ ഏകഗ്ഗതാ മഗ്ഗിന്ദ്രിയബലഭാവം ന ഗച്ഛതി.

൨൮. ദ്വിഹേതുകതിഹേതുകജവനേസ്വേവ യഥാസമ്ഭവം അധിപതി ഏകോവ ലബ്ഭതീതി.

൨൯. ഛ ഹേതൂ പഞ്ച ഝാനങ്ഗാ, മഗ്ഗങ്ഗാ നവ വത്ഥുതോ.

സോളസിന്ദ്രിയധമ്മാ ച, ബലധമ്മാ നവേരിതാ.

ചത്താരോധിപതി വുത്താ, തഥാഹാരാതി സത്തധാ;
കുസലാദിസമാകിണ്ണോ, വുത്തോമിസ്സകസങ്ഗഹോ.

ബോധിപക്ഖിയസങ്ഗഹോ

൩൦. **ബോധിപക്ഖിയസങ്ഗഹേ** ചത്താരോ സതിപട്ഠാനാ കായാനുപസ്സനാസതിപട്ഠാനം വേദനാനുപസ്സനാസതിപട്ഠാനം ചിത്താനുപസ്സനാസതിപട്ഠാനം ധമ്മാനുപസ്സനാസതിപട്ഠാനം.

൩൧. ചത്താരോ സമ്മപ്പധാനാ ഉപ്പന്നാനം പാപകാനം പഹാനായ വായാമോ, അനുപ്പന്നാനം പാപകാനം അനുപ്പാദായ വായാമോ, അനുപ്പന്നാനം കുസലാനം ഉപ്പാദായ വായാമോ, ഉപ്പന്നാനം കുസലാനം ഭിയ്യോഭാവായ വായാമോ.

൩൨. ചത്താരോ ഇദ്ധിപാദാ - ഛന്ദിദ്ധിപാദോ വീരിയിദ്ധിപാദോ ചിത്തിദ്ധിപാദോ വീമംസിദ്ധിപാദോ.

൩൩. പഞ്ചിന്ദ്രിയാനി - സദ്ധിന്ദ്രിയം വീരിയിന്ദ്രിയം സതിന്ദ്രിയം സമാധിന്ദ്രിയം പഞ്ഞിന്ദ്രിയം.

൩൪. പഞ്ച ബലാനി - സദ്ധാബലം വീരിയബലം സതിബലം സമാധിബലം പഞ്ഞാബലം.

൩൫. സത്ത ബോജ്ഝങ്ഗാ - സതിസമ്ബോജ്ഝങ്ഗോ ധമ്മവിചയസമ്ബോജ്ഝങ്ഗോ വീരിയസമ്ബോജ്ഝങ്ഗോ പീതിസമ്ബോജ്ഝങ്ഗോ പസ്സദ്ധിസമ്ബോജ്ഝങ്ഗോ സമാധിസമ്ബോജ്ഝങ്ഗോ ഉപേക്ഖാസമ്ബോജ്ഝങ്ഗോ.

൩൬. അട്ഠ മഗ്ഗങ്ഗാനി - സമ്മാദിട്ഠി സമ്മാസങ്കപ്പോ സമ്മാവാചാ സമ്മാകമ്മന്തോ സമ്മാആജീവോ സമ്മാവായാമോ സമ്മാസതി സമ്മാസമാധി.

൩൭. ഏത്ഥ പന ചത്താരോ സതിപട്ഠാനാതി സമ്മാസതി ഏകാവ പവുച്ചതി.

൩൮. തഥാ ചത്താരോ സമ്മപ്പധാനാതി ച സമ്മാവായാമോ.

൩൯. ഛന്ദോ ചിത്തമുപേക്ഖാ ച, സദ്ധാപസ്സദ്ധിപീതിയോ.

സമ്മാദിട്ഠി ച സങ്കപ്പോ, വായാമോ വിരതിത്തയം.

സമ്മാസതി സമാധീതി, ചുദ്ദസേതേ സഭാവതോ;
സത്തതിംസപ്പഭേദേന, സത്തധാ തത്ഥ സങ്ഗഹോ.

൪൦. സങ്കപ്പപസ്സദ്ധി ച പീതുപേക്ഖാ,

ഛന്ദോ ച ചിത്തം വിരതിത്തയഞ്ച;
നവേകഠാനാ വിരിയം നവട്ഠ,
സതീ സമാധീ ചതു പഞ്ച പഞ്ഞാ;
സദ്ധാ ദുഠാനുത്തമസത്തതിംസ-
ധമ്മാനമേസോ പവരോ വിഭാഗോ.

൪൧. സബ്ബേ ലോകുത്തരേ ഹോന്തി, ന വാ സങ്കപ്പപീതിയോ.

ലോകിയേപി യഥായോഗം, ഛബ്ബിസുദ്ധിപവത്തിയം.

സബ്ബസങ്ഗഹോ

൪൨. **സബ്ബസങ്ഗഹേ** പഞ്ചക്ഖന്ധാ - രൂപക്ഖന്ധോ വേദനാക്ഖന്ധോ സഞ്ഞാക്ഖന്ധോ സങ്ഖാരക്ഖന്ധോ വിഞ്ഞാണക്ഖന്ധോ.

൪൩. പഞ്ചുപാദാനക്ഖന്ധാ - രൂപുപാദാനക്ഖന്ധോ വേദനുപാദാനക്ഖന്ധോ സഞ്ഞുപാദാനക്ഖന്ധോ സങ്ഖാരുപാദാനക്ഖന്ധോ വിഞ്ഞാണുപാദാനക്ഖന്ധോ.

൪൪. ദ്വാദസായതനാനി - ചക്ഖായതനം സോതായതനം ഘാനായതനം ജിവ്ഹായതനം കായായതനം മനായതനം രൂപായതനം സദ്ദായതനം ഗന്ധായതനം രസായതനം ഫോട്ഠബ്ബായതനം ധമ്മായതനം.

൪൫. അട്ഠാരസ ധാതുയോ - ചക്ഖുധാതു സോതധാതു ഘാനധാതു ജിവ്ഹാധാതു കായധാതു രൂപധാതു സദ്ദധാതു ഗന്ധധാതു രസധാതു ഫോട്ഠബ്ബധാതു ചക്ഖുവിഞ്ഞാണധാതു സോതവിഞ്ഞാണധാതു ഘാനവിഞ്ഞാണധാതു ജിവ്ഹാവിഞ്ഞാണധാതു കായവിഞ്ഞാണധാതു മനോധാതു ധമ്മധാതു മനോവിഞ്ഞാണധാതു.

൪൬. ചത്താരി അരിയസച്ചാനി - ദുക്ഖം അരിയസച്ചം, ദുക്ഖസമുദയോ അരിയസച്ചം, ദുക്ഖനിരോധോ അരിയസച്ചം, ദുക്ഖനിരോധഗാമിനീ പടിപദാ അരിയസച്ചം.

൪൭. ഏത്ഥ പന ചേതസികസുഖുമരൂപനിബ്ബാനവസേന ഏകൂനസത്തതി ധമ്മാ ധമ്മായതനധമ്മധാതൂതി സങ്ഖം ഗച്ഛന്തി.

൪൮. മനായതനമേവ സത്തവിഞ്ഞാണധാതുവസേന ഭിജ്ജതി.

൪൯. രൂപഞ്ച വേദനാ സഞ്ഞാ, സേസചേതസികാ തഥാ.

വിഞ്ഞാണമിതി പഞ്ചേതേ, പഞ്ചക്ഖന്ധാതി ഭാസിതാ.

൫൦. പഞ്ചുപാദാനക്ഖന്ധാതി , തഥാ തേഭൂമകാ മതാ.

ഭേദാഭാവേന നിബ്ബാനം, ഖന്ധസങ്ഗഹനിസ്സടം.

൫൧. ദ്വാരാരമ്മണഭേദേന, ഭവന്തായതനാനി ച.

ദ്വാരാലമ്ബതദുപ്പന്ന-പരിയായേന ധാതുയോ.

൫൨. ദുക്ഖം തേഭൂമകം വട്ടം, തണ്ഹാ സമുദയോ ഭവേ.

നിരോധോ നാമ നിബ്ബാനം, മഗ്ഗോ ലോകുത്തരോ മതോ.

൫൩. മഗ്ഗയുത്താ ഫലാ ചേവ, ചതുസച്ചവിനിസ്സടാ.

ഇതി പഞ്ചപ്പഭേദേന, പവുത്തോ സബ്ബസങ്ഗഹോ.

ഇതി അഭിധമ്മത്ഥസങ്ഗഹേ സമുച്ചയസങ്ഗഹവിഭാഗോ നാമ

സത്തമോ പരിച്ഛേദോ.

൮. പച്ചയപരിച്ഛേദോ

൧. യേസം സങ്ഖതധമ്മാനം, യേ ധമ്മാ പച്ചയാ യഥാ.

തം വിഭാഗമിഹേദാനി, പവക്ഖാമി യഥാരഹം.

൨. പടിച്ചസമുപ്പാദനയോ പട്ഠാനനയോ ചേതി പച്ചയസങ്ഗഹോ ദുവിധോ വേദിതബ്ബോ.

൩. തത്ഥ തബ്ഭാവഭാവീഭാവാകാരമത്തോപലക്ഖിതോ പടിച്ചസമുപ്പാദനയോ, പട്ഠാനനയോ പന ആഹച്ചപച്ചയട്ഠിതിമാരബ്ഭ പവുച്ചതി, ഉഭയം പന വോമിസ്സേത്വാ പപഞ്ചേന്തി ആചരിയാ.

പടിച്ചസമുപ്പാദനയോ

൪. തത്ഥ അവിജ്ജാപച്ചയാ സങ്ഖാരാ, സങ്ഖാരപച്ചയാ വിഞ്ഞാണം, വിഞ്ഞാണപച്ചയാ നാമരൂപം, നാമരൂപപച്ചയാ സളായതനം, സളായതനപച്ചയാ ഫസ്സോ, ഫസ്സപച്ചയാ വേദനാ, വേദനാപച്ചയാ തണ്ഹാ, തണ്ഹാപച്ചയാ ഉപാദാനം, ഉപാദാനപച്ചയാ ഭവോ , ഭവപച്ചയാ ജാതി, ജാതിപച്ചയാ ജരാമരണം സോകപരിദേവദുക്ഖദോമനസ്സുപായാസാ സമ്ഭവന്തി. ഏവമേതസ്സ കേവലസ്സ ദുക്ഖക്ഖന്ധസ്സ സമുദയോ ഹോതീതി അയമേത്ഥ **പടിച്ചസമുപ്പാദനയോ**.

൫. തത്ഥ തയോ അദ്ധാ ദ്വാദസങ്ഗാനി വീസതാകാരാ തിസന്ധി ചതുസങ്ഖേപാ തീണി വട്ടാനി ദ്വേ മൂലാനി ച വേദിതബ്ബാനി.

൬. കഥം? അവിജ്ജാസങ്ഖാരാ അതീതോ അദ്ധാ, ജാതിജരാമരണം അനാഗതോ അദ്ധാ, മജ്ഝേ അട്ഠ പച്ചുപ്പന്നോ അദ്ധാതി തയോ അദ്ധാ.

൭. അവിജ്ജാ സങ്ഖാരാ വിഞ്ഞാണം നാമരൂപം സളായതനം ഫസ്സോ വേദനാ തണ്ഹാ ഉപാദാനം ഭവോ ജാതി ജരാമരണന്തി ദ്വാദസങ്ഗാനി.

൮. സോകാദിവചനം പനേത്ഥ നിസ്സന്ദഫലനിദസ്സനം.

൯. അവിജ്ജാസങ്ഖാരഗ്ഗഹണേന പനേത്ഥ തണ്ഹുപാദാനഭവാപി ഗഹിതാ ഭവന്തി, തഥാ തണ്ഹുപാദാനഭവഗ്ഗഹണേന ച അവിജ്ജാസങ്ഖാരാ, ജാതിജരാമരണഗ്ഗഹണേന ച വിഞ്ഞാണാദിഫലപഞ്ചകമേവ ഗഹിതന്തി കത്വാ -

൧൦. അതീതേ ഹേതവോ പഞ്ച, ഇദാനി ഫലപഞ്ചകം.

ഇദാനി ഹേതവോ പഞ്ച, ആയതിം ഫലപഞ്ചകന്തി;
വീസതാകാരാ തിസന്ധി, ചതുസങ്ഖേപാ ച ഭവന്തി.

൧൧. അവിജ്ജാതണ്ഹുപാദാനാ ച കിലേസവട്ടം, കമ്മഭവസങ്ഖാതോ ഭവേകദേസോ സങ്ഖാരാ ച കമ്മവട്ടം, ഉപപത്തിഭവസങ്ഖാതോ ഭവേകദേസോ അവസേസാ ച വിപാകവട്ടന്തി തീണി വട്ടാനി.

൧൨. അവിജ്ജാതണ്ഹാവസേന ദ്വേ മൂലാനി ച വേദിതബ്ബാനി.

൧൩. തേസമേവ ച മൂലാനം, നിരോധേന നിരുജ്ഝതി.

ജരാമരണമുച്ഛായ, പീളിതാനമഭിണ്ഹസോ;
ആസവാനം സമുപ്പാദാ, അവിജ്ജാ ച പവത്തതി.

വട്ടമാബന്ധമിച്ചേവം, തേഭൂമകമനാദികം;
പടിച്ചസമുപ്പാദോതി, പട്ഠപേസി മഹാമുനി.

പട്ഠാനനയോ

൧൪. ഹേതുപച്ചയോ ആരമ്മണപച്ചയോ അധിപതിപച്ചയോ അനന്തരപച്ചയോ സമനന്തരപച്ചയോ സഹജാതപച്ചയോ അഞ്ഞമഞ്ഞപച്ചയോ നിസ്സയപച്ചയോ ഉപനിസ്സയപച്ചയോ പുരേജാതപച്ചയോ പച്ഛാജാതപച്ചയോ ആസേവനപച്ചയോ കമ്മപച്ചയോ വിപാകപച്ചയോ ആഹാരപച്ചയോ ഇന്ദ്രിയപച്ചയോ ഝാനപച്ചയോ മഗ്ഗപച്ചയോ സമ്പയുത്തപച്ചയോ വിപ്പയുത്തപച്ചയോ അത്ഥിപച്ചയോ നത്ഥിപച്ചയോ വിഗതപച്ചയോ അവിഗതപച്ചയോതി അയമേത്ഥ **പട്ഠാനനയോ**.

൧൫. ഛധാ നാമം തു നാമസ്സ, പഞ്ചധാ നാമരൂപിനം.

ഏകധാ പുന രൂപസ്സ, രൂപം നാമസ്സ ചേകധാ.

പഞ്ഞത്തിനാമരൂപാനി, നാമസ്സ ദുവിധാ ദ്വയം;
ദ്വയസ്സ നവധാ ചേതി, ഛബ്ബിധാ പച്ചയാ കഥം.

൧൬. അനന്തരനിരുദ്ധാ ചിത്തചേതസികാ ധമ്മാ പടുപ്പന്നാനം ചിത്തചേതസികാനം ധമ്മാനം അനന്തരസമനന്തരനത്ഥിവിഗതവസേന, പുരിമാനി ജവനാനി പച്ഛിമാനം ജവനാനം ആസേവനവസേന, സഹജാതാ ചിത്തചേതസികാ ധമ്മാ അഞ്ഞമഞ്ഞം സമ്പയുത്തവസേനേതി ച **ഛധാ നാമം നാമസ്സ** പച്ചയോ ഹോതി.

൧൭. ഹേതുഝാനങ്ഗമഗ്ഗങ്ഗാനി സഹജാതാനം നാമരൂപാനം ഹേതാദിവസേന, സഹജാതാ ചേതനാ സഹജാതാനം നാമരൂപാനം, നാനാക്ഖണികാ ചേതനാ കമ്മാഭിനിബ്ബത്താനം നാമരൂപാനം കമ്മവസേന, വിപാകക്ഖന്ധാ അഞ്ഞമഞ്ഞം സഹജാതാനം രൂപാനം വിപാകവസേനേതി ച **പഞ്ചധാ നാമം നാമരൂപാനം** പച്ചയോ ഹോതി.

൧൮. പച്ഛാജാതാ ചിത്തചേതസികാ ധമ്മാ പുരേജാതസ്സ ഇമസ്സ കായസ്സ പച്ഛാജാതവസേനേതി **ഏകധാവ നാമം രൂപസ്സ** പച്ചയോ ഹോതി.

൧൯. ഛ വത്ഥൂനി പവത്തിയം സത്തന്നം വിഞ്ഞാണധാതൂനം പഞ്ചാരമ്മണാനി ച പഞ്ചവിഞ്ഞാണവീഥിയാ പുരേജാതവസേനേതി **ഏകധാവ രൂപം നാമസ്സ** പച്ചയോ ഹോതി.

൨൦. ആരമ്മണവസേന ഉപനിസ്സയവസേനേതി ച **ദുവിധാ പഞ്ഞത്തിനാമരൂപാനി നാമസ്സേവ** പച്ചയാ ഹോന്തി.

൨൧. തത്ഥ രൂപാദിവസേന ഛബ്ബിധം ഹോതി ആരമ്മണം.

൨൨. ഉപനിസ്സയോ പന തിവിധോ ഹോതി - ആരമ്മണൂപനിസ്സയോ അനന്തരൂപനിസ്സയോ പകതൂപനിസ്സയോ ചേതി.

൨൩. തത്ഥ ആരമ്മണമേവ ഗരുകതം ആരമ്മണൂപനിസ്സയോ.

൨൪. അനന്തരനിരുദ്ധാ ചിത്തചേതസികാ ധമ്മാ അനന്തരൂപനിസ്സയോ.

൨൫. രാഗാദയോ പന ധമ്മാ സദ്ധാദയോ ച സുഖം ദുക്ഖം പുഗ്ഗലോ ഭോജനം ഉതുസേനാസനഞ്ച യഥാരഹം അജ്ഝത്തഞ്ച ബഹിദ്ധാ ച കുസലാദിധമ്മാനം, കമ്മം വിപാകാനന്തി ച ബഹുധാ ഹോതി പകതൂപനിസ്സയോ.

൨൬. അധിപതിസഹജാതഅഞ്ഞമഞ്ഞനിസ്സയആഹാരഇന്ദ്രിയവിപ്പയുത്തഅത്ഥിഅവിഗതവസേനേതി യഥാരഹം **നവധാ നാമരൂപാനി നാമരൂപാനം** പച്ചയാ ഭവന്തി.

൨൭. തത്ഥ ഗരുകതമാരമ്മണം ആരമ്മണാധിപതിവസേന നാമാനം, സഹജാതാധിപതി ചതുബ്ബിധോപി സഹജാതവസേന സഹജാതാനം നാമരൂപാനന്തി ച ദുവിധോ ഹോതി അധിപതിപച്ചയോ.

൨൮. ചിത്തചേതസികാ ധമ്മാ അഞ്ഞമഞ്ഞം സഹജാതരൂപാനഞ്ച, മഹാഭൂതാ അഞ്ഞമഞ്ഞം ഉപാദാരൂപാനഞ്ച, പടിസന്ധിക്ഖണേ വത്ഥുവിപാകാ അഞ്ഞമഞ്ഞന്തി ച തിവിധോ ഹോതി സഹജാതപച്ചയോ.

൨൯. ചിത്തചേതസികാ ധമ്മാ അഞ്ഞമഞ്ഞം, മഹാഭൂതാ അഞ്ഞമഞ്ഞം, പടിസന്ധിക്ഖണേ വത്ഥുവിപാകാ അഞ്ഞമഞ്ഞന്തി ച തിവിധോ ഹോതി അഞ്ഞമഞ്ഞപച്ചയോ.

൩൦. ചിത്തചേതസികാ ധമ്മാ അഞ്ഞമഞ്ഞം സഹജാതരൂപാനഞ്ച, മഹാഭൂതാ അഞ്ഞമഞ്ഞം ഉപാദാരൂപാനഞ്ച, ഛ വത്ഥൂനി സത്തന്നം വിഞ്ഞാണധാതൂനന്തി ച തിവിധോ ഹോതി നിസ്സയപച്ചയോ.

൩൧. കബളീകാരോ ആഹാരോ ഇമസ്സ കായസ്സ, അരൂപിനോ ആഹാരാ സഹജാതാനം നാമരൂപാനന്തി ച ദുവിധോ ഹോതി ആഹാരപച്ചയോ.

൩൨. പഞ്ച പസാദാ പഞ്ചന്നം വിഞ്ഞാണാനം, രൂപജീവിതിന്ദ്രിയം ഉപാദിന്നരൂപാനം, അരൂപിനോ ഇന്ദ്രിയാ സഹജാതാനം നാമരൂപാനന്തി ച തിവിധോ ഹോതി ഇന്ദ്രിയപച്ചയോ.

൩൩. ഓക്കന്തിക്ഖണേ വത്ഥു വിപാകാനം, ചിത്തചേതസികാ ധമ്മാ സഹജാതരൂപാനം സഹജാതവസേന, പച്ഛാജാതാ ചിത്തചേതസികാ ധമ്മാ പുരേജാതസ്സ ഇമസ്സ കായസ്സ പച്ഛാജാതവസേന ഛ വത്ഥൂനി പവത്തിയം സത്തന്നം വിഞ്ഞാണധാതൂനം പുരേജാതവസേനേതി ച തിവിധോ ഹോതി വിപ്പയുത്തപച്ചയോ.

൩൪. സഹജാതം പുരേജാതം, പച്ഛാജാതഞ്ച സബ്ബഥാ.

കബളീകാരോ ആഹാരോ, രൂപജീവിതമിച്ചയന്തി. -

പഞ്ചവിധോ ഹോതി അത്ഥിപച്ചയോ അവിഗതപച്ചയോ ച.

൩൫. ആരമ്മണൂപനിസ്സയകമ്മത്ഥിപച്ചയേസു ച സബ്ബേപി പച്ചയാ സമോധാനം ഗച്ഛന്തി.

൩൬. സഹജാതരൂപന്തി പനേത്ഥ സബ്ബത്ഥാപി പവത്തേ ചിത്തസമുട്ഠാനാനം, പടിസന്ധിയം കടത്താരൂപാനഞ്ച വസേന ദുവിധം ഹോതീതി വേദിതബ്ബം.

൩൭. ഇതി തേകാലികാ ധമ്മാ, കാലമുത്താ ച സമ്ഭവാ.

അജ്ഝത്തഞ്ച ബഹിദ്ധാ ച, സങ്ഖതാസങ്ഖതാ തഥാ;
പഞ്ഞത്തിനാമരൂപാനം, വസേന തിവിധാ ഠിതാ;
പച്ചയാ നാമ പട്ഠാനേ, ചതുവീസതി സബ്ബഥാ.

൩൮. തത്ഥ രൂപധമ്മാ രൂപക്ഖന്ധോവ, ചിത്തചേതസികസങ്ഖാതാ ചത്താരോ അരൂപിനോ ഖന്ധാ, നിബ്ബാനഞ്ചേതി പഞ്ചവിധമ്പി അരൂപന്തി ച നാമന്തി ച പവുച്ചതി.

പഞ്ഞത്തിഭേദോ

൩൯. തതോ അവസേസാ പഞ്ഞത്തി പന പഞ്ഞാപിയത്താ പഞ്ഞത്തി, പഞ്ഞാപനതോ പഞ്ഞത്തീതി ച ദുവിധാ ഹോതി.

൪൦. കഥം? തംതംഭൂതവിപരിണാമാകാരമുപാദായ തഥാ തഥാ പഞ്ഞത്താ ഭൂമിപബ്ബതാദികാ, സമ്ഭാരസന്നിവേസാകാരമുപാദായ ഗേഹരഥസകടാദികാ, ഖന്ധപഞ്ചകമുപാദായ പുരിസപുഗ്ഗലാദികാ, ചന്ദാവട്ടനാദികമുപാദായ ദിസാകാലാദികാ, അസമ്ഫുട്ഠാകാരമുപാദായ കൂപഗുഹാദികാ, തംതംഭൂതനിമിത്തം ഭാവനാവിസേസഞ്ച ഉപാദായ കസിണനിമിത്താദികാ ചേതി ഏവമാദിപ്പഭേദാ പന പരമത്ഥതോ അവിജ്ജമാനാപി അത്ഥച്ഛായാകാരേന ചിത്തുപ്പാദാനമാരമ്മണഭൂതാ തം തം ഉപാദായ ഉപനിധായ കാരണം കത്വാ തഥാ തഥാ പരികപ്പിയമാനാ സങ്ഖായതി സമഞ്ഞായതി വോഹരീയതി പഞ്ഞാപീയതീതി പഞ്ഞത്തീതി പവുച്ചതി. അയം പഞ്ഞത്തി പഞ്ഞാപിയത്താ പഞ്ഞത്തി നാമ.

൪൧. പഞ്ഞാപനതോ പഞ്ഞത്തി പന നാമനാമകമ്മാദിനാമേന പരിദീപിതാ, സാ വിജ്ജമാനപഞ്ഞത്തി അവിജ്ജമാനപഞ്ഞത്തി, വിജ്ജമാനേന അവിജ്ജമാനപഞ്ഞത്തി, അവിജ്ജമാനേന വിജ്ജമാനപഞ്ഞത്തി , വിജ്ജമാനേന വിജ്ജമാനപഞ്ഞത്തി, അവിജ്ജമാനേന അവിജ്ജമാനപഞ്ഞത്തി ചേതി ഛബ്ബിധാ ഹോതി.

൪൨. തത്ഥ യദാ പന പരമത്ഥതോ വിജ്ജമാനം രൂപവേദനാദിം ഏതായ പഞ്ഞാപേന്തി, തദായം വിജ്ജമാനപഞ്ഞത്തി. യദാ പന പരമത്ഥതോ അവിജ്ജമാനം ഭൂമിപബ്ബതാദിം ഏതായ പഞ്ഞാപേന്തി, തദായം അവിജ്ജമാനപഞ്ഞത്തീതി പവുച്ചതി. ഉഭിന്നം പന വോമിസ്സകവസേന സേസാ യഥാക്കമം ഛളഭിഞ്ഞോ, ഇത്ഥിസദ്ദോ, ചക്ഖുവിഞ്ഞാണം, രാജപുത്തോതി ച വേദിതബ്ബാ.

൪൩. വചീഘോസാനുസാരേന, സോതവിഞ്ഞാണവീഥിയാ.

പവത്താനന്തരുപ്പന്ന-മനോദ്വാരസ്സ ഗോചരാ.

അത്ഥാ യസ്സാനുസാരേന, വിഞ്ഞായന്തി തതോ പരം;
സായം പഞ്ഞത്തി വിഞ്ഞേയ്യാ, ലോകസങ്കേതനിമ്മിതാ.

ഇതി അഭിധമ്മത്ഥസങ്ഗഹേ പച്ചയസങ്ഗഹവിഭാഗോ നാമ

അട്ഠമോ പരിച്ഛേദോ.

൯. കമ്മട്ഠാനപരിച്ഛേദോ

൧. സമഥവിപസ്സനാനം, ഭാവനാനമിതോ പരം.

കമ്മട്ഠാനം പവക്ഖാമി, ദുവിധമ്പി യഥാക്കമം.

സമഥകമ്മട്ഠാനം

൨. തത്ഥ **സമഥസങ്ഗഹേ** താവ ദസ കസിണാനി, ദസ അസുഭാ, ദസ അനുസ്സതിയോ, ചതസ്സോ അപ്പമഞ്ഞായോ, ഏകാ സഞ്ഞാ, ഏകം വവത്ഥാനം, ചത്താരോ ആരുപ്പാ ചേതി സത്തവിധേന സമഥകമ്മട്ഠാനസങ്ഗഹോ.

ചരിതഭേദോ

൩. രാഗചരിതാ ദോസചരിതാ മോഹചരിതാ സദ്ധാചരിതാ ബുദ്ധിചരിതാ വിതക്കചരിതാ ചേതി ഛബ്ബിധേന ചരിതസങ്ഗഹോ.

ഭാവനാഭേദോ

൪. പരികമ്മഭാവനാ ഉപചാരഭാവനാ അപ്പനാഭാവനാ ചേതി തിസ്സോ ഭാവനാ.

നിമിത്തഭേദോ

൫. പരികമ്മനിമിത്തം ഉഗ്ഗഹനിമിത്തം പടിഭാഗനിമിത്തഞ്ചേതി തീണി നിമിത്താനി ച വേദിതബ്ബാനി.

൬. കഥം? പഥവീകസിണം ആപോകസിണം തേജോകസിണം വായോകസിണം നീലകസിണം പീതകസിണം ലോഹിതകസിണം ഓദാതകസിണം ആകാസകസിണം ആലോകകസിണഞ്ചേതി ഇമാനി **ദസ കസിണാനി** നാമ.

൭. ഉദ്ധുമാതകം വിനീലകം വിപുബ്ബകം വിച്ഛിദ്ദകം വിക്ഖായിതകം വിക്ഖിത്തകം ഹതവിക്ഖിത്തകം ലോഹിതകം പുളവകം അട്ഠികഞ്ചേതി ഇമേ **ദസ അസുഭാ** നാമ.

൮. ബുദ്ധാനുസ്സതി ധമ്മാനുസ്സതി സംഘാനുസ്സതി സീലാനുസ്സതി ചാഗാനുസ്സതി ദേവതാനുസ്സതി ഉപസമാനുസ്സതി മരണാനുസ്സതി കായഗതാസതി ആനാപാനസ്സതി ചേതി ഇമാ **ദസ അനുസ്സതിയോ** നാമ.

൯. മേത്താ കരുണാ മുദിതാ ഉപേക്ഖാ ചേതി ഇമാ **ചതസ്സോ അപ്പമഞ്ഞായോ** നാമ, ബ്രഹ്മവിഹാരോതി ച പവുച്ചതി.

൧൦. ആഹാരേപടികൂലസഞ്ഞാ **ഏകാ സഞ്ഞാ** നാമ.

൧൧. ചതുധാതുവവത്ഥാനം **ഏകം വവത്ഥാനം** നാമ.

൧൨. ആകാസാനഞ്ചായതനാദയോ **ചത്താരോ ആരുപ്പാ** നാമാതി സബ്ബഥാപി സമഥനിദ്ദേസേ ചത്താലീസ കമ്മട്ഠാനാനി ഭവന്തി.

സപ്പായഭേദോ

൧൩. ചരിതാസു പന ദസ അസുഭാ കായഗതാസതിസങ്ഖാതാ കോട്ഠാസഭാവനാ ച രാഗചരിതസ്സ സപ്പായാ.

൧൪. ചതസ്സോ അപ്പമഞ്ഞായോ നീലാദീനി ച ചത്താരി കസിണാനി ദോസചരിതസ്സ.

൧൫. ആനാപാനം മോഹചരിതസ്സ വിതക്കചരിതസ്സ ച,

൧൬. ബുദ്ധാനുസ്സതിആദയോ ഛ സദ്ധാചരിതസ്സ.

൧൭. മരണഉപസമസഞ്ഞാവവത്ഥാനാനി ബുദ്ധിചരിതസ്സ.

൧൮. സേസാനി പന സബ്ബാനിപി കമ്മട്ഠാനാനി സബ്ബേസമ്പി സപ്പായാനി, തത്ഥാപി കസിണേസു പുഥുലം മോഹചരിതസ്സ, ഖുദ്ദകം വിതക്കചരിതസ്സേവാതി.

അയമേത്ഥ സപ്പായഭേദോ.

ഭാവനാഭേദോ

൧൯. **ഭാവനാസു** സബ്ബത്ഥാപി പരികമ്മഭാവനാ ലബ്ഭതേവ, ബുദ്ധാനുസ്സതിആദീസു അട്ഠസു സഞ്ഞാവവത്ഥാനേസു ചാതി ദസസുകമ്മട്ഠാനേസു ഉപചാരഭാവനാവ സമ്പജ്ജതി, നത്ഥി അപ്പനാ.

൨൦. സേസേസു പന സമതിംസകമ്മട്ഠാനേസു അപ്പനാഭാവനാപി സമ്പജ്ജതി.

൨൧. തത്ഥാപി ദസ കസിണാനി ആനാപാനഞ്ച പഞ്ചകജ്ഝാനികാനി.

൨൨. ദസ അസുഭാ കായഗതാസതി ച പഠമജ്ഝാനികാ.

൨൩. മേത്താദയോ തയോ ചതുക്കജ്ഝാനികാ.

൨൪. ഉപേക്ഖാ പഞ്ചമജ്ഝാനികാതി ഛബ്ബീസതി രൂപാവചരജ്ഝാനികാനി കമ്മട്ഠാനാനി.

൨൫. ചത്താരോ പന ആരുപ്പാ ആരുപ്പജ്ഝാനികാതി.

അയമേത്ഥ ഭാവനാഭേദോ.

ഗോചരഭേദോ

൨൬. **നിമിത്തേസു** പന പരികമ്മനിമിത്തം ഉഗ്ഗഹനിമിത്തഞ്ച സബ്ബത്ഥാപി യഥാരഹം പരിയായേന ലബ്ഭന്തേവ.

൳൭. പടിഭാഗനിമിത്തം പന കസിണാസുഭകോട്ഠാസആനാപാനേസ്വേവ ലബ്ഭതി, തത്ഥ ഹി പടിഭാഗനിമിത്തമാരബ്ഭ ഉപചാരസമാധി അപ്പനാസമാധി ച പവത്തന്തി.

൳൮. കഥം? ആദികമ്മികസ്സ ഹി പഥവീമണ്ഡലാദീസു നിമിത്തം ഉഗ്ഗണ്ഹന്തസ്സ തമാരമ്മണം പരികമ്മനിമിത്തന്തി പവുച്ചതി, സാ ച ഭാവനാ പരികമ്മഭാവനാ നാമ.

൳൯. യദാ പന തം നിമിത്തം ചിത്തേന സമുഗ്ഗഹിതം ഹോതി, ചക്ഖുനാ പസ്സന്തസ്സേവ മനോദ്വാരസ്സ ആപാഥമാഗതം, തദാ തമേവാരമ്മണം ഉഗ്ഗഹനിമിത്തം നാമ, സാ ച ഭാവനാ സമാധിയതി.

൰൦. തഥാ സമാഹിതസ്സ പനേതസ്സ തതോ പരം തസ്മിം ഉഗ്ഗഹനിമിത്തേ പരികമ്മസമാധിനാ ഭാവനമനുയുഞ്ജന്തസ്സ യദാ തപ്പടിഭാഗം വത്ഥുധമ്മവിമുച്ചിതം പഞ്ഞത്തിസങ്ഖാതം ഭാവനാമയമാരമ്മണം ചിത്തേ സന്നിസന്നം സമപ്പിതം ഹോതി, തദാ തം പടിഭാഗനിമിത്തം സമുപ്പന്നന്തി പവുച്ചതി.

൰൧. തതോ പട്ഠായ പരിപന്ഥവിപ്പഹീനാ കാമാവചരസമാധിസങ്ഖാതാ ഉപചാരഭാവനാ നിപ്ഫന്നാ നാമ ഹോതി.

൰൨. തതോ പരം തമേവ പരിഭാഗനിമിത്തം ഉപചാരസമാധിനാ സമാസേവന്തസ്സ രൂപാവചരപഠമജ്ഝാനമപ്പേതി.

൰൩. തതോ പരം തമേവ പഠമജ്ഝാനം ആവജ്ജനം സമാപജ്ജനം അധിട്ഠാനം വുട്ഠാനം പച്ചവേക്ഖണാ ചേതി ഇമാഹി പഞ്ചഹി വസിതാഹി വസീഭൂതം കത്വാ വിതക്കാദികമോളാരികങ്ഗം പഹാനായ വിചാരാദിസുഖുമങ്ഗുപത്തിയാ പദഹതോ യഥാക്കമം ദുതിയജ്ഝാനാദയോ യഥാരഹമപ്പേന്തി.

൰൪. ഇച്ചേവം പഥവീകസിണാദീസു ദ്വാവീസതികമ്മട്ഠാനേസു പടിഭാഗനിമിത്തമുപലബ്ഭതി.

൰൫. അവസേസേസു പന അപ്പമഞ്ഞാ സത്തപഞ്ഞത്തിയം പവത്തന്തി.

൰൬. ആകാസവജ്ജിതകസിണേസു പന യം കിഞ്ചി കസിണം ഉഗ്ഘാടേത്വാ ലദ്ധമാകാസം അനന്തവസേന പരികമ്മം കരോന്തസ്സ പഠമാരുപ്പമപ്പേതി.

൰൭. തമേവ പഠമാരുപ്പവിഞ്ഞാണം അനന്തവസേന പരികമ്മം കരോന്തസ്സ ദുതിയാരുപ്പമപ്പേതി.

൰൮. തമേവ പഠമാരുപ്പവിഞ്ഞാണാഭാവം പന ''നത്ഥി കിഞ്ചീ''തി പരികമ്മം കരോന്തസ്സ തതിയാരുപ്പമപ്പേതി.

൰൯. തതിയാരുപ്പം ''സന്തമേതം, പണീതമേത''ന്തി പരികമ്മം കരോന്തസ്സ ചതുത്ഥാരുപ്പമപ്പേതി.

൪൦. അവസേസേസു ച ദസസു കമ്മട്ഠാനേസു വുദ്ധഗുണാദികമാരമ്മണമാരബ്ഭ പരികമ്മം കത്വാ തസ്മിം നിമിത്തേ സാധുകമുഗ്ഗഹിതേ തത്ഥേവ പരികമ്മഞ്ച സമാധിയതി, ഉപചാരോ ച സമ്പജ്ജതി.

൪൧. അഭിഞ്ഞാവസേന പവത്തമാനം പന രൂപാവചരപഞ്ചമജ്ഝാനം അഭിഞ്ഞാപാദകപഞ്ചമജ്ഝാനാ വുട്ഠഹിത്വാ അധിട്ഠേയ്യാദികമാവജ്ജേത്വാ പരികമ്മം കരോന്തസ്സ രൂപാദീസു ആരമ്മണേസു യഥാരഹമപ്പേതി.

൪൨. അഭിഞ്ഞാ ച നാമ -

ഇദ്ധിവിധം ദിബ്ബസോതം, പരചിത്തവിജാനനാ;
പുബ്ബേനിവാസാനുസ്സതി, ദിബ്ബചക്ഖൂതി പഞ്ചധാ.

അയമേത്ഥ ഗോചരഭേദോ.

നിട്ഠിതോ ച സമഥകമ്മട്ഠാനനയോ.

വിപസ്സനാകമ്മട്ഠാനം

വിസുദ്ധിഭേദോ

൪൩. **വിപസ്സനാകമ്മട്ഠാനേ** പന സീലവിസുദ്ധി ചിത്തവിസുദ്ധി ദിട്ഠിവിസുദ്ധി കങ്ഖാവിതരണവിസുദ്ധി മഗ്ഗാമഗ്ഗഞാണദസ്സനവിസുദ്ധി പടിപദാഞാണദസ്സനവിസുദ്ധി ഞാണദസ്സനവിസുദ്ധി ചേതി സത്തവിധേന വിസുദ്ധിസങ്ഗഹോ.

൪൪. അനിച്ചലക്ഖണം ദുക്ഖലക്ഖണം അനത്തലക്ഖണഞ്ചേതി തീണി ലക്ഖണാനി.

൪൫. അനിച്ചാനുപസ്സനാ ദുക്ഖാനുപസ്സനാ അനത്താനുപസ്സനാ ചേതി തിസ്സോ അനുപസ്സനാ.

൪൬. സമ്മസനഞാണം ഉദയബ്ബയഞാണം ഭങ്ഗഞാണം ഭയഞാണം ആദീനവഞാണം നിബ്ബിദാഞാണം മുച്ചിതുകമ്യതാഞാണം പടിസങ്ഖാഞാണം സങ്ഖാരുപേക്ഖാഞാണം അനുലോമഞാണഞ്ചേതി ദസ വിപസ്സനാഞാണാനി.

൪൭. സുഞ്ഞതോ വിമോക്ഖോ, അനിമിത്തോ വിമോക്ഖോ, അപ്പണിഹിതോ വിമോക്ഖോ ചേതി തയോ വിമോക്ഖാ.

൪൮. സുഞ്ഞതാനുപസ്സനാ അനിമിത്താനുപസ്സനാ അപ്പണിഹിതാനുപസ്സാനാ ചേതി തീണി വിമോക്ഖമുഖാനി ച വേദിതബ്ബാനി.

൪൯. കഥം ? പാതിമോക്ഖസംവരസീലം ഇന്ദ്രിയസംവരസീലം ആജീവപാരിസുദ്ധിസീലം പച്ചയസന്നിസ്സിതസീലഞ്ചേതി ചതുപാരിസുദ്ധിസീലം **സീലവിസുദ്ധി** നാമ.

൪൦. ഉപചാരസമാധി അപ്പനാസമാധി ചേതി ദുവിധോപി സമാധി **ചിത്തവിസുദ്ധി** നാമ.

൪൧. ലക്ഖണരസപച്ചുപട്ഠാനപദട്ഠാനവസേന നാമരൂപ പരിഗ്ഗഹോ **ദിട്ഠിവിസുദ്ധി** നാമ.

൪൨. തേസമേവ ച നാമരൂപാനം പച്ചയപരിഗ്ഗഹോ **കങ്ഖാവിതരണവിസുദ്ധി** നാമ.

൪൩. തതോ പരം പന തഥാപരിഗ്ഗഹിതേസു സപ്പച്ചയേസു തേഭൂമകസങ്ഖാരേസു അതീതാദിഭേദഭിന്നേസു ഖന്ധാദിനയമാരബ്ഭ കലാപവസേന സങ്ഖിപിത്വാ "അനിച്ചം ഖയട്ഠേന, ദുക്ഖം ഭയട്ഠേന, അനത്താ അസാരകട്ഠേനാ"തി അദ്ധാനവസേന സന്തതിവസേന ഖണവസേന വാ സമ്മസനഞാണേന ലക്ഖണത്തയം സമ്മസന്തസ്സ തേസ്വേവ പച്ചയവസേന ഖണവസേന ച ഉദയബ്ബയഞാണേന ഉദയബ്ബയം സമനുപസ്സന്തസ്സ ച -

"ഓഭാസോ പീതി പസ്സദ്ധി, അധിമോക്ഖോ ച പഗ്ഗഹോ;
സുഖം ഞാണമുപട്ഠാനമുപേക്ഖാ ച നികന്തി ചേ"തി. -

ഓഭാസാദിവിപസ്സനുപക്കിലേസപരിപന്ഥപരിഗ്ഗഹവസേന മഗ്ഗാമഗ്ഗലക്ഖണവവത്ഥാനം **മഗ്ഗാമഗ്ഗഞാണദസ്സനവിസുദ്ധി** നാമ.

൪൪. തഥാ പരിപന്ഥവിമുത്തസ്സ പന തസ്സ ഉദയബ്ബയഞാണതോ പട്ഠായ യാവാനുലോമാ തിലക്ഖണം വിപസ്സനാപരമ്പരായ പടിപജ്ജന്തസ്സ നവ വിപസ്സനാഞാണാനി **പടിപദാഞാണദസ്സനവിസുദ്ധി** നാമ.

൪൫. തസ്സേവം പടിപജ്ജന്തസ്സ പന വിപസ്സനാപരിപാകമാഗമ്മ "ഇദാനി അപ്പനാ ഉപ്പജ്ജിസ്സതീ"തി ഭവങ്ഗം വോച്ഛിജ്ജിത്വാ ഉപ്പന്നമനോദ്വാരാവജ്ജനാനന്തരം ദ്വേ തീണി വിപസ്സനാചിത്താനി യം കിഞ്ചി അനിച്ചാദിലക്ഖണമാരബ്ഭ പരികമ്മോപചാരാനുലോമനാമേന പവത്തന്തി.

൪൬. യാ സിഖാപ്പത്താ, സാ സാനുലോമാ സങ്ഖാരുപേക്ഖാ വുട്ഠാനഗാമിനിവിപസ്സനാതി ച പവുച്ചതി.

൪൭. തതോ പരം ഗോത്രഭുചിത്തം നിബ്ബാനമാലമ്ബിത്വാ പുഥുജ്ജനഗോത്തമഭിഭവന്തം, അരിയഗോത്തമഭിസമ്ഭോന്തഞ്ച പവത്തതി.

൪൮. തസ്സാനന്തരമേവ മഗ്ഗോ ദുക്ഖസച്ചം പരിജാനന്തോ സമുദയസച്ചം പജഹന്തോ, നിരോധസച്ചം സച്ഛികരോന്തോ, മഗ്ഗസച്ചം ഭാവനാവസേന അപ്പനാവീഥിമോതരതി.

൪൯. തതോ പരം ദ്വേ തീണി ഫലചിത്താനി പവത്തിത്വാ ഭവങ്ഗപാതോവ ഹോതി, പുന ഭവങ്ഗം വോച്ഛിന്ദിത്വാ പച്ചവേക്ഖണഞാണാനി പവത്തന്തി.

൫൦. മഗ്ഗം ഫലഞ്ച നിബ്ബാനം, പച്ചവേക്ഖതി പണ്ഡിതോ.

ഹീനേ കിലേസേ സേസേ ച, പച്ചവേക്ഖതി വാന വാ.

ഛബ്ബിസുദ്ധികമേനേവം, ഭാവേതബ്ബോ ചതുബ്ബിധോ;
ഞാണദസ്സനവിസുദ്ധി, നാമ മഗ്ഗോ പവുച്ചതി.

അയമേത്ഥ വിസുദ്ധിഭേദോ.

വിമോക്ഖഭേദോ

൩൧. തത്ഥ അനത്താനുപസ്സനാ അത്താഭിനിവേസം മുഞ്ചന്തീ സുഞ്ഞതാനുപസ്സനാ നാമ വിമോക്ഖമുഖം ഹോതി.

൩൨. അനിച്ചാനുപസ്സനാ വിപല്ലാസനിമിത്തം മുഞ്ചന്തീ അനിമിത്താനുപസ്സനാ നാമ.

൩൩. ദുക്ഖാനുപസ്സനാ തണ്ഹാപണിധിം മുഞ്ചന്തീ അപ്പണിഹിതാനുപസ്സനാ നാമ.

൩൪. തസ്മാ യദി വുട്ഠാനഗാമിനിവിപസ്സനാ അനത്തതോ വിപസ്സതി, സുഞ്ഞതോ വിമോക്ഖോ നാമ ഹോതി മഗ്ഗോ.

൩൫. യദി അനിച്ചതോ വിപസ്സതി, അനിമിത്തോ വിമോക്ഖോ നാമ.

൩൬. യദി ദുക്ഖതോ വിപസ്സതി, അപ്പണിഹിതോ വിമോക്ഖോ നാമാതി ച മഗ്ഗോ വിപസ്സനാഗമനവസേന തീണി നാമാനി ലഭതി, തഥാ ഫലഞ്ച മഗ്ഗാഗമനവസേന മഗ്ഗവീഥിയം.

൩൭. ഫലസമാപത്തിവീഥിയം പന യഥാവുത്തനയേന വിപസ്സന്താനം യഥാസകഫലമുപ്പജ്ജമാനമ്പി വിപസ്സനാഗമനവസേനേവ സുഞ്ഞതാദിവിമോക്ഖോതി ച പവുച്ചതി, ആരമ്മണവസേന പന സരസവസേന ച നാമത്തയം സബ്ബത്ഥ സബ്ബേസമ്പി സമമേവ ച.

അയമേത്ഥ വിമോക്ഖഭേദോ.

പുഗ്ഗലഭേദോ

൩൮. എത്ഥ പന സോതാപത്തിമഗ്ഗം ഭാവേത്വാ ദിട്ഠിവിചികിച്ഛാപഹാനേന പഹീനാപായഗമനോ സത്തക്ഖത്തുപരമോ **സോതാപന്നോ** നാമ ഹോതി.

൩൯. സകദാഗാമിമഗ്ഗം ഭാവേത്വാ രാഗദോസമോഹാനം തനുകരത്താ **സകദാഗാമീ** നാമ ഹോതി സകിദേവ ഇമം ലോകം ആഗന്ത്വാ.

൪൦. അനാഗാമിമഗ്ഗം ഭാവേത്വാ കാമരാഗബ്യാപാദാനമനവസേസപ്പഹാനേന **അനാഗാമീ** നാമ ഹോതി അനാഗന്ത്വാ ഇത്ഥത്തം.

൪൧. അരഹത്തമഗ്ഗം ഭാവേത്വാ അനവസേസകിലേസപ്പഹാനേന **അരഹാ** നാമ ഹോതി ഖീണാസവോ ലോകേ അഗ്ഗദക്ഖിണേയ്യോതി.

അയമേത്ഥ പുഗ്ഗലഭേദോ.

സമാപത്തിഭേദോ

൩൨. **ഫലസമാപത്തിവീഥിയം** പനേത്ഥ സബ്ബേസമ്പി യഥാസകഫലവസേന സാധാരണാവ.

൩൩. **നിരോധസമാപത്തിസമാപജ്ജനം** പന അനാഗാമീനഞ്ചേവ അരഹന്താനഞ്ച ലബ്ഭതി, തത്ഥ യഥാക്കമം പഠമജ്ഝാനാദിമഹഗ്ഗതസമാപത്തിം സമാപജ്ജിത്വാ വുട്ഠായ തത്ഥ ഗതേ സങ്ഖാരധമ്മേ തത്ഥ തത്ഥേവ വിപസ്സന്തോ യാവ ആകിഞ്ചഞ്ഞായതനം ഗന്ത്വാ തതോ പരം അധിട്ഠേയ്യാദികം പുബ്ബകിച്ചം കത്വാ നേവസഞ്ഞാനാസഞ്ഞായതനം സമാപജ്ജതി, തസ്സ ദ്വിന്നം അപ്പനാജവനാനം പരതോ വോച്ഛിജ്ജതി ചിത്തസന്തതി, തതോ നിരോധസമാപന്നോ നാമ ഹോതി.

൩൪. വുട്ഠാനകാലേ പന അനാഗാമിനോ അനാഗാമിഫലചിത്തം, അരഹതോ അരഹത്തഫലചിത്തം ഏകവാരമേവ പവത്തിത്വാ ഭവങ്ഗപാതോ ഹോതി, തതോ പരം പച്ചവേക്ഖണഞാണം പവത്തതി.

അയമേത്ഥ സമാപത്തിഭേദോ.

നിട്ഠിതോ ച വിപസ്സനാകമ്മട്ഠാനനയോ.

ഉയ്യോജനം

൩൫. ഭാവേതബ്ബം പനിച്ചേവം, ഭാവനാദ്വയമുത്തമം.

പടിപത്തിരസസ്സാദം, പത്ഥയന്തേന സാസനേതി.

ഇതി അഭിധമ്മത്ഥസങ്ഗഹേ കമ്മട്ഠാനസങ്ഗഹവിഭാഗോ നാമ

നവമോ പരിച്ഛേദോ.

നിഗമനം

(ക) ചാരിത്തസോഭിതവിസാലകുലോദയേന ,
സദ്ധാഭിവുഡ്ഢപരിസുദ്ധഗുണോദയേന;
നമ്പവ്ഹയേന പണിധായ പരാനുകമ്പം,
യം പത്ഥിതം പകരണം പരിനിട്ഠിതം തം.

(ഖ) പുഞ്ഞേന തേന വിപുലേന തു **മൂലസോമം**;
ധഞ്ഞാധിവാസമുദിതോദിതമായുകന്തം;
പഞ്ഞാവദാതഗുണസോഭിതലജ്ജിഭിക്ഖൂ,
മഞ്ഞന്തു പുഞ്ഞവിഭവോദയമങ്ഗലായ.

ഇതി അനുരുദ്ധാചരിയേന രചിതം

അഭിധമ്മത്ഥസങ്ഗഹം നാമ പകരണം.

നമോ തസ്സ ഭഗവതോ അരഹതോ സമ്മാസമ്ബുദ്ധസ്സ.

അഭിധമ്മത്ഥവിഭാവിനീടീകാ

ഗന്ഥാരമ്ഭകഥാ

(ക) വിസുദ്ധകരുണാഞാണം , ബുദ്ധം സമ്ബുദ്ധപൂജിതം;
ധമ്മം സദ്ധമ്മസമ്ഭൂതം, നത്വാ സംഘം നിരങ്ഗണം.

(ഖ) സാരിപുത്തം മഹാഥേരം, പരിയത്തിവിസാരദം;
വന്ദിത്വാ സിരസാ ധീരം, ഗരും ഗാരവഭാജനം.

(ഗ) വണ്ണയിസ്സം സമാസേന, അഭിധമ്മത്ഥസങ്ഗഹം;
ആഭിധമ്മികഭിക്ഖൂനം, പരം പീതിവിവഡ്ഢനം.

(ഘ) പോരാണേഹി അനേകാപി, കതാ യാ പന വണ്ണനാ;
ന താഹി സക്കാ സബ്ബത്ഥ, അത്ഥോ വിഞ്ഞാതവേ ഇധ.

(ങ) തസ്മാ ലീനപദാനേത്ഥ, സാധിപ്പായമഹാപയം;
വിഭാവേന്തോ സമാസേന, രചയിസ്സാമി വണ്ണനന്തി.

ഗന്ഥാരമ്ഭകഥാവണ്ണനാ

൧. പരമവിചിത്തനയസമന്നാഗതം സകസമയസമയന്തരഗഹനവിഗ്ഗാഹണസമത്ഥം സുവിമലവിപുലപഞ്ഞാവേയ്യത്തിയജനനം പകരണമിദമാരഭന്തോയമാചരിയോ പഠമം താവ രതനത്തയപണാമാഭിധേയ്യ കരണപ്പകാരപകരണാഭിധാനപയോജനാനി ദസ്സേതും **“സമ്മാസമ്ബുദ്ധ”**ന്ത്യാദിമാഹ.

എത്ഥ ഹി ‘‘സമ്മാസമ്ബുദ്ധ…പേ॰… അഭിവാദിയാ’’തി ഇമിനാ **രതനത്തയപണാമോ** വുത്തോ, അഭിധമ്മത്ഥസങ്ഗഹ’’ന്തി എത്തേന **അഭിധേയ്യകരണപ്പകാരപകരണാഭിധാനാനി** അഭിധമ്മത്ഥാനം ഇധ സങ്ഗഹേതബ്ബഭാവദസ്സനേന തേസം ഇമിനാ സമുദിതേന പടിപാദേതബ്ബഭാവദീപനതോ, എകത്ഥ സങ്ഗയ്ഹ കഥനാകാരദീപനതോ, അത്ഥാനുഗതസമഞ്ഞാപരിദീപനതോ ച. **പയോജനം** പന സങ്ഗഹപദേന സാമത്ഥിയതോ ദസ്സിതമേവ അഭിധമ്മത്ഥാനം എകത്ഥ സങ്ഗഹേ സതി തദുഗ്ഗഹപരിപുച്ഛാദിവസേന തേസം സരൂപാവബോധസ്സ, തമ്മൂലികായ ച ദിട്ഠധമ്മികസമ്പരായികത്ഥസിദ്ധിയാ അനായാസേന സംസിജ്ഝനതോ.

തത്ഥ രതനത്തയപണാമപ്പയോജനം താവ ബഹുധാ പപഞ്ചേന്തി ആചരിയാ, വിസേസതോ പന അന്തരായനിവാരണം പച്ചാസീസന്തി. തഥാ ഹി വുത്തം സങ്ഗഹകാരേഹി ‘‘തസ്സാനുഭാവേന ഹതന്തരായോ’’തി (പാരാ॰ അട്ഠ॰ ൧.ഗന്ഥാരമ്ഭകഥാ). രതനത്തയപണാമോ ഹി അത്ഥതോ പണാമകിരിയാഭിനിപ്ഫാദികാ കുസലചേതനാ, സാ ച വന്ദനേയ്യവന്ദകാനം ഖേത്തജ്ഝാസയസമ്പദാഹി ദിട്ഠധമ്മവേദനീയഭൂതാ യഥാലദ്ധസമ്പത്തിനിമിത്തകസ്സ കമ്മസ്സ അനുബലപ്പദാനവസേന തന്നിബ്ബത്തിതവിപാകസന്തതിയാ അന്തരായകരാനി ഉപപീളകഉപച്ഛേദകകമ്മാനി

പടിബാഹിത്വാ തന്നിദാനാനം യഥാധിപ്പേതസിദ്ധിവിബന്ധകാനം രോഗാദിഅന്തരായാനമപ്പവത്തിം സാധേതി. തസ്മാ പകരണാരമ്ഭേ രതനത്തയപണാമകരണം യഥാരദ്ധപകരണസ്സ അനന്തരായേന പരിസമാപനത്ഥഞ്ചേവ സോതൂനഞ്ച വന്ദനാപുബ്ബങ്ഗമായ പടിപത്തിയാ അനന്തരായേന ഉഗ്ഗഹണധാരണാദിസംസിജ്ഝനത്ഥഞ്ച. അഭിധേയ്യകഥനം പന വിദിതാഭിധേയ്യസ്സേവ ഗന്ഥസ്സ വിഞ്ഞൂഹി ഉഗ്ഗഹണാദിവസേന പടിപജ്ജിതബ്ബഭാവതോ. കരണപ്പകാരപ്പയോജനസന്ദസ്സനാനി ച സോതുജനസമുസ്സാഹജനനത്ഥം. അഭിധാനകഥനം പന വോഹാരസുഖത്ഥന്തി അയമേത്ഥ **സമുദായത്ഥോ**. അയം പന **അവയവത്ഥോ** - സസദ്ധമ്മഗണുത്തമം അതുലം സമ്മാസമ്ബുദ്ധം അഭിവാദിയ അഭിധമ്മത്ഥസങ്ഗഹം ഭാസിസ്സന്തി സമ്ബന്ധോ.

തത്ഥ സമ്മാ സാമഞ്ച സബ്ബധമ്മേ അഭിസമ്ബുദ്ധോതി **സമ്മാ സമ്ബുദ്ധോ,** ഭഗവാ. സോ ഹി സങ്ഖതാസങ്ഖതഭേദം സകലമ്പി ധമ്മജാതം യാഥാവസരസലക്ഖണപടിവേധവസേന സമ്മാ സയം വിചിതോപചിതപാരമിതാസമ്ഭൂതേന സയമ്ഭൂഞാണേന സാമം ബുജ്ഝി അഞ്ഞാസി. യഥാഹ "സയം അഭിഞ്ഞായ കമുദ്ദിസേയ്യ"ന്തി (മഹാവ॰ ൧൧; മ॰ നി॰ ൧.൨൮൫; ൨.൩൪൧; ധ॰ പ॰ ൩൫൩), അഥ വാ ബുധധാതുസ്സ ജാഗരണവികസനത്ഥേസുപി പവത്തനതോ സമ്മാ സാമഞ്ച പടിബുദ്ധോ അനഞ്ഞപടിബോധിതോ ഹുത്വാ സയമേവ സവാസനസമ്മോഹനിദ്ദായ അച്ചന്തം വിഗതോ, ദിനകരകിരണസമാഗമേന പരമരുചിരസിരിസോഭഗ്ഗപ്പത്തിയാ വികസിതമിവ പദുമം അഗ്ഗമഗ്ഗഞാണസമാഗമേന അപരിമിതഗുണഗണാലങ്കതസബ്ബഞ്ഞുതഞ്ഞാണപ്പത്തിയാ സമ്മാ സയമേവ വികസിതോ വികാസമനുപ്പത്തോത്യത്ഥോ. യഥാവുത്തവചനത്ഥയോഗേപി സമ്മാസമ്ബുദ്ധസദ്ദസ്സ ഭഗവതി സമഞ്ഞാവസേന പവത്തത്താ "അതുല"ന്തി ഇമിനാ വിസേസേതി. തുലായ സമ്മിതോ തുല്യോ, സോയേവ തുലോ യകാരലോപവസേന. അഥ വാ സമ്മിതത്ഥേ അകാരപച്ചയവസേന തുലായ സമ്മിതോ തുലോ, ന തുലോ **അതുലോ,** സീലാദീഹി ഗുണേഹി കേനചി അസദിസോ, നത്ഥി ഏതസ്സ വാ തുലോ സദിസോതി **അതുലോ** സദേവകേ ലോകേ അഗ്ഗപുഗ്ഗലഭാവതോ. യഥാഹ "യാവതാ, ഭിക്ഖവേ, സത്താ അപദാ വാ ദ്വിപദാ വാ ചതുപ്പദാ വാ...പേ॰... തഥാഗതോ തേസം അഗ്ഗമക്ഖായതീ"തിആദി (അ॰ നി॰ ർ.൩ർ; ൫.൩൨; ഇതിവു॰ ൯൦).

ഏത്താവതാ ച ഹേതുഫലസത്തൂപകാരസമ്പദാവസേന തീഹാകാരേഹി ഭഗവതോ ഥോമനാ കതാ ഹോതി. തത്ഥ **ഹേതുസമ്പദാ** നാമ മഹാകരുണാസമായോഗോ ബോധിസമ്ഭാരസമ്ഭരണഞ്ച . **ഫലസമ്പദാ** പന ഞാണപഹാനആനുഭാവരൂപകായസമ്പദാവസേന ചതുബ്ബിധാ. തത്ഥ സബ്ബഞ്ഞുതഞ്ഞാണപദട്ഠാനം മഗ്ഗഞാണം, തമ്മൂലകാനി ച ദസബലാദിഞാണാനി **ഞാണസമ്പദാ**. സവാസനസകലസംകിലേസാനമച്ചന്തമനുപ്പാദധമ്മതാപാദനം **പഹാനസമ്പദാ**. യഥിച്ഛിതനിപ്ഫാദനേ ആധിപച്ചം **ആനുഭാവസമ്പദാ**. സകലലോകനയനാഭിസേകഭൂതാ പന ലക്ഖണാനുബ്യഞ്ജനപ്പടിമണ്ഡിതാ അത്തഭാവസമ്പത്തി **രൂപകായസമ്പദാ** നാമ. **സത്തൂപകാരോ** പന ആസയപയോഗവസേന ദുവിധോ. തത്ഥ ദേവദത്താദീസു വിരോധിസത്തേസുപി നിച്ചം ഹിതജ്ഝാസയതാ, അപരിപാകഗതിന്ദ്രിയാനം ഇന്ദ്രിയപരിപാകകാലാഗമനഞ്ച **ആസയോ** നാമ. തദഞ്ഞസത്താനം പന

ലാഭസക്കാരാദിനിരപേക്ഖചിത്തസ്സ യാനത്തയമുഖേന സബ്ബദുക്ഖനിയ്യാനികധമ്മദേസനാ **പയോഗോ** നാമ.

തത്ഥ പുരിമാ ദ്വേ ഫലസമ്പദാ "സമ്മാസമ്ബുദ്ധ"ന്തി ഇമിനാ ദസ്സിതാ, ഇതരാ പന ദ്വേ, തഥാ സത്തൂപകാരസമ്പദാ ച "അതുല"ന്തി ഏതേന, തദുപായഭൂതാ പന ഹേതുസമ്പദാ ദീഹിപി സാമത്ഥിയതോ ദസ്സിതാ തഥാവിധഹേതുബ്യതിരേകേന തദുഭയസമ്പത്തീനമസമ്ഭവതോ, അഹേതുകത്തേ ച സബ്ബത്ഥ താസം സമ്ഭവപ്പസങ്ഗതോ.

തദേവം തിവിധാവത്ഥാസങ്ഗഹിതഥോമനാപുബ്ബങ്ഗമം ബുദ്ധരതനം വന്ദിത്വാ ഇദാനി സേസരതനാനമ്പി പണാമമാരഭന്തോ ആഹ **"സസദ്ധമ്മഗണുത്തമ"**ന്തി. ഗുണീഭൂതാനമ്പി ഹി ധമ്മസംഘാനം അഭിവാദേതബ്ബഭാവോ സഹയോഗേന വിഞ്ഞായതി യഥാ "സപുത്തദാരോ ആഗതോതി പുത്തദാരസ്സാപി ആഗമന"ന്തി.

തത്ഥ അത്താനം ധാരേന്തേ ചതൂസു അപായേസു, വട്ടദുക്ഖേസു ച അപതമാനേ കത്വാ ധാരേതീതി ധമ്മോ, ചതുമഗ്ഗഫലനിബ്ബാനവസേന നവവിധോ, പരിയത്തിയാ സഹ ദസവിധോ വാ ധമ്മോ. ധാരണഞ്ച പനേതസ്സ അപായാദിനിബ്ബത്തകകിലേസവിദ്ധംസനം, തം അരിയമഗ്ഗസ്സ കിലേസസമുച്ഛേദകഭാവതോ, നിബ്ബാനസ്സ ച ആരമ്മണഭാവേന തസ്സ തദത്ഥസിദ്ധിഹേതുതായ നിപ്പരിയായതോ ലബ്ഭതി, ഫലസ്സ പന കിലേസാനം പടിപ്പസ്സമ്ഭനവസേന മഗ്ഗാനുകൂലപ്പവത്തിതോ, പരിയത്തിയാ ച തദധിഗമഹേതുതായാതി ഉഭിന്നമ്പി പരിയായതോതി ദട്ഠബ്ബം. സതം സപ്പുരിസാനം അരിയപുഗ്ഗലാനം, സന്തോ വാ സംവിജ്ജമാനോ ന തിത്ഥിയപരികപ്പിതോ അത്താ വിയ പരമത്ഥതോ അവിജ്ജമാനോ സന്തോ വാ പസത്ഥോ സ്വാക്ഖാതതാദിഗുണയോഗതോ ന ബാഹിരകധമ്മോ വിയ ഏകന്തനിന്ദിതോ ധമ്മോതി സദ്ധമ്മോ, ഗണോ ച സോ അട്ഠന്നം അരിയപുഗ്ഗലാനം സമൂഹഭാവതോ ഉത്തമോ ച സുപ്പടിപന്നതാദിഗുണവിസേസയോഗതോ, ഗണാനം, ഗണേസു വാ ദേവമനുസ്സാദി സമൂഹേസു ഉത്തമോ യഥാവുത്തഗുണവസേനാതി ഗണുത്തമോ, സഹ സദ്ധമ്മേന, ഗണുത്തമേന ചാതി സസദ്ധമ്മഗണുത്തമോ, തം **സസദ്ധമ്മഗണുത്തമം**.

അഭിവാദിയാതി വിസേസതോ വന്ദിത്വാ, ഭയലാഭകുലാചാരാദിവിരഹേന സക്കച്ചം ആദരേന കായവചീമനോദ്വാരേഹി വന്ദിത്വാത്യത്ഥോ. **ഭാസിസ്സ**ന്തി കഥേസ്സാമി. നിബ്ബത്തിതപരമത്ഥഭാവേന അഭി വിസിട്ഠാ ധമ്മാ ഏത്ഥാതിആദിനാ അഭിധമ്മോ, ധമ്മസങ്ഗണീആദിസത്തപകരണം അഭിധമ്മപിടകം, തത്ഥ വുത്താ അത്ഥാ അഭിധമ്മത്ഥാ, തേ സങ്ഗയ്ഹന്തി ഏത്ഥ, ഏതേനാതി വാ **അഭിധമ്മത്ഥസങ്ഗഹം**.

പരമത്ഥധമ്മവണ്ണനാ

൨. ഏവം താവ യഥാധിപ്പേതപ്പയോജനനിമിത്തം രതനത്തയപണാമാദികം വിധായ ഇദാനി യേസം അഭിധമ്മത്ഥാനം സങ്ഗഹണവസേന ഇദം പകരണം പട്ഠപീയതി, തേ താവ സങ്ഖേപതോ ഉദ്ദിസന്തോ ആഹ **"തത്ഥ വുത്താ"**ത്യാദി. **തത്ഥ** തസ്മിം അഭിധമ്മേ **സബ്ബഥാ** കുസലാദിവസേന, ഖന്ധാദിവസേന ച **വുത്താ** അഭിധമ്മത്ഥാ **പരമത്ഥതോ** സമ്മുതിം ഠപേത്വാ

നിബ്ബത്തിതപരമത്ഥവസേന **ചിത്തം** വിഞ്ഞാണക്ഖന്ധോ, **ചേതസികം** വേദനാദിക്ഖന്ധത്തയം, രൂപം ഭൂതുപാദായഭേദഭിന്നോ രൂപക്ഖന്ധോ, **നിബ്ബാനം** മഗ്ഗഫലാനമാരമ്മണഭൂതോ അസങ്ഖതധമ്മോതി ഏവം **ചതുധാ** ചതൂഹാകാരേഹി ഠിതാതി യോജനാ. തത്ഥ പരമോ ഉത്തമോ അവിപരീതോ അത്ഥോ, പരമസ്സ വാ ഉത്തമസ്സ ഞാണസ്സ അത്ഥോ ഗോചരോതി **പരമത്ഥോ**.

ചിന്തേതീതി **ചിത്തം,** ആരമ്മണം വിജാനാതീതി അത്ഥോ. യഥാഹ "വിസയവിജാനനലക്ഖണം ചിത്ത"ന്തി (ധ॰ സ॰ അട്ഠ॰ ൧ ധമ്മുദ്ദേസവാരഫസ്സപഞ്ചമകരാസിവണ്ണനാ). സതിപി ഹി നിസ്സയസമനന്തരാദിപച്ചയേന വിനാ ആരമ്മണേന ചിത്തമുപ്പജ്ജതീതി തസ്സ തംലക്ഖണതാ വുത്താ, ഏതേന നിരാരമ്മണവാദിമതം പടിക്ഖിത്തം ഹോതി. ചിന്തേന്തി വാ ഏതേന കരണഭൂതേന സമ്പയുത്തധമ്മാതി **ചിത്തം**. അഥ വാ ചിന്തനമത്തം **ചിത്തം**. യഥാപച്ചയം ഹി പവത്തിമത്തമേവ യദിദം സഭാവധമ്മോ നാമ. ഏവഞ്ച കത്വാ സബ്ബേസമ്പി പരമത്ഥധമ്മാനം ഭാവസാധനമേവ നിപ്പരിയായതോ ലബ്ഭതി, കത്തുകരണവസേന പന നിബ്ബചനം പരിയായകഥാതി ദട്ഠബ്ബം. സകസകകിച്ചേസു ഹി ധമ്മാനം അത്തപ്പധാനതാസമാരോപനേന കത്തുഭാവോ ച, തദനുകൂലഭാവേന സഹജാതധമ്മസമൂഹേ കത്തുഭാവസമാരോപനേന പടിപാദേതബ്ബധമ്മസ്സ കരണത്തഞ്ച പരിയായതോവ ലബ്ഭതി, തഥാനിദസ്സനം പന ധമ്മസഭാവവിനിമുത്തസ്സ കത്താദിനോ അഭാവപരിദീപനത്ഥന്തി വേദിതബ്ബം. വിചിത്തകരണാദിതോപി ചിത്തസദ്ദത്ഥം പപഞ്ചേന്തി. അയം പനേത്ഥ സങ്ഗഹോ -

> "വിചിത്തകരണാ ചിത്തം, അത്തനോ ചിത്തതായ വാ;
> ചിതം കമ്മകിലേസേഹി, ചിതം തായതി വാ തഥാ;
> ചിനോതി അത്തസന്താനം, വിചിത്താരമ്മണന്തി ചാ"തി.

ചേതസി ഭവം തദായത്തവുത്തിതായാതി **ചേതസികം**. ന ഹി തം ചിത്തേന വിനാ ആരമ്മണഗ്ഗഹണസമത്ഥം അസതി ചിത്തേ സബ്ബേന സബ്ബം അനുപ്പജ്ജനതോ, ചിത്തം പന കേനചി ചേതസികേന വിനാപി ആരമ്മണേ പവത്തതീതി തം ചേതസികമേവ ചിത്തായത്തവുത്തികം നാമ. തേനാഹ ഭഗവാ "മനോപുബ്ബങ്ഗമാ ധമ്മാ"തി (ധ॰ പ॰ ൧-൨), ഏതേന സുഖാദീനം അചേതനത്തനിച്ചത്താദയോ വിപ്പടിപത്തിയോപി പടിക്ഖിത്താ ഹോന്തി. ചേതസി നിയുത്തം വാ **ചേതസികം**.

രുപ്പതീതി **രൂപം,** സീതുണ്ഹാദിവിരോധിപച്ചയേഹി വികാരമാപജ്ജതി, ആപാദീയതീതി വാ അത്ഥോ. തേനാഹ ഭഗവാ "സീതേനപി രുപ്പതി, ഉണ്ഹേനപി രുപ്പതീ"ത്യാദി (സം॰ നി॰ ൩.൭൯), രുപ്പനഞ്ചേത്ഥ സീതാദിവിരോധിപച്ചയസമവായേ വിസദിസുപ്പത്തിയേവ. യദി ഏവം അരൂപധമ്മാനമ്പി രൂപവോഹാരോ ആപജ്ജതീതി? നാപജ്ജതി സീതാദിഗ്ഗഹണസാമത്ഥിയതോ വിഭൂതതരസ്സേവ രുപ്പനസ്സാധിപ്പേതത്താ. ഇതരഥാ ഹി "രുപ്പതീ"തി അവിസേസവചനേനേവ പരിയത്തന്തി കിം സീതാദിഗ്ഗഹണേന, തം പന സീതാദിനാ ഫുട്ഠസ്സ രുപ്പനം വിഭൂതതരം, തസ്മാ തദേവേത്ഥാധിപ്പേതന്തി ഞാപനത്ഥം സീതാദിഗ്ഗഹണം കതം. യദി ഏവം കഥം ബ്രഹ്മലോകേ രൂപവോഹാരോ, ന ഹി തത്ഥ ഉപഘാതകാ സീതാദയോ അത്ഥീതി? കിഞ്ചാപി ഉപഘാതകാ നത്ഥി, അനുഗ്ഗാഹകാ പന അത്ഥി, തസ്മാ

തംവസേനേത്ഥ രുപ്പനം സമ്ഭവതീതി, അഥ വാ തംസഭാവാനതിവത്തനതോ തത്ഥ രൂപവോഹാരോതി അലമതിപ്പപഞ്ചേന.

ഭവാഭവം വിനനതോ സംസിബ്ബനതോ വാനസങ്ഖാതായ തണ്ഹായ നിക്ഖന്തം, നിബ്ബാതി വാ ഏതേന രാഗഗ്ഗിആദികോതി **നിബ്ബാനം**.

൧. ചിത്തപരിച്ഛേദവണ്ണനാ

ഭൂമിഭേദചിത്തവണ്ണനാ

൩. ഇദാനി യസ്മാ വിഭാഗവന്താനം ധമ്മാനം സഭാവവിഭാവനം വിഭാഗേന വിനാ ന ഹോതി, തസ്മാ യഥാഉദ്ദിട്ഠാനം അഭിധമ്മത്ഥാനം ഉദ്ദേസക്കമേന വിഭാഗം ദസ്സേതും ചിത്തം താവ ഭൂമിജാതിസമ്പയോഗാദിവസേന വിഭജിത്വാ നിദ്ദിസിതുമാരഭന്തോ ആഹ **"തത്ഥ ചിത്തം താവാ"**ത്യാദി. താവ-സദ്ദോ പഠമന്തി ഏതസ്സത്ഥേ. യഥാഉദ്ദിട്ഠേസു ചതൂസു അഭിധമ്മത്ഥേസു പഠമം ചിത്തം നിദ്ദിസീയതീതി അയഞ്ഹേത്ഥത്ഥോ. ചത്താരോ വിധാ പകാരാ അസ്സാതി **ചതുബ്ബിധം**. യസ്മാ പനേതേ ചതുഭുമ്മകാ ധമ്മാ അനുപുബ്ബപണീതാ, തസ്മാ ഹീനുക്കട്ഠുക്കട്ഠതരതമാനുക്കമേന തേസം നിദ്ദേസോ കതോ. തത്ഥ കാമേതീതി കാമോ, കാമതണ്ഹാ, സാ ഏത്ഥ അവചരതി ആരമ്മണകരണവസേനാതി **കാമാവചരം**. കാമീയതീതി വാ കാമോ, ഏകാദസവിധോ കാമഭവോ, തസ്മിം യേഭുയ്യേന അവചരതീതി **കാമാവചരം**. യേഭുയ്യേന ചരണസ്സ ഹി അധിപ്പേതത്താ രൂപാരൂപഭവേസു പവത്തസ്സാപി ഇമസ്സ കാമാവചരഭാവോ ഉപപന്നോ ഹോതി. കാമഭവോയേവ വാ കാമോ ഏത്ഥ അവചരതീതി കാമാവചരോ, തത്ഥ പവത്തമ്പി ചിത്തം നിസ്സിതേ നിസ്സയവോഹാരേന **കാമാവചരം** "മഞ്ചാ ഉക്കുട്ഠിം കരോന്തീ"ത്യാദീസു വിയാതി അലമതിവിസാരണിയാ കഥായ. ഹോതി ചേത്ഥ -

"കാമോവചരതീത്യേത്ഥ, കാമേവചരതീതി വാ;
ഠാനൂപചാരതോ വാപി, തം കാമാവചരം ഭവേ"തി.

രൂപാരൂപാവചരേസുപി ഏസേവ നയോ യഥാരഹം ദട്ഠബ്ബോ. ഉപാദാനക്ഖന്ധസങ്ഖാതലോകതോ ഉത്തരതി അനാസവഭാവേനാതി **ലോകുത്തരം,** മഗ്ഗചിത്തം. ഫലചിത്തം പന തതോ ഉത്തിണ്ണന്തി **ലോകുത്തരം**. ഉഭയമ്പി വാ സഹ നിബ്ബാനേന ലോകതോ ഉത്തരം അധികം യഥാവുത്തഗുണവസേനേവാതി **ലോകുത്തരം**.

ഭൂമിഭേദചിത്തവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

അകുസലചിത്തവണ്ണനാ

൪. ഇമേസു പന ചതൂസു ചിത്തേസു കാമാവചരചിത്തസ്സ കുസലാകുസലവിപാകകിരിയഭേദേന ചതുബ്ബിധഭാവേപി പാപാഹേതുകവജ്ജാനം ഏകൂനസട്ഠിയാ, ഏകനവുതിയാ വാ ചിത്താനം സോഭനനാമേന വോഹാരകരണത്ഥം "പാപാഹേതുകമുത്താനി 'സോഭനാനീ'തി വുച്ചരേ"തി ഏവം വക്ഖമാനനയസ്സ അനുരൂപതോ പാപാഹേതുകേയേവ പഠമം ദസ്സേന്തോ, തേസു ച ഭവേസു ഗഹിതപടിസന്ധികസ്സ സത്തസ്സ ആദിതോ വീഥിചിത്തവസേന ലോഭസഹഗതചിത്തുപ്പാദാനമേവ സമ്ഭവതോ തേയേവ പഠമം ദസ്സേത്വാ തദനന്തരം ദ്വിഹേതുകഭാവസാമഞ്ഞേന ദോമനസ്സസഹഗതേ, തദനന്തരം ഏകഹേതുകേ ച ദസ്സേതും **"സോമനസ്സസഹഗത"**ന്ത്യാദിനാ ലോഭമൂലം താവ വേദനാദിട്ഠിസങ്ഖാരഭേദേന അട്ഠധാ വിഭജിത്വാ ദസ്സേതി.

തത്ഥ സുന്ദരം മനോ, തം വാ ഏതസ്സ അത്ഥീതി സുമനോ, ചിത്തം, തംസമങ്ഗിപുഗ്ഗലോ വാ, തസ്സ ഭാവോ തസ്മിം അഭിധാനബുദ്ധീനം പവത്തിഹേതുതായാതി സോമനസ്സം, മാനസികസുഖവേദനായേതം അധിവചനം, തേന സഹഗതം ഏകുപ്പാദാദിവസേന സംസട്ഠം, തേന സഹ ഏകുപ്പാദാദിഭാവം ഗതന്തി വാ **സോമനസ്സസഹഗതം**. മിച്ഛാ പസ്സതീതി ദിട്ഠി. സാമഞ്ഞവചനസ്സപി ഹി അത്ഥപ്പകരണാദിനാ വിസേസവിസയതാ ഹോതീതി ഇധ മിച്ഛാദസ്സനമേവ "ദിട്ഠീ"തി വുച്ചതി. ദിട്ഠിയേവ ദിട്ഠിഗതം "സങ്ഖാരഗതം ഥാമഗത"ന്ത്യാദീസു വിയ ഗത-സദ്ദസ്സ തബ്ഭാവവുത്തിത്താ. ദ്വാസട്ഠിയാ വാ ദിട്ഠീസു ഗതം അന്തോഗതം, ദിട്ഠിയാ വാ ഗമനമത്തം ന ഏത്ഥ ഗന്തബ്ബോ അത്താദികോ കോചി അത്ഥീതി ദിട്ഠിഗതം, "ഇദമേവ സച്ചം മോഘമഞ്ഞ"ന്തി പവത്തോ അത്തത്തനിയാദിഅഭിനിവേസോ, തേന സമം ഏകുപ്പാദാദീഹി പകാരേഹി യുത്തന്തി **ദിട്ഠിഗതസമ്പയുത്തം**. സങ്ഖരോതി ചിത്തം തിക്ഖഭാവസങ്ഖാതമണ്ഡനവിസേസേന സജ്ജേതി, സങ്ഖരിയതി വാ തം ഏതേന യഥാവുത്തനയേന സജ്ജീയതീതി സങ്ഖാരോ, തത്ഥ തത്ഥ കിച്ചേ സംസീദമാനസ്സ ചിത്തസ്സ അനുബലപ്പദാനവസേന അത്തനോ വാ പരേസം വാ പവത്തപുബ്ബപ്പയോഗോ, സോ പന അത്തനോ പുബ്ബഭാഗപ്പവത്തേ ചിത്തസന്താനേ ചേവ പരസന്താനേ ച പവത്തതീതി തന്നിബ്ബത്തിതോ ചിത്തസ്സ തിക്ഖഭാവസങ്ഖാതോ വിസേസോവിധ സങ്ഖാരോ, സോ യസ്സ നത്ഥി തം അസങ്ഖാരം , തദേവ **അസങ്ഖാരികം**. സങ്ഖാരേന സഹിതം **സസങ്ഖാരികം**. തഥാ ച വദന്തി -

"പുബ്ബപ്പയോഗസമ്ഭൂതോ, വിസേസോ ചിത്തസമ്ഭവീ;
സങ്ഖാരോ തംവസേനേത്ഥ, ഹോത്യാസങ്ഖാരികാദിതാ"തി.

അഥ വാ "സസങ്ഖാരികം അസങ്ഖാരിക"ന്തി ചേതം കേവലം സങ്ഖാരസ്സ ഭാവാഭാവം സന്ധായ വുത്തം, ന തസ്സ സഹപ്പവത്തിസബ്ഭാവാഭാവതോതി ഭിന്നസന്താനപ്പവത്തിനോപി സങ്ഖാരസ്സ ഇദമത്ഥിതായ തംവസേന നിബ്ബത്തം ചിത്തം സങ്ഖാരോ അസ്സ അത്ഥീതി **സസങ്ഖാരികം** "സലോമകോ സപക്ഖകോ"ത്യാദീസു വിയ സഹ-സദ്ദസ്സ വിജ്ജമാനത്ഥപരിദീപനതോ. തബ്ബിപരീതം പന തദഭാവതോ വുത്തനയേന **അസങ്ഖാരികം**. ദിട്ഠിഗതേന വിപ്പയുത്തം വിസംസട്ഠന്തി **ദിട്ഠിഗതവിപ്പയുത്തം**. ഉപപത്തിതോ യുത്തിതോ ഇക്ഖതി അനുഭവതി വേദയമാനാപി മജ്ഝത്താകാരസണ്ഠിതിയാതി ഉപേക്ഖാ. സുഖദുക്ഖാനം വാ ഉപേതാ യുത്താ അവിരുദ്ധാ ഇക്ഖാ അനുഭവനന്തി ഉപേക്ഖാ. സുഖദുക്ഖാവിരോധിതായ ഹേസാ തേസം അനന്തരമ്പി പവത്തതി. **ഉപേക്ഖാസഹഗത**ന്തി ഇദം വുത്തനയമേവ.

കസ്മാ പനേത്ഥ അഞ്ഞേസുപി ഫസ്സാദീസു സമ്പയുത്തധമ്മേസു വിജ്ജമാനേസു സോമനസ്സസഹഗതാദിഭാവോവ വുത്തോതി? സോമനസ്സാദീനമേവ അസാധാരണഭാവതോ. ഫസ്സാദയോ ഹി കേചി സബ്ബചിത്തസാധാരണാ, കേചി കുസലാദിസാധാരണാ, മോഹാദയോ ച സബ്ബാകുസലസാധാരണാതി ന തേഹി സക്കാ ചിത്തം വിസേസേതും, സോമനസ്സാദയോ പന കത്ഥചി ചിത്തേ ഹോന്തി, കത്ഥചി ന ഹോന്തീതി പാകടോവ തംവസേന ചിത്തസ്സ വിസേസോ. കസ്മാ പനേതേ കത്ഥചി ഹോന്തി, കത്ഥചി ന ഹോന്തീതി? കാരണസ്സ സന്നിഹിതാസന്നിഹിതഭാവതോ. കിം പന നേസം കാരണന്തി? വുച്ചതേസഭാവതോ, പരികപ്പതോ വാ ഹി ഇട്ഠാരമ്മണം, സോമനസ്സപടിസന്ധികതാ, അഗമ്ഭീരസഭാവതാ ച ഇധ സോമനസ്സസ്സ കാരണം, ഇട്ഠമജ്ഝത്താരമ്മണം, ഉപേക്ഖാപടിസന്ധികതാ, ഗമ്ഭീരസഭാവതാ ച ഉപേക്ഖായ, ദിട്ഠിവിപന്നപുഗ്ഗലസേവനാ, സസ്സതുച്ഛേദാസയതാ ച ദിട്ഠിയാ, ബലവഉതുഭോജനാദയോ പന പച്ചയാ

അസങ്ഖാരികഭാവസ്സാതി. തസ്മാ അത്തനോ അനുരൂപകാരണവസേന നേസം ഉപ്പജ്ജനതോ കത്ഥചി ചിത്തേയേവ സമ്ഭവോതി സക്കാ ഏതേഹി ചിത്തസ്സ വിസേസോ പഞ്ഞാപേതുന്തി. ഏവഞ്ച കത്വാ നേസം സതിപി മോഹഹേതുകഭാവേ ലോഭസഹഗതഭാവോവ നിഗമനേ വുത്തോ.

ഇമേസം പന അട്ഠന്നമ്പി അയമുപ്പത്തിക്കമോ വേദിതബ്ബോ. യദാ ഹി "നത്ഥി കാമേസു ആദീനവോ"ത്യാദിനാ നയേന മിച്ഛാദിട്ഠിം പുരക്ഖത്വാ ഹട്ഠതുട്ഠോ കാമേ വാ പരിഭുഞ്ജതി, ദിട്ഠമങ്ഗലാദീനി വാ സാരതോ പച്ചേതി സഭാവതിക്ഖേനേവ അനുസ്സാഹിതേന ചിത്തേന, തദാ പഠമം അകുസലചിത്തമുപ്പജ്ജതി. യദാ പന മന്ദേന സമുസ്സാഹിതേന ചിത്തേന, തദാ ദുതിയം. യദാ പന മിച്ഛാദിട്ഠിം അപുരക്ഖത്വാ കേവലം ഹട്ഠതുട്ഠോ മേഥുനം വാ സേവതി, പരസമ്പത്തിം വാ അഭിജ്ഝായതി, പരഭണ്ഡം വാ ഹരതി സഭാവതിക്ഖേനേവ അനുസ്സാഹിതേന ചിത്തേന, തദാ തതിയം. യദാ പന മന്ദേന സമുസ്സാഹിതേന ചിത്തേന, തദാ ചതുത്ഥം. യദാ പന കാമാനം വാ അസമ്പത്തിം ആഗമ്മ, അഞ്ഞേസം വാ സോമനസ്സഹേതൂനം അഭാവേന ചതൂസുപി വികപ്പേസു സോമനസ്സരഹിതാ ഹോന്തി, തദാ സേസാനി ചത്താരി ഉപേക്ഖാസഹഗതാനി ഉപ്പജ്ജന്തീതി. **അട്ഠപീ**തി പി-സദ്ദോ സമ്പിണ്ഡനത്ഥോ, തേന വക്ഖമാനനയേന അകുസലകമ്മപഥേസു നേസം ലബ്ഭമാനകമ്മപഥാനുരൂപതോ പവത്തിഭേദം കാലദേസസന്താനാരമ്മണാദിഭേദേന അനേകവിധതമ്പി സങ്ഗണ്ഹാതി.

൫. ദുട്ഠു മനോ, തം വാ ഏതസ്സാതി ദുമ്മനോ, തസ്സ ഭാവോ ദോമനസ്സം, മാനസികദുക്ഖവേദനായേതം അധിവചനം, തേന സഹഗതന്തി **ദോമനസ്സസഹഗതം**. ആരമ്മണേ പടിഹഞ്ഞതീതി **പടിഘോ,** ദോസോ. ചണ്ഡിക്കസഭാവതായ ഹേസ ആരമ്മണം പടിഹനന്തോ വിയ പവത്തതി. ദോമനസ്സസഹഗതസ്സ വേദനാവസേന അഭേദേപി അസാധാരണധമ്മവസേന ചിത്തസ്സ ഉപലക്ഖണത്ഥം ദോമനസ്സഗ്ഗഹണം, പടിഘസമ്പയുത്തഭാവോ പന ഉഭിന്നം ഏകന്തസഹചാരിതാ ദസ്സനത്ഥം വുത്തോതി ദട്ഠബ്ബം. ദോമനസ്സഞ്ചേത്ഥ അനിട്ഠാരമ്മണാനുഭവനലക്ഖണോ വേദനാക്ഖന്ധപരിയാപന്നോ ഏകോ ധമ്മോ, പടിഘോ ചണ്ഡിക്കസഭാവോ സങ്ഖാരക്ഖന്ധപരിയാപന്നോ ഏകോ ധമ്മോതി അയമേതേസം വിസേസോ. ഏത്ഥ ച യം കിഞ്ചി അനിട്ഠാരമ്മണം, നവവിധആഘാതവത്ഥൂനി ച ദോമനസ്സസ്സ കാരണം, പടിഘസ്സ കാരണഞ്ചാതി ദട്ഠബ്ബം. ദ്വിന്നം പന നേസം ചിത്താനം പാണാതിപാതാദീസു തിക്ഖമന്ദപ്പവത്തികാലേ ഉപ്പത്തി വേദിതബ്ബാ. ഏത്ഥാപി നിഗമനേ **പി**-സദ്ദസ്സ അത്ഥോ വുത്തനയാനുസാരേന ദട്ഠബ്ബോ.

൬. സഭാവം വിചിനന്തോ തായ കിച്ഛതി കിലമതീതി വിചികിച്ഛാ. അഥ വാ ചികിച്ഛിതും ദുക്കരതായ വിഗതാ ചികിച്ഛാ ഞാണപ്പടികാരോ ഇമിസ്സാതി വിചികിച്ഛാ, തായ സമ്പയുത്തം **വിചികിച്ഛാസമ്പയുത്തം**. ഉദ്ധതസ്സ ഭാവോ ഉദ്ധച്ചം. ഉദ്ധച്ചസ്സ സബ്ബാകുസലസാധാരണഭാവേപി ഇധ സമ്പയുത്തധമ്മേസു പധാനം ഹുത്വാ പവത്തതീതി ഇദമേവ തേന വിസേസേത്വാ വുത്തം. ഏവഞ്ച കത്വാ ധമ്മുദ്ദേസപാളിയം സേസാകുസലേസു ഉദ്ധച്ചം യേവാപനകവസേന വുത്തം, ഇധ പന "ഉദ്ധച്ചം ഉപ്പജ്ജതീ"തി സരൂപേനേവ ദേസിതം. ഹോന്തി ചേത്ഥ -

> "സബ്ബാകുസലയുത്തമ്പി, ഉദ്ധച്ചം അന്തമാനസേ;
> ബലവം ഇതി തംയേവ, വുത്തമുദ്ധച്ചയോഗതോ.
>
> "തേനേവ ഹി മുനിന്ദേന, യേവാപനകനാമതോ;
> വത്വാ സേസേസു ഏത്ഥേവ, തം സരൂപേന ദേസിത"ന്തി.

ഇമാനി പന ദ്വേ ചിത്താനി മൂലന്തരവിരഹതോ അതിസമ്മൂള്ഹതായ, സംസപ്പനവിക്ഖിപനവസേന പവത്തവിചികിച്ഛുദ്ധച്ചസമായോഗേന ചഞ്ചലതായ ച സബ്ബത്ഥാപി രജ്ജനദുസ്സനരഹിതാനി ഉപേക്ഖാസഹഗതാനേവ പവത്തന്തി, തതോയേവ ച സഭാവതിക്ഖതായ ഉസ്സാഹേതബ്ബതായ അഭാവതോ സങ്ഖാരഭേദോപി നേസം നത്ഥി. ഹോന്തി ചേത്ഥ -

> "മൂള്ഹത്താ ചേവ സംസപ്പ-വിക്ഖേപാ ചേകഹേതുകം;
> സോപേക്ഖം സബ്ബദാ നോ ച, ഭിന്നം സങ്ഖാരഭേദതോ.
>
> "ന ഹി തസ്സ സഭാവേന, തിക്ഖതുസ്സാഹനീയതാ;
> അത്ഥി സംസപ്പമാനസ്സ, വിക്ഖിപന്തസ്സ സബ്ബദാ"തി.

മോഹേന മുയ്ഹന്തി അതിസയേന മുയ്ഹന്തി മൂലന്തരവിരഹതോതി മോമൂഹാനി.

൭. ഇച്ചേവന്ത്യാദി യഥാവുത്താനം ദ്വാദസാകുസലചിത്താനം നിഗമനം. തത്ഥ **ഇതി**-സദ്ദോ വചനവചനീയസമുദായനിദസ്സനത്ഥോ. **ഏവം**-സദ്ദോ വചനവചനീയപടിപാടിസന്ദസ്സനത്ഥോ. നിപാതസമുദായോ വാ ഏസ വചനവചനീയനിഗമനാരമ്ഭേ. **ഇച്ചേവം** യഥാവുത്തനയേന **സബ്ബഥാപി** സോമനസ്സുപേക്ഖാദിട്ഠിസമ്പയോഗാദിനാ പടിഘസമ്പയോഗാദിനാ വിചികിച്ഛുദ്ധച്ചയോഗേനാതി സബ്ബേനാപി സമ്പയോഗാദിആകാരേന ദ്വാദസ അകുസലചിത്താനി **സമത്താനി** പരിനിട്ഠിതാനി, സങ്ഗഹേത്വാ വാ അത്താനി ഗഹിതാനി, വുത്താനീത്യത്ഥോ. തത്ഥ കുസലപടിപക്ഖാനി അകുസലാനി മിത്തപ്പടിപക്ഖോ അമിത്തോ വിയ, പടിപക്ഖഭാവോ ച കുസലാകുസലാനം യഥാക്കമം പഹായകപഹാതബ്ബഭാവേന വേദിതബ്ബോ.

൮. **അട്ഠധാ**ത്യാദി സങ്ഗഹഗാഥാ. ലോഭോ ച സോ സുപ്പതിട്ഠിതഭാവസാധനേന മൂലസദിസത്താ മൂലഞ്ച, കം ഏതേസന്തി **ലോഭമൂലാനി** ചിത്താനി വേദനാദിഭേദതോ **അട്ഠധാ** സിയും . തഥാ **ദോസമൂലാനി** സങ്ഖാരഭേദതോ **ദ്വിധാ. മോഹമൂലാനി** സുദ്ധോ മോഹോയേവ മൂലമേതേസന്തി മോഹമൂലസങ്ഖാതാനി സമ്പയോഗഭേദതോ **ദ്വേ** ചാതി അകുസലാ ദ്വാദസ സിയുന്ത്യത്ഥോ.

അകുസലചിത്തവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

അഹേതുകചിത്തവണ്ണനാ

൯. ഏവം മൂലഭേദതോ തിവിധമ്പി അകുസലം സമ്പയോഗാദിഭേദതോ ദ്വാദസധാ വിഭജിത്വാ ഇദാനി അഹേതുകചിത്താനി നിദ്ദിസന്തോ തേസം അകുസലവിപാകാദിവസേന തിവിധഭാവേപി അകുസലാനന്തരം അകുസലവിപാകേയേവ ചക്ഖാദിനിസ്സയസമ്പടിച്ഛനാദികിച്ചഭേദേന സത്തധാ വിഭജിതും **"ഉപേക്ഖാസഹഗതം**

ചക്ഖുവിഞ്ഞാണ”ന്ത്യാദിമാഹ. തത്ഥ ചക്ഖതി വിഞ്ഞാണാധിട്ഠിതം ഹുത്വാ സമവിസമം ആചിക്ഖന്തം വിയ ഹോതീതി ചക്ഖു. അഥ വാ ചക്ഖതി രൂപം അസ്സാദേന്തം വിയ ഹോതീതി ചക്ഖു. ചക്ഖതീതി ഹി അയം സദ്ദോ “മധും ചക്ഖതി, ബ്യഞ്ജനം ചക്ഖതീ”ത്യാദീസു വിയ അസ്സാദനത്ഥോ ഹോതി. തേനാഹ ഭഗവാ - “ചക്ഖും ഖോ പന, മാഗണ്ഡിയ, രൂപാരാമം രൂപരതം രൂപസമ്മുദിത”ന്ത്യാദി. യദി ഏവം “സോതം ഖോ, മാഗണ്ഡിയ, സദ്ദാരാമം സദ്ദരതം സദ്ദസമ്മുദിത”ന്ത്യാദിവചനതോ (മ॰ നി॰ ൨.൨൦൯) സോതാദീനമ്പി സദ്ദാദിഅസ്സാദനം അത്ഥീതി തേസമ്പി ചക്ഖുസദ്ദാഭിധേയ്യതാ ആപജ്ജേയ്യാതി? നാപജ്ജതി നിരുള്ഹത്താ, നിരുള്ഹോ ഹേസ ചക്ഖു-സദ്ദോ ദട്ഠുകാമതാനിദാനകമ്മജഭൂതപ്പസാദലക്ഖണേ ചക്ഖുപ്പസാദേയേവ മയൂരാദിസദ്ദാ വിയ സകുണവിസേസാദീസു, ചക്ഖുനാ സഹവുത്തിയാ പന ഭമുകട്ഠിപരിച്ഛിന്നോ മംസപിണ്ഡോപി “ചക്ഖൂ”തി വുച്ചതി. **അട്ഠകഥായം** പന അനേകത്ഥത്താ ധാതൂനം ചക്ഖതി-സദ്ദസ്സ വിഭാവനത്ഥതാപി സമ്ഭവതീതി “ചക്ഖതി രൂപം വിഭാവേതീതി ചക്ഖൂ”തി (വിസുദ്ധി॰ ൨.൫൧൦) വുത്തം. ചക്ഖുസ്മിം വിഞ്ഞാണം തന്നിസ്സിതത്താതി **ചക്ഖുവിഞ്ഞാണം**. തഥാ ഹേതം “ചക്ഖുസന്നിസ്സിതരൂപവിജാനനലക്ഖണ”ന്തി (ധ॰ സ॰ അട്ഠ॰ ൪൩൧; വിസുദ്ധി॰ ൨.൪൫൬) വുത്തം.

ഏവം **സോതവിഞ്ഞാണാ**ദീസുപി യഥാരഹം ദട്ഠബ്ബം. **“തഥാ”**തി ഇമിനാ ഉപേക്ഖാസഹഗതഭാവം അതിദിസതി. വിഞ്ഞാണാധിട്ഠിതം ഹുത്വാ സുണാതീതി **സോതം**. ഘായതി ഗന്ധോപാദാനം കരോതീതി **ഘാനം**. ജീവിതനിമിത്തം രസോ ജീവിതം, തം അവ്ഹായതി തസ്മിം നിന്നതായാതി **ജിവ്ഹാ** നിരുത്തിനയേന. കുച്ഛിതാനം പാപധമ്മാനം ആയോ പവത്തിട്ഠാനന്തി **കായോ**. കായിന്ദ്രിയഞ്ഹി ഫോട്ഠബ്ബഗ്ഗഹണസഭാവത്താ തദസ്സാദവസപ്പവത്താനം, തമ്മൂലകാനഞ്ച പാപധമ്മാനം വിസേസകാരണന്തി തേസം പവത്തിട്ഠാനം വിയ ഗയ്ഹതി. സസമ്ഭാരകായോ വാ കുച്ഛിതാനം കേസാദീനം ആയോതി **കായോ**. തംസഹചരിതത്താ പന പസാദകായോപി തഥാ വുച്ചതി. ദു കുച്ഛിതം ഹുത്വാ ഖനതി കായികസുഖം, ദുക്ഖമന്തി വാ **ദുക്ഖം**. ദുക്കരമോകാസദാനം ഏതസ്സാതി **ദുക്ഖ”**ന്തിപി അപരേ. പഞ്ചവിഞ്ഞാണഗ്ഗഹിതം രൂപാദിആരമ്മണം സമ്പടിച്ഛതി തദാകാരപ്പവത്തിയാതി **സമ്പടിച്ഛനം**. സമ്മാ തീരേതി യഥാസമ്പടിച്ഛിതം രൂപാദിആരമ്മണം വീമംസതീതി **സന്തീരണം**. അഞ്ഞമഞ്ഞവിരുദ്ധാനം കുസലാകുസലാനം പാകാതി **വിപാകാ,** വിപക്കഭാവമാപന്നാനം അരൂപധമ്മാനമേതം അധിവചനം. ഏവഞ്ച കത്വാ കുസലാകുസലകമ്മസമുട്ഠാനാനമ്പി കടത്താരൂപാനം നത്ഥി വിപാകവോഹാരോ. അകുസലസ്സ വിപാകചിത്താനി **അകുസലവിപാകചിത്താനി**.

൫൫. സുഖയതി കായചിത്തം, സുട്ഠു വാ ഖനതി കായചിത്താബാധം, സുഖേന ഖമിതബ്ബന്തി വാ **സുഖം**. “സുകരമോകാസദാനം ഏതസ്സാതി **സുഖ”**ന്തി അപരേ. കസ്മാ പന യഥാ അകുസലവിപാകസന്തീരണം ഏകമേവ വുത്തം, ഏവമവത്വാ കുസലവിപാകസന്തീരണം ദ്വിധാ വുത്തന്തി? ഇട്ഠഇട്ഠമജ്ഝത്താരമ്മണവസേന വേദനാഭേദസമ്ഭവതോ. യദി ഏവം തത്ഥാപി അനിട്ഠഅനിട്ഠമജ്ഝത്താരമ്മണവസേന വേദനാഭേദേന ഭവിതബ്ബന്തി? നയിദമേവം അനിട്ഠാരമ്മണേ ഉപ്പജ്ജിതബ്ബസ്സപി ദോമനസ്സസ്സ പടിഘേന വിനാ അനുപ്പജ്ജനതോ, പടിഘസ്സ ച ഏകന്താകുസലസഭാവസ്സ അബ്യാകതേസു അസമ്ഭവതോ. ന ഹി ഭിന്നജാതികോ ധമ്മോ ഭിന്നജാതികേസു ഉപലബ്ഭതി, തസ്മാ അത്തനാ സമാനയോഗക്ഖമസ്സ അസമ്ഭവതോ അകുസലവിപാകേസു ദോമനസ്സം ന സമ്ഭവതീതി തസ്സ തംസഹഗതതാ ന വുത്താ. അഥ വാ യഥാ കോചി ബലവതാ പോഥിയമാനോ ദുബ്ബലപുരിസോ തസ്സ പടിപ്പഹരിതും അസക്കോന്തോ തസ്മിം ഉപേക്ഖകോവ ഹോതി, ഏവമേവ അകുസലവിപാകാനം പരിദുബ്ബലഭാവതോ അനിട്ഠാരമ്മണേപി ദോമനസ്സുപ്പാദോ നത്ഥീതി സന്തീരണം ഉപേക്ഖാസഹഗതമേവ.

ചക്ഖുവിഞ്ഞാണാദീനി പന ചത്താരി ഉഭയവിപാകാനിപി വത്ഥാരമ്മണഘട്ടനായ ദുബ്ബലഭാവതോ അനിട്ഠേ ഇട്ഠേപി ച ആരമ്മണേ ഉപേക്ഖാസഹഗതാനേവ. തേസഞ്ഹി ചതുന്നമ്പി വത്ഥുഭൂതാനി ചക്ഖാദീനി ഉപാദാരൂപാനേവ, തഥാ ആരമ്മണഭൂതാനിപി രൂപാദീനി, ഉപാദാരൂപകേന ച ഉപാദാരൂപകസ്സ സങ്ഘട്ടനം അതിദുബ്ബലം പിചുപിണ്ഡകേന പിചുപിണ്ഡകസ്സ ഫുസനം വിയ, തസ്മാ താനി സബ്ബഥാപി ഉപേക്ഖാസഹഗതാനേവ. കായവിഞ്ഞാണസ്സ പന ഫോട്ഠബ്ബസങ്ഖാതഭൂതത്തയമേവ ആരമ്മണന്തി തം കായപ്പസാദേ സങ്ഘട്ടിതമ്പി തം അതിക്കമിത്വാ തന്നിസ്സയേസു മഹാഭൂതേസു പടിഹഞ്ഞതി. ഭൂതരൂപേഹി ച ഭൂതരൂപാനം സങ്ഘട്ടനം ബലവതരം അധികരണിമത്ഥകേ പിചുപിണ്ഡകം ഠപേത്വാ കൂടേന പഹടകാലേ കൂടസ്സ പിചുപിണ്ഡകം അതിക്കമിത്വാ അധികരണിഗ്ഗഹണം വിയ, തസ്മാ വത്ഥാരമ്മണഘട്ടനായ ബലവഭാവതോ കായവിഞ്ഞാണം അനിട്ഠേ ദുക്ഖസഹഗതം, ഇട്ഠേ സുഖസഹഗതന്തി. സമ്പടിച്ഛനയുഗള്ഹം പന അത്തനാ അസമാനനിസ്സയാനം ചക്ഖുവിഞ്ഞാണാദീനമനന്തരം ഉപ്പജ്ജതീതി സമാനനിസ്സയതോ അലദ്ധാനന്തരപച്ചയതായ സഭാഗൂപത്ഥമ്ഭരഹിതോ വിയ പുരിസോ നാതിബലവം സബ്ബഥാപി വിസയരസമനുഭവിതും ന സക്കോതീതി സബ്ബഥാപി ഉപേക്ഖാസഹഗതമേവ. വുത്തവിപരിയായതോ കുസലവിപാകസന്തീരണം ഇട്ഠഇട്ഠമജ്ഝത്താരമ്മണേസു സുഖോപേക്ഖാസഹഗതന്തി. യദി ഏവം ആവജ്ജനദ്വയസ്സ ഉപേക്ഖാസമ്പയോഗം കസ്മാ വക്ഖതി, നനു തമ്പി സമാനനിസ്സയാനന്തരം പവത്തതീതി? സച്ചം, തത്ഥ പന പുരിമം പുബ്ബേ കേനചി അഗ്ഗഹിതേയേവ ആരമ്മണേ ഏകവാരമേവ പവത്തതി, പച്ഛിമമ്പി വിസദിസചിത്തസന്താനപരാവത്തനവസേന ബ്യാപാരന്തരസാപേക്ഖന്തി ന സബ്ബഥാപി വിസയരസമനുഭവിതും സക്കോതി, തസ്മാ മജ്ഝത്തവേദനാസമ്പയുത്തമേവാതി. ഹോന്തി ചേത്ഥ -

“വത്ഥാലമ്ബസഭാവാനം, ഭൂതികാനഞ്ഹി ഘട്ടനം;
ദുബ്ബലം ഇതി ചക്ഖാദി-ചതുചിത്തമുപേക്ഖകം.

“കായനിസ്സയഫോട്ഠബ്ബ-ഭൂതാനം ഘട്ടനായ തു;
ബലവത്താ ന വിഞ്ഞാണം, കായിക മജ്ഝവേദനം.

“സമാനനിസ്സയോ യസ്മാ, നത്ഥാനന്തരപച്ചയോ;
തസ്മാ ദുബ്ബലമാലമ്ബേ, സോപേക്ഖം സമ്പടിച്ഛന”ന്തി.

കുസലസ്സ വിപാകാനി, സമ്പയുത്തഹേതുവിരഹതോ അഹേതുകചിത്താനി ചാതി **കുസലവിപാകാഹേതുകചിത്താനി**. നിബ്ബത്തകഹേതുവസേന നിപ്ഫന്നാനിപി ഹേതാനി സമ്പയുത്തഹേതുവസേനേവ അഹേതുകവോഹാരം ലഭന്തി, ഇതരഥാ മഹാവിപാകേഹി ഇമേസം നാനത്താസമ്ഭവതോ. കിം പനേത്ഥ കാരണം യഥാ ഇധേവം അകുസലവിപാകനിഗമനേ അഹേതുകഗ്ഗഹണം ന കതന്തി? ബ്യഭിചാരാഭാവതോ. സതി ഹി സമ്ഭവേ, ബ്യഭിചാരേ ച വിസേസനം സാത്ഥകം സിയാ. അകുസലവിപാകാനം പന ലോഭാദിസാവജ്ജധമ്മവിപാകഭാവേന തബ്ബിധുരേഹി, അലോഭാദീഹി സമ്പയോഗായോഗതോ, സയം അബ്യാകതനിരവജ്ജസഭാവാനം ലോഭാദിഅകുസലധമ്മസമ്പയോഗവിരോധതോ ച നത്ഥി കദാചിപി സഹേതുകതായ സമ്ഭവോതി അഹേതുകഭാവാബ്യഭിചാരതോ ന താനി അഹേതുകസദ്ദേന വിസേസിതബ്ബാനി.

൧൧. ഇദാനി അഹേതുകാധികാരേ അഹേതുകകിരിയചിത്താനിപി കിച്ചഭേദേന തിധാ ദസ്സേതും **"ഉപേക്ഖാസഹഗത"**ന്ത്യാദി വുത്തം. ചക്ഖാദിപഞ്ചദ്വാരേ ഘട്ടിതമാരമ്മണം ആവജ്ജേതി തത്ഥ ആഭോഗം കരോതി, ചിത്തസന്താനം വാ ഭവങ്ഗവസേന പവത്തിതും അദത്വാ വീഥിചിത്തഭാവായ പരിണാമേതീതി **പഞ്ചദ്വാരാവജ്ജനം,** കിരിയാഹേതുകമനോധാതുചിത്തം. ആവജ്ജനസ്സ അനന്തരപച്ചയഭൂതം ഭവങ്ഗചിത്തം മനോദ്വാരം വീഥിചിത്താനം പവത്തിമുഖഭാവതോ. തസ്മിം ദിട്ഠസുതമുതാദിവസേന ആപാഥമാഗതമാരമ്മണം ആവജ്ജേതി , വുത്തനയേന വാ ചിത്തസന്താനം പരിണാമേതീതി **മനോദ്വാരാവജ്ജനം,** കിരിയാഹേതുകമനോവിഞ്ഞാണധാതുഉപേക്ഖാസഹഗതചിത്തം. ഇദമേവ ച പഞ്ചദ്വാരേ യഥാസന്തീരിതം ആരമ്മണം വവത്ഥപേതീതി വോട്ഠബ്ബനന്തി ച വുച്ചതി. ഹസിതം ഉപ്പാദേതീതി **ഹസിതുപ്പാദം,** ഖീണാസവാനം അനോളാരികാരമ്മണേസു പഹട്ഠാകാരമത്തഹേതുകം കിരിയാഹേതുകമനോവിഞ്ഞാണധാതുസോമനസ്സസഹഗതചിത്തം.

൧൨. **സബ്ബഥാപീ**തി അകുസലവിപാകകുസലവിപാകകിരിയഭേദേന. **അട്ഠാരസാ**തി ഗണനപരിച്ഛേദോ. **അഹേതുകചിത്താനീ**തി പരിച്ഛിന്നധമ്മനിദസ്സനം.

അഹേതുകചിത്തവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

സോഭനചിത്തവണ്ണനാ

൧൩. ഏവം ദ്വാദസാകുസലഅഹേതുകാട്ഠാരസവസേന സമതിംസ ചിത്താനി ദസ്സേത്വാ ഇദാനി തബ്ബിനിമുത്താനം സോഭനവോഹാരം ഠപേതും **"പാപാഹേതുകമുത്താനീ"**ത്യാദി വുത്തം. അത്തനാ അധിസയിതസ്സ അപായാദിദുക്ഖസ്സ പാപനതോ പാപേഹി , ഹേതുസമ്പയോഗാഭാവതോ അഹേതുകേഹി ച മുത്താനി ചതുവീസതികാമാവചരപഞ്ചതിംസമഹഗ്ഗതലോകുത്തരവസേന ഏകൂനസട്ഠിപരിമാണാനി, അഥ വാ അട്ഠ ലോകുത്തരാനി ഝാനങ്ഗയോഗഭേദേന പച്ചേകം പഞ്ചധാ കത്വാ **ഏകനവുതിപി** ചിത്താനി സോഭനഗുണാവഹനതോ, അലോഭാദിഅനവജ്ജഹേതുസമ്പയോഗതോ ച **സോഭനാനീതി വുച്ചരേ** കഥിയന്തി.

കാമാവചരസോഭനചിത്തവണ്ണനാ

൧൪. ഇദാനി സോഭനേസു കാമാവചരാനമേവ പഠമം ഉദ്ദിട്ഠത്താ തേസുപി അബ്യാകതാനം കുസലപുബ്ബകത്താ പഠമം കാമാവചരകുസലം, തതോ തബ്ബിപാകം, തദനന്തരം തദേകഭൂമിപരിയാപന്നം കിരിയചിത്തഞ്ച പച്ചേകം വേദനാഞാണസങ്ഖാരഭേദേന അട്ഠധാ ദസ്സേതും **"സോമനസ്സസഹഗത"**ന്ത്യാദി വുത്തം. തത്ഥ ജാനാതി യഥാസഭാവം പടിവിജ്ഝതീതി **ഞാണം**. സേസം വുത്തനയമേവ. ഏത്ഥ ച ബലവസദ്ധായ ദസ്സനസമ്പത്തിയാ പച്ചയപടിഗ്ഗാഹകാദിസമ്പത്തിയാതി ഏവമാദീഹി കാരണേഹി സോമനസ്സസഹഗതതാ, പഞ്ഞാസംവത്തനികകമ്മതോ, അബ്യാപജ്ജലോകൂപപത്തിതോ, ഇന്ദ്രിയപരിപാകതോ, കിലേസദൂരീഭാവതോ ച ഞാണസമ്പയുത്തതാ, തബ്ബിപരിയായേന ഉപേക്ഖാസഹഗതതാ ചേവ ഞാണവിപ്പയുത്തതാ ച, ആവാസസപ്പായാദിവസേന കായചിത്താനം കല്ലഭാവതോ, പുബ്ബേ ദാനാദീസു കതപരിചയതാദീഹി ച അസങ്ഖാരികതാ, തബ്ബിപരിയായേന സസങ്ഖാരികതാ ച വേദിതബ്ബാ.

തത്ഥ യദാ പന യോ ദേയ്യധമ്മപടിഗ്ഗാഹകാദിസമ്പത്തിം, അഞ്ഞം വാ സോമനസ്സഹേതും ആഗമ്മ ഹട്ഠപഹട്ഠോ "അത്ഥി ദിന്ന"ന്ത്യാദിനയപ്പവത്തം സമ്മാദിട്ഠിം പുരക്ഖത്വാ മുത്തചാഗതാദിവസേന അസംസീദന്തോ അനുസ്സാഹിതോ പരേഹി ദാനാദീനി പുഞ്ഞാനി കരോതി, തദാസ്സ ചിത്തം സോമനസ്സസഹഗതം ഞാണസമ്പയുത്തം അസങ്ഖാരികം ഹോതി. യദാ പന വുത്തനയേനേവ ഹട്ഠതുട്ഠോ സമ്മാദിട്ഠിം പുരക്ഖത്വാപി അമുത്തചാഗതാദിവസേന സംസീദമാനോ പരേഹി വാ ഉസ്സാഹിതോ കരോതി, തദാസ്സ തദേവ ചിത്തം സസങ്ഖാരികം ഹോതി. യദാ പന ഞാതിജനസ്സ പടിപത്തിദസ്സനേന ജാതപരിചയാ ബാലദാരകാ ഭിക്ഖൂ ദിസ്വാ സോമനസ്സജാതാ സഹസാ കിഞ്ചിദേവ ഹത്ഥഗതം ദദന്തി വാ വന്ദന്തി വാ, തദാ തേസം തതിയം ചിത്തം ഉപ്പജ്ജതി. യദാ പന "ദേഥ, വന്ദഥാ"തി ഞാതീഹി ഉസ്സാഹിതാ ഏവം പടിപജ്ജന്തി, തദാ ചതുത്ഥം ചിത്തം ഉപ്പജ്ജതി. യദാ പന ദേയ്യധമ്മപടിഗ്ഗാഹകാദീനം അസമ്പത്തിം, അഞ്ഞേസം വാ സോമനസ്സഹേതൂനം അഭാവം ആഗമ്മ ചതൂസുപി വികപ്പേസു സോമനസ്സരഹിതാ ഹോന്തി, തദാ സേസാനി ചത്താരി ഉപേക്ഖാസഹഗതാനി ഉപ്പജ്ജന്തീതി. **അട്ഠപീ**തി **പി**-സദ്ദേന ദസപുഞ്ഞകിരിയാദിവസേന അനേകവിധതം സമ്പിണ്ഡേതി. തഥാ ഹി വദന്തി -

> "കമേന പുഞ്ഞവത്ഥൂഹി, ഗോചരാധിപതീഹി ച;
> കമ്മഹീനാദിതോ ചേവ, ഗണേയ്യ നയകോവിദോ"തി.

ഇമാനി ഹി അട്ഠ ചിത്താനി ദസപുഞ്ഞകിരിയവത്ഥുവസേന പവത്തനതോ പച്ചേകം ദസ ദസാതി കത്വാ അസീതി ചിത്താനി ഹോന്തി, താനി ച ഛസു ആരമ്മണേസു പവത്തനതോ പച്ചേകം ഛഗ്ഗുണിതാനി സാസീതികാനി ചത്താരി സതാനി ഹോന്തി, അധിപതിഭേദേന പന ഞാണവിപ്പയുത്താനം ചത്താലീസാധികദ്വിസതപരിമാണാനം വീമംസാധിപതിസമ്പയോഗാഭാവതോ താനി തിണ്ണം അധിപതീനം വസേന തിഗുണിതാനി വീസാധികാനി സത്തസതാനി, തഥാ ഞാണസമ്പയുത്താനി ച ചതുന്നം അധിപതീനം വസേന ചതുഗ്ഗുണിതാനി സസട്ഠികാനി നവ സതാനീതി ഏവം അധിപതിവസേന സഹസ്സം സാസീതികാനി ച ഛ സതാനി ഹോന്തി, താനി കായവചീമനോകമ്മസങ്ഖാതകമ്മത്തികവസേന തിഗുണിതാനി ചത്താലീസാധികാനി പഞ്ച സഹസ്സാനി ഹോന്തി, താനി ച ഹീനമജ്ഝിമപണീതഭേദതോ തിഗുണിതാനി വീസസതാധികപന്നരസസഹസ്സാനി ഹോന്തി. യം പന വുത്തം **ആചരിയബുദ്ധദത്തത്ഥേരേന** -

> "സത്തരസ സഹസ്സാനി, ദ്വേ സതാനി അസീതി ച;
> കാമാവചരപുഞ്ഞാനി, ഭവന്തീതി വിനിദ്ദിസേ"തി.

തം അധിപതിവസേന ഗണനപരിഹാനിം അനാദിയിത്വാ സോതപതിതവസേന വുത്തന്തി ദട്ഠബ്ബം, കാലദേസാദിഭേദേന പന നേസം ഭേദോ അപ്പമേയ്യോവ.

കുച്ഛിതേ (ധ॰ സ॰ അട്ഠ॰ ൧) പാപധമ്മേ സലയന്തി കമ്പേന്തി വിദ്ധംസേന്തി അപഗമേന്തീതി വാ കുസലാനി. അഥ വാ കുച്ഛിതാകാരേന സന്താനേ സയനതോ പവത്തനതോ കുസസങ്ഖാതേ പാപധമ്മേ ലുനന്തി ഛിന്ദന്തീതി കുസലാനി. അഥ വാ കുച്ഛിതേ പാപധമ്മേ സാനതോ തനുകരണതോ ഓസാനകരണതോ വാ കുസസങ്ഖാതേന ഞാണേന,

സദ്ധാദിധമ്മജാതേന വാ ലാതബ്ബാനി സഹജാതഉപനിസ്സയഭാവേന യഥാരഹം പവത്തേതബ്ബാനീതി കുസലാനി, താനേവ യഥാവുത്തത്ഥേന കാമാവചരാനി കുസലചിത്താനി ചാതി **കാമാവചരകുസലചിത്താനി**.

൧൬. യഥാ പനേതാനി പുഞ്ഞകിരിയവസേന, കമ്മദ്വാരവസേന, കമ്മവസേന, അധിപതിവസേന ച പവത്തന്തി, നേവം വിപാകാനി ദാനാദിവസേന അപ്പവത്തനതോ, വിഞ്ഞത്തിസമുട്ഠാപനാഭാവതോ, അവിപാകസഭാവതോ, ഛന്ദാദീനി പുരക്ഖത്വാ അപ്പവത്തിതോ ച, തസ്മാ തംവസേന പരിഹാപേത്വാ യഥാരഹം ഗണനഭേദോ യോജേതബ്ബോ. ഇമാനിപി ഇട്ഠഇട്ഠമജ്ഝത്താരമ്മണവസേന യഥാക്കമം സോമനസ്സുപേക്ഖാസഹിതാനി. പടിസന്ധാദിവസപ്പവത്തിയം കമ്മസ്സ ബലവാബലവഭാവതോ, തദാരമ്മണപ്പവത്തിയം യേഭുയ്യേന ജവനാനുരൂപതോ, കദാചി തത്ഥാപി കമ്മാനുരൂപതോ ച ഞാണസമ്പയുത്താനി, ഞാണവിപ്പയുത്താനി ച ഹോന്തി. യഥാപയോഗം വിനാ സപ്പയോഗഞ്ച യഥാഉപട്ഠിതേഹി കമ്മാദിപച്ചയേഹി ഉതുഭോജനാദിസപ്പായാസപ്പായവസേന അസങ്ഖാരികസസങ്ഖാരികാനി.

൧൭. കിരിയചിത്താനമ്പി കുസലേ വുത്തനയേന യഥാരഹം സോമനസ്സസഹഗതാദിതാ വേദിതബ്ബാ.

൧൮. **സഹേതുകകാമാവചരകുസലവിപാകകിരിയചിത്താനീ**തി ഏത്ഥ **സഹേതുകഗ്ഗഹണം** വിപാകകിരിയാപേക്ഖം വിസേസനം കുസലസ്സ ഏകന്തസഹേതുകത്താ. ഹോതി ഹി യഥാലാഭയോജനാ, ''സക്ഖരകഥലമ്പി മച്ഛഗുമ്ബമ്പി ചരന്തമ്പി തിട്ഠന്തമ്പീ''ത്യാദീസു (ദീ॰ നി॰ ൧.൨൪൯) വിയ സക്ഖരകഥലസ്സ ചരണായോഗതോ മച്ഛഗുമ്ബാപേക്ഖായ ചരണകിരിയാ യോജീയതീതി.

൧൯. സഹേതുകാമാവചരപുഞ്ഞപാകകിരിയാ വേദനാഞാണസങ്ഖാരഭേദേന പച്ചേകം വേദനാഭേദതോ ദുവിധത്താ, ഞാണഭേദതോ ചതുബ്ബിധത്താ, സങ്ഖാരഭേദതോ അട്ഠവിധത്താ ച സമ്പിണ്ഡേത്വാ ചതുവീസതി മതാതി യോജനാ. നനു ച വേദനാഭേദോ താവ യുത്തോ താസം ഭിന്നസഭാവത്താ. ഞാണസങ്ഖാരഭേദോ പന കഥന്തി? ഞാണസങ്ഖാരാനം ഭാവാഭാവകതോപി ഭേദോ ഞാണസങ്ഖാരകതോവ യഥാ വസ്സകതോ സുഭിക്ഖോ ദുബ്ഭിക്ഖോതി, തസ്മാ ഞാണസങ്ഖാരകതോ ഭേദോ ഞാണസങ്ഖാരഭേദോതി ന ഏത്ഥ കോചി വിരോധോതി.

൨൦. ഇദാനി സബ്ബാനിപി കാമാവചരചിത്താനി സമ്പിണ്ഡേത്വാ ദസ്സേതും **"കാമേ തേവീസാ"**ത്യാദി വുത്തം. **കാമേ** ഭവേ സത്ത അകുസലവിപാകാനി, സഹേതുകാഹേതുകാനി സോളസ കുസലവിപാകാനീതി ഏവം തേവീസതി വിപാകാനി ദ്വാദസ അകുസലാനി, അട്ഠ കുസലാനീതി **പുഞ്ഞാപുഞ്ഞാനി വീസതി** അഹേതുകാ തിസ്സോ സഹേതുകാ അട്ഠാതി **ഏകാദസ കിരിയാ ചാതി** **സബ്ബഥാപി** കുസലാകുസലവിപാകകിരിയാനം അന്തോഗധഭേദേന **ചതുപഞ്ഞാസേവ** കാലദേസസന്താനാദിഭേദേന അനേകവിധഭാവേപീത്യത്ഥോ.

കാമാവചരസോഭനചിത്തവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

രൂപാവചരചിത്തവണ്ണനാ

൨൧. ഇദാനി തദനന്തരുദ്ദിട്ഠസ്സ രൂപാവചരസ്സ നിദ്ദേസക്കമോ അനുപ്പത്തോതി തസ്സ ഝാനങ്ഗയോഗഭേദേന പഞ്ചധാ വിഭാഗം ദസ്സേതും **"വിതക്ക...പേ॰... സഹിത"**ന്ത്യാദിമാഹ. വിതക്കോ ച വിചാരോ ച പീതി ച സുഖഞ്ച ഏകഗ്ഗതാ ചാതി ഇമേഹി സഹിതം **വിതക്കവിചാരപീതിസുഖേകഗ്ഗതാസഹിതം**. തത്ഥ ആരമ്മണം വിതക്കേതി സമ്പയുത്തധമ്മേ അഭിനിരോപേതീതി **വിതക്കോ,** സോ സഹജാതാനം ആരമ്മണാഭിനിരോപനലക്ഖണോ, യഥാ ഹി കോചി ഗാമവാസീ പുരിസോ രാജവല്ലഭം സമ്ബന്ധിനം മിത്തം വാ നിസ്സായ രാജഗേഹം അനുപവിസതി, ഏവം വിതക്കം നിസ്സായ ചിത്തം ആരമ്മണം ആരോഹതി. യദി ഏവം കഥം അവിതക്കം ചിത്തം ആരമ്മണം ആരോഹതീതി? തമ്പി വിതക്കബലേനേവ അഭിനിരോഹതി. യഥാ ഹി സോ പുരിസോ പരിചയേന തേന വിനാപി നിരാസങ്കോ രാജഗേഹം പവിസതി, ഏവം പരിചയേന വിതക്കേന വിനാപി അവിതക്കം ചിത്തം ആരമ്മണം അഭിനിരോഹതി. **പരിചയോ**തി ചേത്ഥ സവിതക്കചിത്തസ്സ സന്താനേ അഭിണ്ഹപ്പവത്തിവസേന നിബ്ബത്താ ചിത്തഭാവനാ. അപി ചേത്ഥ പഞ്ചവിഞ്ഞാണം അവിതക്കമ്പി വത്ഥാരമ്മണസങ്ഘട്ടനബലേന, ദുതിയജ്ഝാനാദീനി ച ഹേട്ഠിമഭാവനാബലേന അഭിരോഹന്തി.

ആരമ്മണേ തേന ചിത്തം വിചരതീതി **വിചാരോ**. സോ ആരണനുമജ്ജനലക്ഖണോ. തഥാ ഹേസ ''അനുസന്ധാനതാ''തി (ധ॰ സ॰ ൮) നിദ്ദിട്ഠോ. ഏത്ഥ ച വിചാരതോ ഓളാരികട്ഠേന, തസ്സേവ പുബ്ബങ്ഗമട്ഠേന ച പഠമഘണ്ടാഭിഘാതോ വിയ ചേതസോ പഠമാഭിനിപാതോ വിതക്കോ, അനുരവോ വിയ അനുസഞ്ചരണം വിചാരോ. വിപ്ഫാരവാചേത്ഥ വിതക്കോ ചിത്തസ്സ പരിപ്ഫന്ദനഭൂതോ, ആകാസേ ഉപ്പതിതുകാമസ്സ സകുണസ്സ പക്ഖവിക്ഖേപോ വിയ, പദുമാഭിമുഖപാതോ വിയ ച ഗന്ധാനുബന്ധചേതസാ ഭമരസ്സ, സന്തവുത്തി വിചാരോ ചിത്തസ്സ നാതിപരിപ്ഫന്ദനഭൂതോ, ആകാസേ ഉപ്പതിതസ്സ സകുണസ്സ പക്ഖപ്പസാരണം വിയ, പദുമസ്സ ഉപരിഭാഗേ പരിബ്ഭമനം വിയ ച പദുമാഭിമുഖപതിതസ്സ ഭമരസ്സ.

പിനയതി കായചിത്തം തപ്പേതി, വഡ്ഢേതീതി വാ **പീതി,** സാ സമ്പിയായനലക്ഖണാ, ആരമ്മണം കല്ലതോ ഗഹണലക്ഖണാതി വുത്തം ഹോതി, സമ്പയുത്തധമ്മേ സുഖയതീതി **സുഖം,** തം ഇട്ഠാനുഭവനലക്ഖണം സുഭോജനരസസ്സാദകോ രാജാ വിയ. തത്ഥ ആരമ്മണപ്പടിലാഭേ പീതിയാ വിസേസോ പാകടോ കന്താരഖിന്നസ്സ വനന്തോദകദസ്സനേ വിയ, യഥാലദ്ധസ്സ അനുഭവനേ സുഖസ്സ വിസേസോ പാകടോ യഥാദിട്ഠഉദകസ്സ പാനാദീസു വിയാതി. നാനാരമ്മണവിക്ഖേപാഭാവേന ഏകം ആരമ്മണം അഗ്ഗം ഇമസ്സാതി ഏകഗ്ഗം, ചിത്തം, തസ്സ ഭാവോ **ഏകഗ്ഗതാ,** സമാധി. സോ അവിക്ഖേപലക്ഖണോ. തസ്സ ഹി വസേന സസമ്പയുത്തം ചിത്തം അവിക്ഖിത്തം ഹോതി.

പഠമഞ്ച ദേസനാക്കമതോ ചേവ ഉപ്പത്തിക്കമതോ ച ആദിഭൂതത്താ തം ഝാനഞ്ച ആരമ്മണൂപനിജ്ഝാനതോ, പച്ചനീകഝാപനതോ ചാതി പഠമജ്ഝാനം, വിതക്കാദിപഞ്ചകം. ഝാനങ്ഗസമുദായേ യേവ ഹി ഝാനവോഹാരോ നേമിആദിഅങ്ഗസമുദായേ രഥവോഹാരോ വിയ, തഥാ ഹി വുത്തം **വിഭങ്ഗേ** ''ഝാനന്തി വിതക്കോ വിചാരോ പീതി സുഖം ചിത്തസ്സേകഗ്ഗതാ''തി (വിഭ॰ ൫൬൯). പഠമജ്ഝാനേന സമ്പയുത്തം കുസലചിത്തം **പഠമജ്ഝാനകുസലചിത്തം**.

കസ്മാ പന അഞ്ഞേസു ഫസ്സാദീസു സമ്പയുത്തധമ്മേസു വിജ്ജമാനേസു ഇമേയേവ പഞ്ച ഝാനങ്ഗവസേന വുത്താതി? വുച്ചതേ - ഉപനിജ്ഝാനകിച്ചവന്തതായ, കാമച്ഛന്ദാദീനം ഉജുപടിപക്ഖഭാവതോ ച. വിതക്കോ ഹി ആരമ്മണേ ചിത്തം അഭിനിരോപേതി. വിചാരോ അനുപ്പബന്ധേതി, പീതി ചസ്സ പീനനം, സുഖഞ്ച ഉപബ്രൂഹനം കരോതി, അഥ നം സസമ്പയുത്തധമ്മം ഏതേഹി അഭിനിരോപനാനുപ്പബന്ധനപീനനഉപബ്രൂഹനേഹി അനുഗ്ഗഹിതാ ഏകഗ്ഗതാ സമാധാനകിച്ചേന അത്താനം അനുവത്താപേന്തീ ഏകത്താരമ്മണേ സമം, സമ്മാ ച ആധിയതി.

ഇന്ദ്രിയസമതാവസേന സമം പടിപക്ഖധമ്മാനം ദൂരീഭാവേന ലീനുദ്ധച്ചാഭാവേന സമ്മാ ച ഠപേതീതി ഏവമേതേ സമേവ ഉപനിജ്ഝാനകിച്ചം ആവേണികം. കാമച്ഛന്ദാദിപടിപക്ഖഭാവേ പന സമാധി കാമച്ഛന്ദസ്സ പടിപക്ഖോ രാഗപ്പണിധിയാ ഉജുപച്ചനീകഭാവതോ. കാമച്ഛന്ദവസേന ഹി നാനാരമ്മണേഹി പലോഭിതസ്സ പരിബ്ഭമന്തസ്സ ചിത്തസ്സ സമാധാനം ഏകഗ്ഗതായ ഹോതി. പീതി ബ്യാപാദസ്സ പാമോജ്ജസഭാവത്താ. വിതക്കോ ഥിനമിദ്ധസ്സ യോനിസോ സങ്കപ്പനവസേന സവിപ്ഫാരപ്പവത്തിതോ സുഖം അവൂപസമാനുതാപസഭാവസ്സ ഉദ്ധച്ചകുക്കുച്ചസ്സ വൂപസന്തസീതലസഭാവത്താ. വിചാരോ വിചികിച്ഛായ ആരമ്മണേ അനുമജ്ജനവസേന പഞ്ഞാപതിരൂപസഭാവത്താ. ഏവം ഉപനിജ്ഝാനകിച്ചവന്തതായ, കാമച്ഛന്ദാദീനം ഉജുപടിപക്ഖഭാവതോ ച ഇമേയേവ പഞ്ച ഝാനങ്ഗഭാവേന വവത്ഥിതാതി. യഥാഹു -

"ഉപനിജ്ഝാനകിച്ചത്താ, കാമാദിപടിപക്ഖതോ;
സന്തേസുപി ച അഞ്ഞേസു, പഞ്ചേവ ഝാനസഞ്ഞിതാ"തി.

ഉപേക്ഖാ പനേത്ഥ സന്തവുത്തിസഭാവത്താ സുഖേവ അന്തോഗധാതി ദട്ഠബ്ബം. തേനാഹു -

"ഉപേക്ഖാ സന്തവുത്തിത്താ, സുഖമിച്ചേവ ഭാസിതാ"തി. (വിഭം॰ അട്ഠ॰ ൨൩൨; വിസുദ്ധി॰ ൨.൬൪൪);

പഹാനങ്ഗാദിവസേന പനസ്സ വിസേസോ ഉപരി ആവി ഭവിസ്സതി, തഥാ അരൂപാവചരലോകുത്തരേസുപി ലബ്ഭമാനകവിസേസോ. അഥേത്ഥ കാമാവചരകുസലേസു വിയ സങ്ഖാരഭേദോ കസ്മാ ന ഗഹിതോ. ഇദമ്പി ഹി കേവലം സമഥാനുയോഗവസേന പടിലദ്ധം സസങ്ഖാരികം, മഗ്ഗാധിഗമവസേന പടിലദ്ധം അസങ്ഖാരികന്തി സക്കാ വത്തുന്തി? നയിദമേവം മഗ്ഗാധിഗമവസേനസത്തിതോ പടിലദ്ധസ്സാപി അപരഭാഗേ പരികമ്മവസേനേവ ഉപ്പജ്ജനതോ, തസ്മാ സബ്ബസ്സപി ഝാനസ്സ പരികമ്മസങ്ഖാതപുബ്ബാഭിസങ്ഖാരേന വിനാ കേവലം അധികാരവസേന അനുപ്പജ്ജനതോ "അസങ്ഖാരിക"ന്തിപി, അധികാരേന ച വിനാ കേവലം പരികമ്മാഭിസങ്ഖാരേനേവ അനുപ്പജ്ജനതോ "സസങ്ഖാരിക"ന്തിപി ന സക്കാ വത്തുന്തി. അഥ വാ പുബ്ബാഭിസങ്ഖാരവസേനേവ ഉപ്പജ്ജമാനസ്സ ന കദാചി അസങ്ഖാരികഭാവോ സമ്ഭവതീതി "അസങ്ഖാരിക"ന്തി ച ബ്യഭിചാരാഭാവതോ "സസങ്ഖാരിക"ന്തി ച ന വുത്തന്തി.

പി-സദ്ദേന ചേത്ഥ ചതുക്കപഞ്ചകനയവസേന സുദ്ധികനവകോ, തഞ്ച ദുക്ഖപ്പടിപദാദന്ധാഭിഞ്ഞാദുക്ഖപ്പടിപദാഖിപ്പാഭിഞ്ഞാസുഖപ്പടിപദാദന്ധാഭിഞ്ഞാസുഖപ്പടിപദാഖിപ്പാഭിഞ്ഞാവസേന പടിപദാചതുക്കേന യോജേത്വാ ദേസിതത്താ ചത്താരോ നവകാ, പരിത്തം പരിത്താരമ്മണം, പരിത്തം അപ്പമാണാരമ്മണം, അപ്പമാണം പരിത്താരമ്മണം, അപ്പമാണം അപ്പമാണാരമ്മണന്തി ആരമ്മണചതുക്കേന യോജിതത്താ ചത്താരോ നവകാ, "ദുക്ഖപ്പടിപദം ദന്ധാഭിഞ്ഞം പരിത്തം പരിത്താരമ്മണം, ദുക്ഖപ്പടിപദം ദന്ധാഭിഞ്ഞം പരിത്തം അപ്പമാണാരമ്മണ"ന്ത്യാദിനാ ആരമ്മണപ്പടിപദാമിസ്സകനയവസേന സോളസ നവകാതി പഞ്ചവീസതി നവകാതി ഏവമാദിഭേദം സങ്ഗണ്ഹാതി.

൨൨. ഝാനവിസേസേന നിബ്ബത്തിതവിപാകോ ഏകന്തതോ തംതംഝാനസദിസോവാതി വിപാകം ഝാനസദിസമേവ വിഭത്തം. ഇമമേവ ഹി അത്ഥം ദീപേതും ഭഗവതാ വിപാകനിദ്ദേസേപി കുസലം ഉദ്ദിസിത്വാവ തദനന്തരം മഹഗ്ഗതലോകുത്തരവിപാകാ വിഭത്താ.

൨൩. രൂപാവചരമാനസം **ഝാനഭേദേന** പഞ്ചഹി ചതൂഹി തീഹി ദ്വീഹി പുന ദ്വീഹി ഝാനങ്ഗേഹി സമ്പയോഗഭേദേന **പഞ്ചധാ** പഞ്ചങ്ഗികം ചതുരങ്ഗികം തിവങ്ഗികം ദുവങ്ഗികം പുന ദുവങ്ഗികന്തി പഞ്ചവിധം ഹോതി അവിസേസേന, പുന തം പുഞ്ഞപാകകിരിയാനം പച്ചേകം പഞ്ചന്നം പഞ്ചന്നം ഭേദാ പഞ്ചദസധാ ഭവേത്യത്ഥോ.

രൂപാവചരചിത്തവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

അരൂപാവചരചിത്തവണ്ണനാ

൨൪. ഇദാനി അരൂപാവചരം ആരമ്മണഭേദേന ചതുധാ വിഭജിത്വാ ദസ്സേന്തോ ആഹ **"ആകാസാനഞ്ചായതനാ"**തിആദി. തത്ഥ ഉപ്പാദാദിഅന്തരഹിതതായ നാസ്സ അന്തോതി അനന്തം, ആകാസഞ്ച തം അനന്തഞ്ചാതി ആകാസാനന്തം, കസിണുഗ്ഘാടിമാകാസോ. "അനന്താകാസ"ന്തി ച വത്തബ്ബേ "അഗ്യാഹിതോ"ത്യാദീസു വിയ വിസേസനസ്സ പരനിപാതവസേന "ആകാസാനന്ത"ന്തി വുത്തം. ആകാസാനന്തമേവ ആകാസാനഞ്ചം സകത്ഥേ ഭാവപച്ചയവസേന. ആകാസാനഞ്ചമേവ ആയതനം സസമ്പയുത്തധമ്മസ്സ ഝാനസ്സ അധിട്ഠാനട്ഠേന ദേവാനം ദേവായതനം വിയാതി ആകാസാനഞ്ചായതനം. തസ്മിം അപ്പനാപ്പത്തം പഠമാരുപ്പജ്ഝാനമ്പി ഇധ "ആകാസാനഞ്ചായതന"ന്തി വുത്തം യഥാ പഥവീകസിണാരമ്മണം ഝാനം "പഥവീകസിണ"ന്തി. അഥ വാ ആകാസാനഞ്ചം ആയതനം അസ്സാതി ആകാസാനഞ്ചായതനം, ഝാനം, തേന സമ്പയുത്തം കുസലചിത്തം **ആകാസാനഞ്ചായതനകുസലചിത്തം**.

വിഞ്ഞാണമേവ അനന്തം വിഞ്ഞാണാനന്തം, പഠമാരുപ്പവിഞ്ഞാണം. തഞ്ഹി ഉപ്പാദാദിഅന്തവന്തമ്പി അനന്താകാസേ പവത്തനതോ അത്താനം ആരബ്ഭ പവത്തായ ഭാവനായ ഉപ്പാദാദിഅന്തം അഗ്ഗഹേത്വാ അനന്തതോ ഫരണവസേന പവത്തനതോ ച "അനന്ത"ന്തി വുച്ചതി. വിഞ്ഞാണാനന്തമേവ വിഞ്ഞാണഞ്ചം ആകാരസ്സ രസ്സത്തം, ന-കാരസ്സ ലോപഞ്ച കത്വാ. ദുതിയാരുപ്പവിഞ്ഞാണേന വാ അഞ്ചിതബ്ബം പാപുണിതബ്ബന്തി വിഞ്ഞാണഞ്ചം, തദേവ ആയതനം ദുതിയാരുപ്പസ്സ അധിട്ഠാനത്താതി **വിഞ്ഞാണഞ്ചായതനം**. സേസം പുരിമസമം.

നാസ്സ പഠമാരുപ്പസ്സ കിഞ്ചനം അപ്പമത്തകം അന്തമസോ ഭങ്ഗമത്തമ്പി അവസിട്ഠം അത്ഥീതി അകിഞ്ചനം, തസ്സ ഭാവോ **ആകിഞ്ചഞ്ഞം,** പഠമാരുപ്പവിഞ്ഞാണാഭാവോ. തദേവ ആയതനന്ത്യാദി പുരിമസദിസം.

ഓളാരികായ സഞ്ഞായ അഭാവതോ, സുഖുമായ ച സഞ്ഞായ അത്ഥിതായ നേവസ്സ സസമ്പയുത്തധമ്മസ്സ സഞ്ഞാ അത്ഥി, നാപി അസഞ്ഞം അവിജ്ജമാനസഞ്ഞന്തി നേവസഞ്ഞാനാസഞ്ഞം, ചതുത്ഥാരുപ്പജ്ഝാനം. ദീഘം കത്വാ പന "നേവസഞ്ഞാനാസഞ്ഞ"ന്തി വുത്തം. നേവസഞ്ഞാനാസഞ്ഞമേവ ആയതനം മനായതനധമ്മായതനപരിയാപന്നത്താതി നേവസഞ്ഞാനാസഞ്ഞായതനം. അഥ വാ സഞ്ഞാവ വിപസ്സനായ ഗോചരഭാവം ഗന്ത്വാ നിബ്ബേദജനനസങ്ഖാതസ്സ പടുസഞ്ഞാകിച്ചസ്സ അഭാവതോ നേവസഞ്ഞാ ച ഉണ്ഹോദകേ തേജോധാതു വിയ സങ്ഖാരാവസേസസുഖുമഭാവേന വിജ്ജമാനത്താ ന അസഞ്ഞാതി നേവസഞ്ഞാനാസഞ്ഞാ, സാ ഏവ ആയതനം ഇമസ്സ സസമ്പയുത്തധമ്മസ്സ ഝാനസ്സ നിസ്സയാദിഭാവതോതി നേവസഞ്ഞാനാസഞ്ഞായതനം. സഞ്ഞാവസേന ചേത്ഥ ഝാനൂപലക്ഖണം നിദസ്സനമത്തം.

വേദനാദയോപി ഹി തസ്മിം ഝാനേ നേവവേദനാനാവേദനാദികായേവാതി. നേവസഞ്ഞാനാസഞ്ഞായതനേന സമ്പയുത്തം കുസലചിത്തം **നേവസഞ്ഞാനാസഞ്ഞായതനകുസലചിത്തം**. **പി**-സദ്ദേന ചേത്ഥ ആരമ്മണപ്പടിപദാമിസ്സകനയവസേന സോളസക്ഖത്തുകദേസനം (ധ॰ സ॰ ൨൬൫-൨൬൮), അഞ്ഞമ്പി ച **പാളിയം** ആഗതനയഭേദം സങ്ഗണ്ഹാതി.

൩൦. ആരമ്മണാനം അതിക്കമിതബ്ബാനം, കസിണാകാസവിഞ്ഞാണതദഭാവസങ്ഖാതാനം ആലമ്ബിതബ്ബാനഞ്ച ആകാസാദിചതുന്നം ഗോചരാനം പഭേദേന ആരുപ്പമാനസം ചതുബ്ബിധം ഹോതി. തഞ്ഹി യഥാക്കമം പഞ്ചമജ്ഝാനാരമ്മണം കസിണനിമിത്തം അതിക്കമ്മ തദുഗ്ഘാടേന ലദ്ധം ആകാസമാലമ്ബിത്വാ തമ്പി അതിക്കമ്മ തത്ഥ പവത്തം വിഞ്ഞാണമാലമ്ബിത്വാ തമ്പി അതിക്കമ്മ തദഭാവഭൂതം അകിഞ്ചനഭാവമാലമ്ബിത്വാ തമ്പി അതിക്കമ്മ തത്ഥ പവത്തം തതിയാരുപ്പവിഞ്ഞാണമാലമ്ബിത്വാ പവത്തതി, ന പന രൂപാവചരകുസലം വിയ പുരിമപുരിമഅങ്ഗാതിക്കമവസേന പുരിമപുരിമസ്സാപി ആരമ്മണം ഗഹേത്വാ. തേനാഹു ആചരിയാ -

> "ആരമ്മണാതിക്കമതോ, ചതസ്സോപി ഭവന്തിമാ;
> അങ്ഗാതിക്കമമേതാസം, ന ഇച്ഛന്തി വിഭാവിനോ"തി; (ധ॰ സ॰ അട്ഠ॰ ൨൬൮);

അരൂപാവചരചിത്തവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

സോഭനചിത്തവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

ലോകുത്തരചിത്തവണ്ണനാ

൩൧. ഇദാനി ലോകുത്തരകുസലം ചതുമഗ്ഗയോഗതോ, ഫലഞ്ച തദനുരൂപപ്പവത്തിയാ ചതുധാ വിഭജിത്വാ ദസ്സേതും **"സോതാപത്തിമഗ്ഗചിത്ത"**ന്ത്യാദി വുത്തം. നിബ്ബാനം പതിസവനതോ ഉപഗമനതോ, നിബ്ബാനമഹാസമുദ്ദനിന്നതായ സോതസദിസത്താ വാ "സോതോ"തി വുച്ചതി അരിയോ അട്ഠങ്ഗികോ മഗ്ഗോ, തസ്സ ആപത്തി ആദിതോ പജ്ജനം പാപുണനം പഠമസമന്നാഗമോ സോതാപത്തി ആ-ഉപസഗ്ഗസ്സ ആദികമ്മനി പവത്തനതോ. നിബ്ബാനം മഗ്ഗേതി, നിബ്ബാനത്ഥികേഹി വാ മഗ്ഗീയതി, കിലേസേ മാരേന്തോ ഗച്ഛതീതി വാ മഗ്ഗോ, തേന സമ്പയുത്തം ചിത്തം മഗ്ഗചിത്തം, സോതാപത്തിയാ ലദ്ധം മഗ്ഗചിത്തം **സോതാപത്തിമഗ്ഗചിത്തം**. അഥ വാ അരിയമഗ്ഗസോതസ്സ ആദിതോ പജ്ജനം ഏതസ്സാതി സോതാപത്തി, പുഗ്ഗലോ, തസ്സ മഗ്ഗോ സോതാപത്തിമഗ്ഗോ, തേന സമ്പയുത്തം ചിത്തം **സോതാപത്തിമഗ്ഗചിത്തം**.

സകിം ഏകവാരം പടിസന്ധിവസേന ഇമം മനുസ്സലോകം ആഗച്ഛതീതി സകദാഗാമീ, ഇധ പത്വാ ഇധ പരിനിബ്ബായീ, തത്ഥ പത്വാ തത്ഥ പരിനിബ്ബായീ, ഇധ പത്വാ തത്ഥ പരിനിബ്ബായീ, തത്ഥ പത്വാ ഇധ പരിനിബ്ബായീ, ഇധ പത്വാ തത്ഥ നിബ്ബത്തിത്വാ ഇധ പരിനിബ്ബായീതി പഞ്ചസു സകദാഗാമീസു പഞ്ചമകോ ഇധാധിപ്പേതോ. സോ ഹി ഇതോ ഗന്ത്വാ പുന സകിം ഇധ ആഗച്ഛതീതി. തസ്സ മഗ്ഗോ സകദാഗാമിമഗ്ഗോ. കിഞ്ചാപി മഗ്ഗസമങ്ഗിനോ തഥാഗമനാസമ്ഭവതോ ഫലട്ഠോയേവ സകദാഗാമീ നാമ, തസ്സ പന കാരണഭൂതോ പുരിമുപ്പന്നോ മഗ്ഗോ മഗ്ഗന്തരാവച്ഛേദനത്ഥം ഫലട്ഠേന വിസേസേത്വാ വുച്ചതി "സകദാഗാമിമഗ്ഗോ"തി. ഏവം അനാഗാമിമഗ്ഗോതി. സകദാഗാമിമഗ്ഗേന സമ്പയുത്തം ചിത്തം **സകദാഗാമിമഗ്ഗചിത്തം**.

പടിസന്ധിവസേന ഇമം കാമധാതും ന ആഗച്ഛതീതി അനാഗാമീ, തസ്സ മഗ്ഗോ അനാഗാമിമഗ്ഗോ, തേന സമ്പയുത്തം ചിത്തം **അനാഗാമിമഗ്ഗചിത്തം**. അഗ്ഗദക്ഖിണേയ്യഭാവേന പൂജാവിസേസം അരഹതീതി അരഹാ, അഥ വാ കിലേസസങ്ഖാതാ അരയോ, സംസാരചക്കസ്സ വാ അരാ കിലേസാ ഹതാ അനേനാതി അരഹാ, പാപകരണേ രഹാഭാവതോ വാ അരഹാ, അട്ഠമകോ അരിയപുഗ്ഗലോ, തസ്സ ഭാവോ അരഹത്തം, ചതുത്ഥഫലസ്സേതം അധിവചനം, തസ്സ ആഗമനഭൂതോ മഗ്ഗോ അരഹത്തമഗ്ഗോ, തേന സമ്പയുത്തം ചിത്തം **അരഹത്തമഗ്ഗചിത്തം**.

പി-സദ്ദേന ഏകേകസ്സ മഗ്ഗസ്സ നയസഹസ്സവസേന ചതുന്നം ചതുസഹസ്സഭേദം **സച്ചവിഭങ്ഗേ** (വിഭ॰ ൨൦൬; വിഭ॰ അട്ഠ॰ ൨൦൬-൨൧൪) ആഗതം സട്ഠിസഹസ്സഭേദം നയം ഹേട്ഠാ വുത്തനയേന അനേകവിധത്തമ്പി സങ്ഗണ്ഹാതി. തത്ഥായം നയസഹസ്സമത്തപരിദീപനാ, കഥം? സോതാപത്തിമഗ്ഗോ താവ ഝാനനാമേന പടിപദാഭേദം അനാമസിത്വാ കേവലം സുഞ്ഞതോ അപ്പണിഹിതോതി ദ്വിധാ വിഭത്തോ, പുന പടിപദാചതുക്കേന യോജേത്വാ പച്ചേകം ചതുധാ വിഭത്തോതി ഏവം ഝാനനാമേന ദസധാ വിഭത്തോ. തഥാ മഗ്ഗസതിപട്ഠാനസമ്മപ്പധാനഇദ്ധിപാദഇന്ദ്രിയബലബോജ്ഝങ്ഗസച്ചസമഥധമ്മഖന്ധആയതനധാതുആഹാരഫസ്സവേദനാസഞ്ഞാച പച്ചേകം ദസദസാകാരേഹി വിഭത്തോ തഥാ തഥാ ബുജ്ഝനകാനം പുഗ്ഗലാനം വസേന. തസ്മാ ഝാനവസേന ദസമഗ്ഗാദീനം ഏകൂനവീസതിയാ വസേന ദസ ദസാതി വീസതിയാ ഠാനേസു ദ്വേ നയസതാനി ഹോന്തി. പുന താനി ചതൂഹി അധിപതീഹി യോജേത്വാ പച്ചേകം ചതുധാ വിഭത്താനീതി ഏവം അധിപതീഹി അമിസ്സേത്വാ ദ്വേ സതാനി, മിസ്സേത്വാ അട്ഠ സതാനീതി സോതാപത്തിമഗ്ഗേ നയസഹസ്സം ഹോതി, തഥാ സകദാഗാമിമഗ്ഗാദീസുപി.

൩൨. സോതാപത്തിയാ ലദ്ധം, സോതാപത്തിസ്സ വാ ഫലചിത്തം വിപാകഭൂതം ചിത്തം **സോതാപത്തിഫലചിത്തം**. അരഹത്തഞ്ച തം ഫലചിത്തഞ്ചാതി **അരഹത്തഫലചിത്തം**.

൩൩. **ചതുമഗ്ഗപ്പഭേദേനാതി** ഇന്ദ്രിയാനം അപാടവപാടവതരതമഭേദേന ഭിന്നസാമത്ഥിയതായ സക്കായദിട്ഠിവിചികിച്ഛാസീലബ്ബതപരാമാസാനം നിരവസേസപ്പഹാനം കാമരാഗബ്യാപാദാനം തനുഭാവാപാദനം തേസമേവ നിരവസേസപ്പഹാനം രൂപാരൂപരാഗമാനുദ്ധച്ചാവിജ്ജാനം അനവസേസപ്പഹാനന്തി ഏവം സംയോജനപ്പഹാനവസേന ചതുബ്ബിധാനം സോതാപത്തിമഗ്ഗാദീനം അട്ഠങ്ഗികമഗ്ഗാനം സമ്പയോഗഭേദേന ചതുമഗ്ഗസങ്ഖാതം ലോകുത്തരകുസലം ചതുധാ ഹോതി, വിപാകം പന **തസ്സേവ** കുസലസ്സ **ഫലത്താ** തദനുരൂപതോ തഥാ ചതുധാതി ഏവം **അനുത്തരം** അത്തനോ ഉത്തരിതരാഭാവേന അനുത്തരസങ്ഖാതം ലോകുത്തരം ചിത്തം അട്ഠധാ മതന്തി യോജനാ.

കിരിയാനുത്തരസ്സ പന അസമ്ഭവതോ ദ്വാദസവിധതാ ന വുത്താ. കസ്മാ പന തസ്സ അസമ്ഭവോതി? മഗ്ഗസ്സ ഏകചിത്തക്ഖണികത്താ. യദി ഹി മഗ്ഗചിത്തം പുനപ്പുനം ഉപ്പജ്ജേയ്യ, തദുപ്പത്തിയാ കിരിയഭാവോ സക്കാ വത്തും. തം പന കിലേസസമുച്ഛേദകവസേനേവ ഉപലഭിതബ്ബതോ ഏകവാരപ്പവത്തേനേവ ച തേന അസനിസമ്പാതേന വിയ തരുആദീനം സമൂലവിദ്ധംസനസ്സ തംതംകിലേസാനം അച്ചന്തം അപ്പവത്തിയാ സാധിതത്താ പുന ഉപ്പജ്ജമാനേപി

കാതബ്ബാഭാവതോ ദിട്ഠധമ്മസുഖവിഹാരത്ഥഞ്ച ഫലസമാപത്തിയാ ഏവ നിബ്ബാനാരമ്മണവസേന പവത്തനതോ ന കദാചി സേക്ഖാനം അസേക്ഖാനം വാ ഉപ്പജ്ജതി. തസ്മാ നത്ഥി സബ്ബഥാപി ലോകുത്തരകിരിയചിത്തന്തി.

ലോകുത്തരചിത്തവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

ചിത്തഗണനസങ്ഗഹവണ്ണനാ

൩൧. **"ദ്വാദസാകുസലാനേവ"**ന്ത്യാദി യഥാവുത്താനം ചതുഭൂമികചിത്താനം ഗണനസങ്ഗഹോ.

൩൨. ഏവം ജാതിവസേന സങ്ഗഹം ദസ്സേത്വാ പുന ഭൂമിവസേന ദസ്സേതും **"ചതുപഞ്ഞാസധാ കാമേ"**ത്യാദി വുത്തം. **കാമേ** ഭവേ ചിത്താനി ചതുപഞ്ഞാസധാ ഈരയേ, **രൂപേ** ഭവേ പന്നരസ ഈരയേ, **ആരുപ്പേ** ഭവേ ദ്വാദസ ഈരയേ, **അനുത്തരേ** പന നവവിധേ ധമ്മസമുദായേ ചിത്താനി അട്ഠധാ **ഈരയേ,** കഥേയ്യാത്യത്ഥോ. ഏത്ഥ ച കാമതണ്ഹാദിവിസയഭാവേന കാമഭവാദിപരിയാപന്നാനി ചിത്താനി സകസകഭൂമിതോ അഞ്ഞത്ഥ പവത്തമാനാനിപി കാമഭവാദീസു ചിത്താനീതി വുത്താനി, യഥാ മനുസ്സിത്ഥിയാ കുച്ഛിസ്മിം നിബ്ബത്തോപി തിരച്ഛാനഗതോ തിരച്ഛാനയോനിപരിയാപന്നത്താ തിരച്ഛാനേസ്വേവ സങ്ഗയ്ഹതി. കത്ഥചി അപരിയാപന്നാനി നവവിധലോകുത്തരധമ്മസമൂഹേകദേസഭൂതാനി "രുക്ഖേ സാഖാ"ത്യാദീസു വിയ അനുത്തരേ ചിത്താനീതി വുത്താനി. അഥ വാ "കാമേ, രൂപേ"തി ച ഉത്തരപദലോപനിദ്ദേസോ. അരൂപേ ഭവാനി ആരുപ്പാനി. നത്ഥി ഏതേസം ഉത്തരം ചിത്തന്തി അനുത്തരാനീതി ഉപയോഗബഹുവചനവസേന **കാമേ** കാമാവചരാനി ചിത്താനി ചതുപഞ്ഞാസധാ ഈരയേ, **രൂപേ** രൂപാവചരാനി ചിത്താനി പന്നരസ ഈരയേ, **ആരുപ്പേ** ആരുപ്പാനി ചിത്താനി ദ്വാദസ ഈരയേ. **അനുത്തരേ** ലോകുത്തരാനി ചിത്താനി അട്ഠധാ ഈരയേതി ഏവമേത്ഥ സമ്ബന്ധോ ദട്ഠബ്ബോ.

൩൩. **ഇത്ഥം** യഥാവുത്തേന ജാതിഭേദഭിന്നചതുഭൂമികചിത്തഭേദവസേന ഏകൂനനവുതിപ്പഭേദം കത്വാ **മാനസം** ചിത്തം **വിചക്ഖണാ** വിസേസേന അത്ഥചക്ഖണസഭാവാ പണ്ഡിതാ വിഭജന്തി. അഥ വാ **ഏകവീസസതം** ഏകുത്തരവീസാധികം സതം വിഭജന്തി.

ചിത്തഗണനസങ്ഗഹവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

വിത്ഥാരഗണനവണ്ണനാ

൩൪. ഝാനങ്ഗവസേന പഠമജ്ഝാനസദിസത്താ പഠമജ്ഝാനഞ്ച തം സോതാപത്തിമഗ്ഗചിത്തഞ്ചേതി **പഠമജ്ഝാനസോതാപത്തിമഗ്ഗചിത്തം**. പാദകജ്ഝാനസമ്മസിതജ്ഝാനപുഗ്ഗലജ്ഝാസയേസുപി, ഹി അഞ്ഞതരവസേന തംതംഝാനസദിസത്താ വിതക്കാദിഅങ്ഗപാതുഭാവേന ചത്താരോപി മഗ്ഗാ പഠമജ്ഝാനാദിവോഹാരം ലഭന്താ പച്ചേകം പഞ്ചധാ വിഭജന്തി. തേനാഹ "ഝാനങ്ഗയോഗഭേദേനാ"ത്യാദി, തത്ഥ പഠമജ്ഝാനാദീസു യം യം ഝാനം സമാപജ്ജിത്വാ തതോ തതോ വുട്ഠായ സങ്ഖാരേ സമ്മസന്തസ്സ വുട്ഠാനഗാമിനിവിപസ്സനാ പവത്താ, തം **പാദകജ്ഝാനം** വുട്ഠാനഗാമിനിവിപസ്സനായ പദട്ഠാനഭാവതോ. യം യം ഝാനം സമ്മസന്തസ്സ സാ പവത്താ, തം **സമ്മസിതജ്ഝാനം**. "അഹോ വത മേ പഠമജ്ഝാനസദിസോ മഗ്ഗോ പഞ്ചങ്ഗികോ, ദുതിയജ്ഝാനാദീസു വാ അഞ്ഞതരസദിസോ ചതുരങ്ഗാദിഭേദോ മഗ്ഗോ ഭവേയ്യാ"തി ഏവം യോഗാവചരസ്സ ഉപ്പന്നജ്ഝാസയോ **പുഗ്ഗലജ്ഝാസയോ** നാമ.

തത്ഥ യേന പഠമജ്ഝാനാദീസു അഞ്ഞതരം ഝാനം സമാപജ്ജിത്വാ തതോ വുട്ഠായ പകിണ്ണകസങ്ഖാരേ സമ്മസിത്വാ മഗ്ഗോ ഉപ്പാദിതോ ഹോതി, തസ്സ സോ മഗ്ഗോ പഠമജ്ഝാനാദീസു തംതംപാദകജ്ഝാനസദിസോ ഹോതി. സചേ പന വിപസ്സനാപാദകം കിഞ്ചി ഝാനം നത്ഥി, കേവലം പഠമജ്ഝാനാദീസു അഞ്ഞതരം ഝാനം സമ്മസിത്വാ മഗ്ഗോ ഉപ്പാദിതോ ഹോതി, തസ്സ സോ സമ്മസിതജ്ഝാനസദിസോ ഹോതി. യദാ പന യം കിഞ്ചി ഝാനം സമാപജ്ജിത്വാ തതോ വുട്ഠായ അഞ്ഞതരം സമ്മസിത്വാ മഗ്ഗോ ഉപ്പാദിതോ ഹോതി, തദാ പുഗ്ഗലജ്ഝാസയവസേന ദ്വീസു അഞ്ഞതരസദിസോ ഹോതി. സചേ പന പുഗ്ഗലസ്സ തഥാവിധോ അജ്ഝാസയോ നത്ഥി, ഹേട്ഠിമഹേട്ഠിമജ്ഝാനതോ വുട്ഠായ ഉപരൂപരിഝാനധമ്മേ സമ്മസിത്വാ ഉപ്പാദിതമഗ്ഗോ പാദകജ്ഝാനം അനപേക്ഖിത്വാ സമ്മസിതജ്ഝാനസദിസോ ഹോതി. ഉപരൂപരിഝാനതോ പന വുട്ഠായ ഹേട്ഠിമഹേട്ഠിമജ്ഝാനധമ്മേ സമ്മസിത്വാ ഉപ്പാദിതമഗ്ഗോ സമ്മസിതജ്ഝാനം അനപേക്ഖിത്വാ പാദകജ്ഝാനസദിസോ ഹോതി. ഹേട്ഠിമഹേട്ഠിമജ്ഝാനതോ ഹി ഉപരൂപരിഝാനം ബലവതരന്തി. വേദനാനിയമോ പന സബ്ബത്ഥാപി വുട്ഠാനഗാമിനിവിപസ്സനാനിയമേന ഹോതി. തഥാ സുക്ഖവിപസ്സകസ്സ സകലജ്ഝാനങ്ഗനിയമോ. തസ്സ ഹി പാദകജ്ഝാനാദീനം അഭാവേന തേസം വസേന നിയമാഭാവതോ വിപസ്സനാനിയമേന പഞ്ചങ്ഗികോവ മഗ്ഗോ ഹോതീതി. അപിച സമാപത്തിലാഭിനോപി ഝാനം പാദകം അകത്വാ പകിണ്ണകസങ്ഖാരേ സമ്മസിത്വാ ഉപ്പാദിതമഗ്ഗോപി വിപസ്സനാനിയമേനേവ പഞ്ചങ്ഗികോവ ഹോതീതി അയമേത്ഥ അട്ഠകഥാദിതോ ഉദ്ധടോ വിനിച്ഛയസാരോ. ഥേരവാദദസ്സനാദിവസപ്പവത്തോ പന പപഞ്ചോ അട്ഠകഥാദീസു വുത്തനയേന വേദിതബ്ബോ. യഥാ ചേത്ഥ, ഏവം സബ്ബത്ഥാപി വിത്ഥാരനയോ തത്ഥ തത്ഥ വുത്തനയേന ഗഹേതബ്ബോ. ഗന്ഥഭീരുകജനാനുഗ്ഗഹത്ഥം പനേത്ഥ സങ്ഖേപകഥാ അധിപ്പേതാ.

൩൫. യഥാ **രൂപാവചരം** ചിത്തം പഠമാദിപഞ്ചവിധഝാനഭേദേന **ഗയ്ഹതി** "പഠമജ്ഝാന"ന്ത്യാദിനാ വുച്ചതി , തഥാ അനുത്തരമ്പി ചിത്തം "പഠമജ്ഝാനസോതാപത്തിമഗ്ഗചിത്ത"ന്ത്യാദിനാ ഗയ്ഹതി. ആരുപ്പഞ്ചാപി ഉപേക്ഖേകഗ്ഗതായോഗേന അങ്ഗസമതായ പഞ്ചമജ്ഝാനേ ഗയ്ഹതി, പഞ്ചമജ്ഝാനവോഹാരം ലഭതീത്യത്ഥോ. അഥ വാ **രൂപാവചരം** ചിത്തം അനുത്തരഞ്ച **പഠമാദിഝാനഭേദേ** "പഠമജ്ഝാനകുസലചിത്തം, പഠമജ്ഝാനസോതാപത്തിമഗ്ഗചിത്തന്ത്യാദിനാ യഥാ ഗയ്ഹതി, തഥാ ആരുപ്പഞ്ചാപി **പഞ്ചമേ** ഝാനേ ഗയ്ഹതീതി യോജനാ. ആചരിയസ്സാപി ഹി അയമേവ യോജനാ അധിപ്പേതാതി ദിസ്സതി **നാമരൂപപരിച്ഛേദേ** ഉജുകമേവ തഥാ വുത്തത്താ. വുത്തഞ്ഹി തത്ഥ -

> "രൂപാവചരചിത്താനി, ഗയ്ഹന്താനുത്തരാനി ച;
> പഠമാദിഝാനഭേദേ, ആരുപ്പഞ്ചാപി പഞ്ചമേ"തി. (നാമ॰ പരി॰ ൨൪);

തസ്മാതി യസ്മാ രൂപാവചരം വിയ അനുത്തരമ്പി പഠമാദിഝാനഭേദേ ഗയ്ഹതി, ആരുപ്പഞ്ചാപി പഞ്ചമേ ഗയ്ഹതി, യസ്മാ വാ ഝാനങ്ഗയോഗഭേദേന ഏകേകം പഞ്ചധാ കത്വാ അനുത്തരം ചിത്തം ചത്താലീസവിധന്തി വുച്ചതി, രൂപാവചരലോകുത്തരാനി വിയ ച പഠമാദിഝാനഭേദേ, തഥാ ആരുപ്പഞ്ചാപി പഞ്ചമേ ഗയ്ഹതി, തസ്മാ

പഠമാദികമേകേകം ഝാനം ലോകിയം തിവിധം, ലോകുത്തരം അട്ഠവിധന്തി ഏകാദസവിധം. അന്തേ തു ഝാനം **തേവീസതിവിധം** തിവിധരൂപാവചരദ്വാദസവിധഅരൂപാവചരഅട്ഠലോകുത്തരവസേനാത്യത്ഥോ.

ർ൩. പാദകജ്ഝാനാദിവസേന ഗണനവുഡ്ഢി കുസലവിപാകേസ്വേവ സമ്ഭവതീതി തേസമേവ ഗണനം ഏകവീസസതഗണനായ അങ്ഗഭാവേന ദസ്സേന്തോ ആഹ **"സത്തതിംസാ"**ത്യാദി.

ഇതി അഭിധമ്മത്ഥവിഭാവിനിയാ നാമ അഭിധമ്മത്ഥസങ്ഗഹവണ്ണനായ

ചിത്തപരിച്ഛേദവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

൨. ചേതസികപരിച്ഛേദവണ്ണനാ

സമ്പയോഗലക്ഖണവണ്ണനാ

൧. ഏവം താവ ചിത്തം ഭൂമിജാതിസമ്പയോഗസങ്ഖാരഝാനാരമ്മണമഗ്ഗഭേദേന യഥാരഹം വിഭജിത്വാ ഇദാനി ചേതസികവിഭാഗസ്സ അനുപ്പത്തത്താ പഠമം താവ ചതുബ്ബിധസമ്പയോഗലക്ഖണസന്ദസ്സനവസേന ചേതസികലക്ഖണം ഠപേത്വാ, തദനന്തരം അഞ്ഞസമാനഅകുസലസോഭനവസേന തീഹി രാസീഹി ചേതസികധമ്മേ ഉദ്ദിസിത്വാ, തേസം സോളസഹാകാരേഹി സമ്പയോഗം, തേത്തിംസവിധേന സങ്ഗഹഞ്ച ദസ്സേതും **"ഏകുപ്പാദനിരോധാ ചാ"**ത്യാദി ആരദ്ധം. ചിത്തേന സഹ ഏകതോ ഉപ്പാദോ ച നിരോധോ ച യേസം തേ **ഏകുപ്പാദനിരോധാ**. ഏകം ആലമ്ബണഞ്ച വത്ഥു ച യേസം തേ **ഏകാലമ്ബണവത്ഥുകാ**. ഏവം ചതൂഹി ലക്ഖണേഹി **ചേതോയുത്താ** ചിത്തേന സമ്പയുത്താ ദ്വിപഞ്ഞാസ ലക്ഖണാ ധാരണതോ **ധമ്മാ** നിയതയോഗിനോ, അനിയതയോഗിനോ ച ചേതസികാ മതാ.

തത്ഥ യദി ഏകുപ്പാദമത്തേനേവ ചേതോയുത്താതി അധിപ്പേതാ, തദാ ചിത്തേന സഹ ഉപ്പജ്ജമാനാനം രൂപധമ്മാനമ്പി ചേതോയുത്തതാ ആപജ്ജേയ്യാതി ഏകനിരോധഗ്ഗഹണം. ഏവമ്പി ചിത്താനുപരിവത്തിനോ വിഞ്ഞത്തിദ്വയസ്സ പസങ്ഗോ നസക്കാ നിവാരേതും, തഥാ ''ഏകതോ ഉപ്പാദോ വാ നിരോധോ വാ ഏതേസന്തി ഏകുപ്പാദനിരോധാ''തി പരികപ്പേന്തസ്സ പുരേതരമുപ്പജ്ജിത്വാ ചിത്തസ്സ ഭങ്ഗക്ഖണേ നിരുജ്ഝമാനാനമ്പി രൂപധമ്മാനന്തി ഏകാലമ്ബണഗ്ഗഹണം. യേ ഏവം തിവിധലക്ഖണാ, തേ നിയമതോ ഏകവത്ഥുകയേവാതിദസ്സനത്ഥം ഏകവത്ഥുകഗ്ഗഹണന്തി അലമതിപ്പപഞ്ചേന.

സമ്പയോഗലക്ഖണവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

അഞ്ഞസമാനചേതസികവണ്ണനാ

൨. **കഥന്തി** സരൂപസമ്പയോഗാകാരാനം കഥേതുകമ്യതാപുച്ഛാ. ഫുസതീതി **ഫസ്സോ** (ധ॰ സ॰ അട്ഠ॰ ൧ ധമ്മുദ്ദേസവാരഫസ്സപഞ്ചമകരാസിവണ്ണനാ), സ്വായം ഫുസനലക്ഖണോ. അയഞ്ഹി അരൂപധമ്മോപി സമാനോ ആരമ്മണേ ഫുസനാകാരേനേവ പവത്തതി, സാ ചസ്സ ഫുസനാകാരപ്പവത്തി അമ്ബിലഖാദകാദീനം പസ്സന്തസ്സ പരസ്സ ഖേളുപ്പാദാദി വിയ ദട്ഠബ്ബാ. വേദയതി ആരമ്മണരസം അനുഭവതീതി **വേദനാ,** സാ വേദയിതലക്ഖണാ. ആരമ്മണരസാനുഭവനഞ്ഹി പത്വാ സേസസമ്പയുത്തധമ്മാ ഏകദേസമത്തേനേവ രസം അനുഭവന്തി, ഏകംസതോ പന ഇസ്സരവതായ വേദനാവ അനുഭവതി. തഥാ ഹേസാ ''സുഭോജനരസാനുഭവനകരാജാ വിയാ''തി വുത്താ. സുഖാദിവസേന പനസ്സാ ഭേദം സയമേവ വക്ഖതി. നീലാദിഭേദം ആരമ്മണം സഞ്ജാനാതി സഞ്ഞം കത്വാ ജാനാതീതി **സഞ്ഞാ,** സാ സഞ്ജാനനലക്ഖണാ. സാ ഹി ഉപ്പജ്ജമാനാ ദാരുആദീസു വഡ്ഢകിആദീനം സഞ്ഞാണകരണം വിയ പച്ഛാ സഞ്ജാനനസ്സ കാരണഭൂതം ആകാരം ഗഹേത്വാ ഉപ്പജ്ജതി. നിമിത്തകാരികായ താവേതം യുജ്ജതി, നിമിത്തേന സഞ്ജാനന്തിയാ പന

കഥന്തി? സാപി പുന അപരായ സഞ്ഞായ സഞ്ജാനനസ്സ നിമിത്തം ആകാരം ഗഹേത്വാ ഉപ്പജ്ജതീതി ന എത്ഥ കോചി അസമ്ഭവോ.

ചേതേതി അത്തനാ സമ്പയുത്തധമ്മേ ആരമ്മണേ അഭിസന്ദഹതി, സങ്ഖതാഭിസങ്ഖരണേ വാ ബ്യാപാരമാപജ്ജതീതി **ചേതനാ**. തഥാ ഹി അയമേവ അഭിസങ്ഖരണേ പധാനത്താ വിഭങ്ഗേ സുത്തന്തഭാജനിയേ സങ്ഖാരക്ഖന്ധം വിഭജന്തേന "സങ്ഖതമഭിസങ്ഖരോന്തീതി സങ്ഖാരാ"തി (സം॰ നി॰ ൩.൭൯) വത്വാ "ചക്ഖുസമ്ഫസ്സജാ ചേതനാ"ത്യാദിനാ (വിഭ॰ ൨൧) നിദ്ദിട്ഠാ. സാ ചേതയിതലക്ഖണാ, ജേട്ഠസിസ്സമഹാവഡ്ഢകിആദയോ വിയ സകിച്ചപരകിച്ചസാധികാതി ദട്ഠബ്ബം. **ഏകഗ്ഗതാവിതക്കവിചാരപീതീനം** സരൂപവിഭാവനം ഹേട്ഠാ ആഗതമേവ.

ജീവന്തി തേന സമ്പയുത്തധമ്മാതി ജീവിതം, തദേവ സഹജാതാനുപാലനേ ആധിപച്ചയോഗേന ഇന്ദ്രിയന്തി **ജീവിതിന്ദ്രിയം,** തം അനുപാലനലക്ഖണം ഉപ്പലാദിഅനുപാലകം ഉദകം വിയ. കരണം കാരോ, മനസ്മിം കാരോ **മനസികാരോ,** സോ ചേതസോ ആരമ്മണേ സമന്നാഹാരലക്ഖണോ. വിതക്കോ ഹി സഹജാതധമ്മാനം ആരമ്മണേ അഭിനിരോപനസഭാവത്താ തേ തത്ഥ പക്ഖിപന്തോ വിയ ഹോതി, ചേതനാ അത്തനാ ആരമ്മണഗ്ഗഹണേന യഥാരുള്ഹേ ധമ്മേപി തത്ഥ തത്ഥ നിയോജേന്തീ ബലനായകോ വിയ ഹോതി, മനസികാരോ തേ ആരമ്മണാഭിമുഖം പയോജനതോ ആജാനീയാനം പയോജനകസാരഥി വിയാതി അയമേതേസം വിസേസോ. ധമ്മാനഞ്ഹി തം തം യാഥാവസരസലക്ഖണം സഭാവതോ പടിവിജ്ഝിത്വാ ഭഗവതാ തേ തേ ധമ്മാ വിഭത്താതി ഭഗവതി സദ്ധായ "ഏവം വിസേസാ ഇമേ ധമ്മാ"തി ഓകപ്പേത്വാ ഉഗ്ഗഹണപരിപുച്ഛാദിവസേന തേസം സഭാവസമധിഗമായ യോഗോ കരണീയോ, ന പന തത്ഥ തത്ഥ വിപ്പടിപജ്ജന്തേഹി സമ്മോഹോ ആപജ്ജിതബ്ബോതി അയമേത്ഥ ആചരിയാനം അനുസാസനീ. സബ്ബേസമ്പി ഏകൂനനവുതിചിത്താനം സാധാരണാ നിയമതോ തേസു ഉപ്പജ്ജനതോതി **സബ്ബചിത്തസാധാരണാ** നാമ.

൩. അധിമുച്ചനം **അധിമോക്ഖോ,** സോ സന്നിട്ഠാനലക്ഖണോ, ആരമ്മണേ നിച്ചലഭാവേന ഇന്ദഖീലോ വിയ ദട്ഠബ്ബോ. വീരാനം ഭാവോ, കമ്മം, വിധിനാ ഈരയിതബ്ബം പവത്തേതബ്ബന്തി വാ **വീരിയം,** ഉസ്സാഹോ, സോ സഹജാതാനം ഉപത്ഥമ്ഭനലക്ഖണോ. വീരിയവസേന ഹി തേസം ഓലീനവുത്തിതാ ന ഹോതി. ഏവഞ്ച കത്വാ ഇമസ്സ വിതക്കാദീഹി വിസേസോ സുപാകടോ ഹോതി. ഛന്ദനം **ഛന്ദോ,** ആരമ്മണേന അത്ഥികതാ, സോ കത്തുകാമതാലക്ഖണോ. തഥാ ഹേസ "ആരമ്മണഗ്ഗഹണേ ചേതസോ ഹത്ഥപ്പസാരണം വിയാ"തി (ധ॰ സ॰ അട്ഠ॰ ൧ യേവാപനകവണ്ണനാ) വുച്ചതി. ദാനവത്ഥുവിസ്സജ്ജനവസേന പവത്തകാലേപി ചേസ വിസ്സജ്ജിതബ്ബേന തേന അത്ഥികോവ ഖിപിതബ്ബഉസൂനം ഗഹണേ അത്ഥികോ ഇസ്സാസോ വിയ. സോഭനേസു തദിതരേസു ച പകാരേന കിണ്ണാ വിപ്പകിണ്ണാതി **പകിണ്ണകാ**.

൪. സോഭനാപേക്ഖായ ഇതരേ, ഇതരാപേക്ഖായ സോഭനാ ച അഞ്ഞേ നാമ, തേസം സമാനാ ന ഉദ്ധച്ചസദ്ധാദയോ വിയ അകുസലാദിസഭാവായേവാതി **അഞ്ഞസമാനാ**.

അഞ്ഞസമാനചേതസികവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

അകുസലചേതസികവണ്ണനാ

൭. ഏവം താവ സബ്ബചിത്തസാധാരണവസേന, പകിണ്ണകവസേന ച സോഭനേതരസഭാവേ തേരസ ധമ്മേ ഉദ്ദിസിത്വാ ഇദാനി ഹേട്ഠാ ചിത്തവിഭാഗേ നിദ്ദിട്ഠാനുക്കമേന അകുസലധമ്മപരിയാപന്നേ പഠമം, തതോ സോഭനധമ്മപരിയാപന്നേ ച ദസ്സേതും **"മോഹോ"**ത്യാദി വുത്തം. അഹേതുകാ പന ആവേണികധമ്മാ നത്ഥീതി ന തേ വിസും വുത്താ. ആരമ്മണേ മുയ്ഹതീതി **മോഹോ,** അഞ്ഞാണം, സോ ആരമ്മണസഭാവച്ഛാദനലക്ഖണോ. ആരമ്മണഗ്ഗഹണവസപ്പവത്തോപി ഹേസ തസ്സ യഥാസഭാവപ്പടിച്ഛാദനാകആരേനേവ പവത്തതി. ന ഹിരീയതി ന ലജ്ജതീതി അഹിരികോ, പുഗ്ഗലോ, ധമ്മസമൂഹോ വാ. അഹിരികസ്സ ഭാവോ അഹിരിക്കം, തദേവ **അഹിരികം**. ന ഓത്തപ്പതീതി **അനോത്തപ്പം**. തത്ഥ ഗൂഥതോ ഗാമസൂകരോ വിയ കായദുച്ചരിതാദിതോ അജിഗുച്ഛനലക്ഖണം അഹിരികം, അഗ്ഗിതോ സലഭോ വിയ തതോ അനുത്താസലക്ഖണം അനോത്തപ്പം. തേനാഹു പോരാണാ -

"ജിഗുച്ഛതി നാഹിരികോ, പാപാ ഗൂഥാവ സൂകരോ;
ന ഭായതി അനോത്തപ്പീ, സലഭോ വിയ പാവകാ"തി.

ഉദ്ധതസ്സ ഭാവോ **ഉദ്ധച്ചം,** തം ചിത്തസ്സ അവൂപസമലക്ഖണം പാസാണാഭിഘാതസമുദ്ധതഭസ്മം വിയ. ലുബ്ഭതീതി **ലോഭോ,** സോ ആരമ്മണേ അഭിസങ്ഗലക്ഖണോ മക്കടാലേപോ വിയ. ചിത്തസ്സ ആലമ്ബിതുകാമതാമത്തം ഛന്ദോ, ലോഭോ തത്ഥ അഭിഗിജ്ഝനന്തി അയമേതേസം വിസേസോ. "ഇദമേവ സച്ചം, മോഘമഞ്ഞ"ന്തി മിച്ഛാഭിനിവേസലക്ഖണാ ദിട്ഠി. ഞാണഞ്ഹി ആരമ്മണം യഥാസഭാവതോ ജാനാതി, ദിട്ഠി യഥാസഭാവം വിജഹിത്വാ അയാഥാവതോ ഗണ്ഹാതീതി അയമേതേസം വിസേസോ. "സേയ്യോഹമസ്മീ"ത്യാദിനാ മഞ്ഞതീതി **മാനോ,** സോ ഉണ്ണതിലക്ഖണോ. തഥാ ഹേസ "കേതുകമ്യതാപച്ചുപട്ഠാനോ"തി (ധം സം അട്ഠം ൪൦൦) വുത്തോ. ദുസ്സതീതി **ദോസോ,** സോ ചണ്ഡിക്കലക്ഖണോ പഹടാസീവിസോ വിയ, ഇസ്സതീതി **ഇസ്സാ,** സാ പരസമ്പത്തിഉസൂയനലക്ഖണാ. മച്ഛരസ്സ ഭാവോ **മച്ഛരിയം,** "മാ ഇദം അച്ഛരിയം അഞ്ഞേസം ഹോതു, മയ്ഹമേവ ഹോതൂ"തി പവത്തം വാ **മച്ഛരിയം,** തം അത്തസമ്പത്തിനിഗൂഹനലക്ഖണം. കുച്ഛിതം കതന്തി കുകതം. കതാകതദുച്ചരിതസുചരിതം. അകതമ്പി ഹി കുകത"ന്തി വോഹരന്തി "യം മയാ അകതം. തം കുകത"ന്തി. ഇധ പന കതാകതം ആരബ്ഭ ഉപ്പന്നോ വിപ്പടിസാരചിത്തുപ്പാദോ കുകതം, തസ്സ ഭാവോ **കുക്കുച്ചം,** തം കതാകതദുച്ചരിതസുചരിതാനുസോചനലക്ഖണം. ഥിനനം **ഥിനം,** അനുസ്സാഹനാവസംസീദനവസേന സംഹതഭാവോ. മിദ്ധനം **മിദ്ധം,** വിഗതസാമത്ഥിയതാ, അസത്തിവിഘാതോ വാ, തത്ഥ ഥിനം ചിത്തസ്സ അകമ്മഞ്ഞതാലക്ഖണം, മിദ്ധം വേദനാദിക്ഖന്ധത്തയസ്സാതി അയമേതേസം വിസേസോ. തഥാ ഹി **പാളിയം** (ധം സം ൧൧൬൨-൧൧൬൩) "തത്ഥ കതമം ഥിനം? യാ ചിത്തസ്സ അകല്ലതാ അകമ്മഞ്ഞതാ. തത്ഥ കതമം മിദ്ധം? യാ കായസ്സ അകല്ലതാ അകമ്മഞ്ഞതാ"ത്യാദിനാ ഇമേസം നിദ്ദേസോ പവത്തോ. നനു ച "കായസ്സാ"തി വചനതോ രൂപകായസ്സപി അകമ്മഞ്ഞതാ മിദ്ധന്തി തസ്സ രൂപഭാവോപി ആപജ്ജതീതി? നാപജ്ജതി, തത്ഥ തത്ഥ ആചരിയേഹി ആനീതകാരണവസേനേവസ്സ പടിക്ഖിത്തത്താ. തഥാ ഹി

മിദ്ധവാദിമതപ്പടിക്ഖേപനത്ഥം തേസം വാദനിക്ഖേപപുബ്ബകം അട്ഠകഥാദീസു ബഹുധാ വിത്ഥാരേന്തി ആചരിയാ. അയം പനേത്ഥ സങ്ഗഹോ -

“കേചി മിദ്ധമ്പി രൂപന്തി, വദന്തേതം ന യുജ്ജതി;
പഹാതബ്ബേസു വുത്തത്താ, കാമച്ഛന്ദാദയോ വിയ.

“പഹാതബ്ബേസു അക്ഖാത-മേതം നീവരണേസു ഹി;
രൂപന്തു ന പഹാതബ്ബ-മക്ഖാതം ദസ്സനാദിനാ.

“‘ന തുമ്ഹം ഭിക്ഖവേ രൂപം, പജഹേഥാ’തി പാഠതോ;
പഹേയ്യഭാവലേസോപി, യത്ഥ രൂപസ്സ ദിസ്സതി.

“തത്ഥ തബ്ബിസയച്ഛന്ദ-രാഗഹാനി പകാസിതാ;
വുത്തഞ്ഹി തത്ഥ യോ ഛന്ദ-രാഗക്ഖേപോതിആദികം.

“രൂപാരൂപേസു മിദ്ധേസു, അരൂപം തത്ഥ ദേസിതം;
ഇതി ചേ നത്ഥി തം തത്ഥ, അവിസേസേന പാഠതോ.

“സക്കാ ഹി അനുമാതും യം, മിദ്ധം രൂപന്തി ചിന്തിതം;
തമ്പി നീവരണം മിദ്ധ-ഭാവതോ ഇതരം വിയ.

“സമ്പയോഗാഭിധാനാ ച, ന തം രൂപന്തി നിച്ഛയോ;
അരൂപീനഞ്ഹി ഖന്ധാനം, സമ്പയോഗോ പവുച്ചതി.

“തഥാരുപ്പേ സമുപ്പത്തി, പാഠതോ നത്ഥി രൂപതാ;
നിദ്ദാ ഖീണാസവാനന്തു, കായഗേലഞ്ഞതോ സിയാ”തി.

അകുസലചേതസികവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

സോഭനചേതസികവണ്ണനാ

൩. സദ്ദഹതീതി **സദ്ധാ,** ബുദ്ധാദീസു പസാദോ, സാ സമ്പയുത്തധമ്മാനം പസാദനലക്ഖണാ ഉദകപ്പസാദകമണി വിയ. സരണം **സതി,** അസമ്മോസോ, സാ സമ്പയുത്തധമ്മാനം സാരണലക്ഖണാ. ഹിരീയതി കായദുച്ചരിതാദീഹി ജിഗുച്ഛതീതി **ഹിരീ,** സാ പാപതോ ജിഗുച്ഛനലക്ഖണാ. ഓത്തപ്പതീതി **ഓത്തപ്പം,** തം പാപതോ ഉത്താസലക്ഖണം. അത്തഗാരവവസേന പാപതോ ജിഗുച്ഛനതോ കുലവധൂ വിയ ഹിരീ, പരഗാരവവസേന പാപതോ ഉത്താസനതോ വേസിയാ വിയ ഓത്തപ്പം. ലോഭപ്പടിപക്ഖോ **അലോഭോ,** സോ ആരമ്മണേ ചിത്തസ്സ അലഗ്ഗതാലക്ഖണോ മുത്തഭിക്ഖു വിയ. ദോസപ്പടിപക്ഖോ **അദോസോ,** സോ അചണ്ഡിക്കലക്ഖണോ അനുകൂലമിത്തോ വിയ. തേസു ധമ്മേസു മജ്ഝത്തതാ **തത്രമജ്ഝത്തതാ,** സാ ചിത്തചേതസികാനം അജ്ഝുപേക്ഖനലക്ഖണാ സമപ്പവത്താനം അസ്സാനം അജ്ഝുപേക്ഖകോ സാരഥി വിയ.

കായസ്സ പസ്സമ്ഭനം **കായപ്പസ്സദ്ധി**. ചിത്തസ്സ പസ്സമ്ഭനം **ചിത്തപ്പസ്സദ്ധി**. ഉഭോപി ചേതാ കായചിത്തദരഥവൂപസമലക്ഖണാ. കായസ്സ ലഹുഭാവോ **കായലഹുതാ**. തഥാ **ചിത്തലഹുതാ**. താ കായചിത്തഗരുഭാവവൂപസമലക്ഖണാ. കായസ്സ മുദുഭാവോ **കായമുദുതാ**. തഥാ **ചിത്തമുദുതാ**. താ

കായചിത്തഥദ്ധഭാവവൂപസമലക്ഖണാ. കമ്മനി സാധു കമ്മഞ്ഞം, തസ്സ ഭാവോ കമ്മഞ്ഞതാ, കായസ്സ കമ്മഞ്ഞതാ **കായകമ്മഞ്ഞതാ**. തഥാ **ചിത്തകമ്മഞ്ഞതാ**. താ കായചിത്തഅകമ്മഞ്ഞഭാവവൂപസമലക്ഖണാ. പഗുണസ്സ ഭാവോ പാഗുഞ്ഞം, തദേവ പാഗുഞ്ഞതാ, കായസ്സ പാഗുഞ്ഞതാ **കായപാഗുഞ്ഞതാ**. തഥാ **ചിത്തപാഗുഞ്ഞതാ**. താ കായചിത്താനം ഗേലഞ്ഞവൂപസമലക്ഖണാ. കായസ്സ ഉജുകഭാവോ **കായുജുകതാ**. തഥാ **ചിത്തുജുകതാ**. താ കായചിത്താനം അജ്ജവലക്ഖണാ. യഥാക്കമം പനേതാ കായചിത്താനം സാരമ്ഭാദികരധാതുക്ഖോഭപടിപക്ഖപച്ചയസമുട്ഠാനാ, **കായോ**തി ചേത്ഥ വേദനാദിക്ഖന്ധത്തയസ്സ ഗഹണം. യസ്മാ ചേതേ ദ്വേ ദ്വേ ധമ്മാവ ഏകതോ ഹുത്വാ യഥാസകം പടിപക്ഖധമ്മേ ഹനന്തി, തസ്മാ ഇധേവ ദുവിധതാ വുത്താ, ന സമാധിആദീസു. അപിച ചിത്തപ്പസ്സദ്ധിആദീഹി ചിത്തസ്സേവ പസ്സദ്ധാദിഭാവോ ഹോതി, കായപ്പസ്സദ്ധിആദീഹി പന രൂപകായസ്സപി തംസമുട്ഠാനപണീതരൂപഫരണവസേനാതി തദത്ഥസന്ദസ്സനത്ഥഞ്ചേത്ഥ ദുവിധതാ വുത്താ. സോഭനാനം സബ്ബേസമ്പി സാധാരണാ നിയമേന തേസു ഉപ്പജ്ജനതോതി **സോഭനസാധാരണാ**.

൭. സമ്മാ വദന്തി ഏതായാതി **സമ്മാവാചാ,** വചീദുച്ചരിതവിരതി. സാ ചതുബ്ബിധാ മുസാവാദാ വേരമണി, പിസുണവാചാ വേരമണി, ഫരുസവാചാ വേരമണി, സമ്ഫപ്പലാപാ വേരമണീതി. കമ്മമേവ കമ്മന്തോ സുത്തന്തവനന്താദയോ വിയ. സമ്മാ പവത്തോ കമ്മന്തോ **സമ്മാകമ്മന്തോ,** കായദുച്ചരിതവിരതി. സാ തിവിധാ പാണാതിപാതാ വേരമണി, അദിന്നാദാനാ വേരമണി, കാമേസുമിച്ഛാചാരാ വേരമണീതി. സമ്മാ ആജീവന്തി ഏതേനാതി **സമ്മാആജീവോ,** മിച്ഛാജീവവിരതി. സോ പന ആജീവഹേതുകകായവചീദുച്ചരിതതോ വിരമണവസേന സത്തവിധോ, കുഹനലപനാദിമിച്ഛാജീവവിരമണവസേന ബഹുവിധോ വാ. തിവിധാപി പനേതാ പച്ചേകം സമ്പത്തസമാദാനസമുച്ഛേദവിരതിവസേന തിവിധാ **വിരതിയോ നാമ** യഥാവുത്തദുച്ചരിതേഹി വിരമണതോ.

൮. കരോതി പരദുക്ഖേ സതി സാധൂനം ഹദയഖേദം ജനേതി, കിരതി വാ വിക്ഖിപതി പരദുക്ഖം, കിണാതി വാ തം ഹിംസതി, കിരിയതി വാ ദുക്ഖിതേസു പസാരിയതീതി **കരുണാ,** സാ പരദുക്ഖാപനയനകാമതാലക്ഖണാ. തായ ഹി പരദുക്ഖം അപനീയതു വാ, മാ വാ, തദാകാരേനേവ സാ പവത്തതി. മോദന്തി ഏതായാതി **മുദിതാ,** സാ പരസമ്പത്തിഅനുമോദനലക്ഖണാ, അപ്പമാണസത്താരമ്മണത്താ അപ്പമാണാ, താ ഏവ **അപ്പമഞ്ഞാ**. നനു ച ''ചതസ്സോ അപ്പമഞ്ഞാ''തി വക്ഖതി, കസ്മാ പനേത്ഥ ദ്വേയേവ വുത്താതി? അദോസതത്രമജ്ഝത്തതാഹി മേത്തുപേക്ഖാനം ഗഹിതത്താ. അദോസോയേവ ഹി സത്തേസു ഹിതജ്ഝാസയവസപ്പവത്തോ **മേത്താ** നാമ. തത്രമജ്ഝത്തതായേവ തേസു പടിഘാനുനയവൂപസമപ്പവത്താ **ഉപേക്ഖാ** നാമ. തേനാഹു പോരാണാ -

> ''അബ്യാപാദേന മേത്താ ഹി, തത്രമജ്ഝത്തതായ ച;
> ഉപേക്ഖാ ഗഹിതാ യസ്മാ, തസ്മാ ന ഗഹിതാ ഉഭോ''തി. (അഭിധ० ൭०);

പകാരേന ജാനാതി അനിച്ചാദിവസേന അവബുജ്ഝതീതി പഞ്ഞാ, സാ ഏവ യഥാസഭാവാവബോധനേ ആധിപച്ചയോഗതോ ഇന്ദ്രിയന്തി **പഞ്ഞിന്ദ്രിയം**.

അഥ സഞ്ഞാവിഞ്ഞാണപഞ്ഞാനം കിം നാനാകരണന്തി? സഞ്ഞാ താവ നീലാദിവസേന സഞ്ജാനനമത്തം കരോതി, ലക്ഖണപ്പടിവേധം കാതും ന സക്കോതി. വിഞ്ഞാണം ലക്ഖണപ്പടിവേധമ്പി സാധേതി, ഉസ്സക്കിത്വാ പന മഗ്ഗം പാപേതും ന സക്കോതി. പഞ്ഞാ പന തിവിധമ്പി കരോതി, ബാലഗാമികഹേരഞ്ഞികാനം കഹാപണാവബോധനമേത്ഥ നിദസ്സനന്തി. ഞാണവിപ്പയുത്തസഞ്ഞായ ചേത്ഥ ആകാരഗ്ഗഹണവസേന ഉപ്പജ്ജനകാലേ വിഞ്ഞാണം അബ്ബോഹാരികം, സേസകാലേ ബലവം. ഞാണസമ്പയുത്താ പന ഉഭോപി തദനുഗതികാ ഹോന്തി. സബ്ബഥാപി പഞ്ചവീസതീതി സമ്ബന്ധോ.

൯. **"തേരസഞ്ഞസമാനാ"**ത്യാദി തീഹി രാസീഹി വുത്താനം സങ്ഗഹോ.

സോഭനചേതസികവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

സമ്പയോഗനയവണ്ണനാ

൧൦. ചിത്തേന സഹ അവിയുത്താ **ചിത്താവിയുത്താ,** ചേതസികാതി വുത്തം ഹോതി. ഉപ്പജ്ജതീതി ഉപ്പാദോ, ചിത്തമേവ ഉപ്പാദോ **ചിത്തുപ്പാദോ** . അഞ്ഞത്ഥ പന സസമ്പയുത്തം ചിത്തം ചിത്തുപ്പാദോതി വുച്ചതി "ഉപ്പജ്ജതി ചിത്തം ഏതേനാതി ഉപ്പാദോ, ധമ്മസമൂഹോ, ചിത്തഞ്ച തം ഉപ്പാദോ ചാതി ചിത്തുപ്പാദോ"തി കത്വാ. സമാഹാരദ്വന്ദേപി ഹി പുല്ലിങ്ഗം കത്ഥചി സദ്ദവിദൂ ഇച്ഛന്തി. തേസം ചിത്താവിയുത്താനം ചിത്തുപ്പാദേസു പച്ചേകം സമ്പയോഗോ ഇതോ പരം യഥായോഗം പവുച്ചതീതി സമ്ബന്ധോ.

അഞ്ഞസമാനചേതസികസമ്പയോഗനയവണ്ണനാ

൧൧. സഭാവേന അവിതക്കത്താ ദ്വിപഞ്ചവിഞ്ഞാണാനി വജ്ജിതാനി ഏതേഹി, തേഹി വാ ഏതാനി വജ്ജിതാനീതി **ദ്വിപഞ്ചവിഞ്ഞാണവജ്ജിതാനി,** ചതുചത്താലീസ കാമാവചരചിത്താനി. തേസു ചേവ ഏകാദസസു പഠമജ്ഝാനചിത്തേസു ച വിതക്കോ ജായതി സേസാനം ഭാവനാബലേന അവിതക്കത്താതി അധിപ്പായോ.

൧൨. **തേസു ചേവ** പഞ്ചപഞ്ഞാസസവിതക്കചിത്തേസു, ഏകാദസസു ദുതിയജ്ഝാനചിത്തേസു ചാതി ഛസട്ഠിചിത്തേസു വിചാരോ ജായതി.

൧൩. ദ്വിപഞ്ചവിഞ്ഞാണേഹി, വിചികിച്ഛാസഹഗതേന ചാതി ഏകാദസഹി വജ്ജിതേസു അട്ഠസത്തതിചിത്തേസു അധിമോക്ഖോ ജായതി.

൧൪. പഞ്ചദ്വാരാവജ്ജനേന, ദ്വിപഞ്ചവിഞ്ഞാണേഹി, സമ്പടിച്ഛനദ്വയേന, സന്തീരണത്തയേന ചാതി സോളസഹി വജ്ജിതേസു തേസത്തതിയാ ചിത്തേസു വീരിയം ജായതി.

൧൫. ദോമനസ്സസഹഗതേഹിദ്വീഹി , ഉപേക്ഖാസഹഗതേഹി പഞ്ചപഞ്ഞാസചിത്തേഹി, കായവിഞ്ഞാണദ്വയേന, ഏകാദസഹി ചതുത്ഥജ്ഝാനേഹി ചാതി സത്തതിചിത്തേഹി വജ്ജിതേസു ഏകപഞ്ഞാസചിത്തേസു പീതി ജായതി.

൧൬. അഹേതുകേഹി അട്ഠാരസഹി, മോമൂഹേഹി ദ്വീഹി ചാതി വീസതിയാ ചിത്തേഹി വജ്ജിതേസു ഏകൂനസത്തതിചിത്തേസു ഛന്ദോ ജായതി.

൧൭. **തേ പനാതി** പകിണ്ണകവിവജ്ജിതാ തംസഹഗതാ ച. **യഥാക്കമന്തി** വിതക്കാദിഛപകിണ്ണകവജ്ജിതതംസഹിതകമാനുരൂപതോ. **"ഛസട്ഠി പഞ്ചപഞ്ഞാസാ"**ത്യാദി ഏകവീസസതഗണനവസേന, ഏകൂനനവുതിഗണനവസേന ച യഥാരഹം യോജേതബ്ബം.

അഞ്ഞസമാനചേതസികസമ്പയോഗനയവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

അകുസലചേതസികസമ്പയോഗനയവണ്ണനാ

൧൮. "സബ്ബാകുസലസാധാരണാ"തി വത്വാ തദേവ സമത്ഥേതും **"സബ്ബേസുപീ"**ത്യാദി വുത്തം. യോ ഹി കോചി പാണാതിപാതാദീസു പടിപജ്ജതി, സോ സബ്ബോപി മോഹേന തത്ഥ അനാദീനവദസ്സാവീ അഹിരികേന തതോ അജിഗുച്ഛന്തോ, അനോത്തപ്പേന അനോത്തപ്പന്തോ, ഉദ്ധച്ചേന അവൂപസന്തോ ച ഹോതി, തസ്മാ തേ സബ്ബാകുസലേസു ഉപലബ്ഭന്തി.

൧൯. **ലോഭസഹഗതചിത്തേസ്വേവാതി ഏവ**-കാരോ അധികാരത്ഥായപി ഹോതീതി "ദിട്ഠിസഹഗതചിത്തേസൂ"തിആദീസുപി അവധാരണം ദട്ഠബ്ബം. സക്കായാദീസു ഹി അഭിനിവിസന്തസ്സ തത്ഥ മമായനസമ്ഭവതോ ദിട്ഠി ലോഭസഹഗതചിത്തേസ്വേവ ലബ്ഭതി. മാനോപി അഹംമാനവസേന പവത്തനതോ ദിട്ഠിസദിസോവ പവത്തതീതി ദിട്ഠിയാ സഹ ഏകചിത്തുപ്പാദേന പവത്തതി കേസരസീഹോ വിയ അപരേന തഥാവിധേന സഹ ഏകഗുഹായം, ന ചാപി ദോസമൂലാദീസു ഉപ്പജ്ജതി അത്തസിനേഹസന്നിസ്സയഭാവേന ഏകന്തലോഭപദട്ഠാനത്താതി സോ ദിട്ഠിവിപ്പയുത്തേസ്വേവ ലബ്ഭതി.

൨൦. തഥാ പരസമ്പത്തിം ഉസൂയന്തസ്സ, അത്തസമ്പത്തിയാ ച പരേഹി സാധാരണഭാവം അനിച്ഛന്തസ്സ, കതാകതദുച്ചരിതസുചരിതേ അനുസോചന്തസ്സ ച തത്ഥ തത്ഥ പടിഹനനവസേനേവ പവത്തനതോ ഇസ്സാമച്ഛരിയകുക്കുച്ചാനി പടിഘചിത്തേസ്വേവ.

൨൧. അകമ്മഞ്ഞതാപകതികസ്സ തഥാ സഭാവതിക്ഖേസു അസങ്ഖാരികേസു പവത്തനായോഗതോ ഥിനമിദ്ധം സസങ്ഖാരികേസ്വേവ ലബ്ഭതി.

൨൨. സബ്ബാപുഞ്ഞേസ്വേവ **ചത്താരോ** ചേതസികാ ഗതാ, ലോഭമൂലേയേവ യഥാസമ്ഭവം തയോ ഗതാ, ദോസമൂലേസ്വേവ ദ്വീസു ചത്താരോ ഗതാ, തഥാ സസങ്ഖാരേയേവ ദ്വയന്തി യോജനാ. **വിചികിച്ഛാ വിചികിച്ഛാചിത്തേ ചാതി** ച-സദ്ദോ അവധാരണേ. വിചികിച്ഛാ വിചികിച്ഛാചിത്തേയേവാതി സമ്ബന്ധോ.

അകുസലചേതസികസമ്പയോഗനയവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

സോഭനചേതസികസമ്പയോഗനയവണ്ണനാ

൨൯. ലോകുത്തരചിത്തേസു പാദകജ്ഝാനാദിവസേന കദാചി സമ്മാസങ്കപ്പവിരഹോ സിയാ, ന പന വിരതീനം അഭാവോ മഗ്ഗസ്സ കായദുച്ചരിതാദീനം സമുച്ഛേദവസേന, ഫലസ്സ ച തദനുകൂലവസേന പവത്തനതോതി വുത്തം **"വിരതിയോ പനാ"**ത്യാദി. **സബ്ബഥാപീ**തി സബ്ബേഹിപി തംതംദുച്ചരിതദുരാജീവാനം വിധമനവസപ്പവത്തേഹി ആകാരേഹി. ന ഹി ഏതാസം ലോകിയേസു വിയ ലോകുത്തരേസുപി മുസാവാദാദീനം വിസും വിസും പഹാനവസേന പവത്തി ഹോതി സബ്ബേസമേവ ദുച്ചരിതദുരാജീവാനം തേന തേന മഗ്ഗേന കേസഞ്ചി സബ്ബസോ, കേസഞ്ചി അപായഗമനീയാദിഅവത്ഥായ പഹാനവസേന ഏകക്ഖണേ സമുച്ഛിന്ദനതോ. നനു ചായമത്ഥോ **"ഏകതോവാ"**തി ഇമിനാവ സിദ്ധോതി? തം ന, തിസ്സന്നം ഏകതോവുത്തിപരിദീപനമത്തേന ചതുബ്ബിധവചീദുച്ചരിതാദീനം പടിപക്ഖാകാരപ്പവത്തിയാ അദീപിതത്താ. കേചി പന ഇമമത്ഥം അസല്ലക്ഖേത്വാവ "'സബ്ബഥാപീ'തി ഇദം അതിരിത്ത"ന്തി വദന്തി, തത്ഥ തേസം അഞ്ഞാണമേവ കാരണം. **"നിയതാ"**തി ഇമിനാപി ലോകിയേസു വിയ കദാചി സമ്ഭവം നിവാരേതി. തഥാ ഹേതാ ലോകിയേസു യേവാപനകവസേന ദേസിതാ, ഇധ പന സരൂപേനേവ. **കാമാവചരകുസലേസ്വേവാ**തി അവധാരണേന കാമാവചരവിപാകകിരിയേസു മഹഗ്ഗതേസു ച സമ്ഭവം നിവാരേതി. തഥാ ചേവ ഉപരി വക്ഖതി. **കദാചീ**തി മുസാവാദാദിഏകേകദുച്ചരിതേഹി പടിവിരമണകാലേ. കദാചി ഉപ്പജ്ജന്താപി ന ഏകതോ ഉപ്പജ്ജന്തി വീതിക്കമിതബ്ബവത്ഥുസങ്ഖാതാനം അത്തനോ ആരമ്മണാനം സമ്ഭവാപേക്ഖത്താതി വുത്തം **"വിസും വിസു"**ന്തി.

൩൦. അപ്പനാപ്പത്താനം അപ്പമഞ്ഞാനം ന കദാചി സോമനസ്സരഹിതാ പവത്തി അത്ഥീതി **"പഞ്ചമ...പേ॰... ചിത്തേസു ചാ"**തി വുത്തം. വിനീവരണാദിതായ മഹത്തം ഗതാനി, മഹന്തേഹി വാ ഝായീഹി ഗതാനി പത്താനീതി **മഹഗ്ഗതാനി. നാനാ ഹുത്വാ**തി ഭിന്നാരമ്മണത്താ അത്തനോ ആരമ്മണഭൂതാനം ദുക്ഖിതസുഖിതസത്താനം ആപാഥഗമനാപേക്ഖതായ വിസും വിസും ഹുത്വാ. **ഏത്ഥാ**തി ഇമേസു കാമാവചരകുസലചിത്തേസു, കരുണാമുദിതാഭാവനാകാലേ അപ്പനാവീഥിതോ പുബ്ബേ പരിചയവസേന ഉപേക്ഖാസഹഗതചിത്തേഹിപി പരികമ്മം ഹോതി, യഥാ തം പഗുണഗന്ഥം സജ്ഝായന്തസ്സ കദാചി അഞ്ഞവിഹിതസ്സപി സജ്ഝായനം, യഥാ ച പഗുണവിപസ്സനായ സങ്ഖാരേ സമ്മസന്തസ്സ കദാചി പരിചയബലേന ഞാണവിപ്പയുത്തചിത്തേഹിപി സമ്മസനന്തി ഉപേക്ഖാസഹഗതകാമാവചരേസു കരുണാമുദിതാനം അസമ്ഭവവാദോ കേചിവാദോ കതോ. അപ്പനാവീഥിയം പന താസം ഏകന്തതോ സോമനസ്സസഹഗതേസ്വേവ സമ്ഭവോ ദട്ഠബ്ബോ ഭിന്നജാതികസ്സ വിയ ഭിന്നവേദനസ്സപി ആസേവനപച്ചയാഭാവതോ.

൩൨. **തയോ സോളസചിത്തേസൂ**തി സമ്മാവാചാദയോ തയോ ധമ്മാ അട്ഠലോകുത്തരകാമാവചരകുസലവസേന സോളസചിത്തേസു ജായന്തി.

൩൩. ഏവം നിയതാനിയതസമ്പയോഗവസേന വുത്തേസു അനിയതധമ്മേ ഏകതോ ദസ്സേത്വാ സേസാനം നിയതഭാവം ദീപേതും **"ഇസ്സാമച്ഛേരാ"**ത്യാദി വുത്തം. ഇസ്സാമച്ഛേരകുക്കുച്ചവിരതികരുണാദയോ നാനാ കദാചി ജായന്തി, മാനോ ച കദാചി "സേയ്യോഹമസ്മീ"ത്യാദിവസപ്പവത്തിയം ജായതി. ഥിനമിദ്ധം **തഥാ** കദാചി അകമ്മഞ്ഞതാവസപ്പവത്തിയം **സഹ** അഞ്ഞമഞ്ഞം

അവിപ്പയോഗിവസേന ജായതീതി യോജനാ. അഥ വാ **മാനോ ചാ**തി എത്ഥ ച-സദ്ദം "സഹാ"തി എത്ഥാപി യോജേത്വാ ഥിനമിദ്ധം **തഥാ കദാചി സഹ** ച സസങ്ഖാരികപടിഘേ, ദിട്ഠിഗതവിപ്പയുത്തസസങ്ഖാരികേസു ച ഇസ്സാമച്ഛരിയകുക്കുച്ചേഹി, മാനേന ച സദ്ധിം, **കദാചി** തദിതരസസങ്ഖാരികചിത്തസമ്പയോഗകാലേ, തംസമ്പയോഗകാലേപി വാ **നാനാ** ച ജായതീതി യോജനാ ദട്ഠബ്ബാ. അപരേ പന ആചരിയാ "മാനോ ച ഥിനമിദ്ധഞ്ച തഥാ കദാചി നാനാ കദാചി സഹ ച ജായതീ"തി എത്തകമേവ യോജേസും.

൩൪. സേസാതി യഥാവുത്തേഹി എകാദസഹി അനിയതേഹി ഇതരേ എകചത്താലീസ. കേചി പന "യഥാവുത്തേഹി അനിയതയേവാപനകേഹി സേസാ നിയതയേവാപനകാ"തി വണ്ണേന്തി, തം തേസം മതിമത്തം, ഇധ യേവാപനകനാമേന കേസഞ്ചി അനുദ്ധടത്താ. കേവലഞ്ഹേത്ഥ നിയതാനിയതവസേന ചിത്തുപ്പാദേസു യഥാരഹം ലബ്ഭമാനചേതസികമത്തസന്ദസ്സനം ആചരിയേന കതം, ന യേവാപനകനാമേന കേചി ഉദ്ധടാതി.

ഏവം താവ "ഫസ്സാദീസു അയം ധമ്മോ എത്തകേസു ചിത്തേസു ഉപലബ്ഭതീ"തി ചിത്തപരിച്ഛേദവസേന സമ്പയോഗം ദസ്സേത്വാ ഇദാനി "ഇമസ്മിം ചിത്തുപ്പാദേ എത്തകാ ചേതസികാ"തി ചേതസികരാസിപരിച്ഛേദവസേന സങ്ഗഹം ദസ്സേതും **"സങ്ഗഹഞ്ചാ"**ത്യാദി വുത്തം.

സോഭനചേതസികസമ്പയോഗനയവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

സമ്പയോഗനയവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

സങ്ഗഹനയവണ്ണനാ

൩൫. "ഛത്തിംസാ"ത്യാദി തത്ഥ തത്ഥ യഥാരഹം ലബ്ഭമാനകധമ്മവസേന ഗണനസങ്ഗഹോ.

൩൬. പഠമജ്ഝാനേ നിയുത്താനി ചിത്താനി, തം വാ എതേസം അത്ഥീതി **പഠമജ്ഝാനികചിത്താനി**. അപ്പമഞ്ഞാനം സത്താരമ്മണത്താ, ലോകുത്തരാനഞ്ച നിബ്ബാനാരമ്മണത്താ വുത്തം **"അപ്പമഞ്ഞാവജ്ജിതാ"**തി. **"തഥാ"**തി ഇമിനാ അഞ്ഞസമാനാ, അപ്പമഞ്ഞാവജ്ജിതാ സോഭനചേതസികാ ച സങ്ഗഹം ഗച്ഛന്തീതി ആകഡ്ഢതി. **ഉപേക്ഖാസഹഗതാ**തി വിതക്കവിചാരപീതിസുഖവജ്ജാ സുഖട്ഠാനം പവിട്ഠഉപേക്ഖായ സഹഗതാ. **പഞ്ചകജ്ഝാനവസേനാ**തി വിതക്കവിചാരേ വിസും വിസും അതിക്കമിത്വാ ഭാവേന്തസ്സ നാതിതിക്ഖഞാണസ്സ വസേന ദേസിതസ്സ ഝാനപഞ്ചകസ്സ വസേന. തേ പന എകതോ അതിക്കമിത്വാ ഭാവേന്തസ്സ തിക്ഖഞാണസ്സ വസേന ദേസിതചതുക്കജ്ഝാനവസേന ദുതിയജ്ഝാനികേസു വിതക്കവിചാരവജ്ജിതാനം സമ്ഭവതോ ചതുധാ എവ സങ്ഗഹോ ഹോതീതി അധിപ്പായോ.

൩൭. തേത്തിംസദ്വയം ചതുത്ഥപഞ്ചമജ്ഝാനചിത്തേസു.

മഹഗ്ഗതചിത്തസങ്ഗഹനയവണ്ണനാ

൩൮. തീസൂതി കുസലവിപാകകിരിയവസേന തിവിധേസു സീലവിസുദ്ധിവസേന സുവിസോധിതകായവചീപയോഗസ്സ കേവലം ചിത്തസമാധാനമത്തേന മഹഗ്ഗതജ്ഝാനാനി പവത്തന്തി, ന പന കായവചീകമ്മാനം വിസോധനവസേന, നാപി ദുച്ചരിതദുരാജീവാനം സമുച്ഛിന്ദനപടിപ്പസ്സമ്ഭനവസേനാതി വുത്തം **“വിരതിവജ്ജിതാ”**തി. **പച്ചേകമേവാ**തി വിസും വിസുംയേവ. **പന്നരസസൂ**തി രൂപാവചരവസേന തീസു, ആരുപ്പവസേന ദ്വാദസസൂതി പന്നരസസു. **അപ്പമഞ്ഞായോ ന ലബ്ഭന്തീ**തി എത്ഥ കാരണം വുത്തമേവ.

മഹഗ്ഗതചിത്തസങ്ഗഹനയവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

കാമാവചരസോഭനചിത്തസങ്ഗഹനയവണ്ണനാ

൪൦. പച്ചേകമേവാതി ഏകേകായേവ. അപ്പമഞ്ഞാനം ഹി സത്താരമ്മണത്താ, വിരതീനഞ്ച വീതക്കമിതബ്ബവത്ഥുവിസയത്താ നത്ഥി താസം ഏകചിത്തുപ്പാദേ സമ്ഭവോതി ലോകിയവിരതീനം ഏകന്തകുസലസഭാവത്താ നത്ഥി അബ്യാകതേസു സമ്ഭവോതി വുത്തം **“വിരതിവജ്ജിതാ”**തി. തേനാഹ ‘‘പഞ്ച സിക്ഖാപദാ കുസലായേവാ’’തി (വിഭ॰ ൭൧൫). ഇതരഥാ സദ്ധാസതിആദയോ വിയ ‘‘സിയാ കുസലാ, സിയാ അബ്യാകതാ’’തി വദേയ്യ. ഫലസ്സ പന മഗ്ഗപടിബിമ്ബഭൂതത്താ, ദുച്ചരിതദുരാജീവാനം പടിപ്പസ്സമ്ഭനതോ ച ന ലോകുത്തരവിരതീനം ഏകന്തകുസലതാ യുത്താതി താസം തത്ഥ അഗ്ഗഹണം. കാമാവചരവിപാകാനമ്പി ഏകന്തപരിത്താരമ്മണത്താ, അപ്പമഞ്ഞാനഞ്ച സത്താരമ്മണത്താ, വിരതീനമ്പി ഏകന്തകുസലത്താ വുത്തം **“അപ്പമഞ്ഞാവിരതിവജ്ജിതാ”**തി.

നനു ച പഞ്ഞത്താദിആരമ്മണമ്പി കാമാവചരകുസലം ഹോതീതി തസ്സ വിപാകേനപി കുസലസദിസാരമ്മണേന ഭവിതബ്ബം യഥാ തം മഹഗ്ഗതലോകുത്തരവിപാകേഹീതി? നയിദമേവം, കാമതണ്ഹാധീനസ്സ ഫലഭൂതത്താ. യഥാ ഹി ദാസിയാ പുത്തോ മാതരാ ഇച്ഛിതം കാതും അസക്കോന്തോ സാമികേനേവ ഇച്ഛിതിച്ഛിതം കരോതി, ഏവം കാമതണ്ഹായത്തതായ ദാസിസദിസസ്സ കാമാവചരകമ്മസ്സ വിപാകഭൂതം ചിത്തം തേന ഗഹിതാരമ്മണം അഗ്ഗഹേത്വാ കാമതണ്ഹാരമ്മണമേവ ഗണ്ഹാതീതി. **ദ്വാദസധാ**തി കുസലവിപാകകിരിയഭേദേസു പച്ചേകം ചത്താരോ ചത്താരോ ദുകാതി കത്വാ തീസു ദ്വാദസധാ.

൪൨. ഇദാനി ഇമേസു പഠമജ്ഝാനികാദീഹി ദുതിയജ്ഝാനികാദീനം ഭേദകരധമ്മേ ദസ്സേതും **“അനുത്തരേ ഝാനധമ്മാ”**ത്യാദി വുത്തം. **അനുത്തരേ** ചിത്തേ വിതക്കവിചാരപീതിസുഖവസേന **ഝാനധമ്മാ വിസേസകാ** ഭേദകാ. **മജ്ഝിമേ** മഹഗ്ഗതേ അപ്പമഞ്ഞാ, ഝാനധമ്മാ ച. **പരിത്തേസു** കാമാവചരേസു വിരതീ, ഞാണപീതീ ച അപ്പമഞ്ഞാ ച വിസേസകാ, തത്ഥ **വിരതീ** കുസലേഹി വിപാകകിരിയാനം വിസേസകാ, **അപ്പമഞ്ഞാ** കുസലകിരിയേഹി വിപാകാനം, **ഞാണപീതീ** പന തീസു പഠമയുഗളാദീഹി ദുതിയയുഗളാദീനന്തി ദട്ഠബ്ബം.

കാമാവചരസോഭനചിത്തസങ്ഗഹനയവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

അകുസലചിത്തസങ്ഗഹനയവണ്ണനാ

൪൪. ദുതിയേ അസങ്ഖാരികേതി ദിട്ഠിവിപ്പയുത്തേ അസങ്ഖാരികേ ലോഭമാനേന തഥേവ അഞ്ഞസമാനാ, അകുസലസാധാരണാ ച ഏകൂനവീസതി ധമ്മാതി സമ്ബന്ധോ.

൪൫. തതിയേതി ഉപേക്ഖാസഹഗതദിട്ഠിസമ്പയുത്തേ അസങ്ഖാരികേ.

൪൬. ചതുത്ഥേതി ദിട്ഠിവിപ്പയുത്തേ അസങ്ഖാരികേ.

൪൭. ഇസ്സാമച്ഛരിയകുക്കുച്ചാനി പനേത്ഥ പച്ചേകമേവ യോജേതബ്ബാനി ഭിന്നാരമ്മണത്തായേവാതി അധിപ്പായോ.

൫൦. അധിമോക്ഖസ്സ നിച്ഛയാകാരപ്പവത്തിതോ ദ്വേള്ഹകസഭാവേ വിചികിച്ഛാചിത്തേ സമ്ഭവോ നത്ഥീതി **“അധിമോക്ഖവിരഹിതാ”**തി വുത്തം.

൫൧. ഏകൂനവീസതി പഠമദുതിയഅസങ്ഖാരികേസു, അട്ഠാരസ തതിയചതുത്ഥഅസങ്ഖാരികേസു, വീസ പഞ്ചമേ അസങ്ഖാരികേ, ഏകവീസ പഠമദുതിയസസങ്ഖാരികേസു, വീസതി തതിയചതുത്ഥസസങ്ഖാരികേസു, ദ്വാവീസ പഞ്ചമേ സസങ്ഖാരികേ, പന്നരസ മോമൂഹദ്വയേതി ഏവം അകുസലേ സത്തധാ ഠിതാതി യോജനാ.

൫൨. സാധാരണാതി അകുസലാനം സബ്ബേസമേവ സാധാരണഭൂതാ **ചത്താരോ സമാനാ ച** ഛന്ദപീതിഅധിമോക്ഖവജ്ജിതാ അഞ്ഞസമാനാ അപരേ ദസാതി ഏതേ ചുദ്ദസ ധമ്മാ സബ്ബാകുസലയോഗിനോതി പവുച്ചന്തീതി യോജനാ.

അകുസലചിത്തസങ്ഗഹനയവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

അഹേതുകചിത്തസങ്ഗഹനയവണ്ണനാ

൫൪. “തഥാ”തി ഇമിനാ അഞ്ഞസമാനേ പച്ചാമസതി.

൫൬. മനോവിഞ്ഞാണധാതുയാ വിയ വിസിട്ഠമനനകിച്ചായോഗതോ മനനമത്താ ധാതൂതി **മനോധാതു. അഹേതുകപടിസന്ധിയുഗളേ**തി ഉപേക്ഖാസന്തീരണദ്വയേ.

൫൭. ദ്വാദസ ഹസനചിത്തേ, ഏകാദസ വോട്ഠബ്ബനസുഖസന്തീരണേസു, ദസ മനോധാതുത്തികാഹേതുകപടിസന്ധിയുഗളവസേന പഞ്ചസു, സത്ത ദ്വിപഞ്ചവിഞ്ഞാണേസൂതി അട്ഠാരസാഹേതുകേസു ചിത്തുപ്പാദേസു സങ്ഗഹോ ചതുബ്ബിധോ ഹോതീതി യോജനാ.

൫൮. തേത്തിംസവിധസങ്ഗഹോതി അനുത്തരേ പഞ്ച, തഥാ മഹഗ്ഗതേ, കാമാവചരസോഭനേ ദ്വാദസ, അകുസലേ സത്ത, അഹേതുകേ ചത്താരോതി തേത്തിംസവിധസങ്ഗഹോ.

൬൦. ഇത്ഥം യഥാവുത്തനയേന **ചിത്താവിയുത്താനം** ചേതസികാനം ചിത്തപരിച്ഛേദവസേന വുത്തം **സമ്പയോഗഞ്ച** ചേതസികരാസിപരിച്ഛേദവസേന വുത്തം **സങ്ഗഹഞ്ച** ഞത്വാ **യഥായോഗം ചിത്തേന സമം ഭേദം ഉദ്ദിസേ** “സബ്ബചിത്തസാധാരണാ താവ സത്ത ഏകൂനനവുതിചിത്തേസു ഉപ്പജ്ജനതോ

പച്ചേകം ഏകൂനനവുതിവിധാ , പകിണ്ണകേസു വിതക്കോ പഞ്ചപഞ്ഞാസചിത്തേസു ഉപ്പജ്ജനതോ പഞ്ചപഞ്ഞാസവിധോ”ത്യാദിനാ കഥേയ്യാതി അത്ഥോ.

അഹേതുകചിത്തസങ്ഗഹനയവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

ഇതി അഭിധമ്മത്ഥവിഭാവിനിയാ നാമ അഭിധമ്മത്ഥസങ്ഗഹവണ്ണനായ

ചേതസികപരിച്ഛേദവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

൩. പകിണ്ണകപരിച്ഛേദവണ്ണനാ

൧. ഇദാനി യഥാവുത്താനം ചിത്തചേതസികാനം വേദനാദിവിഭാഗതോ, തംതംവേദനാദിഭേദഭിന്നചിത്തുപ്പാദവിഭാഗതോ ച പകിണ്ണകസങ്ഗഹം ദസ്സേതും **"സമ്പയുത്താ യഥായോഗ"**ന്ത്യാദി ആരദ്ധം. യഥായോഗം സമ്പയുത്താ ചിത്തചേതസികാ ധമ്മാ **സഭാവതോ** അത്തനോ അത്തനോ സഭാവവസേന ഏകൂനനവുതിവിധമ്പി ചിത്തം ആരമ്മണവിജാനനസഭാവസാമഞ്ഞേന ഏകവിധം, സബ്ബചിത്തസാധാരണോ ഫസ്സോ ഫുസനസഭാവേന ഏകവിധോത്യാദിനാ **തേപഞ്ഞാസ** ഹോന്തി.

൨. ഇദാനി തേസം ധമ്മാനം യഥാരഹം വേദനാ...പേ॰... വത്ഥുതോ **സങ്ഗഹോ നാമ** വേദനാസങ്ഗഹാദിനാമകോ പകിണ്ണകസങ്ഗഹോ **ചിത്തുപ്പാദവസേനേവ** തംതംവേദനാദിഭേദഭിന്നചിത്തുപ്പാദാനം വസേനേവ ന കത്ഥചി തംവിരഹേന **നീയതേ** ഉപനീയതേ, ആഹരീയതീത്യത്ഥോ.

വേദനാസങ്ഗഹവണ്ണനാ

൩. **തത്ഥാ**തി തേസു ഛസു സങ്ഗഹേസു. സുഖാദിവേദനാനം, തംസഹഗതചിത്തുപ്പാദാനഞ്ച വിഭാഗവസേന സങ്ഗഹോ **വേദനാസങ്ഗഹോ**. ദുക്ഖതോ, സുഖതോ ച അഞ്ഞാ **അദുക്ഖമസുഖാ മ**-കാരാഗമവസേന. നനു ച "ദ്വേമാ, ഭിക്ഖവേ, വേദനാ സുഖാ ദുക്ഖാ"തി (സം॰ നി॰ ൪.൨൭൦) വചനതോ ദ്വേ ഏവ വേദനാതി? സച്ചം, തം പന അനവജ്ജപക്ഖികം അദുക്ഖമസുഖം സുഖവേദനായം , സാവജ്ജപക്ഖികഞ്ച ദുക്ഖവേദനായം സങ്ഗഹേത്വാ വുത്തം. യമ്പി കത്ഥചി സുത്തേ "യം കിഞ്ചി വേദയിതമിദമേത്ഥ ദുക്ഖസ്സാ"തി (സം॰ നി॰ ൪.൨൫൯) വചനം, തം സങ്ഖാരദുക്ഖതായ സബ്ബവേദനാനം ദുക്ഖസഭാവത്താ വുത്തം. യഥാഹ - "സങ്ഖാരാനിച്ചതം, ആനന്ദ, മയാ സന്ധായ ഭാസിതം സങ്ഖാരവിപരിണാമതഞ്ച യം കിഞ്ചിവേദയിതമിദമേത്ഥ ദുക്ഖസ്സാ"തി (സം॰ നി॰ ൪.൨൫൯; ഇതിവു॰ അട്ഠ॰ ൫൨). തസ്മാ തിസ്സോയേവ വേദനാതി ദട്ഠബ്ബാ. തേനാഹ ഭഗവാ - "തിസ്സോ ഇമാ, ഭിക്ഖവേ, വേദനാ സുഖാ ദുക്ഖാ അദുക്ഖമസുഖാ ചാ"തി (ഇതിവു॰ ൫൨-൫൩; സം॰ നി॰ ൪.൨൪൯-൨൫൧). ഏവം തിവിധാപി പനേതാ **ഇന്ദ്രിയദേസനായം** "സുഖിന്ദ്രിയം ദുക്ഖിന്ദ്രിയം സോമനസ്സിന്ദ്രിയം ദോമനസ്സിന്ദ്രിയം ഉപേക്ഖിന്ദ്രിയ"ന്തി (വിഭ॰ ൨൧൯) പഞ്ചധാ ദേസിതാതി തംവസേനപേത്ഥ വിഭാഗം ദസ്സേതും **"സുഖം ദുക്ഖ"**ന്ത്യാദി വുത്തം. കായികമാനസികസാതാസാതഭേദതോ ഹി സുഖം ദുക്ഖഞ്ച പച്ചേകം ദ്വിധാ വിഭജിത്വാ "സുഖിന്ദ്രിയം സോമനസ്സിന്ദ്രിയം ദുക്ഖിന്ദ്രിയം ദോമനസ്സിന്ദ്രിയ"ന്തി (വിഭ॰ ൨൧൯) ദേസിതാ, ഉപേക്ഖാ പന ഭേദാഭാവതോ ഉപേക്ഖിന്ദ്രിയന്തി ഏകധാവ. യഥാ ഹി സുഖദുക്ഖാനി അഞ്ഞഥാ കായസ്സ അനുഗ്ഗഹമുപഘാതഞ്ച കരോന്തി, അഞ്ഞഥാ മനസോ, നേവം ഉപേക്ഖാ, തസ്മാ സാ ഏകധാവ ദേസിതാ, തേനാഹു പോരാണാ -

> "കായികം മാനസം ദുക്ഖം, സുഖഞ്ചോപേക്ഖവേദനാ;
> ഏകം മാനസമേവേതി, പഞ്ചധിന്ദ്രിയഭേദതോ"തി. (സം॰ സം॰ ൭൪);

തത്ഥ ഇട്ഠഫോട്ഠബ്ബാനുഭവനലക്ഖണം **സുഖം**. അനിട്ഠഫോട്ഠബ്ബാനുഭവനലക്ഖണം **ദുക്ഖം**. സഭാവതോ, പരികപ്പതോ വാ ഇട്ഠാനുഭവനലക്ഖണം **സോമനസ്സം**. തഥാ അനിട്ഠാനുഭവനലക്ഖണം **ദോമനസ്സം**. മജ്ഝത്താനുഭവനലക്ഖണാ **ഉപേക്ഖാ**.

൭. **ചതുചത്താലീസ** പച്ചേകം ലോകിയലോകുത്തരഭേദേന ഏകാദസവിധത്താ.

൭. **സേസാനീ**തി സുഖദുക്ഖസോമനസ്സദോമനസ്സസഹഗതേഹി അവസേസാനി അകുസലതോ ഛ, അഹേതുകതോ ചുദ്ദസ, കാമാവചരസോഭനതോ ദ്വാദസ, പഞ്ചമജ്ഝാനികാനി തേവീസാതി സബ്ബാനിപി **പഞ്ചപഞ്ഞാസ**.

വേദനാസങ്ഗഹവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

ഹേതുസങ്ഗഹവണ്ണനാ

൮. ലോഭാദിഹേതൂനം വിഭാഗവസേന, തംസമ്പയുത്തവസേന ച സങ്ഗഹോ **ഹേതുസങ്ഗഹോ**. ഹേതവോ നാമ ഛബ്ബിധാ ഭവന്തീതി സമ്ബന്ധോ. ഹേതുഭാവോ പന നേസം സമ്പയുത്താനം സുപ്പതിട്ഠിതഭാവസാധനസങ്ഖാതോ മൂലഭാവോ. ലദ്ധഹേതുപച്ചയാ ഹി ധമ്മാ വിരുള്ഹമൂലാ വിയ പാദപാ ഥിരാ ഹോന്തി, ന അഹേതുകാ വിയ ജലതലേ സേവാലസദിസാ. ഏവഞ്ച കത്വാ ഏതേ മൂലസദിസതായ "മൂലാനീ"തി ച വുച്ചന്തി. അപരേ പന "കുസലാദീനം കുസലാദിഭാവസാധനം ഹേതുഭാവോ"തി വദന്തി, ഏവം സതി ഹേതൂനം അത്തനോ കുസലാദിഭാവസാധനോ അഞ്ഞോ ഹേതു മഗ്ഗിതബ്ബോ സിയാ. അഥ സേസസമ്പയുത്തഹേതുപടിബദ്ധോ തേസം കുസലാദിഭാവോ, ഏവമ്പി മോമൂഹചിത്തസമ്പയുത്തസ്സ ഹേതുനോ അകുസലഭാവോ അപ്പടിബദ്ധോ സിയാ. അഥ തസ്സ സഭാവതോ അകുസലഭാവോപി സിയാ, ഏവം സതി സേസഹേതൂനമ്പി സഭാവതോവ കുസലാദിഭാവോതി തേസം വിയ സമ്പയുത്തധമ്മാനമ്പി സോ ഹേതുപടിബദ്ധോ ന സിയാ. യദി ച ഹേതുപടിബദ്ധോ കുസലാദിഭാവോ, തദാ അഹേതുകാനം അബ്യാകതഭാവോ ന സിയാതി അലമതിനിപ്പീളനേന. കുസലാദിഭാവോ പന കുസലാകുസലാനം യോനിസോഅയോനിസോമനസികാരപ്പടിബദ്ധോ. യഥാഹ - "യോനിസോ, ഭിക്ഖവേ, മനസികരോതോ അനുപ്പന്നാ ചേവ കുസലാ ധമ്മാ ഉപ്പജ്ജന്തി, ഉപ്പന്നാ ച കുസലാ ധമ്മാ അഭിവഡ്ഢന്തീ"ത്യാദി (അം॰ നി॰ ൧.൬൭), അബ്യാകതാനം പന അബ്യാകതഭാവോ നിരനുസയസന്താനപ്പടിബദ്ധോ കമ്മപ്പടിബദ്ധോ അവിപാകഭാവപ്പടിബദ്ധോ ചാതി ദട്ഠബ്ബം.

൧൬. ഇദാനി ഹേതൂനം ജാതിഭേദം ദസ്സേതും **"ലോഭോ ദോസോ ചാ"**ത്യാദി വുത്തം.

ഹേതുസങ്ഗഹവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

കിച്ചസങ്ഗഹവണ്ണനാ

൧൭. പടിസന്ധാദീനം കിച്ചാനം വിഭാഗവസേന, തംകിച്ചവന്താനഞ്ച പരിച്ഛേദവസേന സങ്ഗഹോ **കിച്ചസങ്ഗഹോ**. ഭവതോ ഭവസ്സ പടിസന്ധാനം **പടിസന്ധികിച്ചം**. അവിച്ഛേദപ്പവത്തിഹേതുഭാവേന ഭവസ്സ അങ്ഗഭാവോ

ഭവങ്ഗകിച്ചം. ആവജ്ജനകിച്ചാദീനി ഹേട്ഠാ വുത്തവചനത്ഥാനുസാരേന യഥാരഹം യോജേതബ്ബാനി. ആരമ്മണേ തംതംകിച്ചസാധനവസേന അനേകക്ഖത്തും, ഏകക്ഖത്തും വാ ജവമാനസ്സ വിയ പവത്തി **ജവനകിച്ചം**. തംതംജവനഗ്ഗഹിതാരമ്മണസ്സ ആരമ്മണകരണം **തദാരമ്മണകിച്ചം**. നിബ്ബത്തഭവതോ പരിഗള്ഹനം **ചുതികിച്ചം**.

൯. ഇമാനി പന കിച്ചാനി ഠാനവസേന പാകടാനി ഹോന്തീതി തം ദാനി പഭേദതോ ദസ്സേതും **"പടിസന്ധി"**ത്യാദി വുത്തം, തത്ഥ പടിസന്ധിയാ ഠാനം **പടിസന്ധിഠാനം**. കാമം പടിസന്ധിവിനിമുത്തം ഠാനം നാമ നത്ഥി, സുഖഗ്ഗഹണത്ഥം പന "സിലാപുത്തകസ്സ സരീര"ന്ത്യാദീസു വിയ അഭേദേപി ഭേദപരികപ്പനാതി ദട്ഠബ്ബം. ഏവം സേസേസുപി. ദസ്സനാദീനം പഞ്ചന്നം വിഞ്ഞാണാനം ഠാനം **പഞ്ചവിഞ്ഞാണഠാനം. ആദി**-സദ്ദേന സമ്പടിച്ഛനഠാനാദീനം സങ്ഗഹോ.

തത്ഥ ചുതിഭവങ്ഗാനം അന്തരാ **പടിസന്ധിഠാനം**. പടിസന്ധിആവജ്ജനാനം, ജവനാവജ്ജനാനം, തദാരമ്മണാവജ്ജനാനം, വോട്ഠബ്ബനാവജ്ജനാനം, കദാചി ജവനചുതീനം, തദാരമ്മണചുതീനഞ്ച അന്തരാ **ഭവങ്ഗഠാനം**. ഭവങ്ഗപഞ്ചവിഞ്ഞാണാനം, ഭവങ്ഗജവനാനഞ്ച അന്തരാ **ആവജ്ജനഠാനം**. പഞ്ചദ്വാരാവജ്ജനസമ്പടിച്ഛനാനമന്തരാ **പഞ്ചവിഞ്ഞാണഠാനം**. പഞ്ചവിഞ്ഞാണസന്തീരണാനമന്തരാ **സമ്പടിച്ഛനഠാനം**. സമ്പടിച്ഛനവോട്ഠബ്ബനാനമന്തരാ **സന്തീരണഠാനം**. സന്തീരണജവനാനം, സന്തീരണഭവങ്ഗാനഞ്ച അന്തരാ **വോട്ഠബ്ബനഠാനം**. വോട്ഠബ്ബനതദാരമ്മണാനം, വോട്ഠബ്ബനഭവങ്ഗാനം, വോട്ഠബ്ബനചുതീനം, മനോദ്വാരാവജ്ജനതദാരമ്മണാനം, മനോദ്വാരാവജ്ജനഭവങ്ഗാനം, മനോദ്വാരാവജ്ജനചുതീനഞ്ച അന്തരാ **ജവനഠാനം**. ജവനഭവങ്ഗാനം, ജവനചുതീനഞ്ച അന്തരാ **തദാരമ്മണഠാനം**. ജവനപടിസന്ധീനം, തദാരമ്മണപടിസന്ധീനം, ഭവങ്ഗപടിസന്ധീനം വാ അന്തരാ **ചുതിഠാനം** നാമ.

൧൦. ദ്വേ ഉപേക്ഖാസഹഗതസന്തീരണാനി സുഖസന്തീരണസ്സ പടിസന്ധിവസപ്പവത്തിഭാവാഭാവതോതിഅധിപ്പായോ. ഏവഞ്ച കത്വാ **പട്ഠാനേ** "ഉപേക്ഖാസഹഗതം ധമ്മം പടിച്ച ഉപേക്ഖാസഹഗതോ ധമ്മോ ഉപ്പജ്ജതി ന ഹേതുപച്ചയാ"തി (പട്ഠാ॰ ൪.൯.൭൯) ഏവമാഗതസ്സ ഉപേക്ഖാസഹഗതപദസ്സ വിഭങ്ഗേ "അഹേതുകം ഉപേക്ഖാസഹഗതം ഏകം ഖന്ധം പടിച്ച ദ്വേ ഖന്ധാ, ദ്വേ ഖന്ധേ പടിച്ച ഏകോ ഖന്ധോ, അഹേതുകപടിസന്ധിക്ഖണേ ഉപേക്ഖാസഹഗതം ഏകം ഖന്ധം പടിച്ച ദ്വേ ഖന്ധാ, ദ്വേ ഖന്ധേ പടിച്ച ഏകോ ഖന്ധോ"തി (പട്ഠാ॰ ൪.൯.൭൯) ഏവം പവത്തിപടിസന്ധിവസേന പടിച്ചനയോ ഉദ്ധടോ, പീതിസഹഗതസുഖസഹഗതപദവിഭങ്ഗേ പന "അഹേതുകം പീതിസഹഗതം ഏകം ഖന്ധം പടിച്ചതയോ ഖന്ധാ...പേ॰... ദ്വേ ഖന്ധാ. അഹേതുകം സുഖസഹഗതം ഏകം ഖന്ധം പടിച്ച ദ്വേ ഖന്ധാ ...പേ॰... ഏകോ ഖന്ധോ"തി (പട്ഠാ॰ ൪.൯.൪൪, ൯൩) പവത്തിവസേനേവ ഉദ്ധടോ, ന പന "അഹേതുകപടിസന്ധിക്ഖണേ"ത്യാദിനാ പടിസന്ധിവസേന, തസ്മാ യഥാധമ്മസാസനേ അവചനമ്പി അഭാവമേവ ദീപേതീതി ന തസ്സ പടിസന്ധിവസേന പവത്തി അത്ഥി. യത്ഥ പന ലബ്ഭമാനസ്സപി കസ്സചി അവചനം, തത്ഥ കാരണം ഉപരി ആവി ഭവിസ്സതി.

൨൫. മനോദ്വാരാവജ്ജനസ്സ പരിത്താരമ്മണേ ദ്വത്തിക്ഖത്തും പവത്തമാനസ്സപി നത്ഥി ജവനകിച്ചം തസ്സ ആരമ്മണരസാനുഭവനാഭാവതോതി വുത്തം **"ആവജ്ജനദ്വയവജ്ജിതാനീ"**തി. ഏവഞ്ച കത്വാ വുത്തം **അട്ഠകഥായം** "ജവനട്ഠാനേ ഠത്വാ"തി (ധ॰ സ॰ അട്ഠ॰ ൪൯൮ വിപാകുദ്ധാരകഥാ). ഇതരഥാ "ജവനം ഹുത്വാ"തി വത്തബ്ബം സിയാതി. **കുസലാകുസലഫലകിരിയചിത്താനീ**തി ഏകവീസതി ലോകിയലോകുത്തരകുസലാനി, ദ്വാദസ അകുസലാനി, ചത്താരി ലോകുത്തരഫലചിത്താനി, അട്ഠാരസ തേഭൂമകകിരിയചിത്താനി. ഏകചിത്തക്ഖണികമ്പി ഹി ലോകുത്തരമഗ്ഗാദികം തംസഭാവവന്തതായ ജവനകിച്ചം നാമ, യഥാ ഏകേകഗോചരവിസയമ്പി സബ്ബഞ്ഞുതഞ്ഞാണം സകലവിസയാവബോധനസാമത്ഥിയയോഗതോ ന കദാചി തംനാമം വിജഹതീതി.

൨൭. ഏവം കിച്ചഭേദേന വുത്താനേവ യഥാസകം ലബ്ഭമാനകിച്ചഗണനവസേന സമ്പിണ്ഡേത്വാ ദസ്സേതും **"തേസു പനാ"**ത്യാദി വുത്തം.

൩൩. പടിസന്ധാദയോ ചിത്തുപ്പാദാ **നാമകിച്ചഭേദേന** പടിസന്ധാദീനം നാമാനം, കിച്ചാനഞ്ച ഭേദേന, അഥ വാ **പടിസന്ധാദയോ നാമ** തന്നാമകാ ചിത്തുപ്പാദാ പടിസന്ധാദീനം കിച്ചാനം ഭേദേന ചുദ്ദസ, ഠാനഭേദേന പടിസന്ധാദീനംയേവ ഠാനാനം ഭേദേന ദസധാ പകാസിതാതി യോജനാ. ഏകകിച്ചഠാനദ്വികിച്ചഠാനതികിച്ചഠാനചതുകിച്ചഠാനപഞ്ചകിച്ചഠാനാനി ചിത്താനി യഥാക്കമം അട്ഠസട്ഠി, തഥാ ദ്വേ ച നവ ച അട്ഠ ച ദ്വേ ചാതി നിദ്ദിസേതി സമ്ബന്ധോ.

കിച്ചസങ്ഗഹവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

ദ്വാരസങ്ഗഹവണ്ണനാ

൩൫. ദ്വാരാനം , ദ്വാരപ്പവത്തചിത്താനഞ്ച പരിച്ഛേദവസേന സങ്ഗഹോ **ദ്വാരസങ്ഗഹോ**. ആവജ്ജനാദീനം അരൂപധമ്മാനം പവത്തിമുഖഭാവതോ ദ്വാരാനി വിയാതി **ദ്വാരാനി**.

൩൬. **ചക്ഖുമേവാ**തി പസാദചക്ഖുമേവ.

൩൭. ആവജ്ജനാദീനം മനാനം, മനോയേവ വാ ദ്വാരന്തി **മനോദ്വാരം. ഭവങ്ഗ**ന്തി ആവജ്ജനാനന്തരം ഭവങ്ഗം. തേനാഹു പോരാണാ -

"സാവജ്ജനം ഭവങ്ഗന്തു, മനോദ്വാരന്തി വുച്ചതീ"തി;

൩൯. **തത്ഥാ**തി തേസു ചക്ഖാദിദ്വാരേസു ചക്ഖുദ്വാരേ ഛചത്താലീസ ചിത്താനി യഥാരഹമുപ്പജ്ജന്തീതി സമ്ബന്ധോ. പഞ്ചദ്വാരാവജ്ജനമേകം, ചക്ഖുവിഞ്ഞാണാദീനി ഉഭയവിപാകവസേന സത്ത, വോട്ഠബ്ബനമേകം, കാമാവചരജവനാനി ച കുസലാകുസലനിരാവജ്ജനകിരിയവസേന ഏകൂനതിംസ, തദാരമ്മണാനി ച അഗ്ഗഹിതഗ്ഗഹണേന അട്ഠേവാതി **ഛചത്താലീസ. യഥാരഹ**ന്തി ഇട്ഠാദിആരമ്മണേ യോനിസോഅയോനിസോമനസികാരനിരനുസയസന്താനാദീനം അനുരൂപവസേന. **സബ്ബഥാപീ**തി ആവജ്ജനാദിതദാരമ്മണപരിയോസാനേന സബ്ബേനപി പകാരേന

കാമാവചരാനേവാതി യോജനാ. സബ്ബഥാപി ചതുപഞ്ഞാസ ചിത്താനീതി വാ സമ്ബന്ധോ. സബ്ബഥാപി തംതംദ്വാരികവസേന ഠിതാനി അഗ്ഗഹിതഗ്ഗഹണേന ചക്ഖുദ്വാരികേസു ഛചത്താലീസചിത്തേസു സോതവിഞ്ഞാണാദീനം ചതുന്നം യുഗളാനം പക്ഖേപേന ചതുപഞ്ഞാസപീത്യത്ഥോ.

൪൧. ചക്ഖാദിദ്വാരേസു അപ്പവത്തനതോ, മനോദ്വാരസങ്ഖാതഭവങ്ഗതോ ആരമ്മണന്തരഗ്ഗഹണവസേന അപ്പവത്തിതോ ച പടിസന്ധാദിവസേന പവത്താനി **ഏകൂനവീസതി ദ്വാരവിമുത്താനി**.

൪൨. ദ്വിപഞ്ചവിഞ്ഞാണാനി സകസകദ്വാരേ, ഛബ്ബീസതി മഹഗ്ഗതലോകുത്തരജവനാനി മനോദ്വാരേയേവ ഉപ്പജ്ജനതോ ഛത്തിംസ ചിത്താനി യഥാരഹം സകസകദ്വാരാനുരൂപം **ഏകദ്വാരികചിത്താനി**.

൪൩. പഞ്ചദ്വാരേസു സന്തീരണതദാരമ്മണവസേന, മനോദ്വാരേ ച തദാരമ്മണവസേന പവത്തനതോ **ഛദ്വാരികാനി ചേവ** പടിസന്ധാദിവസപ്പവത്തിയാ **ദ്വാരവിമുത്താനി ച**.

൪൪. പഞ്ചദ്വാരികാനി ച ഛദ്വാരികാനി ച **പഞ്ചഛദ്വാരികാനി**. ഛദ്വാരികാനി ച താനി കദാചി ദ്വാരവിമുത്താനി ചാതി **ഛദ്വാരികവിമുത്താനി**. അഥ വാ ഛദ്വാരികാനി ച ഛദ്വാരികവിമുത്താനി ചാതി **ഛദ്വാരികവിമുത്താനീ**തി ഏകദേസസരൂപേകസേസോ ദട്ഠബ്ബോ.

ദ്വാരസങ്ഗഹവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

ആലമ്ബണസങ്ഗഹവണ്ണനാ

൪൫. ആരമ്മണാനം സരൂപതോ, വിഭാഗതോ, തംവിസയചിത്തതോ ച സങ്ഗഹോ **ആലമ്ബണസങ്ഗഹോ**. വണ്ണവികാരം ആപജ്ജമാനം രൂപയതി ഹദയങ്ഗതഭാവം പകാസേതീതി രൂപം, തദേവ ദുബ്ബലപുരിസേന ദണ്ഡാദി വിയ ചിത്തചേതസികേഹി ആലമ്ബീയതി, താനി വാ ആഗന്ത്വാ ഏത്ഥ രമന്തീതി ആരമ്മണന്തി **രൂപാരമ്മണം**. സദ്ദീയതീതി സദ്ദോ, സോയേവ ആരമ്മണന്തി **സദ്ദാരമ്മണം**. ഗന്ധയതി അത്തനോ വത്ഥും സൂചേതി "ഇദമേത്ഥ അത്ഥീ"തി പേസുഞ്ഞം കരോന്തം വിയ ഹോതീതി ഗന്ധോ, സോയേവ ആരമ്മണം **ഗന്ധാരമ്മണം**. രസന്തി തം സത്താ അസ്സാദേന്തീതി രസോ, സോയേവ ആരമ്മണം **രസാരമ്മണം**. ഫുസീയതീതി ഫോട്ഠബ്ബം, തദേവ ആരമ്മണം **ഫോട്ഠബ്ബാരമ്മണം**. ധമ്മോയേവ ആരമ്മണം **ധമ്മാരമ്മണം**.

൪൬. **തത്ഥാ**തി തേസു രൂപാദിആരമ്മണേസു, **രൂപമേവാ**തി വണ്ണായതനസങ്ഖാതം രൂപമേവ. **സദ്ദാദയോ**തി സദ്ദായതനാദിസങ്ഖാതാ സദ്ദാദയോ, ആപോധാതുവജ്ജിതഭൂതത്തയസങ്ഖാതം ഫോട്ഠബ്ബായതനഞ്ച.

൪൭. പഞ്ചാരമ്മണപസാദാനി ഠപേത്വാ സേസാനി സോളസ **സുഖുമരൂപാനി**.

൪൮. **പച്ചുപ്പന്ന**ന്തി വത്തമാനം.

൪൯. **ഛബ്ബിധമ്പീ**തി രൂപാദിവസേന ഛബ്ബിധമ്പി. വിനാസാഭാവതോ അതീതാദികാലവസേന നവത്തബ്ബത്താ നിബ്ബാനം, പഞ്ഞത്തി ച **കാലവിമുത്തം**

നാമ. **യഥാരഹ**ന്തി കാമാവചരജവനഅഭിഞ്ഞാസേസമഹഗ്ഗതാദിജവനാനം അനുരൂപതോ. കാമാവചരജവനാനഞ്ഹി ഹസിതുപ്പാദവജ്ജാനം ഛബ്ബിധമ്പി തികാലികം, കാലവിമുത്തഞ്ച ആരമ്മണം ഹോതി. ഹസിതുപ്പാദസ്സ തികാലികമേവ. തഥാ ഹിസ്സ ഏകന്തപരിത്താരമ്മണതം വക്ഖതി. ദിബ്ബചക്ഖാദിവസപ്പവത്തസ്സ പന അഭിഞ്ഞാജവനസ്സ യഥാരഹം ഛബ്ബിധമ്പി തികാലികം, കാലവിമുത്തഞ്ച ആരമ്മണം ഹോതി. വിഭാഗോ പനേത്ഥ നവമപരിച്ഛേദേ ആവി ഭവിസ്സതി. സേസാനം പന കാലവിമുത്തം, അതീതഞ്ച യഥാരഹമാരമ്മണം ഹോതി.

൭൩. ദ്വാര...പേ॰... സങ്ഖാതാനം ഛബ്ബിധമ്പി ആരമ്മണം ഹോതീതി സമ്ബന്ധോ, തം പന നേസം ആരമ്മണം ന ആവജ്ജനസ്സ വിയ കേനചി അഗ്ഗഹിതമേവ ഗോചരഭാവം ഗച്ഛതി, ന ച പഞ്ചദ്വാരികജവനാനം വിയ ഏകന്തപച്ചുപ്പന്നം, നാപി മനോദ്വാരികജവനാനം വിയ തികാലികമേവ, അവിസേസേന കാലവിമുത്തം വാ, നാപി മരണാസന്നതോ പുരിമഭാഗജവനാനം വിയ കമ്മകമ്മനിമിത്താദിവസേന ആഗമസിദ്ധിവോഹാരവിനിമുത്തന്തി ആഹ **"യഥാസമ്ഭവം...പേ॰... സമ്മത"**ന്തി. തത്ഥ **യഥാസമ്ഭവ**ന്തി തംതംഭൂമികപടിസന്ധിഭവങ്ഗചുതീനം തംതംദ്വാരഗ്ഗഹിതാദിവസേന സമ്ഭവാനുരൂപതോ. കാമാവചരാനഞ്ഹി പടിസന്ധിഭവങ്ഗാനം താവ രൂപാദിപഞ്ചാരമ്മണം ഛദ്വാരഗ്ഗഹിതം യഥാരഹം പച്ചുപ്പന്നമതീതഞ്ച കമ്മനിമിത്തസമ്മതമാരമ്മണം ഹോതി, തഥാ ചുതിചിത്തസ്സ അതീതമേവ. ധമ്മാരമ്മണം പന തേസം തിണ്ണന്നമ്പി മനോദ്വാരഗ്ഗഹിതമേവ അതീതം കമ്മകമ്മനിമിത്തസമ്മതം, തഥാ രൂപാരമ്മണം ഏകമേവ മനോദ്വാരഗ്ഗഹിതം ഏകന്തപച്ചുപ്പന്നം ഗതിനിമിത്തസമ്മതന്തി ഏവം കാമാവചരപടിസന്ധാദീനം യഥാസമ്ഭവം ഛദ്വാരഗ്ഗഹിതം പച്ചുപ്പന്നമതീതഞ്ച കമ്മകമ്മനിമിത്തഗതിനിമിത്തസമ്മതമാരമ്മണം ഹോതി.

മഹഗ്ഗതപടിസന്ധാദീസു പന രൂപാവചരാനം, പഠമതതിയാരുപ്പാനഞ്ച ധമ്മാരമ്മണമേവ മനോദ്വാരഗ്ഗഹിതം പഞ്ഞത്തിഭൂതം കമ്മനിമിത്തസമ്മതം, തഥാ ദുതിയചതുത്ഥാരുപ്പാനം അതീതമേവാതി ഏവം മഹഗ്ഗതപടിസന്ധിഭവങ്ഗചുതീനം മനോദ്വാരഗ്ഗഹിതം പഞ്ഞത്തിഭൂതം, അതീതം വാ കമ്മനിമിത്തസമ്മതമേവ ആരമ്മണം ഹോതി.

യേഭുയ്യേന ഭവന്തരേ ഛദ്വാരഗ്ഗഹിതന്തി ബാഹുല്ലേന അതീതാനന്തരഭവേ മരണാസന്നപ്പവത്തഛദ്വാരികജവനേഹി ഗഹിതം. അസഞ്ഞീഭവതോ ചുതാനഞ്ഹി പടിസന്ധിവിസയസ്സ അനന്തരാതീതഭവേ ന കേനചി ദ്വാരേന ഗഹണം അത്ഥീതി തദേവേത്ഥ യേഭുയ്യഗ്ഗഹണേന ബ്യഭിചാരിതം. കേവലഞ്ഹി കമ്മബലേനേവ തേസം പടിസന്ധിയാ കമ്മനിമിത്താദികമാരമ്മണം ഉപട്ഠാതി. തഥാ ഹി **സച്ചസങ്ഖേപേ** അസഞ്ഞീഭവതോ ചുതസ്സ പടിസന്ധിനിമിത്തം പുച്ഛിത്വാ -

> "ഭവന്തരകതം കമ്മം, യമോകാസം ലഭേ തതോ;
> ഹോതി സാ സന്ധി തേനേവ, ഉപട്ഠാപിതഗോചരേ"തി. (സ॰ സ॰ ൧൭൧)
> -

കേവലം കമ്മബലേനേവ പടിസന്ധിഗോചരസ്സ ഉപട്ഠാനം വുത്തം. ഇതരഥാ ഹി ജവനഗ്ഗഹിതസ്സപി ആരമ്മണസ്സ കമ്മബലേനേവ ഉപട്ഠാപിയമാനത്താ

“തേനേവാ”തി സാവധാരണവചനസ്സ അധിപ്പായസുഞ്ഞതാ ആപജ്ജേയ്യാതി. നനു ച തേസമ്പി പടിസന്ധിഗോചരോ കമ്മഭവേ കേനചി ദ്വാരേന ജവനഗ്ഗഹിതോ സമ്ഭവതീതി? സച്ചം സമ്ഭവതി കമ്മകമ്മനിമിത്തസമ്മതോ, ഗതിനിമിത്തസമ്മതോ പന സബ്ബേസമ്പി മരണകാലേയേവ ഉപട്ഠാതീതി കുതോ തസ്സ കമ്മഭവേ ഗഹണസമ്ഭവോ. അപിചേത്ഥ മരണാസന്നപവത്തജവനേഹി ഗഹിതമേവ സന്ധായ ‘‘ഛദ്വാരഗ്ഗഹിത’’ന്തി വുത്തം, ഏവഞ്ച കത്വാ ആചരിയേന ഇമസ്മിംയേവ അധികാരേ **പരമത്ഥവിനിച്ഛയേ** വുത്തം -

‘‘മരണാസന്നസത്തസ്സ, യഥോപട്ഠിതഗോചരം;
ഛദ്വാരേസു തമാരബ്ഭ, പടിസന്ധി ഭവന്തരേ’’തി. (പരമം വിം വ്വൻ);

“പച്ചുപ്പന്ന”ന്ത്യാദിനാ അനാഗതസ്സ പടിസന്ധിഗോചരഭാവം നിവാരേതി. ന ഹി തം അതീതകമ്മകമ്മനിമിത്താനി വിയ അനുഭൂതം, നാപി പച്ചുപ്പന്നകമ്മനിമിത്തഗതിനിമിത്താനി വിയ ആപാഥഗതഞ്ച ഹോതീതി, കമ്മകമ്മനിമിത്താദീനഞ്ച സരൂപം സയമേവ വക്ഖതി.

൪൫. **തേസൂ**തി രൂപാദിപച്ചുപ്പന്നാദികമ്മാദിആരമ്മണേസു വിഞ്ഞാണേസു. രൂപാദീസു ഏകേകം ആരമ്മണം ഏതേസന്തി **രൂപാദിഏകേകാരമ്മണാനി**.

൪൬. രൂപാദികം പഞ്ചവിധമ്പി ആരമ്മണമേതസ്സാതി **രൂപാദിപഞ്ചാരമ്മണം**.

൪൭. **സേസാനീ**തി ദ്വിപഞ്ചവിഞ്ഞാണസമ്പടിച്ഛനേഹി അവസേസാനി ഏകാദസ കാമാവചരവിപാകാനി . **സബ്ബഥാപി കാമാവചരാരമ്മണാനീ**തി സബ്ബേനപി ഛദ്വാരികദ്വാരവിമുത്തഛളാരമ്മണവസപ്പവത്താകാരേന നിബ്ബത്താനിപി ഏകന്തകാമാവചരസഭാവഛളാരമ്മണഗോചരാനി. ഏത്ഥ ഹി വിപാകാനി താവ സന്തീരണാദിവസേന രൂപാദിപഞ്ചാരമ്മണേ, പടിസന്ധാദിവസേന ഛളാരമ്മണസങ്ഖാതേ കാമാവചരാരമ്മണേയേവ പവത്തന്തി.

ഹസനചിത്തമ്പി പധാനസാരുപ്പട്ഠാനം ദിസ്വാ തുസ്സന്തസ്സ രൂപാരമ്മണേ, ഭണ്ഡഭാജനട്ഠാനേ മഹാസദ്ദം സുത്വാ ‘‘ഏവരൂപാ ലോലുപ്പതണ്ഹാ മേ പഹീനാ’’തി തുസ്സന്തസ്സ സദ്ദാരമ്മണേ, ഗന്ധാദീഹി ചേതിയപൂജനകാലേ തുസ്സന്തസ്സ ഗന്ധാരമ്മണേ, രസസമ്പന്നം പിണ്ഡപാതം സബ്രഹ്മചാരീഹി ഭാജേത്വാ പരിഭുഞ്ജനകാലേ തുസ്സന്തസ്സ രസാരമ്മണേ, ആഭിസമാചാരികവത്തപരിപൂരണകാലേ തുസ്സന്തസ്സ ഫോട്ഠബ്ബാരമ്മണേ, പുബ്ബേനിവാസഞാണാദീഹി ഗഹിതകാമാവചരധമ്മം ആരബ്ഭ തുസ്സന്തസ്സ ധമ്മാരമ്മണേതി ഏവം പരിത്തധമ്മപരിയാപന്നേസ്വേവ ഛസു ആരമ്മണേസു പവത്തതി.

൪൮. ദ്വാദസാകുസലഅട്ഠഞാണവിപ്പയുത്തജവനവസേന വീസതി ചിത്താനി അത്തനോ ജളഭാവതോ ലോകുത്തരധമ്മേ ആരബ്ഭ പവത്തിതും ന സക്കോന്തീതി നവവിധലോകുത്തരധമ്മേ വജ്ജേത്വാ തേഭൂമകാനി, പഞ്ഞത്തിഞ്ച ആരബ്ഭ പവത്തന്തീതി ആഹ **“അകുസലാനി ചേവാ”**ത്യാദി. ഇമേസു ഹി അകുസലതോ ചത്താരോ ദിട്ഠിഗതസമ്പയുത്തചിത്തുപ്പാദാ പരിത്തധമ്മേ ആരബ്ഭ പരാമസനഅസ്സാദനാഭിനന്ദനകാലേ കാമാവചരാരമ്മണാ, തേനേവാകാരേന സത്തവീസതി മഹഗ്ഗതധമ്മേ ആരബ്ഭ പവത്തിയം

മഹഗ്ഗതാരമ്മണാ, സമ്മുതിധമ്മേ ആരബ്ഭ പവത്തിയം പഞ്ഞത്താരമ്മണാ. ദിട്ഠിവിപ്പയുത്തചിത്തുപ്പാദാപി തേയേവ ധമ്മേ ആരബ്ഭ കേവലം അസ്സാദനാഭിനന്ദനവസേന പവത്തിയം, പടിഘസമ്പയുത്താ ച ദുസ്സനവിപ്പടിസാരവസേന, വിചികിച്ഛാസഹഗതോ അനിട്ഠംഗമനവസേന, ഉദ്ധച്ചസഹഗതോ വിക്ഖിപനവസേന, അവൂപസമവസേന ച പവത്തിയം പരിത്തമഹഗ്ഗതപഞ്ഞത്താരമ്മണോ, കുസലതോ ചത്താരോ, കിരിയതോ ചത്താരോതി അട്ഠ ഞാണവിപ്പയുത്തചിത്തുപ്പാദാ സേക്ഖപുഥുജ്ജനഖീണാസവാനം അസക്കച്ചദാനപച്ചവേക്ഖണധമ്മസ്സവനാദീസു പരിത്തധമ്മേ ആരബ്ഭ പവത്തികാലേ കാമാവചരാരമ്മണാ, അതിപഗുണജ്ഝാനപച്ചവേക്ഖണകാലേ മഹഗ്ഗതാരമ്മണാ, കസിണനിമിത്താദീസു പരികമ്മാദികാലേ പഞ്ഞത്താരമ്മണാതി ദട്ഠബ്ബം.

൭൮. **അരഹത്തമഗ്ഗഫലവജ്ജിതസബ്ബാരമ്മണാനി** സേക്ഖപുഥുജ്ജനസന്താനേസ്വേവ പവത്തനതോ. സേക്ഖാപി ഹി ഠപേത്വാ ലോകിയചിത്തം അരഹതോ മഗ്ഗഫലസങ്ഖാതം പാടിപുഗ്ഗലികചിത്തം ജാനിതും ന സക്കോന്തി അനധിഗതത്താ, തഥാ പുഥുജ്ജനാദയോപി സോതാപന്നാദീനം, സേക്ഖാനം പന അത്തനോ അത്തനോ മഗ്ഗഫലപച്ചവേക്ഖണേസു പരസന്താനഗതമഗ്ഗഫലാരമ്മണായ അഭിഞ്ഞായ പരികമ്മകാലേ, അഭിഞ്ഞാചിത്തേനേവ മഗ്ഗഫലാനം പരിച്ഛിന്ദനകാലേ ച അത്തനോ അത്തനോ സമാനാനം, ഹേട്ഠിമാനഞ്ച മഗ്ഗഫലധമ്മേ ആരബ്ഭ കുസലജവനാനം പവത്തി അത്ഥീതി അരഹത്തമഗ്ഗഫലസ്സേവ പടിക്ഖേപോ കതോ. കാമാവചരമഹഗ്ഗതപഞ്ഞത്തിനിബ്ബാനാനി പന സേക്ഖപുഥുജ്ജനാനം സക്കച്ചദാനപച്ചവേക്ഖണധമ്മസ്സവനസങ്ഖാരസമ്മസനകസിണപരികമ്മാദീസു തംതദാരമ്മണികാഭിഞ്ഞാനം പരികമ്മകാലേ, ഗോത്രഭുവോദാനകാലേ, ദിബ്ബചക്ഖാദീഹി രൂപവിജാനനാദികാലേ ച കുസലജവനാനം ഗോചരഭാവം ഗച്ഛന്തി.

൭൯. **സബ്ബഥാപി സബ്ബാരമ്മണാനീ**തി കാമാവചരമഹഗ്ഗതസബ്ബലോകുത്തരപഞ്ഞത്തിവസേന സബ്ബഥാപി സബ്ബാരമ്മണാനി, ന പന അകുസലാദയോ വിയ സപ്പദേസസബ്ബാരമ്മണാനീത്യത്ഥോ. കിരിയജവനാനഞ്ഹി സബ്ബഞ്ഞുതഞ്ഞാണാദിവസപ്പവത്തിയം, വോട്ഠബ്ബനസ്സ ച തംതംപുരേചാരികവസപ്പവത്തിയം ന ച കിഞ്ചി അഗോചരം നാമ അത്ഥി.

൮൦. പഠമതതിയാരുപ്പാരമ്മണത്താ **ആരുപ്പേസു ദുതിയചതുത്ഥാനി മഹഗ്ഗതാരമ്മണാനി**.

൮൧. **സേസാനി…പേ… പഞ്ഞത്താരമ്മണാനീ**തി പന്നരസ രൂപാവചരാനി, പഠമതതിയാരുപ്പാനി ചാതി ഏകവീസതി കസിണാദിപഞ്ഞത്തീസു പവത്തനതോ പഞ്ഞത്താരമ്മണാനി.

൮൨. തേവീസതികാമാവചരവിപാകപഞ്ചദ്വാരാവജ്ജനഹസനവസേന പഞ്ചവീസതി ചിത്താനി **പരിത്തമ്ഹി** കാമാവചരാരമ്മണേ യേവ ഭവന്തി. കാമാവചരഞ്ഹി മഹഗ്ഗതാദയോ ഉപാദായ മന്ദാനുഭാവതായ പരിസമന്തതോ അത്തം ഖണ്ഡിതം വിയാതി **പരിത്തം**. "ഛ ചിത്താനി മഹഗ്ഗതേയേവാ"ത്യാദിനാ സബ്ബത്ഥ സാവധാരണയോജനാ ദട്ഠബ്ബാ.

ആലമ്ബണസങ്ഗഹവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

വത്ഥുസങ്ഗഹവണ്ണനാ

൬൪. വത്ഥുവിഭാഗതോ , തബ്ബത്ഥുകചിത്തപരിച്ഛേദവസേന ച സങ്ഗഹോ **വത്ഥുസങ്ഗഹോ**. വസന്തി ഏതേസു ചിത്തചേതസികാ തന്നിസ്സയത്താതി **വത്ഥൂനി**.

൬൫. താനി കാമലോകേ സബ്ബാനിപി ലബ്ഭന്തി പരിപുണ്ണിന്ദ്രിയസ്സ തഥേവ ഉപലബ്ഭനതോ. **പി**-സദ്ദേന പന അന്ധബധിരാദിവസേന കേസഞ്ചി അസമ്ഭവം ദീപേതി.

൬൬. ഘാനാദിത്തയം നത്ഥി ബ്രഹ്മാനം കാമവിരാഗഭാവനാവസേന ഗന്ധരസഫോട്ഠബ്ബേസു വിരത്തതായ തബ്ബിസയപ്പസാദേസുപി വിരാഗസഭാവതോ. ബുദ്ധദസ്സനധമ്മസ്സവനാദിഅത്ഥം പന ചക്ഖുസോതേസു അവിരത്തഭാവതോ ചക്ഖാദിദ്വയം തത്ഥ ഉപലബ്ഭതി.

൬൭. അരൂപലോകേ സബ്ബാനിപി ഛ വത്ഥൂനി ന **സംവിജ്ജന്തി** അരൂപീനം രൂപവിരാഗഭാവനാബലേന തത്ഥ സബ്ബേന സബ്ബം രൂപപ്പവത്തിയാ അഭാവതോ.

൬൮. പഞ്ചവിഞ്ഞാണാനേവ നിസ്സത്തനിജ്ജീവട്ഠേന ധാതുയോതി **പഞ്ചവിഞ്ഞാണധാതുയോ**.

൬൯. മനനമത്താ ധാതു **മനോധാതു**.

൭൦. മനോയേവ വിസിട്ഠവിജാനനകിച്ചയോഗതോ വിഞ്ഞാണം നിസ്സത്തനിജ്ജീവട്ഠേന ധാതു ചാതി **മനോവിഞ്ഞാണധാതു**. മനസോ വിഞ്ഞാണധാതൂതി വാ **മനോവിഞ്ഞാണധാതു**. സാ ഹി മനതോയേവ അനന്തരപച്ചയതോ സമ്ഭൂയമനസോയേവ അനന്തരപച്ചയഭൂതാതി മനസോ സമ്ബന്ധിനീ ഹോതി. സന്തീരണത്തയസ്സ, അട്ഠമഹാവിപാകാനം, പടിഘദ്വയസ്സ, പഠമമഗ്ഗസ്സ, ഹസിതുപ്പാദസ്സ, പന്നരസരൂപാവചരാനഞ്ച വസേന പവത്താ യഥാവുത്തമനോധാതുപഞ്ചവിഞ്ഞാണധാതൂഹി അവസേസാ മനോവിഞ്ഞാണധാതു സങ്ഖാതാ ച തിംസ ധമ്മാ ന കേവലം മനോധാതുയേവ, തഥാ ഹദയം നിസ്സായേവ പവത്തന്തീതി സമ്ബന്ധോ.

സന്തീരണമഹാവിപാകാനി ഹി ഏകാദസ ദ്വാരാഭാവതോ, കിച്ചാഭാവതോ ച ആരുപ്പേ ന ഉപ്പജ്ജന്തി . പടിഘസ്സ അനീവരണാവത്ഥസ്സ അഭാവതോ തംസഹഗതം ചിത്തദ്വയം രൂപലോകേപി നത്ഥി, പഗേവ ആരുപ്പേ. പഠമമഗ്ഗോപി പരതോഘോസപച്ചയാഭാവേ സാവകാനം അനുപ്പജ്ജനതോ, ബുദ്ധപച്ചേകബുദ്ധാനഞ്ച മനുസ്സലോകതോ അഞ്ഞത്ഥ അനിബ്ബത്തനതോ, ഹസനചിത്തഞ്ച കായാഭാവതോ, രൂപാവചരാനി അരൂപീനം രൂപവിരാഗഭാവനാവസേന തദാരമ്മണേസു ഝാനേസുപി വിരത്തഭാവതോ അരൂപഭവേ ന ഉപ്പജ്ജന്തീതി സബ്ബാനിപി ഏതാനി തേത്തിംസ ചിത്താനി ഹദയം നിസ്സായേവ പവത്തന്തി.

൭൧. പഞ്ചരൂപാവചരകുസലതോ അവസേസാനി ദ്വാദസ ലോകിയകുസലാനി, പടിഘദ്വയതോ അവസേസാനി ദസ അകുസലാനി,

പഞ്ചദ്വാരാവജ്ജനഹസനരൂപാവചരകിരിയേഹി അവസേസാനി തേരസ കിരിയചിത്താനി, പഠമമഗ്ഗതോ അവസേസാനി സത്ത അനുത്തരാനി ചാതി ഇമേസം വസേന ദ്വേചത്താലീസവിധാ മനോവിഞ്ഞാണധാതുസങ്ഖാതാ ധമ്മാ പഞ്ചവോകാരഭവവസേന **ഹദയം നിസ്സായ വാ,** ചതുവോകാരഭവവസേന **അനിസ്സായവാ** പവത്തന്തി.

൭൩. **കാമേ** ഭവേ ഛവത്ഥും നിസ്സിതാ സത്ത വിഞ്ഞാണധാതുയോ, **രൂപേ** ഭവേ തിവത്ഥും നിസ്സിതാ ഘാനവിഞ്ഞാണാദിത്തയവജ്ജിതാ ചതുബ്ബിധാ വിഞ്ഞാണധാതുയോ, **ആരുപ്പേ** ഭവേ അനിസ്സിതാ ഏകാ മനോവിഞ്ഞാണധാതു മതാതി യോജനാ.

൭൪. കാമാവചരവിപാകപഞ്ചദ്വാരാവജ്ജനപടിഘദ്വയഹസനവസേന സത്തവീസതി കാമാവചരാനി, പന്നരസ രൂപാവചരാനി, പഠമമഗ്ഗോതി **തേചത്താലീസ** നിസ്സായേവ ജായരേ, തതോയേവ അവസേസാ ആരുപ്പവിപാകവജ്ജിതാ **ദ്വേചത്താലീസ** നിസ്സായ ച അനിസ്സായ ച ജായരേ, **പാകാരുപ്പാ** ചത്താരോ അനിസ്സിതായേവാതി സമ്ബന്ധോ.

വത്ഥുസങ്ഗഹവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

ഇതി അഭിധമ്മത്ഥവിഭാവിനിയാ നാമ അഭിധമ്മത്ഥസങ്ഗഹവണ്ണനായ

പകിണ്ണകപരിച്ഛേദവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

൪. വീഥിപരിച്ഛേദവണ്ണനാ

൧. **ഇച്ചേവം** യഥാവുത്തനയേന **ചിത്തുപ്പാദാനം** ചതുന്നം ഖന്ധാനം **ഉത്തരം** വേദനാസങ്ഗഹാദിവിഭാഗതോ ഉത്തമം പഭേദസങ്ഗഹം കത്വാ പുന കാമാവചരാദീനം തിണ്ണം ഭൂമീനം, ദ്വിഹേതുകാദിപുഗ്ഗലാനഞ്ച ഭേദേന ലക്ഖിതം "ഇദം ഏത്തകേഹി പരം, ഇമസ്സ അനന്തരം ഏത്തകാനി ചിത്താനീ"തി ഏവം പുബ്ബാപരചിത്തേഹി നിയാമിതം പടിസന്ധിപവത്തീസു ചിത്തുപ്പാദാനം **പവത്തിസങ്ഗഹം നാമ** തന്നാമകം സങ്ഗഹം യഥാസമ്ഭവതോ സമാസേന പവക്ഖാമീതി യോജനാ.

൨. വത്ഥുദ്വാരാരമ്മണസങ്ഗഹാ ഹേട്ഠാ കഥിതാപി പരിപുണ്ണം കത്വാ പവത്തിസങ്ഗഹം ദസ്സേതും പുന നിക്ഖിത്താ.

൩. വിസയാനം ദ്വാരേസു, വിസയേസു ച ചിത്താനം പവത്തി **വിസയപ്പവത്തി**.

൪. **തത്ഥാതി** തേസു ഛസു ഛക്കേസു.

വീഥിഛക്കവണ്ണനാ

൫. "ചക്ഖുദ്വാരേ പവത്താ വീഥി ചിത്തപരമ്പരാ ചക്ഖുദ്വാരവീഥീ"ത്യാദിനാ ദ്വാരവസേന, "ചക്ഖുവിഞ്ഞാണസമ്ബന്ധിനീ വീഥി തേന സഹ ഏകാരമ്മണഏകദ്വാരികതായ സഹചരണഭാവതോ ചക്ഖുവിഞ്ഞാണവീഥീ"ത്യാദിനാ വിഞ്ഞാണവസേന വാ വീഥീനം നാമ യോജനാ കാതബ്ബാതി ദസ്സേതും **"ചക്ഖുദ്വാരവീഥീ"**ത്യാദി വുത്തം.

വീഥിഛക്കവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

വീഥിഭേദവണ്ണനാ

൬. **"അതിമഹന്ത"**ന്ത്യാദീസു ഏകചിത്തക്ഖണാതീതം ഹുത്വാ ആപാഥാഗതം സോളസചിത്തക്ഖണായുകം **അതിമഹന്തം** നാമ. ദ്വിതിചിത്തക്ഖണാതീതം ഹുത്വാ പന്നരസചുദ്ദസചിത്തക്ഖണായുകം **മഹന്തം** നാമ. ചതുചിത്തക്ഖണതോ പട്ഠായ യാവ നവചിത്തക്ഖണാതീതം ഹുത്വാ തേരസചിത്തക്ഖണതോ പട്ഠായ യാവ അട്ഠചിത്തക്ഖണായുതം **പരിത്തം** നാമ. ദസചിത്തക്ഖണതോ പട്ഠായ യാവ പന്നരസചിത്തക്ഖണാതീതം ഹുത്വാ സത്തചിത്തക്ഖണതോ പട്ഠായ യാവ ദ്വിചിത്തക്ഖണായുകം **അതിപരിത്തം** നാമ. ഏവഞ്ച കത്വാ വക്ഖതി "ഏകചിത്തക്ഖണാതീതാനീ"ത്യാദി. **വിഭൂതം** പാകടം. **അവിഭൂതം** അപാകടം.

വീഥിഭേദവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

പഞ്ചദ്വാരവീഥിവണ്ണനാ

൭. **കഥന്തി** കേന പകാരേന അതിമഹന്താദിവസേന വിസയവവത്ഥാനന്തി പുച്ഛിത്വാ ചിത്തക്ഖണവസേന തം പകാസേതും **"ഉപ്പാദഠിതീ"**ത്യാദി ആരദ്ധം. ഉപ്പജ്ജനം **ഉപ്പാദോ,** അത്തപടിലാഭോ. ഭഞ്ജനം **ഭങ്ഗോ,** സരൂപവിനാസോ. ഉഭിന്നം വേമജ്ഝേ ഭങ്ഗാഭിമുഖപ്പവത്തി **ഠിതി** നാമ. കേചി പന ചിത്തസ്സ ഠിതിക്ഖണം പടിസേധേന്തി. അയഞ്ഹി നേസം അധിപ്പായോ - **ചിത്തയമകേ** (വിഭ॰ മൂലടീ॰ ൨൦ പകിണ്ണകകഥാവണ്ണനാ; യമ॰ ൨.ചിത്തയമക.൧൦൭, ൧൦൮) "ഉപ്പന്നം ഉപ്പജ്ജമാന"ന്തി ഏവമാദിപദാനം വിഭങ്ഗേ "ഭങ്ഗക്ഖണേ ഉപ്പന്നം , നോ ച ഉപ്പജ്ജമാനം, ഉപ്പാദക്ഖണേ ഉപ്പന്നഞ്ചേവ ഉപ്പജ്ജമാനഞ്ചാ"ത്യാദിനാ (യമ॰ ൨.ചിത്തയമക.൧൦൭, ൧൦൮) ഭങ്ഗുപ്പാദാവ കഥിതാ, ന ഠിതിക്ഖണോ. യദി ച ചിത്തസ്സ ഠിതിക്ഖണോപി അത്ഥി, "ഠിതിക്ഖണേ ഭങ്ഗക്ഖണേ ചാ"തി വത്തബ്ബം സിയാ. അഥ മതം "ഉപ്പാദോ പഞ്ഞായതി, വയോ പഞ്ഞായതി, ഠിതസ്സ അഞ്ഞഥത്തം പഞ്ഞായതീതി (അ॰ നി॰ ൩.൪൭) സുത്തന്തപാഠതോ ഠിതിക്ഖണോ അത്ഥീ"തി, തഥാപി ഏകസ്മിം ധമ്മേ അഞ്ഞഥത്തസ്സ അനുപ്പജ്ജനതോ, പഞ്ഞാണവചനതോ ച പബന്ധഠിതിയേവ അധിപ്പേതാ, ന ച ഖണഠിതി, ന ച അഭിധമ്മേ ലബ്ഭമാനസ്സ അവചനേ കാരണം അത്ഥി, തസ്മാ യഥാധമ്മസാസനേ അവചനമ്പി അഭാവമേവ ദീപേതീതി. തത്ഥ വുച്ചതേ യഥേവ ഹി ഏകധമ്മാധാരഭാവേപി ഉപ്പാദഭങ്ഗാനം അഞ്ഞോ ഉപ്പാദക്ഖണോ, അഞ്ഞോ ഭങ്ഗക്ഖണോതി ഉപ്പാദാവത്ഥായ ഭിന്നാ ഭങ്ഗാവത്ഥാ ഇച്ഛിതാ. ഇതരഥാ ഹി "അഞ്ഞോയേവ ധമ്മോ ഉപ്പജ്ജതി, അഞ്ഞോ നിരുജ്ഝതീ"തി ആപജ്ജേയ്യ, ഏവമേവ ഉപ്പാദഭങ്ഗാവത്ഥാഹി ഭിന്നാ ഭങ്ഗാഭിമുഖാവത്ഥാപി ഇച്ഛിതബ്ബാ, സാ ഠിതി നാമ. **പാളിയം** പന വേനേയ്യജ്ഝാസയാനുരോധതോ നയദസ്സനവസേന സാ ന വുത്താ. അഭിധമ്മദേസനാപി ഹി കദാചി വേനേയ്യജ്ഝാസയാനുരോധേന പവത്തതി, യഥാ രൂപസ്സ ഉപ്പാദോ ഉപചയോ സന്തതീതി ദ്വിധാ ഭിന്ദിത്വാ ദേസിതോ, **സുത്തേ ച** "തീണിമാനി, ഭിക്ഖവേ, സങ്ഖതസ്സ സങ്ഖതലക്ഖണാനി. കതമാനി തീണി? ഉപ്പാദോ പഞ്ഞായതി, വയോ പഞ്ഞായതി, ഠിതസ്സ അഞ്ഞഥത്തം പഞ്ഞായതീ"തി ഏവം സങ്ഖതധമ്മസ്സേവ ലക്ഖണദസ്സനത്ഥം ഉപ്പാദാദീനം വുത്തത്താ ന സക്കാ പബന്ധസ്സ പഞ്ഞത്തിസഭാവസ്സ അസങ്ഖതസ്സ ഠിതി തത്ഥ വുത്താതി വിഞ്ഞാതും. ഉപസഗ്ഗസ്സ ച ധാത്വത്ഥേയേവ പവത്തനതോ "പഞ്ഞായതീ"തി ഏതസ്സ വിഞ്ഞായതീതി അത്ഥോ. തസ്മാ ന ഏത്താവതാ ചിത്തസ്സ ഠിതിക്ഖണോ പടിബാഹിതും യുത്തോതി സുവുത്തമേതം "ഉപ്പാദഠിതിഭങ്ഗവസേനാ"തി. ഏവഞ്ച കത്വാ വുത്തം **അട്ഠകഥായമ്പി** "ഏകേകസ്സ ഉപ്പാദഠിതിഭങ്ഗവസേന തയോ തയോ ഖണാ"തി (വിഭ॰ അട്ഠ॰ ൨൬ പകിണ്ണകകഥാ).

൮. അരൂപം ലഹുപരിണാമം, രൂപം ഗരുപരിണാമം ഗാഹകഗാഹേതബ്ബഭാവസ്സ തംതംഖണവസേന ഉപ്പജ്ജനതോതി ആഹ **"താനീ"**ത്യാദി. **താനീതി** താദിസാനി. സത്തരസന്നം ചിത്താനം ഖണാനി വിയ ഖണാനി **സത്തരസചിത്തക്ഖണാനി,** താനി ചിത്തക്ഖണാനി സത്തരസാതി വാ സമ്ബന്ധോ. വിസും വിസും പന ഏകപഞ്ഞാസ ചിത്തക്ഖണാനി ഹോന്തി. **രൂപധമ്മാനന്തി** വിഞ്ഞത്തിലക്ഖണരൂപവജ്ജാനം രൂപധമ്മാനം. വിഞ്ഞത്തിദ്വയഞ്ഹി ഏകചിത്തക്ഖണായുകം. തഥാ ഹി തം ചിത്താനുപരിവത്തിധമ്മേസു വുത്തം.

ലക്ഖണരൂപേസു ച ജാതി ചേവ അനിച്ചതാ ച ചിത്തസ്സ ഉപ്പാദഭങ്ഗക്ഖണേഹി സമാനായുകാ, ജരതാ പന ഏകൂനപഞ്ഞാസചിത്തക്ഖണായുകാ. ഏവഞ്ച കത്വാ വദന്തി -

"തം സത്തരസചിത്തായു, വിനാ വിഞ്ഞത്തിലക്ഖണ"ന്തി (സം॰ സം॰ ൻ);

കേചി (വിഭ॰ മൂലടീ॰ ൨൦) പന **"പടിച്ചസമുപ്പാദട്ഠകഥായം** 'ഏത്താവതാ ഏകാദസ ചിത്തക്ഖണാ അതീതാ ഹോന്തി, അഥാവസേസപഞ്ചചിത്തക്ഖണായുകേ'തി (വിസുദ്ധി॰ ൨.൬൨൬; വിഭ॰ അട്ഠ॰ ൨൨൭) വചനതോ സോളസചിത്തക്ഖണാനി രൂപധമ്മാനമായൂ. ഉപ്പജ്ജമാനമേവ ഹി രൂപം ഭവങ്ഗചലനസ്സ പച്ചയോ ഹോതീ"തി വദന്തി, തയിദമസാരം "പടിസന്ധിചിത്തേന സഹുപ്പന്നം കമ്മജരൂപം തതോ പട്ഠായ സത്തരസമേന സദ്ധിം നിരുജ്ഝതി, പടിസന്ധിചിത്തസ്സ ഠിതിക്ഖണേ ഉപ്പന്നം അട്ഠാരസമസ്സ ഉപ്പാദക്ഖണേ നിരുജ്ഝതീ"ത്യാദിനാ (വിഭ॰ അട്ഠ॰ ൨൬ പകിണ്ണകകഥാ) **അട്ഠകഥായ**മേവ സത്തരസചിത്തക്ഖണസ്സ ആഗതത്താ. യഥാ പന സോളസചിത്തക്ഖണാനേവ പഞ്ഞായന്തി, തഥാ ചിത്തപ്പവത്തിയാ പച്ചയഭാവയോഗ്യക്ഖണവസേന നയോ നീതോ. ഹേട്ഠിമകോടിയാ ഹി ഏകചിത്തക്ഖണമ്പി അതിക്കന്തസ്സേവ രൂപസ്സ ആപാഥാഗമനസാമത്ഥിയന്തി അലമതിവിത്ഥാരേന.

ഏം. ഏകചിത്തസ്സ ഖണം വിയ ഖണം ഏകചിത്തക്ഖണം, തം അതീതം ഏതേസം, ഏതാനി വാ തം അതീതാനീതി **ഏകചിത്തക്ഖണാതീതാനി. ആപാഥമാഗച്ഛന്തീ**തി രൂപസദ്ദാരമ്മണാനി സകസകട്ഠാനേ ഠത്വാവ ഗോചരഭാവം ഗച്ഛന്തീതി ആഭോഗാനുരൂപം അനേകകലാപഗതാനി ആപാഥം ആഗച്ഛന്തി, സേസാനി പന ഘാനാദിനിസ്സയേസു അല്ലീനാനേവ വിഞ്ഞാണുപ്പത്തികാരണാനീതി ഏകേകകലാപഗതാനിപി. ഏകേകകലാപഗതാപി ഹി പസാദാ വിഞ്ഞാണസ്സ ആധാരഭാവം ഗച്ഛന്തി, തേ പന ഭവങ്ഗചലനസ്സ അനന്തരപച്ചയഭൂതേന ഭവങ്ഗേന സദ്ധിം ഉപ്പന്നാ. "ആവജ്ജനേന സദ്ധിം ഉപ്പന്നാ"തി അപരേ.

ദ്വിക്ഖത്തും ഭവങ്ഗേ ചലിതേതി വിസദിസവിഞ്ഞാണുപ്പത്തിഹേതുഭാവസങ്ഖാതഭവങ്ഗചലനവസേന പുരിമഗ്ഗഹിതാരമ്മണസ്മിംയേവ ദ്വിക്ഖത്തും ഭവങ്ഗേ പവത്തേ. പഞ്ചസു ഹി പസാദേസു യോഗ്യദേസാവത്ഥാനവസേന ആരമ്മണേ ഘട്ടിതേ പസാദഘട്ടനാനുഭാവേന ഭവങ്ഗസന്തതി വോച്ഛിജ്ജമാനാ സഹസാ അനോച്ഛിജ്ജിത്വാ യഥാ വേഗേന ധാവന്തോ ഠാതുകാമോപി പുരിസോ ഏകദ്വിപദവാരേ അതിക്കമിത്വാവ തിട്ഠതി, ഏവം ദ്വിക്ഖത്തും ഉപ്പജ്ജിത്വാവ ഓച്ഛിജ്ജതി. തത്ഥ പഠമചിത്തം ഭവങ്ഗസന്തതിം ചാലേന്തം വിയ ഉപ്പജ്ജതീതി **ഭവങ്ഗചലനം,** ദുതിയം തസ്സ ഓച്ഛിജ്ജനാകാരേന ഉപ്പജ്ജനതോ **ഭവങ്ഗുപച്ഛേദോ**തി വോഹരന്തി. ഇധ പന അവിസേസേന വുത്തം "ദ്വിക്ഖത്തും ഭവങ്ഗേ ചലിതേ"തി.

നനു ച രൂപാദിനാ പസാദേ ഘട്ടിതേ തന്നിസ്സിതസ്സേവ ചലനം യുത്തം, കഥം പന ഹദയവത്ഥുനിസ്സിതസ്സ ഭവങ്ഗസ്സാതി? സന്തതിവസേന ഏകാബദ്ധത്താ. യഥാ ഹി ഭേരിയാ ഏകസ്മിം തലേ ഠിതസക്ഖരായ മക്ഖികായ നിസിന്നായ അപരസ്മിം തലേ ദണ്ഡാദിനാ പഹടേ അനുക്കമേന ഭേരിചമ്മവരത്താദീനം ചലനേന സക്ഖരായ ചലിതായ മക്ഖികായ ഉപ്പതിത്വാ ഗമനം ഹോതി, ഏവമേവ രൂപാദിനാ പസാദേ ഘട്ടിതേ തന്നിസ്സയേസു മഹാഭൂതേസു ചലിതേസു അനുക്കമേന തംസമ്ബന്ധാനം സേസരൂപാനമ്പി ചലനേന ഹദയവത്ഥുമ്ഹി ചലിതേ തന്നിസ്സിതസ്സ ഭവങ്ഗസ്സ ചലനാകാരേന പവത്തി ഹോതി. വുത്തഞ്ച -

"ഘട്ടിതേ അഞ്ഞവത്ഥുമ്ഹി, അഞ്ഞനിസ്സിതകമ്പനം;
ഏകാബദ്ധേന ഹോതീതി, സക്ഖരോപമയാ വദേ"തി. (സം॰ സം॰ ൭൩൬);

ഭവങ്ഗസോതന്തി ഭവങ്ഗപ്പവാഹം. **ആവജ്ജന്ത**ന്തി "കിം നാമേത"ന്തി വദന്തം വിയ ആഭോഗം കുരുമാനം. **പസ്സന്ത**ന്തി പച്ചക്ഖതോ പേക്ഖന്തം. നനു ച "ചക്ഖുനാ രൂപം ദിസ്വാ"തി (ദീ॰ നി॰ ൧.൨൧൩; അ॰ നി॰ ൩.൬൨; വിഭ॰ ൪൧൭) വചനതോ ചക്ഖുന്ദ്രിയമേവ ദസ്സനകിച്ചം സാധേതി, ന വിഞ്ഞാണന്തി? നയിദമേവം, രൂപസ്സ അന്ധഭാവേന രൂപദസ്സനേ അസമത്ഥഭാവതോ. യദി ച തം രൂപം പസ്സതി, തഥാ സതി അഞ്ഞവിഞ്ഞാണസമങ്ഗിനോപി രൂപദസ്സനപ്പസങ്ഗോ സിയാ. യദി ഏവം വിഞ്ഞാണസ്സ തം കിച്ചം സാധേതി, വിഞ്ഞാണസ്സ അപ്പടിബന്ധത്താ അന്തരിതരൂപസ്സപി ദസ്സനം സിയാ. ഹോതു അന്തരിതസ്സപി ദസ്സനം, യസ്സ ഫലികാദിതിരോഹിതസ്സ ആലോകപടിബന്ധോ നത്ഥി, യസ്സ പന കുട്ടാദിഅന്തരിതസ്സ അലോകപടിബന്ധോ അത്ഥി. തത്ഥ പച്ചയാഭാവതോ വിഞ്ഞാണം നുപ്പജ്ജതീതി ന തസ്സ ചക്ഖുവിഞ്ഞാണേന ഗഹണം ഹോതി. "ചക്ഖുനാ"തി പനേത്ഥ തേന ദ്വാരേന കരണഭൂതേനാതി അധിപ്പായോ. അഥ വാ നിസ്സിതകിരിയാ നിസ്സയപ്പടിബദ്ധാ വുത്താ യഥാ "മഞ്ചാ ഉക്കുട്ഠിം കരോന്തീ"തി.

സമ്പടിച്ഛന്തന്തി തമേവ രൂപം പടിഗ്ഗണ്ഹന്തം വിയ. **സന്തീരയമാന**ന്തി തമേവ രൂപം വീമംസന്തം വിയ. **വവത്ഥപേന്ത**ന്തി തമേവ രൂപം സുട്ഠു സല്ലക്ഖേന്തം വിയ. യോനിസോമനസികാരാദിവസേന ലദ്ധോ പച്ചയോ ഏതേനാതി **ലദ്ധപച്ചയം**. യം കിഞ്ചി ജവനന്തി സമ്ബന്ധോ. മുച്ഛാമരണാസന്നകാലേസു ച ഛപ്പഞ്ചപി ജവനാനി പവത്തന്തീതി ആഹ **"യേഭുയ്യേനാ"**തി. **ജവനാനുബന്ധാനീ**തി പടിസോതഗാമിനാവം നദീസോതോ വിയ കിഞ്ചി കാലം ജവനം അനുഗതാനി. തസ്സ ജവനസ്സ ആരമ്മണം ആരമ്മണമേതേസന്തി തദാരമ്മണാനി "ബ്രഹ്മസ്സരോ"ത്യാദീസു വിയ മജ്ഝേപദലോപവസേന, തദാരമ്മണാനി ച താനി പാകാനി ചാതി **തദാരമ്മണപാകാനി. യഥാരഹ**ന്തി ആരമ്മണജവനസത്താനുരൂപം. തഥാ പവത്തിം പന സയമേവ പകാസയിസ്സതി, **ഭവങ്ഗപാതോ**തി വീഥിചിത്തവസേന അപ്പവത്തിത്വാ ചിത്തസ്സ ഭവങ്ഗപാതോ വിയ, ഭവങ്ഗവസേന ഉപ്പത്തീതി വുത്തം ഹോതി. ഏത്ഥ ച വീഥിചിത്തപ്പവത്തിയാ സുഖഗ്ഗഹണത്ഥം അമ്ബോപമാദികം ആഹരന്തി, തത്രിദം അമ്ബോപമാമത്തം (ധ॰ സ॰ അട്ഠ॰ ൪൯൮ വിപാകുദ്ധാരകഥാ) - ഏകോ കിര പുരിസോ ഫലിതമ്ബരുക്ഖമൂലേ സസീസം പാരുപിത്വാ നിദ്ദായന്തോ ആസന്നേ പതിതസ്സ ഏകസ്സ അമ്ബഫലസ്സ സദ്ദേന പബുജ്ഝിത്വാ സീസതോ വത്ഥം അപനേത്വാ ചക്ഖും ഉമ്മീലേത്വാ ദിസ്വാ ച തം ഗഹേത്വാ മദ്ദിത്വാ ഉപസിങ്ഘിത്വാ പക്കഭാവം ഞത്വാ പരിഭുഞ്ജിത്വാ മുഖഗതം സഹ സേമ്ഹേന അജ്ഝോഹരിത്വാ പുന തത്ഥേവ നിദ്ദായതി. തത്ഥ പുരിസസ്സ നിദ്ദായനകാലോ വിയ ഭവങ്ഗകാലോ, ഫലസ്സ പതിതകാലോ വിയ ആരമ്മണസ്സ പസാദഘട്ടനകാലോ, തസ്സ സദ്ദേന പബുദ്ധകാലോ വിയ ആവജ്ജനകാലോ, ഉമ്മീലേത്വാ ഓലോകിതകാലോ വിയ ചക്ഖുവിഞ്ഞാണപ്പവത്തികാലോ,

ഗഹിതകാലോ വിയ സമ്പടിച്ഛനകാലോ, മദ്ദനകാലോ വിയ സന്തീരണകാലോ, ഉപസിങ്ഘനകാലോ വിയ വോട്ഠബ്ബനകാലോ, പരിഭോഗകാലോ വിയ ജവനകാലോ, മുഖഗതം സഹ സേമ്ഹേന അജ്ഝോഹരണകാലോ വിയ തദാരമ്മണകാലോ, പുന നിദ്ദായനകാലോ വിയ പുന ഭവങ്ഗകാലോ.

ഇമായ ച ഉപമായ കിം ദീപിതം ഹോതി? ആരമ്മണസ്സ പസാദഘട്ടനമേവ കിച്ചം, ആവജ്ജനസ്സ വിസയാഭുജനമേവ, ചക്ഖുവിഞ്ഞാണസ്സ ദസ്സനമത്തമേവ, സമ്പടിച്ഛനാദീനഞ്ച പടിഗ്ഗണ്ഹനാദിമത്തമേവ , ജവനസ്സേവ പന ആരമ്മണരസാനുഭവനം, തദാരമ്മണസ്സ ച തേന അനുഭൂതസ്സേവ അനുഭവനന്തി ഏവം കിച്ചവസേന ധമ്മാനം അഞ്ഞമഞ്ഞം അസംകിണ്ണതാ ദീപിതാ ഹോതി. ഏവം പവത്തമാനം പന ചിത്തം "ആവജ്ജനം നാമ ഹുത്വാ ഭവങ്ഗാനന്തരം ഹോതി, ത്വം ദസ്സനാദീസു അഞ്ഞതരം ഹുത്വാ ആവജ്ജനാനന്തര"ന്ത്യാദിനാ നിയുഞ്ജകേ കാരകേ അസതിപി ഉതുബീജനിയാമാദി (ധ॰ സ॰ അട്ഠ॰ ൪൯൮ വിപാകുദ്ധാരകഥാ) വിയ ചിത്തനിയാമവസേനേവ പവത്തതീതി വേദിതബ്ബം.

൧൧. ഏത്താവതാ സത്തരസ ചിത്തക്ഖണാനി പരിപൂരേന്തീതി സമ്ബന്ധോ.

൧൨. **അപ്പഹോന്താതീതക**ന്തി അപ്പഹോന്തം ഹുത്വാ അതീതം. **നത്ഥി തദാരമ്മണുപ്പാദോ**തി ചുദ്ദസചിത്തക്ഖണായുകേ താവ ആരമ്മണസ്സ നിരുദ്ധത്താവ തദാരമ്മണം നുപ്പജ്ജതി. ന ഹി ഏകവീഥിയം കേസുചി പച്ചുപ്പന്നാരമ്മണേസു കാനിചി അതീതാരമ്മണാനി ഹോന്തി. പന്നരസചിത്തക്ഖണായുകേസുപി ജവനുപ്പത്തിതോ പരം ഏകമേവ ചിത്തക്ഖണം അവസിട്ഠന്തി ദ്വിക്ഖത്തും തദാരമ്മണുപ്പത്തിയാ അപ്പഹോനകഭാവതോ നത്ഥി ദുതിയതദാരമ്മണസ്സ ഉപ്പത്തീതി പഠമമ്പി നുപ്പജ്ജതി. ദ്വിക്ഖത്തുമേവ ഹി തദാരമ്മണുപ്പത്തി **പാളിയം** നിയമിതാ ചിത്തപ്പവത്തിഗണനായം സബ്ബവാരേസു "തദാരമ്മണാനി ദ്വേ"തി (വിഭ॰ അട്ഠ॰ ൨൨൭) ദ്വിന്നമേവ ചിത്തവാരാനം ആഗതത്താ. യം പന **പരമത്ഥവിനിച്ഛയേ** വുത്തം -

"സകിം ദ്വേ വാ തദാലമ്ബം, സകിമാവജ്ജനാദയോ"തി (പരമ॰ വി॰ ൧൬), തം മജ്ഝിമഭാണകമതാനുസാരേന വുത്തന്തി ദട്ഠബ്ബം. യസ്മാ പന മജ്ഝിമഭാണകാനം വാദോ ഹേട്ഠാ വുത്തപാളിയാ അസംസന്ദനതോ **സമ്മോഹവിനോദനീയം** (വിഭ॰ അട്ഠ॰ ൨൨൭) പടിക്ഖിത്തോവ, തസ്മാ ആചരിയേനപി അത്തനാ അനധിപ്പേതത്തായേവ ഇധ ചേവ നാമരൂപപരിച്ഛേദേ ച സകിം തദാരമ്മണുപ്പത്തി ന വുത്താ.

൧൩. വോട്ഠബ്ബനുപ്പാദതോ പരം ഛചിത്തക്ഖണാവസിട്ഠായുകമ്പി ആരമ്മണം അപ്പായുകഭാവേന പരിദുബ്ബലത്താ ജവനുപ്പത്തിയാ പച്ചയോ ന ഹോതി. ജവനഞ്ഹി ഉപ്പജ്ജമാനം നിയമേന സത്തചിത്തക്ഖണായുകേയേവ ഉപ്പജ്ജതീതി അധിപ്പായേനാഹ **"ജവനമ്പി അനുപ്പജ്ജിത്വാ"**തി. ഹേതുമ്ഹി ചായം ത്വാപച്ചയോ, ജവനസ്സപി അനുപ്പത്തിയാതി അത്ഥോ. ഇതരഥാ ഹി അപരകാലകിരിയായ സമാനകത്തുകതാ ന ലബ്ഭതീതി. **ദ്വത്തിക്ഖത്തു**ന്തി ദ്വിക്ഖത്തും വാ തിക്ഖത്തും വാ. കേചി പന "തിക്ഖത്തു'ന്തി ഇദം വചനസിലിട്ഠതാമത്തപ്പയോജന"ന്തി വദന്തി, തം പന തേസം അഭിനിവേസമത്തം. ന ഹി "ദ്വിക്ഖത്തും വോട്ഠബ്ബനമേവ പരിവത്തതീ"തി വുത്തേപി വചനസ്സ അസിലിട്ഠഭാവോ അത്ഥി, ന ച തിക്ഖത്തും പവത്തിയാ ബാധകം കിഞ്ചി വചനം അട്ഠകഥാദീസു അത്ഥി. ഏവഞ്ച കത്വാ തത്ഥ തത്ഥ സീഹളസംവണ്ണനാകാരാപി "ദ്വിക്ഖത്തും വാ തിക്ഖത്തും വാ"ഇച്ചേവ വണ്ണേന്തി. **വോട്ഠബ്ബനമേവ പരിവത്തതീ**തി വോട്ഠബ്ബനമേവ പുനപ്പുനം ഉപ്പജ്ജതി. തം പന അപ്പത്വാ അന്തരാ ചക്ഖുവിഞ്ഞാണാദീസു ഠത്വാ ചിത്തപ്പവത്തിയാ നിവത്തനം നത്ഥി.

ആനന്ദാചരിയോ പനേത്ഥ (ധ॰ സ॰ മൂലടീ॰ ൪൯൮ വിപാകുദ്ധാരകഥാവണ്ണനാ) "ആവജ്ജനാ കുസലാകുസലാനം ഖന്ധാനം അനന്തരപച്ചയേന പച്ചയോ"തി (പട്ഠാ॰ ൧.൧.൪൧൭) ആവജ്ജനായ കുസലാകുസലാനം അനന്തരപച്ചയഭാവസ്സ വുത്തത്താ വോട്ഠബ്ബനാവജ്ജനാനഞ്ച അത്ഥന്തരാഭാവതോ സതി ഉപ്പത്തിയം വോട്ഠബ്ബനം കാമാവചരകുസലാകുസലകിരിയജവനാനം ഏകന്തതോ അനന്തരപച്ചയഭാവേനേവ പവത്തേയ്യ, നോ അഞ്ഞഥാതി മുച്ഛാകാലാദീസു മന്ദീഭൂതവേഗതായ ജവനപാരിപൂരിയാ പരിത്താരമ്മണം നിയമിതബ്ബം, ന വോട്ഠബ്ബനസ്സ ദ്വത്തിക്ഖത്തും പവത്തിയാതി ദീപേതി. കിഞ്ചാപി ഏവം ദീപേതി, തിഹേതുകവിപാകാനി പന അനന്തരപച്ചയഭാവേന വുത്താനേവ. ഖീണാസവാനം ചുതിവസേന പവത്താനി ന കസ്സചി അനന്തരപച്ചയഭാവം ഗച്ഛന്തീതി താനി വിയ വോട്ഠബ്ബനമ്പി പച്ചയവേകല്ലതോ കുസലാകുസലാദീനം അനന്തരപച്ചയോ ന ഹോതീതി ന ന സക്കാ വത്തും, തസ്മാ **അട്ഠകഥാസു** ആഗതനയേനേവേത്ഥ പരിത്താരമ്മണം നിയമിതന്തി.

൧൪. **നത്ഥി വീഥിചിത്തുപ്പാദോ** ഉപരിമകോടിയാ സത്തചിത്തക്ഖണായുകസ്സപി ദ്വത്തിക്ഖത്തും വോട്ഠബ്ബനുപ്പത്തിയാ അപ്പഹോനകഭാവതോ വീഥിചിത്താനം ഉപ്പാദോ നത്ഥി, ഭവങ്ഗപാതോവ ഹോതീതി അധിപ്പായോ. ഭവങ്ഗചലനമേവാതി അവധാരണഫലം ദസ്സേതും "നത്ഥി വീഥിചിത്തുപ്പാദോ"തി വുത്തം. അപരേ പന "നത്ഥി ഭവങ്ഗുപച്ഛേദോ"തി അവധാരണഫലം ദസ്സേന്തി, തം പന വീഥിചിത്തുപ്പാദാഭാവവചനേനേവ സിദ്ധം. സതി ഹി വീഥിചിത്തുപ്പാദേ ഭവങ്ഗം ഉപച്ഛിജ്ജതി. ഭവങ്ഗുപച്ഛേദനാമേന പന ഹേട്ഠാപി വിസും അവുത്തത്താ ഇധ അവിസേസേന വുത്തം.

൧൫. സബ്ബസോ വീഥിചിത്തുപ്പത്തിയാ അഭാവതോ പച്ഛിമവാരോവിധമോഘവാരവസേന വുത്തോ, അഞ്ഞത്ഥ (ധ॰ സ॰ അട്ഠ॰ ൪൯൮ വിപാകുദ്ധാരകഥാ) പന ദുതിയതതിയവാരാപി തദാരമ്മണജവനേഹി സുഞ്ഞത്താ "മോഘവാരാ"തി വുത്താ. **ആരമ്മണഭൂതാ**തി വിസയഭൂതാ, പച്ചയഭൂതാ ച. പച്ചയോപി ഹി "ആരമ്മണ"ന്തി വുച്ചതി "ന ലച്ഛതി മാരോ ഓതാരം, ന ലച്ഛതി മാരോ ആരമ്മണ"ന്ത്യാദീസു (ദീ॰ നി॰ ൩.൮൦) വിയ. തേനേവേത്ഥ മോഘവാരസ്സപി ആരമ്മണഭൂതാ വിസയപ്പവത്തീതി സിദ്ധം. അതിപരിത്താരമ്മണഞ്ഹി മോഘവാരപഞ്ഞാപനസ്സ പച്ചയോ ഹോതി. ഇതരഥാ ഹി ഭവങ്ഗചലനസ്സ സകസകഗോചരേയേവ പവത്തനതോ പച്ഛിമവാരസ്സ അതിപരിത്താരമ്മണേ പവത്തി നത്ഥീതി "ചതുന്നം വാരാനം ആരമ്മണഭൂതാ"തി വചനം ദുരുപപാദനം സിയാതി.

൧൬. പഞ്ചദ്വാരേ **യഥാരഹം** തംതംദ്വാരാനുരൂപം, തംതംപച്ചയാനുരൂപം, തംതംആരമ്മണാദിഅനുരൂപഞ്ച ഉപ്പജ്ജമാനാനി വീഥിചിത്താനി ആവജ്ജനദസ്സനാദിസമ്പടിച്ഛനസന്തീരണവോട്ഠബ്ബനജവനതദാരമ്മണവസേന

അവിസേസതോ **സത്തേവ** ഹോന്തി. **ചിത്തുപ്പാദാ** ചിത്താനം വിസും വിസും ഉപ്പത്തിവസേന ഉപ്പജ്ജമാനചിത്താനിയേവ വാ **ചതുദ്ദസ** ആവജ്ജനാദിപഞ്ചകസത്തജവനതദാരമ്മണദ്വയവസേന. വിത്ഥാരാ പന **ചതുപഞ്ഞാസ** സബ്ബേസമേവ കാമാവചരാനം യഥാസമ്ഭവം തത്ഥ ഉപ്പജ്ജനതോ,

ഏത്ഥാതി വിസയപ്പവത്തിസങ്ഗഹേ.

പഞ്ചദ്വാരവീഥിവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

മനോദ്വാരവീഥി

പരിത്തജവനവാരവണ്ണനാ

൧൭. മനോദ്വാരികചിത്താനം അതീതാനാഗതമ്പി ആരമ്മണം ഹോതീതി തേസം അതിമഹന്താദിവസേന വിസയവവത്ഥാനം കാതും ന സക്കാതി വിഭൂതാവിഭൂതവസേനേവേതം നിയമേതും **"യദി വിഭൂതമാരമ്മണ"**ന്ത്യാദി വുത്തം.

൧൮. **ഏത്ഥാ**തി മനോദ്വാരേ. **ഏകചത്താലീസ** പഞ്ചദ്വാരാവേണികാനം ദ്വിപഞ്ചവിഞ്ഞാണമനോധാതുത്തയവസേന തേരസചിത്താനം തത്ഥ അപ്പവത്തനതോ.

പരിത്തജവനവാരവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

അപ്പനാജവനവാരവണ്ണനാ

൨൦. **വിഭൂതാവിഭൂതഭേദോ നത്ഥി** ആരമ്മണസ്സ വിഭൂതകാലേയേവ അപ്പനാസമ്ഭവതോ.

൨൧. തത്ഥ ഹി ഛബ്ബീസതിമഹഗ്ഗതലോകുത്തരജവനേസു യം കിഞ്ചി ജവനം അപ്പനാവീഥിമോതരതീതി സമ്ബന്ധോ. പരികമ്മോപചാരാനുലോമഗോത്രഭുനാമേന യഥാക്കമം ഉപ്പജ്ജിത്വാ നിരുദ്ധേതി യോജനാ. പഠമചിത്തഞ്ഹി അപ്പനായ പരികമ്മത്താ പടിസങ്ഖാരകഭൂതത്താ **പരികമ്മം**. ദുതിയം സമീപചാരിത്താ **ഉപചാരം**. നാച്ചാസന്നോപി ഹി നാതിദൂരപ്പവത്തി സമീപചാരീ നാമ ഹോതി, അപ്പനം ഉപേച്ച ചരതീതി വാ **ഉപചാരം**. തതിയം പുബ്ബഭാഗേ പരികമ്മാനം, ഉപരിഅപ്പനായ ച അനുകൂലത്താ **അനുലോമം**. ചതുത്ഥം പരിത്തഗോത്തസ്സ, പുഥുജ്ജനഗോത്തസ്സ ച അഭിഭവനതോ, മഹഗ്ഗതഗോത്തസ്സ, ലോകുത്തരഗോത്തസ്സ ച ഭാവനതോ വഡ്ഢനതോ **ഗോത്രഭു**, ഇമാനി ചത്താരി നാമാനി ചതുക്ഖത്തും പവത്തിയം അനവസേസതോ ലബ്ഭന്തി, തിക്ഖത്തും പവത്തിയം പന ഉപചാരാനുലോമഗോത്രഭുനാമേനേവ ലബ്ഭന്തി. **അട്ഠകഥായം** (വിസുദ്ധി॰ ൨.൮൦) പന പുരിമാനം തിണ്ണം , ദ്വിന്നം വാ അവിസേസേനപി പരികമ്മാദിനാമം വുത്തം, ചതുക്ഖത്തും, തിക്ഖത്തുമേവ വാ പഞ്ചമം, ചതുത്ഥം വാ ഉപ്പജ്ജിതബ്ബഅപ്പനാനുരൂപതോതി അധിപ്പായോ. പരികമ്മാദിനാമാനം അനവസേസതോ ലബ്ഭമാനവാരദസ്സനത്ഥം **"ചതുക്ഖത്തു"**ന്തി ആദിതോ വുത്തം, ഗണനപടിപാടിവസേന പന **"പഞ്ചമം വാ"**തി ഓസാനേ വുത്തം.

യഥാരഹന്തി ഖിപ്പാഭിഞ്ഞദന്ധാഭിഞ്ഞാനുരൂപം. ഖിപ്പാഭിഞ്ഞസ്സ ഹി തിക്ഖത്തും പവത്തകാമാവചരജവനാനന്തരം ചതുത്ഥം അപ്പനാചിത്തമുപ്പജ്ജതി. ദന്ധാഭിഞ്ഞസ്സ ചതുക്ഖത്തും പവത്തജവനാനന്തരം പഞ്ചമം അപ്പനാ ഉപ്പജ്ജതി, യസ്മാ പന അലദ്ധാസേവനം അനുലോമം ഗോത്രഭും ഉപ്പാദേതും ന സക്കോതി, ലദ്ധാസേവനമ്പി ച ഛട്ഠം സത്തമം ഭവങ്ഗസ്സ ആസന്നഭാവേന പപാതാസന്നപുരിസോ വിയ അപ്പനാവസേന പതിട്ഠാതും ന സക്കോതി, തസ്മാ ചതുത്ഥതോ ഓരം, പഞ്ചമതോ പരം വാ അപ്പനാ ന ഹോതീതി ദട്ഠബ്ബം. **യഥാഭിനീഹാരവസേനാ**തി രൂപാരൂപലോകുത്തരമഗ്ഗഫലാനുരൂപസമഥവിപസ്സനാഭാവനാചിത്താഭിനീഹരണാനുരൂപതോ, അപ്പനായ വീഥി **അപ്പനാവീഥി**. "തതോ പരം ഭവങ്ഗപാതോവ ഹോതീ"തി ഏത്തകേയേവ വുത്തേ ചതുത്ഥം, പഞ്ചമം വാ ഓതിണ്ണഅപ്പനാതോ പരം ഭവങ്ഗപാതോവ ഹോതി, ന മഗ്ഗാനന്തരം ഫലചിത്തം, സമാപത്തിവീഥിയഞ്ച ഝാനഫലചിത്താനി പുനപ്പുനന്തി ഗണ്ഹേയ്യുന്തി പുന **"അപ്പനാവസാനേ"**തി വുത്തം. നികായന്തരിയാ കിര ലോകിയപ്പനാസു പഠമകപ്പനാതോ പരം സത്തമജവനപൂരണത്ഥം ദ്വത്തിക്ഖത്തും കാമാവചരജവനാനമ്പി പവത്തിം വണ്ണേന്തീതി തേസം മതിനിസേധനത്ഥം **"ഭവങ്ഗപാതോവാ"**തി സാവധാരണം വുത്തം.

൨൨. **തത്ഥാ**തി തേസു അട്ഠഞാണസമ്പയുത്തകാമാവചരജവനേസു, തേസു ച ഛബ്ബീസതിമഹഗ്ഗതലോകുത്തരജവനേസു. **തത്ഥാ**തി വാ തസ്മിം അപ്പനാവാരേ. **സോമനസ്സസഹഗതജവനാനന്തര**ന്തി സോമനസ്സസഹഗതാനം ചതുന്നം കുസലകിരിയജവനാനം അനന്തരം. **സോമനസ്സസഹഗതാവാ**തി ചതുക്കജ്ഝാനസ്സ, സുക്ഖവിപസ്സകാദീനം മഗ്ഗഫലസ്സ ച വസേന സോമനസ്സസഹഗതാവ, ന പന ഉപേക്ഖാസഹഗതാ ഭിന്നവേദനാനം അഞ്ഞമഞ്ഞം ആസേവനപച്ചയഭാവസ്സ അനുദ്ധടത്താ. **പാടികങ്ഖിതബ്ബാ**തി പസംസിതബ്ബാ, ഇച്ഛിതബ്ബാതി വുത്തം ഹോതി. **തത്ഥാപീ**തി തസ്മിം ഏകവേദനജവനവാരേപി. **കുസലജവനാനന്തര**ന്തി ചതുബ്ബിധഞാണസമ്പയുത്തകുസലജവനാനന്തരം കുസലജവനമപ്പേതി, ന കിരിയജവനം ഭിന്നസന്താനേ നിബ്ബത്തനതോ. ഹേട്ഠിമഞ്ച ഫലത്തയമപ്പേതി സമാപത്തിവീഥിയന്ത്യധിപ്പായോ.

൨൩. **സുഖപുഞ്ഞമ്ഹാ** സോമനസ്സസഹഗതതിഹേതുകകുസലദ്വയതോ പരം അഗ്ഗഫലവിപാകകിരിയവജ്ജിതലോകിയലോകുത്തരചതുക്കജ്ഝാനജവനവസേന **ദ്വത്തിംസ, ഉപേക്ഖകാ** തിഹേതുകകുസലദ്വയതോ പരം തഥേവ പഞ്ചമജ്ഝാനാനി **ദ്വാദസ, സുഖിതക്രിയതോ** തിഹേതുകദ്വയതോ പരം കിരിയജ്ഝാനചതുക്കസ്സ, അഗ്ഗഫലചതുക്കസ്സ ച വസേന **അട്ഠ, ഉപേക്ഖകാ** തിഹേതുകദ്വയതോ പരം ഉപേക്ഖാസഹഗതരൂപാരൂപകിരിയപഞ്ചകസ്സ, അഗ്ഗഫലസ്സ ച വസേന **ഛ** അപ്പനാ സമ്ഭോന്തി.

൨൪. **ഏത്ഥാ**തി വീഥിസങ്ഗഹാധികാരേ.

അപ്പനാജവനവാരവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

മനോദ്വാരവീഥിവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

അപ്പനാജവനവാരവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

തദാരമ്മണനിയമവണ്ണനാ

൨൭. **സബ്ബത്ഥാപീ**തി പഞ്ചദ്വാരമനോദ്വാരേപി.

൨൮. **ഇട്ഠേ**തി ഇട്ഠമജ്ഝത്തേ. അതിഇട്ഠാരമ്മണഞ്ഹി വിസും വക്ഖതി. കുസലവിപാകാനി പഞ്ചവിഞ്ഞാണസമ്പടിച്ഛനസന്തീരണതദാരമ്മണാനീതി സമ്ബന്ധോ. ഇട്ഠമജ്ഝത്തേ സന്തീരണതദാരമ്മണാനി ഉപേക്ഖാസഹഗതാനേവാതി ആഹ **"അതിഇട്ഠേ പന സോമനസ്സസഹഗതാനേവാ"**തി. വിപാകസ്സ ഹി കമ്മാനുഭാവതോ പവത്തമാനസ്സ ആദാസേ മുഖനിമിത്തം വിയ നിബ്ബികപ്പതായ പകപ്പേത്വാ ഗഹണാഭാവതോ യഥാരമ്മണമേവ വേദനായോഗോ ഹോതി, കുസലാകുസലാനം പന അപ്പഹീനവിപല്ലാസേസു സന്താനേസു പവത്തിയാ അതിഇട്ഠേപി ഇട്ഠമജ്ഝത്തഅനിട്ഠാകാരതോ, അനിട്ഠേപി ഇട്ഠഇട്ഠമജ്ഝത്താകാരതോ ഗഹണം ഹോതി. തഥാ ഹി അസ്സദ്ധാദീനം ബുദ്ധാദീസു അതിഇട്ഠാരമ്മണേസുപി ഉപേക്ഖാജവനം ഹോതി, തിത്ഥിയാദീനഞ്ച ദോമനസ്സജവനം, ഗമ്ഭീരപകതികാദീനഞ്ച പടിക്കൂലാരമ്മണേ ഉപേക്ഖാജവനം, സുനഖാദീനഞ്ച തത്ഥ സോമനസ്സജവനം, പുരിമപച്ഛാഭാഗപ്പവത്താനി പന വിപാകാനി യഥാവത്ഥുകാനേവ . അപിച അസുചിദസ്സനേ സുമനായമാനാനം സുനഖാദീനന്തി. ചക്ഖുവിഞ്ഞാണാദീനം പന അതിഇട്ഠാനിട്ഠേസു പവത്തമാനാനമ്പി ഉപേക്ഖാസഹഗതഭാവേ കാരണം ഹേട്ഠാ കഥിതമേവ.

൨൭. **തത്ഥാപീ**തി തദാരമ്മണേസുപി. **സോമനസ്സസഹഗതകിരിയജവനാവസാനേ**തി സഹേതുകാഹേതുകസുഖസഹഗതകിരിയപഞ്ചകാവസാനേ. ഖീണാസവാനം ചിത്തവിപല്ലാസാഭാവേന കിരിയജവനാനിപി യഥാരമ്മണമേവ പവത്തന്തീതി വുത്തം **"സോമനസ്സസഹഗതകിരിയജവനാവസാനേ"**ത്യാദി. കേചി പന ആചരിയാ **"പട്ഠാനേ** (ധ॰ സ॰ മൂലടീ॰ ൪൯൮ വിപാകുദ്ധാരകഥാവണ്ണനാ) 'കുസലാകുസലേ നിരുദ്ധേ വിപാകോ തദാരമ്മണതാ ഉപ്പജ്ജതീ'തി (പട്ഠാ॰ ൩.൧.൯൮) കുസലാകുസലാനമേവാനന്തരം തദാരമ്മണം വുത്തന്തി നത്ഥി കിരിയജവനാനന്തരം തദാരമ്മണുപ്പാദോ"തി വദന്തി. തത്ഥ വുച്ചതേ - യദി അബ്യാകതാനന്തരമ്പി തദാരമ്മണം വുച്ചേയ്യ. പരിത്താരമ്മണേ വോട്ഠബ്ബനാനന്തരമ്പി തസ്സ പവത്തിം മഞ്ഞേയ്യുന്തി കിരിയജവനാനന്തരം തദാരമ്മണം ന വുത്തം, ന പന അലബ്ഭനതോ. ലബ്ഭമാനസ്സപി ഹി കേനചി അധിപ്പായേന കത്ഥചി അവചനം ദിസ്സതി, യഥാ തം **ധമ്മസങ്ഗഹേ** ലബ്ഭമാനമ്പി ഹദയവത്ഥു ദേസനാഭേദപരിഹാരത്ഥം ന വുത്തന്തി.

൨൯. **ദോമനസ്സ...പേ॰... ഉപേക്ഖാസഹഗതാനേവ ഭവന്തി,** ന സോമനസ്സസഹഗതാനി അഞ്ഞമഞ്ഞം വിരുദ്ധസഭാവത്താ. തേനേവ ഹി **പട്ഠാനേ** ദോമനസ്സാനന്തരം സോമനസ്സം, തദനന്തരഞ്ച ദോമനസ്സം അനുദ്ധടം. തഥാ ഹി "സുഖായ വേദനായ സമ്പയുത്തോ ധമ്മോ സുഖായ വേദനായ സമ്പയുത്തസ്സ ധമ്മസ്സ അനന്തരപച്ചയേന പച്ചയോ"ത്യാദിനാ (പട്ഠാ॰ ൧.൨.൪൭) സുഖദുക്ഖവേദനായ സമ്പയുത്താ ധമ്മാ അത്തനോ അത്തനോ സമാനവേദനാസമ്പയുത്താനം അദുക്ഖമസുഖവേദനായ സമ്പയുത്തകാനഞ്ച അനന്തരപച്ചയഭാവേന ദ്വീസു ദ്വീസു വാരേസു വുത്താ, അദുക്ഖമസുഖവേദനായ സമ്പയുത്തകാ പന സമാനവേദനാസമ്പയുത്താനം, ഇതരവേദനാദ്വയസമ്പയുത്താനഞ്ച ധമ്മാനം അനന്തരപച്ചയഭാവേന തീസു വാരേസൂതി ഏവം വേദനാത്തികേ സത്തേവ അനന്തരപച്ചയവാരാ വുത്താ. യദി ച ദോമനസ്സാനന്തരം സോമനസ്സം, സോമനസ്സാനന്തരം വാ ദോമനസ്സം ഉപ്പജ്ജേയ്യ, സുഖദുക്ഖവേദനാസമ്പയുത്താനമ്പി അഞ്ഞമഞ്ഞം അനന്തരപച്ചയവസേന ദ്വേ വാരേ വഡ്ഢേത്വാ നവ വാരാ വത്തബ്ബാ സിയും, ന പനേവം വുത്താ. തസ്മാ ന തേസം തദനന്തരം ഉപ്പത്തി അത്ഥി. ഏത്ഥ ച "സോമനസ്സസഹഗതകിരിയജവനാവസാനേ"ത്യാദിനാ അയമ്പി നിയമോ അനുഞ്ഞാതോ -

"പരിത്തകുസലാദോസ-പാപസാതക്രിയാജവാ ;
പഞ്ചസ്വേകം തദാലമ്ബം, സുഖിതേസു യഥാരഹം.

"പാപാകാമസുഭാ ചേവ, സോപേക്ഖാ ച ക്രിയാജവാ;
സോപേക്ഖേസു തദാലമ്ബം, ഛസ്വേകമനുരൂപതോ"തി.

അയഞ്ഹി ജവനേന തദാരമ്മണനിയമോ അബ്യഭിചാരീ. "ഞാണസമ്പയുത്തജവനതോ ഞാണസമ്പയുത്തതദാരമ്മണ"ന്ത്യാദിനയപ്പവത്തോ പന അനേകന്തികോ. യേഭുയ്യേന ഹി അകുസലജവനേസു പരിചിതസ്സ കദാചി കുസലജവനേസു ജവിതേസു, കുസലജവനേസു വാ പരിചിതസ്സ കദാചി അകുസലജവനേസു ജവിതേസു അകുസലാനന്തരം പവത്തപരിചയേന തിഹേതുകജവനതോപി പരം അഹേതുകതദാരമ്മണം ഹോതി, തഥാ കുസലാനന്തരം പവത്തപരിചയേന അകുസലജവനതോ പരം തിഹേതുകതദാരമ്മണമ്പി, പടിസന്ധിനിബ്ബത്തകകമ്മതോ പന അഞ്ഞകമ്മേന തദാരമ്മണപ്പവത്തിയം വത്തബ്ബമേവ നത്ഥി. തഥാ ച വുത്തം **പട്ഠാനേ** "അഹേതുകേ ഖന്ധേ അനിച്ചതോ ദുക്ഖതോ അനത്തതോ വിപസ്സന്തി, കുസലാകുസലേ നിരുദ്ധേ അഹേതുകോ വിപാകോ തദാരമ്മണതാ ഉപ്പജ്ജതി, കുസലാകുസലേ നിരുദ്ധേ സഹേതുകോ വിപാകോ തദാരമ്മണതാ ഉപ്പജ്ജതീ"തി (പട്ഠാ॰ ൩.൧.൯൮).

തസ്മാതി യസ്മാ ദോമനസ്സജവനാവസാനേ ഉപേക്ഖാസഹഗതാനേവ ഹോന്തി. തസ്മാ ദോമനസ്സസഹഗതജവനാവസാനേ ഉപേക്ഖാസഹഗതസന്തീരണം ഉപ്പജ്ജതീതി സമ്ബന്ധോ. 'സോമനസ്സപടിസന്ധികസ്സാ'തി ഇമിനാവ ഭവങ്ഗപാതാഭാവോ ദീപിതോവ ഹോതി ദോമനസ്സാനന്തരം സോമനസ്സാഭാവതോതി തം അവത്വാ തദാരമ്മണാഭാവമേവ പരികപ്പേന്തോ ആഹ **"യദി തദാരമ്മണസമ്ഭവോ നത്ഥീ"**തി. സോമനസ്സപടിസന്ധികസ്സ തിത്ഥിയാദിനോ ബുദ്ധാദിഅതിഇട്ഠാരമ്മണേ പി പടിഹതചിത്തസ്സ ദോമനസ്സജവനേ ജവിതേ വുത്തനയേന സോമനസ്സതദാരമ്മണസ്സ അതിഇട്ഠാരമ്മണേ ച

ഉപേക്ഖാസഹഗതതദാരമ്മണസ്സ അനുപ്പജ്ജനതോ, കേനചി വാ അസപ്പായേന പരിഹീനലോകിയജ്ഝാനം ആരബ്ഭ "പണീതധമ്മോ മേ നട്ഠോ"തി വിപ്പടിസാരം ജനേന്തസ്സ ദോമനസ്സജവനേ സതി അകാമാവചരാരമ്മണേ തദാരമ്മണാഭാവതോ യദി തദാരമ്മണസ്സ ഉപ്പത്തിസമ്ഭവോ നത്ഥീതി അധിപ്പായോ.

പരിചിതപുബ്ബന്തി പുബ്ബേ പരിചിതം, തസ്മിം ഭവേ യേഭുയ്യേന ഗഹിതപുബ്ബം. **ഉപേക്ഖാസഹഗതസന്തീരണം ഉപ്പജ്ജതി** നിരാവജ്ജനമ്പി. യഥാ തം നിരോധാ വുട്ഠഹന്തസ്സ ഫലചിത്തന്ത്യധിപ്പായോ. യഥാഹു -

"നിരാവജ്ജം കഥം ചിത്തം, ഹോതി നേതഞ്ഹി സമ്മതം;
നിയമോ ന വിനാവജ്ജം, നിരോധാ ഫലദസ്സനാ"തി.

കേന പന കിച്ചേന ഇദം ചിത്തം പവത്തതീതി? തദാരമ്മണകിച്ചേന താവ ന പവത്തതി ജവനാരമ്മണസ്സ അഗ്ഗഹണതോ, നാപി സന്തീരണകിച്ചേന യഥാസമ്പടിച്ഛിതസ്സ സന്തീരണവസേന അപ്പവത്തനതോ, പടിസന്ധിചുതീസു വത്തബ്ബമേവ നത്ഥി, പാരിസേസതോ പന ഭവസ്സ അങ്ഗഭാവതോ ഭവങ്ഗകിച്ചേനാതി യുത്തം സിയാ. **ആചരിയധമ്മപാലത്ഥേരേനപി** (ധ॰ സ॰ അനുടീ॰ ൪൯൮ വിപാകുദ്ധാരകഥാവണ്ണനാ) ഹി അയമത്ഥോ ദസ്സിതോവ. യം പന പടിസന്ധിഭവങ്ഗാനം ധമ്മതോ, ആരമ്മണതോ ച സമാനതം വക്ഖതി, തം യേഭുയ്യതോതി ദട്ഠബ്ബം. ന ഹി ഇദമേകം ഠാനം വജ്ജേത്വാ പടിസന്ധിഭവങ്ഗാനം വിസദിസതാ അത്ഥി. **തമനന്തരിത്വാ**തി തം അത്തനോ അനന്തരം അബ്യവഹിതം കത്വാ, തദനന്തരന്ത്യത്ഥോ.

൨൯. **കാമാവചര...പേ॰... ഇച്ഛന്തീ**തി എത്ഥ കാമാവചരജവനാവസാനേയേവ തദാരമ്മണം ഇച്ഛന്തി കാമതണ്ഹാനിദാനകമ്മനിബ്ബത്തത്താ. ന ഹി തം കാമതണ്ഹാഹേതുകേന കമ്മുനാ ജനിതം അതംസഭാവസ്സ രൂപാരൂപാവചരലോകുത്തരജവനസ്സ അനന്തരം ഉപ്പജ്ജതി. കിംകാരണാ? അജനകത്താ, ജനകസമാനത്താഭാവതോ ച. യഥാ ഹി ഗേഹതോ ബഹി നിക്ഖമിതുകാമോ ബാലകോ ജനകം, തംസദിസം വാ അങ്ഗുലിയം ഗഹേത്വാ നിക്ഖമതി, നാഞ്ഞം രാജപുരിസാദിം, ഏവം ഭവങ്ഗവിസയതോ അഞ്ഞത്ഥ പവത്തമാനം തദാരമ്മണം ജനകം കാമാവചരകുസലാകുസലം, തംസദിസം വാ കാമാവചരകിരിയജവനം അനുബന്ധതി, ന പന തസ്സ വിസദിസാനി മഹഗ്ഗതലോകുത്തരജവനാനി. തഥാ കാമാവചരസത്താനമേവ തദാരമ്മണം ഇച്ഛന്തി, ന ബ്രഹ്മാനം തദാരമ്മണൂപനിസ്സയസ്സ കാമാവചരപടിസന്ധിബീജസ്സാഭാവതോ. തഥാ കാമാവചരധമ്മേസ്വേവ ആരമ്മണഭൂതേസു ഇച്ഛന്തി. ന ഇതരേസു അപരിചിതത്താ. യഥാ ഹി സോ ബാലകോ ജനകം, തംസദിസം വാ അനുഗച്ഛന്തോപി അരഞ്ഞാദിഅപരിചിതട്ഠാനം ഗച്ഛന്തം അനനുബന്ധിത്വാ പമുഖങ്ഗണാദിമ്ഹി പരിചിതട്ഠാനേയേവ അനുബന്ധതി, ഏവമിദമ്പി രൂപാവചരാദിഅപരിചിതാരമ്മണം ആരബ്ഭ പവത്തന്തം നാനുബന്ധതി. അപിച കാമതണ്ഹായത്തകമ്മജനിതത്താപി ഏതം കാമതണ്ഹാരമ്മണേസു പരിത്തധമ്മേസ്വേവ പവത്തതീതി വുത്തോവായമത്ഥോ. ഹോന്തി ചേത്ഥ -

"ജനകം തംസമാനം വാ, ജവനം അനുബന്ധതി;
ന തു അഞ്ഞം തദാലമ്ബം, ബാലദാരകലീലയാ.

"ബീജസ്സാഭാവതോ നത്ഥി, ബ്രഹ്മാനമ്പി ഇമസ്സ ഹി;
പടിസന്ധിമനോ ബീജം, കാമാവചരസഞ്ഞിതം.

"ഠാനേ പരിചിതേയേവ, തം ഇദം ബാലകോ വിയ;
അനുയാതീതി നാഞ്ഞത്ഥ, ഹോതി തണ്ഹാവസേന വാ"തി.

നനു ച "കാമാവചരപടിസന്ധിബീജാഭാവതോ"തി വുത്തം, തഥാ ച ചക്ഖുവിഞ്ഞാണാദീനമ്പി അഭാവോ ആപജ്ജതീതി? നാപജ്ജതി ഇന്ദ്രിയപ്പവത്തിആനുഭാവതോ, ദ്വാരവീഥിഭേദേ ചിത്തനിയമതോ ച.

തദാരമ്മണനിയമവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

ജവനനിയമവണ്ണനാ

൩൦. **മന്ദപ്പവത്തിയ**ന്തി മരണാസന്നകാലേ വത്ഥുദുബ്ബലതായ മന്ദീഭൂതവേഗത്താ മന്ദം ഹുത്വാ പവത്തിയം. **മരണകാലാദീസൂ**തി **ആദി**-സദ്ദേന മുച്ഛാകാലം സങ്ഗണ്ഹാതി.

൩൩. **ഭഗവതോ...പേ॰... വദന്തീ**തി ഭഗവതോ യമകപാടിഹാരിയകാലാദീസു ഉദകക്ഖന്ധഅഗ്ഗിക്ഖന്ധപ്പവത്തനാദിഅത്ഥം വിസും വിസും പാദകജ്ഝാനം സമാപജ്ജിത്വാ തതോ വുട്ഠായ ഝാനധമ്മേ വിസും വിസും ആവജ്ജേന്തസ്സ ആവജ്ജനവസിതായ മത്ഥകപ്പത്തിയാ ആവജ്ജനതപ്പരോവ ചിത്താഭിനീഹാരോ ഹോതീതി യഥാവജ്ജിതഝാനങ്ഗാരമ്മണാനി ചത്താരി, പഞ്ചവാ പച്ചവേക്ഖണജവനചിത്താനി പവത്തന്തീതി വദന്തി (വിസുദ്ധി॰ ൧.൭൮) **അട്ഠകഥാചരിയാ**. "ഭഗവതോ"തി ച ഇദം നിദസ്സനമത്തം അഞ്ഞേസമ്പി ധമ്മസേനാപതിആദീനം ഏവരൂപേ അച്ചായികകാലേ അപരിപുണ്ണജവനാനം പവത്തനതോ. തഥാ ച വുത്തം **അട്ഠകഥായം** "അയഞ്ച മത്ഥകപ്പത്താ വസിതാ ഭഗവതോ യമകപാടിഹാരിയകാലേ അഞ്ഞേസം വാ ഏവരൂപേ കാലേ"തി (വിസുദ്ധി॰ ൧.൭൮). **"ചത്താരി പഞ്ച വാ"**തി ച പനേതം തിക്ഖിന്ദ്രിയമുദിന്ദ്രിയവസേന ഗഹേതബ്ബന്തി **ആചരിയധമ്മപാലത്ഥേരേന** (വിസുദ്ധി॰ മഹാ॰ ൧.൭൮) വുത്തം, തസ്മാ ഭഗവതോ ചത്താരി, അഞ്ഞേസം പഞ്ചപീതി യുത്തം വിയ ദിസ്സതി.

൩൪. **ആദികമ്മികസ്സാ**തി ആദിതോ കതയോഗകമ്മസ്സ. പഠമം നിബ്ബത്താ അപ്പനാ **പഠമകപ്പനാ**. അഭിഞ്ഞാജവനാനമ്പി "പഠമകപ്പനായാ"തി അധികാരോ സിയാതി ആഹ **"സബ്ബദാപീ"**തി, പഠമുപ്പത്തികാലേ, ചിണ്ണവസീകാലേ ച പഞ്ചാഭിഞ്ഞാജവനാനി ഏകവാരമേവ ജവന്തീത്യത്ഥോ.

൩൫. മഗ്ഗായേവ ഉപ്പജ്ജനതോ **മഗ്ഗുപ്പാദാ. യഥാരഹ**ന്തി പഞ്ചമം വാ ചതുത്ഥം വാ ഉപ്പന്നമഗ്ഗാനുരൂപം. സത്തജവനപരമത്താ ഹി ഏകാവജ്ജനവീഥിയാ ചതുത്ഥം ഉപ്പന്നമഗ്ഗതോ പരം തീതി ഫലചിത്താനി, പഞ്ചമം ഉപ്പന്നമഗ്ഗതോ പരം ദ്വേ വാ ഹോന്തി.

൩൬. **നിരോധസമാപത്തികാലേ**തി നിരോധസ്സ പുബ്ബഭാഗേ. **ചതുത്ഥാരുപ്പജവന**ന്തി കുസലകിരിയാനം അഞ്ഞതരം നേവസഞ്ഞാനാസഞ്ഞായതനജവനം. അനാഗാമിഖീണാസവായേവ നിരോധസമാപത്തിം സമാപജ്ജന്തി, ന സോതാപന്നസകദാമിനോതി വുത്തം **"അനാഗാമിഫലം വാ അരഹത്തഫലം വാ"**തി. വിഭത്തിവിപല്ലാസോ ചേത്ഥ ദട്ഠബ്ബോ "അനാഗാമിഫലേ വാ അരഹത്തഫലേ വാ"തി. തേനാഹ **"നിരുദ്ധേ"**തി. **യഥാരഹ**ന്തി തംതംപുഗ്ഗലാനുരൂപം.

൩൭. **സബ്ബത്ഥാപി സമാപത്തിവീഥിയ**ന്തി സകലായപി ഝാനസമാപത്തിവീഥിയം, ഫലസമാപത്തിവീഥിയഞ്ച.

൩൮. **പരിത്താനി** ജവനാനി സത്തക്ഖത്തും മതാനി ഉക്കംസകോടിയാ. മഗ്ഗാഭിഞ്ഞാ പന **സകിം** ഏകവാരമേവ മതാ. **അവസേസാനി** അഭിഞ്ഞാമഗ്ഗവജ്ജിതാനി മഹഗ്ഗതലോകുത്തരജവനാനി ബഹൂനിപി ലബ്ഭന്തി സമാപത്തിവീഥിയം അഹോരത്തമ്പി പവത്തനതോ. **അപി**-സദ്ദേന ലോകിയജ്ഝാനാനി പഠമകപ്പനായം, അന്തിമഫലദ്വയഞ്ച നിരോധാനന്തരം ഏകവാരം, ഫലചിത്താനി മഗ്ഗാനന്തരം ദ്വത്തിക്ഖത്തുമ്പീതി സമ്പിണ്ഡേതി.

ജവനനിയമവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

പുഗ്ഗലഭേദവണ്ണനാ

൪൦. ഇദാനി ദുഹേതുകാഹേതുകാപായികാഹേതുകതിഹേതുകവസേന ചതുബ്ബിധാനം പുഥുജ്ജനാനം, മഗ്ഗട്ഠഫലട്ഠവസേന അട്ഠവിധാനം അരിയാനന്തി ദ്വാദസന്നം പുഗ്ഗലാനം ഉപ്പജ്ജനകവീഥിചിത്തപരിച്ഛേദദസ്സനത്ഥം പഠമം താവ തേസം വജ്ജിതബ്ബചിത്താനി ദസ്സേതുമാഹ **"ദുഹേതുകാനമഹേതുകാനഞ്ചാ"**ത്യാദി. പടിസന്ധിവിഞ്ഞാണസഹഗതാലോഭാദോസവസേന ദ്വേ ഹേതൂ ഇമേസന്തി **ദ്വിഹേതുകാ**. താദിസാനം ഹേതൂനം അഭാവതോ **അഹേതുകാ**. മ-കാരോ പദസന്ധികരോ. **അപ്പനാജവനാനി ന ലബ്ഭന്തി** വിപാകാവരണസബ്ഭാവതോ. ദ്വിഹേതുകാഹേതുകപടിസന്ധി ഹി "വിപാകാവരണ"ന്തി വുച്ചതി. അപ്പനാജവനാഭാവതോയേവ അരഹത്തം നത്ഥീതി **കിരിയജവനാനി ന ലബ്ഭന്തി**.

൪൧. "സഹേതുകം (പട്ഠാ॰ ൩.൧.൧൦൨) ഭവങ്ഗം അഹേതുകസ്സ ഭവങ്ഗസ്സ അനന്തരപച്ചയേന പച്ചയോ"തി പാഠതോ അഹേതുകാനമ്പി നാനാകമ്മേന ദ്വിഹേതുകതദാരമ്മണം സമ്ഭവതി, ദ്വിഹേതുകാനം വത്തബ്ബമേവ നത്ഥി. മൂലസന്ധിയാ പന ജളഭാവതോ ഉഭിന്നമ്പി നത്ഥി തിഹേതുകതദാരമ്മണന്തി ആഹ **"തഥാ ഞാണസമ്പയുത്തവിപാകാനി ചാ"**തി. ആചരിയ**ജോതിപാലത്ഥേരേന** പന "സഹേതുകം ഭവങ്ഗ"ന്തി അവിസേസേന വുത്തത്താ അഹേതുകാനമ്പി തിഹേതുകതദാരമ്മണം വത്വാ ഇധ ഞാണസമ്പയുത്തവിപാകാഭാവവചനസ്സ പരിഹാസവസേന "സോ ഏവ പുച്ഛിതബ്ബോ, യോ തസ്സ കത്താ"തി വുത്തം, തം പന പരിഹാസവസേന വുത്തമ്പി ആചരിയം പുച്ഛിത്വാവ വിജാനനത്ഥം വുത്തവചനം വിയ ഠിതം. തഥാ ഹി ആചരിയേനേവേത്ഥ കാരണം **പരമത്ഥവിനിച്ഛയേ** വുത്തം -

"ഞാണപാകാ ന വത്തന്തി, ജളത്താ മൂലസന്ധിയാ"തി; (പരമ॰ വി॰ ൮൭);

അപരേ പന "യഥാ അഹേതുകാനം സഹേതുകതദാരമ്മണം ഹോതി, ഏവം ദ്വിഹേതുകാനം തിഹേതുകതദാരമ്മണമ്പീ"തി വണ്ണേന്തി, തേസം മതാനുരോധേന ച ഇധാപി ഞാണസമ്പയുത്തവിപാകപടിക്ഖേപോ അഹേതുകേയേവ സന്ധായാതി വദന്തി. തത്ഥ പന പമാണപാഠാഭാവതോ ആചരിയേന ഉഭിന്നമ്പി സാധാരണവസേന ഞാണസമ്പയുത്തവിപാകാഭാവേ കാരണം വത്വാ സമകമേവ ചിത്തപരിച്ഛേദസ്സ ദസ്സിതത്താ തേസം വചനം വീമംസിത്വാ സമ്പടിച്ഛിതബ്ബം. അഹേതുകാപേക്ഖായ ചേത്ഥ "സുഗതിയ"ന്തി വചനം, തം പന അത്ഥതോ അനുഞ്ഞാതദ്വിഹേതുകവിപാകാനം തത്ഥേവ സമ്ഭവദസ്സനപരം. തേനാഹ **"ദുഗ്ഗതിയം പനാ"**ത്യാദി.

൪൨. **തിഹേതുകേസൂ**തി പടിസന്ധിവിഞ്ഞാണസഹഗതാലോഭാദോസാമോഹവസേന തിഹേതുകേസു പുഥുജ്ജാദീസൂ നവവിധപുഗ്ഗലേസു.

൪൩. **ദിട്ഠീ...പേ॰... സേക്ഖാന**ന്തി സിക്ഖായ അപരിപൂരകാരിതായ സിക്ഖനസീലതായ "സേക്ഖാ"തി ലദ്ധനാമാനം സോതാപന്നസകദാഗാമീനം പുഗ്ഗലാനം പഠമമഗ്ഗേനേവ സക്കായദിട്ഠിവിചികിച്ഛാനം പഹീനത്താ തംസഹഗതജവനാനി ചേവ **ച**-സദ്ദേന ആകഡ്ഢിതാനി ഖീണാസവാവേണികാനി കിരിയജവനാനി ച ന ലബ്ഭന്തി.

൪൪. **പടിഘജവനാനി ചാ**തി ദോമനസ്സജവനാനി ചേവ ദിട്ഠിസമ്പയുത്തവിചികിച്ഛാസഹഗതകിരിയജവനാനി ച.

൪൫. **ലോകുത്തര...പേ॰... സമുപ്പജ്ജന്തീ**തി ചതുന്നം മഗ്ഗാനം ഏകചിത്തക്ഖണികഭാവേന പുഗ്ഗലന്തരേസു അസമ്ഭവതോ, ഹേട്ഠിമഹേട്ഠിമാനഞ്ച ഉപരൂപരിസമാപത്തിയാ അനധിഗതത്താ, ഉപരൂപരിപുഗ്ഗലാനഞ്ച അസമുഗ്ഘാടിതകമ്മകിലേസനിരോധേന പുഥുജ്ജനേഹി വിയ സോതാപന്നാനം സോതാപന്നാദീഹി പുഗ്ഗലന്തരഭാവൂപഗമനേന പടിപ്പസ്സദ്ധത്താ ച അട്ഠപി ലോകുത്തരജവനാനി യഥാസകം മഗ്ഗഫലട്ഠാനം അരിയാനമേവ സമുപ്പജ്ജന്തി.

൪൬. ഇദാനി തേസം തേസം പുഗ്ഗലാനം യഥാപടിക്ഖിത്തജവനാനി വജ്ജേത്വാ പാരിസേസതോ ലബ്ഭമാനജവനാനി സമ്പിണ്ഡേത്വാ ദസ്സേതും **"അസേക്ഖാന"**ന്ത്യാദി വുത്തം. തിവിധസിക്ഖായ പരിപൂരകാരിഭാവതോ **അസേക്ഖാനം** ഖീണാസവാനം തേത്തിംസവിധകുസലാകുസലസ്സ, ഹേട്ഠിമഫലത്തയസ്സ, വീഥിമുത്താനഞ്ച നവമഹഗ്ഗതവിപാകാനം വസേന പഞ്ചചത്താലീസവജ്ജിതാനി സേസാനി

തേവീസതികആമാവചരവിപാകവീസതികിരിയഅരഹത്തഫലവസേന **ചതുചത്താലീസ** വീഥിചിത്താനി **സമ്ഭവാ** യഥാലാഭം കാമഭവേ ഠിതാനം വസേന ഉദ്ദിസേ.

സേക്ഖാനം അട്ഠാരസകിരിയജവനദിട്ഠിവിചികിച്ഛാസഹഗതപഞ്ചകഅഗ്ഗഫലമഹഗ്ഗതവിപാകവസേന തേത്തിംസ വജ്ജേത്വാ തേവീസതികാമാവചരവിപാകആവജ്ജനദ്വയഏകവീസതികുസലസത്താകുസലഹേട്ഠിമഫലത്തയവസേന **ഛപ്പഞ്ഞാസ** വീഥിചിത്താനി യഥാസമ്ഭവം ഉദ്ദിസേ അവിസേസതോ. വിസേസതോ പന സോതാപന്നസകദാഗാമീനം ഏകപഞ്ഞാസ, അനാഗാമീനം ഏകൂനപഞ്ഞാസ, അവസേസാനം ചതുന്നം പുഥുജ്ജനാനം അട്ഠാരസകിരിയജവനസബ്ബലോകുത്തരമഹഗ്ഗതവിപാകവസേന പഞ്ചതിംസ വജ്ജേത്വാ അവസേസാനി കാമാവചരവിപാകആവജ്ജനദ്വയലോകിയകുസലാകുസലവസേന **ചതുപഞ്ഞാസ** വീഥിചിത്താനി യഥാസമ്ഭവതോ ഉദ്ദിസേ അവിസേസതോ. വിസേസതോ പന തിഹേതുകാനം ചതുപഞ്ഞാസേവ ലബ്ഭന്തി, ദ്വിഹേതുകാഹേതുകാനം ഞാണസമ്പയുത്തവിപാകഅപ്പനാജവനവജ്ജിതാനി ഏകചത്താലീസ, ആപായികാനം താനേവ ദ്വിഹേതുകവിപാകവജ്ജിതാനി സത്തതിംസ വീഥിചിത്താനീതി ദട്ഠബ്ബം.

പുഗ്ഗലാനം വസേന ചിത്തപ്പവത്തിഭേദോ **പുഗ്ഗലഭേദോ**.

പുഗ്ഗലഭേദവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

ഭൂമിവിഭാഗവണ്ണനാ

൪൯. സബ്ബാനിപി വീഥിചിത്താനി ഉപലബ്ഭന്തി ഛന്നം ദ്വാരാനം, സബ്ബേസഞ്ച പുഗ്ഗലാനം തത്ഥ സമ്ഭവതോ. **യഥാരഹ**ന്തി തംതംഭവാനുരൂപം, തംതംപുഗ്ഗലാനുരൂപഞ്ച.

൫൦. ത്യാദിനാ ഘാനവിഞ്ഞാണാദീനമ്പി പടിക്ഖേപോ ഹേസ്സതീതി രൂപാവചരഭൂമിയം പടിഘജവനതദാരമ്മണാനേവ പടിക്ഖിത്താനി. സബ്ബത്ഥാപീതി കാമഭവേ, രൂപഭവേ, അരൂപഭവേ ച.

൫൧. കാമഭവേ യഥാരഹം വീഥിമുത്തവജ്ജാനി **അസീതി വീഥിചിത്താനി,** രൂപഭവേ പടിഘദ്വയഅട്ഠതദാരമ്മണഘാനാദിവിഞ്ഞാണഛക്കവീഥിമുത്തകവസേന പഞ്ചവീസതി വജ്ജേത്വാ സേസാനി ആവജ്ജനദ്വയനവഅഹേതുകവിപാകതേപഞ്ഞാസജവനവസേന **ചതുസട്ഠി, അരൂപേ** ഭവേ തേവീസതികാമാവചരവിപാകപഠമമഗ്ഗപഞ്ചദസരൂപാവചരപടിഘദ്വയആരുപ്പവിപാകകിരിയമനോധാതുഹസനവസേന സത്തചത്താലീസ വജ്ജേത്വാ സേസാനി ഛബ്ബീസതി പരിത്തജവനഅട്ഠആരുപ്പജവനസത്തലോകുത്തരജവനമനോദ്വാരാവജ്ജനവസേന **ദ്വേചത്താലീസ** ചിത്താനി **ലബ്ഭരേ** ഉപലബ്ഭന്തി.

കേചി പന "രൂപഭവേ അനിട്ഠാരമ്മണാഭാവതോ ഇധാഗതാനംയേവ ബ്രഹ്മാനം അകുസലവിപാകസമ്ഭവോതി താനി പരിഹാപേത്വാ പഞ്ചപരിത്തവിപാകേഹി സദ്ധിം രൂപഭവേ സട്ഠിയേവ വീഥിചിത്താനീ"തി വദന്തി. ഇധ പന തത്ഥ ഠത്വാപി ഇമം ലോകം പസ്സന്താനം അനിട്ഠാരമ്മണസ്സ അസമ്ഭവോ ന സക്കാ വത്തുന്തി തേഹി സദ്ധിംയേവ തത്ഥ ചതുസട്ഠി വുത്താനി. ഏവഞ്ച കത്വാ വുത്തം **ധമ്മാനുസാരണിയം** "യദാ ബ്രഹ്മാനോ കാമാവചരം അനിട്ഠാരമ്മണം ആലമ്ബന്തി, തദാ തം സുഗതിയമ്പി അകുസലവിപാകചക്ഖുസോതവിഞ്ഞാണമനോധാതുസന്തീരണാനം ഉപ്പത്തി സമ്ഭവതീ"തി.

ഭൂമിവസേന വിഭാഗോ **ഭൂമിവിഭാഗോ**.

ഭൂമിവിഭാഗവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

൫൨. യഥാസമ്ഭവന്തി തംതംദ്വാരേസു, തംതംഭവേസു വാ സമ്ഭവാനുരൂപതോ. **യാവതായുക**ന്തി പടിസന്ധിതോ പരം ഭവനികന്തിവസേന പവത്തമനോദ്വാരികചിത്തവീഥിതോ പട്ഠായ ചുതിചിത്താവസാനം , തതോ പുബ്ബേ പവത്തഭവങ്ഗാവസാനം വാ അബ്ബോച്ഛിന്നാ അസതി നിരോധസമാപത്തിയന്തി അധിപ്പായോ.

ഇതി അഭിധമ്മത്ഥവിഭാവിനിയാ നാമ അഭിധമ്മത്ഥസങ്ഗഹവണ്ണനായ

വീഥിപരിച്ഛേദവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

൫. വീഥിമുത്തപരിച്ഛേദവണ്ണനാ

൮. എത്താവതാ വീഥിസങ്ഗഹം ദസ്സേത്വാ ഇദാനി വീഥിമുത്തസങ്ഗഹം ദസ്സേതുമാരഭന്തോ ആഹ **"വീഥിചിത്തവസേനേവ"**ന്ത്യാദി. **ഏവം** യഥാവുത്തനയേന വീഥിചിത്തവസേന പവത്തിയം പടിസന്ധിതോ അപരഭാഗേ ചുതിപരിയോസാനം പവത്തിസങ്ഗഹോ നാമ സങ്ഗഹോ ഉദീരിതോ, ഇദാനി തദനന്തരം **സന്ധിയം** പടിസന്ധികാലേ, തദാസന്നതായ തംഗഹണേനേവ ഗഹിതചുതികാലേ ച പവത്തിസങ്ഗഹോ വുച്ചതീതി യോജനാ.

ഭൂമിചതുക്കവണ്ണനാ

൯. പുഞ്ഞസമ്മതാ അയാ യേഭുയ്യേന അപഗതോതി അപായോ, സോയേവ ഭൂമി ഭവന്തി ഏത്ഥ സത്താതി **അപായഭൂമി**. അനേകവിധസമ്പത്തിഅധിട്ഠാനതായ സോഭനാ ഗന്തബ്ബതോ ഉപപജ്ജിതബ്ബതോ ഗതീതി സുഗതി, കാമതണ്ഹാസഹചരിതാ സുഗതി കാമസുഗതി, സായേവ ഭൂമീതി **കാമസുഗതിഭൂമി**. ഏവം സേസേസുപി.

൪. അയതോ സുഖതോ നിഗ്ഗതോതി **നിരയോ**. തിരോ അഞ്ചിതാതി തിരച്ഛാനാ, തേസം യോനി **തിരച്ഛാനയോനി**. യവന്തി തായ സത്താ അമിസ്സിതാപി സമാനജാതിതായ മിസ്സിതാ വിയ ഹോന്തീതി **യോനി**. സാ പന അത്ഥതോ ഖന്ധാനം പവത്തിവിസേസോ. പകട്ഠേന സുഖതോ ഇതാ ഗതാതി പേതാ, നിജ്ഝാമതണ്ഹികാദിഭേദാനം പേതാനം വിസയോ **പേത്തിവിസയോ** . ഏത്ഥ പന തിരച്ഛാനയോനിപേത്തിവിസയഗ്ഗഹണേന ഖന്ധാനംയേവ ഗഹണം തേസം താദിസസ്സ പരിച്ഛിന്നോകാസസ്സ അഭാവതോ. യത്ഥ വാ തേ അരഞ്ഞപബ്ബതപാദാദികേ നിബദ്ധവാസം വസന്തി, താദിസസ്സ ഠാനസ്സ വസേന ഓകാസോപി ഗഹേതബ്ബോ. ന സുരന്തി ഇസ്സരിയകീളാദീഹി ന ദിബ്ബന്തീതി **അസുരാ,** പേതാസുരാ. ഇതരേ പന ന സുരാ സുരപ്പടിപക്ഖാതി അസുരാ, ഇധ ച പേതാസുരാനമേവ ഗഹണം ഇതരേസം താവതിംസേസു ഗഹണസ്സ ഇച്ഛിതത്താ. തഥാ ഹി വുത്തം ആചരിയേന -

> ''താവതിംസേസു ദേവേസു, വേപചിത്താസുരാ ഗതാ''തി; (നാമ॰ പരി॰ ൪൩൨);

൫. സതിസൂരഭാവബ്രഹ്മചരിയയോഗ്യതാദിഗുണേഹി ഉക്കട്ഠമനതായ മനോ ഉസ്സന്നം ഏതേസന്തി **മനുസ്സാ**. തഥാ ഹി പരമസതിനേപക്കാദിപ്പത്താ ബുദ്ധാദയോപി മനുസ്സഭൂതായേവ. ജമ്ബുദീപവാസിനോ ചേത്ഥ നിപ്പരിയായതോ മനുസ്സാ. തേഹി പന സമാനരൂപാദിതായ സദ്ധിം പരിത്തദീപവാസീഹി ഇതരമഹാദീപവാസിനോപി ''മനുസ്സാ''തി വുച്ചന്തി. ലോകിയാ പന ''മനുനോ ആദിഖത്തിയസ്സ അപച്ചം പുത്താതി മനുസ്സാ''തി വദന്തി. മനുസ്സാനം നിവാസഭൂതാ ഭൂമി ഇധ **മനുസ്സാ**. ഏവം സേസേസുപി.

ചതൂസു മഹാരാജേസു ഭത്തി ഏതേസം, ചതുന്നം വാ മഹാരാജാനം നിവാസട്ഠാനഭൂതേ ചാതുമഹാരാജേ ഭവാതി **ചാതുമഹാരാജികാ**. മാഘേന മാണവേന സദ്ധിം തേത്തിംസ സഹപുഞ്ഞകാരിനോ ഏത്ഥ നിബ്ബത്താതി തംസഹചരിതട്ഠാനം തേത്തിംസം, തദേവ താവതിംസം, തംനിവാസോ ഏതേസന്തി **താവതിംസാ**തി വദന്തി. യസ്മാ പന ''സഹസ്സം

ചാതുമഹാരാജികാനം സഹസ്സം താവതിംസാന''ന്തി (അം നി॰ ന.വൃ൧) വചനതോ സേസചക്കവാളേസുപി ഛകാമാവചരദേവലോകാ അത്ഥി, തസ്മാ നാമമത്തമേവ ഏതം തസ്സ ദേവലോകസ്സാതി ഗഹേതബ്ബം. ദുക്ഖതോ യാതാ അപയാതാതി **യാമാ**. അത്തനോ സിരിസമ്പത്തിയാ തുസം പീതിം ഇതാ ഗതാതി **തുസിതാ**. നിമ്മാനേ രതി ഏതേസന്തി **നിമ്മാനരതിനോ**. പരനിമ്മിതേസു ഭോഗേസു അത്തനോ വസം വത്തേന്തീതി **പരനിമ്മിതവസവത്തിനോ**.

൭. മഹാബ്രഹ്മാനം പരിചാരികത്താ തേസം പരിസതി ഭവാതി **ബ്രഹ്മപാരിസജ്ജാ**. തേസം പുരോഹിതട്ഠാനേ ഠിതത്താ **ബ്രഹ്മപുരോഹിതാ**. തേഹി തേഹി ഝാനാദീഹി ഗുണവിസേസേഹി ബ്രൂഹിതാ പരിവുദ്ധാതി ബ്രഹ്മാനോ, വണ്ണവന്തതായ ചേവ ദീഘായുകതാദീഹി ച ബ്രഹ്മപാരിസജ്ജാദീഹി മഹന്താ ബ്രഹ്മാനോതി **മഹാബ്രഹ്മാനോ**. തയോപേതേ പണീതരതനപഭാവഭാസിതസമാനതലവാസിനോ.

വൃ. ഉപരിമേഹി പരിത്താ ആഭാ ഏതേസന്തി **പരിത്താഭാ**. അപ്പമാണാ ആഭാ ഏതേസന്തി **അപ്പമാണാഭാ**. വലാഹകതോ വിജ്ജു വിയ ഇതോ ചിതോ ച ആഭാ സരതി നിസ്സരതി ഏതേസം സപ്പീതികജ്ഝാനനിബ്ബത്തക്ഖന്ധസന്താനത്താതി **ആഭസ്സരാ**. ദണ്ഡദീപികായ വാ അച്ചി വിയ ഏതേസം സരീരതോ ആഭാ ഛിജ്ജിത്വാ ഛിജ്ജിത്വാ പതന്തീ വിയ സരതി നിസ്സരതീതി **ആഭസ്സരാ**. യഥാവുത്തായ വാ പഭായ ആഭാസനസീലാതി **ആഭസ്സരാ**. ഏതേപി തയോ പണീതരതനപഭാവഭാസിതേകതലവാസിനോ.

൯. സുഭാതി ഏകഗ്ഘനാ അചലാ സരീരാഭാ വുച്ചതി, സാ ഉപരിബ്രഹ്മേഹി പരിത്താ ഏതേസന്തി **പരിത്തസുഭാ**. അപ്പമാണാ സുഭാ ഏതേസന്തി **അപ്പമാണസുഭാ**. പഭാസമുദയസങ്ഖാതേഹി സുഭേഹി കിണ്ണാ ആകിണ്ണാതി **സുഭകിണ്ഹാ**. "സുഭാകിണ്ണാ''തി ച വത്തബ്ബേ ആ-സദ്ദസ്സ രസ്സത്തം, അന്തിമണ-കാരസ്സ ച ഹ-കാരം കത്വാ "സുഭകിണ്ഹാ''തി വുത്തം. ഏതേപി പണീതരതനപഭാവഭാസിതേകതലവാസിനോ.

൧൦. ഝാനപ്പഭാവനിബ്ബത്തം വിപുലം ഫലമേതേസന്തി **വേഹപ്ഫലാ**. സഞ്ഞാവിരാഗഭാവനാനിബ്ബത്തരൂപസന്തതിമത്തത്താ നത്ഥി സഞ്ഞാ, തംമുഖേന വുത്താവസേസാ അരൂപക്ഖന്ധാ ച ഏതേസന്തി അസഞ്ഞാ. തേയേവ സത്താതി **അസഞ്ഞസത്താ**. ഏതേപി പണീതരതനപഭാവഭാസിതേകതലവാസിനോ. സുദ്ധാനം അനാഗാമിഅരഹന്താനമേവ ആവാസാതി സുദ്ധാവാസാ. അനുനയപടിഘാഭാവതോ വാ സുദ്ധോ ആവാസോ ഏതേസന്തി സുദ്ധാവാസാ, തേസം നിവാസഭൂമിപി **സുദ്ധാവാസാ**.

൧൧. ഇമേസു പന പഠമതലവാസിനോ അപ്പകേന കാലേന അത്തനോ ഠാനം ന വിജഹന്തീതി **അവിഹാ**. ദുതിയതലവാസിനോ ന കേനചി തപ്പന്തീതി **അതപ്പാ**. തതിയതലവാസിനോ പരമസുന്ദരരൂപത്താ സുഖേന ദിസ്സന്തീതി **സുദസ്സാ**. ചതുത്ഥതലവാസിനോ സുപരിസുദ്ധദസ്സനത്താ സുഖേന പസ്സന്തീതി **സുദസ്സിനോ**. പഞ്ചമതലവാസിനോ പന ഉക്കട്ഠസമ്പത്തികത്താ നത്ഥി ഏതേസം കനിട്ഠഭാവോതി **അകനിട്ഠാ**.

൧൨. ആകാസാനഞ്ചായതനേ പവത്താ പഠമാരുപ്പവിപാകഭൂതചതുക്ഖന്ധാ ഏവ, തേഹി പരിച്ഛിന്നഓകാസോ വാ **ആകാസാനഞ്ചായതനഭൂമി**. ഏവം സേസേസുപി.

൮൩. പുഥുജ്ജനാ, സോതാപന്നാ ച സകദാഗാമിനോ ചാപി പുഗ്ഗലാ സുദ്ധാവാസേസു സബ്ബഥാ ന ലബ്ഭന്തീതി സമ്ബന്ധോ. പുഥുജ്ജനാദീനഞ്ച പടിക്ഖേപേന അനാഗാമിഅരഹന്താനമേവ തത്ഥ ലാഭോ വുത്തോ ഹോതി.

൮൪. **സേസട്ഠാനേസൂ**തി സുദ്ധാവാസഅപായഅസഞ്ഞിവജ്ജിതേസു സേസട്ഠാനേസു അരിയാ, അനരിയാപി ച ലബ്ഭന്തി.

ഭൂമിചതുക്കവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

പടിസന്ധിചതുക്കവണ്ണനാ

൮൫. **ഓക്കന്തിക്ഖണേ**തി പടിസന്ധിക്ഖണേ.

൮൬. ജാതിയാ അന്ധോ **ജച്ചന്ധോ**. കിഞ്ചാപി ജാതിക്ഖണേ അണ്ഡജജലാബുജാ സബ്ബേപി അചക്ഖുകാവ . തഥാപി ചക്ഖാദിഉപ്പജ്ജനാരഹകാലേപി ചക്ഖുപ്പത്തിവിബന്ധകകമ്മപ്പടിബാഹിതസാമത്ഥിയേന ദിന്നപടിസന്ധിനാ, ഇതരേനപി വാ കമ്മേന അനുപ്പാദേതബ്ബചക്ഖുകോ സത്തോ **ജച്ചന്ധോ** നാമ. അപരേ പന "ജച്ചന്ധോതി പസൂതിയംയേവ അന്ധോ, മാതുകുച്ഛിയം അന്ധോ ഹുത്വാ നിക്ഖന്തോതി അത്ഥോ, തേന ദുഹേതുകതിഹേതുകാനം മാതുകുച്ഛിയം ചക്ഖുസ്സ അവിപജ്ജനം സിദ്ധ"ന്തി വദന്തി. **ജച്ചന്ധാദീന**ന്തി എത്ഥ **ആദിഗ്ഗഹണേന** ജച്ചബധിരജച്ചമൂഗജച്ചജളജച്ചുമ്മത്തകപണ്ഡകഉഭതോബ്യഞ്ജനകനപുംസകമമ്മാദീനം സങ്ഗഹോ. അപരേ പന "എകച്ചേ അഹേതുകപടിസന്ധികാ അവികലിന്ദ്രിയാ ഹുത്വാ ഥോകം വിചാരണപകതികാ ഹോന്തി, താദിസാനമ്പി ആദിസദ്ദേന സങ്ഗഹോ"തി വദന്തി. ഭുമ്മദേവേ സിതാ നിസ്സിതാ തഗ്ഗതികത്താതി **ഭുമ്മസ്സിതാ**. സുഖസമുസ്സയതോ വിനിപാതാതി **വിനിപാതികാ**.

൮൭. **സബ്ബത്ഥാപി കാമസുഗതിയ**ന്തി ദേവമനുസ്സവസേന സത്തവിധായപി കാമസുഗതിയം.

൯൫. **തേസൂ**തി യഥാവുത്തപടിസന്ധിയുത്തേസു പുഗ്ഗലേസു, അപായാദീസു വാ. **ആയുപ്പമാണഗണനായ നിയമോ നത്ഥി** കേസഞ്ചി ചിരായുകത്താ, കേസഞ്ചി ചിരതരായുകത്താ ച. തഥാചാഹു -

"ആപായികമനുസ്സായു-
പരിച്ഛേദോ ന വിജ്ജതി;
തഥാ ഹി കാലോ മന്ധാതാ,
യക്ഖാ കേചി ചിരായുനോ"തി. -

അപായേസു ഹി കമ്മമേവ പമാണം, തത്ഥ നിബ്ബത്താനം യാവ കമ്മം നഖീയതി. താവ ചവനാഭാവതോ, തഥാ ഭുമ്മദേവാനം. തേസുപി ഹി നിബ്ബത്താ കേചി സത്താഹാദികാലം തിട്ഠന്തി, കേചി കപ്പമത്തമ്പി, തഥാ മനുസ്സാനമ്പി കദാചി തേസമ്പി അസങ്ഖ്യേയ്യായുകത്താ കദാചി ദസവസ്സായുകത്താ. "യോ ചിരം ജീവതി, സോ വസ്സസതം ജീവതി, അപ്പം വാ ഭിയ്യോ (ദീ॰ നി॰ ൨.൭; സം॰ നി॰ ൧.൧൪൫; അം॰ നി॰ ൭.൭൪), ദുതിയം വസ്സസതം ന പാപുണാതീ"തി ഇദം പന അജ്ജതനകാലികേ സന്ധായ വുത്തം.

൨൨. **ദിബ്ബാനി പഞ്ചവസ്സസതാനീ**തി മനുസ്സാനം പഞ്ഞാസ വസ്സാനി ഏകദിനം, തദനുരൂപതോ മാസസംവച്ഛരേ പരിച്ഛിന്ദിത്വാ ദിബ്ബപ്പമാണാനി പഞ്ചവസ്സസതാനി ആയുപ്പമാണം ഹോതി. വുത്തമ്പി ചേതം -

> ''യാനി പഞ്ഞാസ വസ്സാനി, മനുസ്സാനം ദിനോ തഹിം;
> തിംസരത്തിദിവോ മാസോ, മാസാ ദ്വാദസ സംവച്ഛരം;
> തേന സംവച്ഛരേനായു, ദിബ്ബം പഞ്ചസതം മത''ന്തി.

മനുസ്സഗണനായാതി മനുസ്സാനം സംവച്ഛരഗണനായ. **തതോ ചതുഗ്ഗുണ**ന്തി ചാതുമഹാരാജികാനം പഞ്ഞാസമാനുസ്സകവസ്സപരിമിതം ദിവസം, ദിബ്ബാനി ച പഞ്ചവസ്സസതാനി ദിഗുണം കത്വാ ദിബ്ബവസ്സസഹസ്സാനി താവതിംസാനം സമ്ഭവതീതി ഏവം ദിവസസംവച്ഛരദിഗുണവസേന ചതുഗ്ഗുണം, തം പന ദിബ്ബഗണനായ വസ്സസഹസ്സം, മനുസ്സഗണനായ സട്ഠിവസ്സസതസഹസ്സാധികതികോടിപ്പമാണം ഹോതി. **തതോ ചതുഗ്ഗുണം യാമാന**ന്തി താവതിംസാനമായുപ്പമാണതോ വുത്തനയേന ചതുഗ്ഗുണം, ദിബ്ബഗണനായ ദ്വിസഹസ്സം, മനുസ്സഗണനായ ചത്താലീസവസ്സസതസഹസ്സാധികാ ചുദ്ദസ വസ്സകോടിയോ ഹോന്തി. **തതോ ചതുഗ്ഗുണം തുസിതാന**ന്തി ദിബ്ബാനി ചത്താരി വസ്സസഹസ്സാനി, മനുസ്സഗണനായ സട്ഠിവസ്സസതസഹസ്സാധികാ സത്തപഞ്ഞാസ വസ്സകോടിയോ. **തതോ ചതുഗ്ഗുണം നിമ്മാനരതീന**ന്തി ദിബ്ബാനി അട്ഠവസ്സസഹസ്സാനി, മനുസ്സഗണനായ ദ്വേ വസ്സകോടിസതാനി ചത്താലീസവസ്സസതസഹസ്സാധികാ തിംസ വസ്സകോടിയോ ച. **തതോ ചതുഗ്ഗുണം പരനിമ്മിതവസവത്തീന**ന്തി ദിബ്ബാനി സോളസ വസ്സസഹസ്സാനി.

൨൩. മനുസ്സഗണനം പന സയമേവ ദസ്സേന്തോ ആഹ **''നവസതഞ്ചാ''**ത്യാദി. വസ്സാനം സമ്ബന്ധി നവസതം ഏകവീസ കോടിയോ, തഥാ സട്ഠി ച വസ്സസതസഹസ്സാനി വസവത്തീസു ആയുപ്പമാണന്തി സമ്ബന്ധോ.

൨൪. **ദുതിയജ്ഝാനഭൂമിയ**ന്തി ചതുക്കനയവസേന വുത്തം. തതോ പരം പവത്തിയം, ചവനകാലേ ച തഥാരൂപമേവ ഭവങ്ഗചുതിവസേന പവത്തിത്വാ നിരുജ്ഝതീതി യോജനാ.

൨൫. **തേസൂ**തി താഹി ഗഹിതപടിസന്ധികേസു ബ്രഹ്മേസു. **കപ്പസ്സാ**തി അസങ്ഖ്യേയ്യകപ്പസ്സ. ന ഹി ബ്രഹ്മപാരിസജ്ജാദീനം തിണ്ണം മഹാകപ്പവസേന ആയുപരിച്ഛേദോ സമ്ഭവതി ഏകകപ്പേപി തേസം അവിനാസാഭാവേന പരിപുണ്ണകപ്പേ അസമ്ഭവതോ. തഥാ ഹേസ (വിസുദ്ധി॰ ൨.൪൦൬) ലോകോ സത്തവാരേസു അഗ്ഗിനാ വിനസ്സതി, അട്ഠമേ വാരേ ഉദകേന, പുന സത്തവാരേസു അഗ്ഗിനാ, അട്ഠമേ വാരേ ഉദകേനാതി ഏവം അട്ഠസു അട്ഠകേസു പരിപുണ്ണേസു പച്ഛിമേ വാരേ വാതേന വിനസ്സതി. തത്ഥ പഠമജ്ഝാനതലം ഉപാദായ അഗ്ഗിനാ, ദുതിയതതിയജ്ഝാനതലം ഉപാദായ ഉദകേന, ചതുത്ഥജ്ഝാനതലം ഉപാദായ വാതേന വിനസ്സതി. വുത്തമ്പി ചേതം -

> ''സത്ത സത്തഗ്ഗിനാ വാരാ, അട്ഠമേ അട്ഠമേ ദകാ;
> ചതുസട്ഠി യദാ പുണ്ണാ, ഏകോ വായുവരോ സിയാ.
>
> ''അഗ്ഗിനാഭസ്സരാ ഹേട്ഠാ, ആപേന സുഭകിണ്ഹതോ;
> വേഹപ്ഫലതോ വാതേന, ഏവം ലോകോ വിനസ്സതീ''തി. -

തസ്മാ തിണ്ണമ്പി പഠമജ്ഝാനതലാനം ഏകകപ്പേപി അവിനാസാഭാവതോ സകലകപ്പേ തേസം സമ്ഭവോ നത്ഥീതി അസങ്ഖ്യേയ്യകപ്പവസേന തേസം ആയുപരിച്ഛേദോ ദട്ഠബ്ബോ. ദുതിയജ്ഝാനാദിതലതോ പട്ഠായ പന പരിപുണ്ണസ്സ മഹാകപ്പസ്സ വസേന, ന അസങ്ഖ്യേയ്യകപ്പവസേന. **അസങ്ഖ്യേയ്യകപ്പോ**തി ച യോജനായാമവിത്ഥാരതോ സേതസാസപരാസിതോ വസ്സസതവസ്സസതച്ചയേന ഏകേകബീജസ്സ ഹരണേന സാസപരാസിനോ പരിക്ഖയേപി അക്ഖയസഭാവസ്സ മഹാകപ്പസ്സ ചതുത്ഥഭാഗോ. സോ പന സത്ഥരോഗദുബ്ഭിക്ഖാനം അഞ്ഞതരസംവട്ടേന ബഹൂസു വിനാസമുപഗതേസു അവസിട്ഠസത്തസന്താനപ്പവത്തകുസലകമ്മാനുഭാവേന ദസവസ്സതോ പട്ഠായ അനുക്കമേന അസങ്ഖ്യേയ്യായുകപ്പമാണേസു സത്തേസു പുന അസദ്ധമ്മസമാദാനവസേന കമേന പരിഹായിത്വാ ദസവസ്സായുകേസു ജാതേസു രോഗാദീനം അഞ്ഞതരസംവട്ടേന സത്താനം വിനാസപ്പത്തിയാവ "അയമേകോ അന്തരകപ്പോ"തി ഏവം പരിച്ഛിന്നസ്സ അന്തരകപ്പസ്സ വസേന ചതുസട്ഠിഅന്തരകപ്പപ്പമാണോ ഹോതി, "വീസതിഅന്തരകപ്പപ്പമാണോ"തി ച വദന്തി.

൪൧. ആകാസാനഞ്ചായതനം ഉപഗച്ഛന്തീതി **ആകാസാനഞ്ചായതനൂപഗാ**.

൪൨. **ഏകമേവാ**തി ഭൂമിതോ, ജാതിതോ, സമ്പയുത്തധമ്മതോ, സങ്ഖാരതോ ച സമാനമേവ. **ഏകജാതിയ**ന്തി ഏകസ്മിം ഭവേ.

പടിസന്ധിചതുക്കവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

കമ്മചതുക്കവണ്ണനാ

൫൦. ഇദാനി കമ്മചതുക്കം ചതൂഹാകാരേഹി ദസ്സേതും **"ജനക"**ന്ത്യാദി ആരദ്ധം, ജനയതീതി **ജനകം**. ഉപത്ഥമ്ഭേതീതി **ഉപത്ഥമ്ഭകം**. ഉപഗന്ത്വാ പീളേതീതി **ഉപപീളകം**. ഉപഗന്ത്വാ ഘാതേതീതി **ഉപഘാതകം**.

തത്ഥ പടിസന്ധിപവത്തീസു വിപാകകടത്താരൂപാനം നിബ്ബത്തകാ കുസലാകുസലചേതനാ **ജനകം** നാമ. സയം വിപാകം നിബ്ബത്തേതും അസക്കോന്തമ്പി കമ്മന്തരസ്സ ചിരതരവിപാകനിബ്ബത്തനേ പച്ചയഭൂതം, വിപാകസ്സേവ വാ സുഖദുക്ഖഭൂതസ്സ വിച്ഛേദപച്ചയാനുപ്പത്തിയാ, ഉപബ്രൂഹനപച്ചയുപ്പത്തിയാ ച ജനകസാമത്ഥിയാനുരൂപം ചിരതരപ്പവത്തിപച്ചയഭൂതം കുസലാകുസലകമ്മം **ഉപത്ഥമ്ഭകം** നാമ. കമ്മന്തരജനിതവിപാകസ്സ ബ്യാധിധാതുസമതാദിനിമിത്തവിബാധനേന ചിരതരപ്പവത്തിവിനിബന്ധകം യം കിഞ്ചി കമ്മം **ഉപപീളകം** നാമ. ദുബ്ബലസ്സ പന കമ്മസ്സ ജനകസാമത്ഥിയം ഉപഹച്ച വിച്ഛേദകപച്ചയുപ്പാദനേന തസ്സ വിപാകം പടിബാഹിത്വാ സയം വിപാകനിബ്ബത്തകകമ്മം **ഉപഘാതകം** നാമ.

ജനകോപഘാതകാനഞ്ഹി അയം വിസേസോ - ജനകം കമ്മന്തരസ്സ വിപാകം അനുപച്ഛിന്ദിത്വാവ വിപാകം ജനേതി, ഉപഘാതകം ഉപച്ഛേദനപുബ്ബകന്തി ഇദം താവ അട്ഠകഥാസു (വിസുദ്ധി॰ ൨.൬൮൭; അ॰ നി॰ അട്ഠ॰ ൨.൩.൩൪) സന്നിട്ഠാനം. അപരേ പന ആചരിയാ "ഉപപീളകകമ്മം ബഹ്വാബാധതാദിപച്ചയോപസംഹാരേന കമ്മന്തരസ്സ വിപാകം അന്തരന്തരാ വിബാധതി. ഉപഘാതകം പന തം സബ്ബസോ ഉപച്ഛിന്ദിത്വാ അഞ്ഞസ്സ ഓകാസം ദേതി, ന പന സയം വിപാകനിബ്ബത്തകം. ഏവഞ്ഹി ജനകതോ ഇമസ്സ

വിസേസോ സുപാകടോ"തി വദന്തി. **കിച്ചവസേനാ**തി ജനനഉപത്ഥമ്ഭനഉപപീളനഉപച്ഛേദനകിച്ചവസേന.

൭൮. **ഗരുക**ന്തി മഹാസാവജ്ജം, മഹാനുഭാവഞ്ച അഞ്ഞേന കമ്മേന പടിബാഹിതും അസക്കുണേയ്യകമ്മം. **ആസന്ന**ന്തി മരണകാലേ അനുസ്സരിതം, തദാ കതഞ്ച. **ആചിണ്ണ**ന്തി അഭിണ്ഹസോ കതം , ഏകവാരം കത്വാപി വാ അഭിണ്ഹസോ സമാസേവിതം. **കടത്താകമ്മ**ന്തി ഗരുകാദിഭാവം അസമ്പത്തം കതമത്തതോയേവ കമ്മന്തി വത്തബ്ബകമ്മം.

തത്ഥ കുസലം വാ ഹോതു അകുസലം വാ, ഗരുകാഗരുകേസു യം ഗരുകം അകുസലപക്ഖേ മാതുഘാതകാദികമ്മം , കുസലപക്ഖേ മഹഗ്ഗതകമ്മം വാ, തദേവ പഠമം വിപച്ചതി സതിപി ആസന്നാദികമ്മേ പരിത്തം ഉദകം ഓത്ഥരിത്വാ ഗച്ഛന്തോ മഹോഘോ വിയ. തഥാ ഹി തം "ഗരുക"ന്തി വുച്ചതി. തസ്മിം അസതി ദൂരാസന്നേസു യം ആസന്നം മരണകാലേ അനുസ്സരിതം, തദേവ പഠമം വിപച്ചതി, ആസന്നകാലേ കതേ വത്തബ്ബമേവ നത്ഥി. തസ്മിമ്പി അസതി ആചിണ്ണാനാചിണ്ണേസു ച യം ആചിണ്ണം സുസീല്യം വാ, ദുസ്സീല്യം വാ, തദേവ പഠമം വിപച്ചതി. കടത്താകമ്മം പന ലദ്ധാസേവനം പുരിമാനം അഭാവേന പടിസന്ധിം ആകഡ്ഢതീതി ഗരുകം സബ്ബപഠമം വിപച്ചതി. ഗരുകേ അസതി ആസന്നം, തസ്മിമ്പി അസതി ആചിണ്ണം, തസ്മിമ്പി അസതി കടത്താകമ്മം. തേനാഹ **"പാകദാനപരിയായേനാ"**തി, വിപാകദാനാനുക്കമേനാത്യത്ഥോ. **അഭിധമ്മാവതാരാ**ദീസു പന ആസന്നതോ ആചിണ്ണം പഠമം വിപച്ചന്തം കത്വാ വുത്തം. യഥാ പന ഗോഗണപരിപുണ്ണസ്സ വജസ്സ ദ്വാരേ വിവടേ അപരഭാഗേ ദമ്മഗവബലവഗവേസു സന്തേസുപി യോ വജദ്വാരസ്സ ആസന്നോ ഹോതി, അന്തമസോ ദുബ്ബലജരഗ്ഗവോപി, സോയേവ പഠമതരം നിക്ഖമതി, ഏവം ഗരുകതോ അഞ്ഞേസു കുസലാകുസലേസു സന്തേസുപി മരണകാലസ്സ ആസന്നത്താ ആസന്നമേവ പഠമം വിപാകം ദേതീതി ഇധ തം പഠമം വുത്തം.

൭൯. ദിട്ഠധമ്മോ പച്ചക്ഖഭൂതോ പച്ചുപ്പന്നോ അത്തഭാവോ, തത്ഥ വേദിതബ്ബം വിപാകാനുഭവനവസേനാതി **ദിട്ഠധമ്മവേദനീയം**. ദിട്ഠധമ്മതോ അനന്തരം ഉപപജ്ജിത്വാ വേദിതബ്ബം **ഉപപജ്ജവേദനീയം**. അപരേ അപരേ ദിട്ഠധമ്മതോ അഞ്ഞസ്മിം യത്ഥ കത്ഥചി അത്തഭാവേ വേദിതബ്ബം കമ്മം **അപരാപരിയവേദനീയം**. അഹോസി ഏവ കമ്മം , ന തസ്സ വിപാകോ അഹോസി, അത്ഥി, ഭവിസ്സതി ചാതി ഏവം വത്തബ്ബകമ്മം **അഹോസികമ്മം**.

തത്ഥ പടിപക്ഖേഹി അനഭിഭൂതതായ, പച്ചയവിസേസേന പടിലദ്ധവിസേസതായ ച ബലവഭാവപ്പത്താ താദിസസ്സ പുബ്ബാഭിസങ്ഖാരസ്സ വസേന സാതിസയാ ഹുത്വാ തസ്മിംയേവ അത്തഭാവേ ഫലദായിനീ പഠമജവനചേതനാ **ദിട്ഠധമ്മവേദനീയം** നാമ. സാ ഹി വുത്തപ്പകാരേന ബലവജനസന്താനേ ഗുണവിസേസയുത്തേസു ഉപകാരാനുപകാരവസപ്പവത്തിയാ, ആസേവനാലാഭേന അപ്പവിപാകതായ ച ഇതരദ്വയം വിയ പവത്തസന്താനുപരമാപേക്ഖം, ഓകാസലാഭാപേക്ഖഞ്ച കമ്മം ന ഹോതീതി ഇധേവ പുപ്ഫമത്തം വിയ പവത്തിവിപാകമത്തം അഹേതുകഫലം ദേതി. അത്ഥസാധികാ പന സത്തമജവനചേതനാ സന്നിട്ഠാപകചേതനാഭൂതാ വുത്തനയേന പടിലദ്ധവിസേസാ അനന്തരത്തഭാവേ വിപാകദായിനീ **ഉപപജ്ജവേദനീയം** നാമ. സാ ച പടിസന്ധിം ദത്വാവ പവത്തിവിപാകം ദേതി. പടിസന്ധിയാ പന അദിന്നായ പവത്തിവിപാകം ദേതീതി നത്ഥി. ചുതി

അനന്തരഞ്ഹി ഉപപജ്ജവേദനീയസ്സ ഓകാസോ. പടിസന്ധിയാ പന ദിന്നായ ജാതിസതേപി പവത്തിവിപാകം ദേതീതി ആചരിയാ. യഥാവുത്തകആരണവിരഹതോ ദിട്ഠധമ്മവേദനീയാദിഭാവം അസമ്പത്താ ആദിപരിയോസാനചേതനാനം മജ്ഝേ പവത്താ പഞ്ച ചേതനാ വിപാകദാനസഭാവസ്സ അനുപച്ഛിന്നത്താ യദാ കദാചി ഓകാസലാഭേ സതി പടിസന്ധിപവത്തീസു വിപാകം അഭിനിപ്ഫാദേന്തീ **അപരാപരിയവേദനിയം** നാമ. സകസകകാലാതീതം പന പുരിമകമ്മദ്വയം, തതിയമ്പി ച സംസാരപ്പവത്തിയാ വോച്ഛിന്നായ **അഹോസികമ്മം** നാമ.

പാകകാലവസേനാതി പച്ചുപ്പന്നേ, തദനന്തരേ, യദാ കദാചീതി എവം പുരിമാനം തിണ്ണം യഥാപരിച്ഛിന്നകാലവസേന, ഇതരസ്സ തംകാലാഭാവവസേന ച. അഹോസികമ്മസ്സ ഹി കാലാതിക്കമതോവ തം വോഹാരോ.

൩൭. പാകഠാനവസേനാതി പടിസന്ധിയാ വിപച്ചനഭൂമിവസേന.

൩൮. ഇദാനി അകുസലാദികമ്മാനം കായകമ്മദ്വാരാദിവസേന പവത്തിം, തംനിദ്ദേസമുഖേന ച തേസം പാണാതിപാതാദിവസേന ദസവിധാദിഭേദഞ്ച ദസ്സേതും **"തത്ഥ അകുസല"**ന്ത്യാദി ആരദ്ധം. കായദ്വാരേ പവത്തം കമ്മം **കായകമ്മം**. എവം **വചീകമ്മാ**ദീനി.

൩൯. പാണസ്സ സണികം പതിതും അദത്വാ അതീവ പാതനം **പാണാതിപാതോ**. കായവാചാഹി അദിന്നസ്സ ആദാനം **അദിന്നാദാനം**. മേഥുനവീതിക്കമസങ്ഖാതേസു കാമേസു മിച്ഛാ ചരണം **കാമേസു മിച്ഛാചാരോ**.

തത്ഥ പാണോതി വോഹാരതോ സത്തോ, പരമത്ഥതോ ജീവിതിന്ദ്രിയം. തസ്മിം പാണേ പാണസഞ്ഞിനോ ജീവിതിന്ദ്രിയുപച്ഛേദകപ്പയോഗസമുട്ഠാപികാ വധകചേതനാ **പാണാതിപാതോ**. പരഭണ്ഡേ തഥാസഞ്ഞിനോ തദാദായകപ്പയോഗസമുട്ഠാപികാ ഥേയ്യചേതനാ **അദിന്നാദാനം**. അസദ്ധമ്മസേവനവസേന കായദ്വാരപ്പവത്താ അഗന്തബ്ബട്ഠാനവീതിക്കമചേതനാ **കാമേസുമിച്ഛാചാരോ** നാമ. സുരാപാനമ്പി എത്ഥേവ സങ്ഗയ്ഹതീതി വദന്തി രസസങ്ഖാതേസു കാമേസു മിച്ഛാചാരഭാവതോ. **കായവിഞ്ഞത്തിസങ്ഖാതേ കായദ്വാരേ**തി കായേന അധിപ്പായവിഞ്ഞാപനതോ, സയഞ്ച കായേന വിഞ്ഞേയ്യത്താ കായവിഞ്ഞത്തിസങ്ഖാതേ അഭിക്കമാദിജനകചിത്തജവായോധാത്വാധികകലാപസ്സ വികാരഭൂതേ സന്ഥമ്ഭനാദീനം സഹകാരീകാരണഭൂതേ ചോപനകായഭാവതോ, കമ്മാനം പവത്തിമുഖഭാവതോ ച കായദ്വാരസങ്ഖാതേ കമ്മദ്വാരേ.

കിഞ്ചാപി ഹി തംതംകമ്മസഹഗതചിത്തുപ്പാദേനേവ സാ വിഞ്ഞത്തി ജനീയതി. തഥാപി തസ്സാ തഥാ പവത്തമാനായ തംസമുട്ഠാപകകമ്മസ്സ കായകമ്മാദിവോഹാരോ ഹോതീതി സാ തസ്സേവ പവത്തിമുഖഭാവേന വത്തും ലബ്ഭതി. "കായദ്വാരേ വുത്തിതോ"തി എത്തകേയേവ വുത്തേ "യദി എവം കമ്മദ്വാരവവത്ഥാനം ന സിയാ. കായദ്വാരേ ഹി പവത്തം 'കായകമ്മ'ന്തി വുച്ചതി, കായകമ്മസ്സ ച പവത്തിമുഖഭൂതം 'കായദ്വാര'ന്തി. പാണാതിപാതാദികം പന വാചായ ആണാപേന്തസ്സ കായകമ്മം വചീദ്വാരേപി പവത്തതീതി ദ്വാരേന കമ്മവവത്ഥാനം ന സിയാ, തഥാ മുസാവാദാദിം കായവികാരേന കരോന്തസ്സ വചീകമ്മം കായദ്വാരേപി പവത്തതീതി കമ്മേന ദ്വാരവവത്ഥാനമ്പി ന സിയാ"തി അയം ചോദനാ പച്ചുപട്ഠേയ്യാതി

ബാഹുല്ലവുത്തിയാ വവത്ഥാനം ദസ്സേതും **"ബാഹുല്ലവുത്തിതോ"**തി വുത്തം. കായകമ്മഞ്ഹി കായദ്വാരേയേവ ബഹുലം പവത്തതി, അപ്പം വചീദ്വാരേ, തസ്മാ കായദ്വാരേയേവ ബഹുലം പവത്തനതോ കായകമ്മഭാവോ സിദ്ധോ വനചരകാദീനം വനചരകാദിഭാവോ വിയ. തഥാ കായകമ്മമേവ യേഭുയ്യേന കായദ്വാരേ പവത്തതി, ന ഇതരാനി, തസ്മാ കായകമ്മസ്സ യേഭുയ്യേന ഏത്ഥേവ പവത്തനതോ കായകമ്മദ്വാരഭാവോ സിദ്ധോ ബ്രാഹ്മണഗാമാദീനം ബ്രാഹ്മണഗാമാദിഭാവോ വിയാതി നത്ഥി കമ്മദ്വാരവവത്ഥാനേ കോചി വിബന്ധോതി അയമേത്ഥാധിപ്പായോ.

൬൫. മുസാതി അഭൂതം വത്ഥു, തം തച്ഛതോ വദന്തി ഏതേനാതി **മുസാവാദോ**. പിസതി സാമഗ്ഗിം സഞ്ചുണ്ണേതി വിക്ഖിപതി, പിയഭാവം സുഞ്ഞം കരോതീതി വാ **പിസുണാ**. അത്താനമ്പി പരമ്പി ഫരുസം കരോതി, കകചോ വിയ ഖരസമ്ഫസ്സാതി വാ **ഫരുസാ**. സം സുഖം, ഹിതഞ്ച ഫലതി വിസരതി വിനാസേതീതി സമ്ഫം, അത്തനോ, പരേസഞ്ച അനുപകാരം യം കിഞ്ചി, തം പലപതി ഏതേനാതി **സമ്ഫപ്പലാപോ**.

തത്ഥ അഭൂതം വത്ഥും ഭൂതതോ പരം വിഞ്ഞാപേതുകാമസ്സ തഥാ വിഞ്ഞാപനപ്പയോഗസമുട്ഠാപികാ ചേതനാ **മുസാവാദോ**. സോ പരസ്സ അത്ഥഭേദകരോവ കമ്മപഥോ ഹോതി, ഇതരോ കമ്മമേവ. പരേസം ഭേദകാമതായ, അത്തപ്പിയകാമതായ വാ പരഭേദകരവചീപയോഗസമുട്ഠാപികാ സംകിലിട്ഠചേതനാ **പിസുണവാചാ,** സാപി ദ്വീസു ഭിന്നേസുയേവ കമ്മപഥോ. പരസ്സ മമ്മച്ഛേദകരവചീപയോഗസമുട്ഠാപികാ ഏകന്തഫരുസചേതനാ **ഫരുസവാചാ**. ന ഹി ചിത്തസണ്ഹതായ സതി ഫരുസവാചാ നാമ ഹോതി. സീതാഹരണാദിഅനത്ഥവിഞ്ഞാപനപ്പയോഗസമുട്ഠാപികാ സംകിലിട്ഠചേതനാ **സമ്ഫപ്പലാപോ,** സോ പന പരേഹി തസ്മിം അനത്ഥേ ഗഹിതേയേവ കമ്മപഥോ. **വചീവിഞ്ഞത്തിസങ്ഖാതേ വചീദ്വാരേ**തി വാചായ അധിപ്പായം വിഞ്ഞാപേതി, സയഞ്ച വാചായ വിഞ്ഞായതീതി വചീവിഞ്ഞത്തിസങ്ഖാതേ വചീഭേദകരപ്പയോഗസമുട്ഠാപകചിത്തസമുട്ഠാനപഥവീധാതാധികകലാപസ്സ വികാരഭൂതേ ചോപനവാചാഭാവതോ, കമ്മാനം പവത്തിമുഖഭാവതോ ച വചീദ്വാരസങ്ഖാതേ കമ്മദ്വാരേ. **ബാഹുല്ലവുത്തിതോ**തി ഇദം വുത്തനയമേവ.

൬൭. പരസമ്പത്തിം അഭിമുഖം ഝായതി ലോഭവസേന ചിന്തേതീതി **അഭിജ്ഝാ**. ബ്യാപജ്ജതി ഹിതസുഖം ഏതേനാതി **ബ്യാപാദോ**. മിച്ഛാ വിപരീതതോ പസ്സതീതി **മിച്ഛാദിട്ഠി**.

തത്ഥ "അഹോ വത ഇദം മമ സിയാ"തി ഏവം പരഭണ്ഡാഭിജ്ഝായനം **അഭിജ്ഝാ,** സാ പരഭണ്ഡസ്സ അത്തനോ നാമനേനേവ കമ്മപഥോ ഹോതി. "അഹോ വതായം സത്തോ വിനസ്സേയ്യാ"തി ഏവം മനോപദോസോ **ബ്യാപാദോ**. "നത്ഥി ദിന്ന"ന്ത്യാദിനാ നയേന വിപരീതദസ്സനം **മിച്ഛാദിട്ഠി**. ഏത്ഥ പന നത്ഥികഅഹേതുകഅകിരിയദിട്ഠീഹിയേവ കമ്മപഥഭേദോ. ഇമേസം പന അങ്ഗാദിവവത്ഥാനവസേന പപഞ്ചോ തത്ഥ തത്ഥ (ദീ॰ നി॰ അട്ഠ॰ ൧.൮; ധ॰ സ॰ അട്ഠ॰ ൧ അകുസലകമ്മപഥകഥാ; പാരാ॰ അട്ഠ॰ ൨.൧൭൨) ആഗതനയേന ദട്ഠബ്ബോ. **അഞ്ഞത്രാപി വിഞ്ഞത്തിയാ**തി കായവചീവിഞ്ഞത്തിം വിനാപി, തം അസമുട്ഠാപേത്വാപീത്യത്ഥോ. വിഞ്ഞത്തിസമുട്ഠാപകചിത്തസമ്പയുത്താ ചേത്ഥ അഭിജ്ഝാദയോ ചേതനാപക്ഖികാവ ഹോന്തി.

൭൮. ദോസമൂലേന ജായന്തീതി സഹജാതാദിപച്ചയേന ദോസസങ്ഖാതമൂലേന, ദോസമൂലകചിത്തേന വാ ജായന്തി, ന ലോഭമൂലാദീഹി. ഹസമാനാപി ഹി രാജാനോ ദോസചിത്തേനേവ പാണവധം ആണാപേന്തി, തഥാ ഫരുസവാചാബ്യാപാദേസുപി യഥാരഹം ദട്ഠബ്ബം. മിച്ഛാദസ്സനസ്സ അഭിനിവിസിതബ്ബവത്ഥൂസു ലോഭപുബ്ബങ്ഗമമേവ അഭിനിവിസനതോ ആഹ **"മിച്ഛാദിട്ഠി ച ലോഭമൂലേനാ"**തി. **സേസാനി ചത്താരിപി ദ്വീഹി മൂലേഹി സമ്ഭവന്തീ**തി യോ താവ അഭിമതം വത്ഥും, അനഭിമതം വാ അത്തബന്ധുപരിത്താണാദിപ്പയോജനം സന്ധായ ഹരതി, തസ്സ അദിന്നാദാനം ലോഭമൂലേന ഹോതി. വേരനിയ്യാതനത്ഥം ഹരന്തസ്സ ദോസമൂലേന. നീതിപാഠകപ്പമാണതോ ദുട്ഠനിഗ്ഗഹണത്ഥം പരസന്തകം ഹരന്താനം രാജൂനം, ബ്രാഹ്മണാനഞ്ച "സബ്ബമിദം ബ്രാഹ്മണാനം രാജൂഹി ദിന്നം, തേസം പന സബ്ബദുബ്ബലഭാവേന അഞ്ഞേ പരിഭുഞ്ജന്തി, അത്തസന്തകമേവ ബ്രാഹ്മണാ പരിഭുഞ്ജന്തീ"ത്യാദീനി വത്വാ സകസഞ്ഞായ ഏവം യം കിഞ്ചി ഹരന്താനം, കമ്മഫലസമ്ബന്ധാപവാദീനഞ്ച മോഹമൂലേന. ഏവം മുസാവാദാദീസുപി യഥാരഹം യോജേതബ്ബം.

൭൯. ഛസു ആരമ്മണേസു തിവിധകമ്മവസേന ഉപ്പജ്ജമാനമ്പേതം തിവിധനിയമേന ഉപ്പജ്ജതീതി ആഹ **"തഥാ ദാനസീലഭാവനാവസേനാ"**തി. ദസധാ നിദ്ദിസിയമാനാനം ഹി ദ്വിന്നം, പുന ദ്വിന്നം, തിണ്ണഞ്ച യഥാക്കമം ദാനാദീസു തീസ്വേവ സങ്ഗഹോ. കാരണം പനേത്ഥ പരതോ വക്ഖാമ. ഛളാരമ്മണേസു പന തിവിധകമ്മദ്വാരേസു ച നേസം പവത്തിയോജനാ **അട്ഠകഥാ**ദീസു (ധ॰ സ॰ അട്ഠ॰ ൧൫൬-൧൫൯) ആഗതനയേന ഗഹേതബ്ബാ.

൮൦. ദീയതി ഏതേനാതി **ദാനം,** പരിച്ചാഗചേതനാ. ഏവം സേസേസുപി. സീലതീതി **സീലം,** കായവചീകമ്മാനി സമാദഹതി, സമ്മാ ഠപേതീത്യത്ഥോ, സീലയതി വാ ഉപധാരേതീതി **സീലം** , ഉപധാരണം പനേത്ഥ കുസലാനം അധിട്ഠാനഭാവോ. തഥാ ഹി വുത്തം "സീലേ പതിട്ഠായാ"ത്യാദി (സം॰ നി॰ ൧.൨൩, ൧൯൨). ഭാവേതി കുസലേ ധമ്മേ ആസേവതി വഡ്ഢേതി ഏതായാതി **ഭാവനാ**. അപചായതി പൂജാവസേന സാമീചിം കരോതി ഏതേനാതി **അപചായനം**. തംതംകിച്ചകരണേ ബ്യാവടസ്സ ഭാവോ **വേയ്യാവച്ചം**. അത്തനോ സന്താനേ നിബ്ബത്താ പത്തി ദീയതി ഏതേനാതി **പത്തിദാനം**. പത്തിം അനുമോദതി ഏതായാതി **പത്താനുമോദനാ**. ധമ്മം സുണന്തി ഏതേനാതി **ധമ്മസ്സവനം**. ധമ്മം ദേസേന്തി ഏതായാതി **ധമ്മദേസനാ**. ദിട്ഠിയാ ഉജുകരണം **ദിട്ഠിജുകമ്മം**.

തത്ഥ സാനുസയസന്താനവതോ പരേസം പൂജാനുഗ്ഗഹകാമതായ അത്തനോ വിജ്ജമാനവത്ഥുപരിച്ചജനവസപ്പവത്തചേതനാ **ദാനം** നാമ, ദാനവത്ഥുപരിയേസനവസേന, ദിന്നസ്സ സോമനസ്സചിത്തേന അനുസ്സരണവസേന ച പവത്താ പുബ്ബപച്ഛാഭാഗചേതനാ ഏത്ഥേവ സമോധാനം ഗച്ഛന്തി. ഏവം സേസേസുപി യഥാരഹം ദട്ഠബ്ബം. നിച്ചസീലാദിവസേന പഞ്ച, അട്ഠ, ദസ വാ സീലാനി സമാദിയന്തസ്സ, പരിപൂരേന്തസ്സ, അസമാദിയിത്വാപി സമ്പത്തകായവചീദുച്ചരിതതോ വിരമന്തസ്സ, പബ്ബജന്തസ്സ, ഉപസമ്പദമാളകേ സംവരം സമാദിയന്തസ്സ, ചതുപാരിസുദ്ധിസീലം പരിപൂരേന്തസ്സ ച പവത്തചേതനാ **സീലം** നാമ. ചത്താലീസായ കമ്മട്ഠാനേസു, ഖന്ധാദീസു ച ഭൂമീസു പരികമ്മസമ്മസനവസപ്പവത്താ അപ്പനം അപ്പത്താ

ഗോത്രഭുപരിയോസാനചേതനാ **ഭാവനാ** നാമ, നിരവജ്ജവിജ്ജാദിപരിയാപുണനചേതനാപി ഏത്ഥേവ സമോധാനം ഗച്ഛതി.

വയസാ, ഗുണേഹി ച ജേട്ഠാനം ചീവരാദീസു പച്ചാസാരഹിതേന അസംകിലിട്ഠജ്ഝാസയേന പച്ചുട്ഠാനആസനാഭിനീഹാരാദിവിധിനാ ബഹുമാനകരണചേതനാ **അപചായനം** നാമ. തേസമേവ, ഗിലാനാനഞ്ച യഥാവുത്തജ്ഝാസയേന തംതംകിച്ചകരണചേതനാ **വേയ്യാവച്ചം** നാമ. അത്തനോ സന്താനേ നിബ്ബത്തസ്സ പുഞ്ഞസ്സ പരേഹി സാധാരണഭാവം പച്ചാസീസനചേതനാ **പത്തിദാനം** നാമ. പരേഹി ദിന്നസ്സ, അദിന്നസ്സപി വാ പുഞ്ഞസ്സ മച്ഛേരമലവിനിസ്സടേന ചിത്തേന അബ്ഭാനുമോദനചേതനാ **പത്താനുമോദനാ** നാമ . ഏവമിമം ധമ്മം സുത്വാ തത്ഥ വുത്തനയേന പടിപജ്ജന്തോ ''ലോകിയലോകുത്തരഗുണവിസേസസ്സ ഭാഗീ ഭവിസ്സാമി, ബഹുസ്സുതോ വാ ഹുത്വാ പരേസം ധമ്മദേസനാദീഹി അനുഗ്ഗണ്ഹിസ്സാമീ''തി ഏവം അത്തനോ, പരേസം വാ ഹിതഫരണവസപ്പവത്തേന അസംകിലിട്ഠജ്ഝാസയേന ഹിതൂപദേസസവനചേതനാ **ധമ്മസ്സവനം** നാമ, നിരവജ്ജവിജ്ജാദിസവനചേതനാപി ഏത്ഥേവ സങ്ഗയ്ഹതി. ലാഭസക്കാരാദിനിരപേക്ഖതായ യോനിസോ മനസി കരോതോ ഹിതൂപദേസചേതനാ **ധമ്മദേസനാ** നാമ, നിരവജ്ജവിജ്ജാദിഉപദിസനചേതനാപി ഏത്ഥേവ സങ്ഗഹം ഗച്ഛതി. ''അത്ഥി ദിന്ന''ന്ത്യാദിനയപ്പവത്തസമ്മാദസ്സനവസേന ദിട്ഠിയാ ഉജുകരണം **ദിട്ഠിജുകമ്മം** നാമ.

യദി ഏവം ഞാണവിപ്പയുത്തചിത്തുപ്പാദസ്സ ദിട്ഠിജുകമ്മപുഞ്ഞകിരിയഭാവോ ന ലബ്ഭതീതി? നോ ന ലബ്ഭതി പുരിമപച്ഛിമചേതനാനമ്പി തംതംപുഞ്ഞകിരിയാസ്വേവ സങ്ഗണ്ഹനതോ. കിഞ്ചാപി ഹി ഉജുകരണവേലായം ഞാണസമ്പയുത്തമേവ ചിത്തം ഹോതി, പുരിമപച്ഛാഭാഗേ പന ഞാണവിപ്പയുത്തമ്പി സമ്ഭവതീതി തസ്സപി ദിട്ഠിജുകമ്മഭാവോ ഉപപജ്ജതീതി അലമതിപ്പപഞ്ചേന.

ഇമേസു പന ദസസു പത്തിദാനാനുമോദനാ ദാനേ സങ്ഗഹം ഗച്ഛന്തി തംസഭാവത്താ. ദാനമ്പി ഹി ഇസ്സാമച്ഛേരാനം പടിപക്ഖം, ഏതേപി. തസ്മാ സമാനപ്പടിപക്ഖതായ ഏകലക്ഖണത്താ തേ ദാനമയപുഞ്ഞകിരിയവത്ഥുമ്ഹി സങ്ഗയ്ഹന്തി. അപചായനവേയ്യാവച്ചാസീലമയപുഞ്ഞേവ സങ്ഗയ്ഹന്തി ചാരിത്തസീലഭാവതോ. ദേസനാസവനദിട്ഠിജുകാ പന കുസലധമ്മാസേവനഭാവതോ ഭാവനാമയേ സങ്ഗഹം ഗച്ഛന്തീതി (ദീ॰ നി॰ ടീ॰ ൩.൩൦൫) ആചരിയ**ധമ്മപാലത്ഥേരേന** വുത്തം. അപരേ പന ''ദേസേന്തോ, സുണന്തോ ച ദേസനാനുസാരേന ഞാണം പേസേത്വാ ലക്ഖണാനി പടിവിജ്ഝ പടിവിജ്ഝ ദേസേതി, സുണാതി ച, താനി ച ദേസനാസവനാനി പടിവേധമേവാഹരന്തീതി ദേസനാസവനാഭാവനാമയേ സങ്ഗഹം ഗച്ഛന്തീ''തി വദന്തി. ധമ്മദാനസഭാവതോ ദേസനാ ദാനമയേ സങ്ഗഹം ഗച്ഛതീതിപി സക്കാ വത്തും. തഥാ ഹി വുത്തം ''സബ്ബദാനം ധമ്മദാനം ജിനാതീ''തി (ധ॰ പ॰ ൩൫൪). തഥാ ദിട്ഠിജുകമ്മം സബ്ബത്ഥാപി സബ്ബേസം നിയമനലക്ഖണത്താ. ദാനാദീസു ഹി യം കിഞ്ചി ''അത്ഥി ദിന്ന''ന്ത്യാദിനയപ്പവത്തായ സമ്മാദിട്ഠിയാ വിസോധിതം മഹപ്ഫലം ഹോതി മഹാനിസംസം, ഏവഞ്ച കത്വാ **ദീഘനികായട്ഠകഥായം** (ദീ॰ നി॰ അട്ഠ॰ ൩.൩൦൫; ധ॰ സ॰ അട്ഠ॰ ൧൫൬-൧൫൯ പുഞ്ഞാകിരിയവത്ഥാദികഥാ) ''ദിട്ഠിജുകമ്മം സബ്ബേസം നിയമലക്ഖണ''ന്തി വുത്തം. ഏവം ദാനസീലഭാവനാവസേന തീസു ഇതരേസം സങ്ഗണ്ഹനതോ സങ്ഖേപതോ

തിവിധമേവ പുഞ്ഞകിരിയവത്ഥു ഹോതീതി ദട്ഠബ്ബം, തഥാ ചേവ ആചരിയേന ഹേട്ഠാ ദസ്സിതം.

൩൭. **മനോകമ്മമേവ** വിഞ്ഞത്തിസമുട്ഠാപകത്താഭാവേന കായദ്വാരാദീസു അപ്പവത്തനതോ. **തഞ്ച** രൂപാവചരകുസലം **ഭാവനാമയം** ദാനാദിവസേന അപ്പവത്തനതോ. **അപ്പനാപ്പത്തം** പുബ്ബഭാഗപ്പവത്താനം കാമാവചരഭാവതോ. **ഝാനങ്ഗഭേദേനാ**തി പടിപദാദിഭേദതോ അനേകവിധത്തേപി അങ്ഗാതിക്കമവസേന നിബ്ബത്തജ്ഝാനങ്ഗഭേദതോ പഞ്ചവിധം ഹോതി.

൩൮. **ആരമ്മണഭേദേനാ**തി കസിണുഗ്ഘാടിമാകാസം, ആകാസവിസയം മനോ, തദഭാവോ, തദാലമ്ബം വിഞ്ഞാണന്തി ചതുബ്ബിധന്തി ഇമേസം ചതുന്നം ആരമ്മണാനം ഭേദേന.

൩൯. **ഏത്ഥാ**തി ഇമേസു പാകട്ഠാനവസേന ചതുബ്ബിധേസു കമ്മേസു. **ഉദ്ധച്ചരഹിത**ന്തി ഉദ്ധച്ചസഹഗതചേതനാരഹിതം ഏകാദസവിധം അകുസലകമ്മം. കിം പനേത്ഥ കാരണം അധിമോക്ഖവിരഹേന സബ്ബദുബ്ബലമ്പി വിചികിച്ഛാസഹഗതം പടിസന്ധിം ആകഡ്ഢതി, അധിമോക്ഖസമ്പയോഗേന തതോ ബലവന്തമ്പി ഉദ്ധച്ചസഹഗതം നാകഡ്ഢതീതി ? പടിസന്ധിദാനസഭാവാഭാവതോ. ബലവം ആകഡ്ഢതി, ദുബ്ബലം നാകഡ്ഢതീതി ഹി അയം വിചാരണാ പടിസന്ധിദാനസഭാവേസുയേവ. യസ്സ പന പടിസന്ധിദാനസഭാവോയേവ നത്ഥി, ന തസ്സ ബലവഭാവോ പടിസന്ധിആകഡ്ഢനേ കാരണം.

കഥം പനേതം വിഞ്ഞാതബ്ബം ഉദ്ധച്ചസഹഗതസ്സ പടിസന്ധിദാനസഭാവോ നത്ഥീതി? ദസ്സനേനപഹാതബ്ബേസു അനാഗതത്താ. തിവിധാ ഹി അകുസലാ ദസ്സനേന പഹാതബ്ബാ, ഭാവനായ പഹാതബ്ബാ, സിയാ ദസ്സനേന പഹാതബ്ബാ, സിയാ ഭാവനായ പഹാതബ്ബാതി. തത്ഥ ദിട്ഠിസഹഗതവിചികിച്ഛാസഹഗതചിത്തുപ്പാദാ ദസ്സനേന പഹാതബ്ബാ നാമ പഠമം നിബ്ബാനദസ്സനവസേന “ദസ്സന”ന്തി ലദ്ധനാമേന സോതാപത്തിമഗ്ഗേന പഹാതബ്ബത്താ. ഉദ്ധച്ചസഹഗതചിത്തുപ്പാദോ ഭാവനായ പഹാതബ്ബോ നാമ അഗ്ഗമഗ്ഗേന പഹാതബ്ബത്താ. ഉപരിമഗ്ഗത്തയഞ്ഹി പഠമമഗ്ഗേന ദിട്ഠനിബ്ബാനേ ഭാവനാവസേന പവത്തനതോ “ഭാവനാ”തി വുച്ചതി. ദിട്ഠിവിപ്പയുത്തദോമനസ്സസഹഗതചിത്തുപ്പാദാ പന സിയാ ദസ്സനേന പഹാതബ്ബാ, സിയാ ഭാവനായ പഹാതബ്ബാ തേസം അപായനിബ്ബത്തകാവത്ഥായ പഠമമഗ്ഗേന, സേസബഹലാബഹലാവത്ഥായ ഉപരിമഗ്ഗേഹി പഹീയമാനത്താ. തത്ഥ സിയാ ദസ്സനേന പഹാതബ്ബമ്പി ദസ്സനേന പഹാതബ്ബസാമഞ്ഞേന ഇധ “ദസ്സനേന പഹാതബ്ബ”ന്തി വോഹരന്തി.

യദി ച ഉദ്ധച്ചസഹഗതം പടിസന്ധിം ദദേയ്യ, തദാ അകുസലപടിസന്ധിയാ സുഗതിയം അസമ്ഭവതോ അപായേസ്വേവ ദദേയ്യ. അപായഗമനീയഞ്ച അവസ്സം ദസ്സനേന പഹാതബ്ബം സിയാ. ഇതരഥാ അപായഗമനീയസ്സ അപ്പഹീനത്താ സേക്ഖാനം അപായുപ്പത്തി ആപജ്ജതി, ന ച പനേതം യുത്തം “ചതൂഹപായേഹി ച വിപ്പമുത്തോ (ഖു॰ പാ॰ ൬.൧൧; സു॰ നി॰ ൨൩൪), അവിനിപാതധമ്മോ”തി (പാരാ॰ ൨൧; സം॰ നി॰ ൫.൯൯൮) ആദിവചനേഹി സഹ വിരുജ്ഝനതോ. സതി ച പനേതസ്സ ദസ്സനേന പഹാതബ്ബഭാവേ “സിയാ ദസ്സനേന പഹാതബ്ബാ”തി ഇമസ്സ വിഭങ്ഗേ വത്തബ്ബം സിയാ, ന ച പനേതം വുത്തന്തി .

അഥ സിയാ ''അപായഗാമിനിയോ രാഗോ ദോസോ മോഹോ തദേകട്ഠാ ച കിലേസാ''തി ഏവം ദസ്സനേന പഹാതബ്ബേസു വുത്തത്താ ഉദ്ധച്ചസഹഗതചേതനായ തത്ഥ സങ്ഗഹോ സക്കാ വത്തുന്തി. തം ന, തസ്സ ഏകന്തതോ ഭാവനായ പഹാതബ്ബഭാവേന വുത്തത്താ. വുത്തഞ്ഹേതം - ''കതമേ ധമ്മാ ഭാവനായ പഹാതബ്ബാ? ഉദ്ധച്ചസഹഗതോ ചിത്തുപ്പാദോ''തി (ധം॰ സം॰ ൧൪൦൬), തസ്മാ ദസ്സനേന പഹാതബ്ബേസു അവചനം ഇമസ്സ പടിസന്ധിദാനാഭാവം സാധേതി. നനു ച **പടിസമ്ഭിദാവിഭങ്ഗേ** -

> ''യസ്മിം സമയേ അകുസലം ചിത്തം ഉപ്പന്നം ഹോതി ഉപേക്ഖാസഹഗതം ഉദ്ധച്ചസമ്പയുത്തം രൂപാരമ്മണം വാ...പേ॰... ധമ്മാരമ്മണം വാ, യം യം വാ പനാരബ്ഭ തസ്മിം സമയേ ഫസ്സോ ഹോതി...പേ॰... അവിക്ഖേപോ ഹോതി, ഇമേ ധമ്മാ അകുസലാ. ഇമേസു ധമ്മേസു ഞാണം ധമ്മപടിസമ്ഭിദാ, തേസം വിപാകേ ഞാണം അത്ഥപടിസമ്ഭിദാ''തി (വിഭ॰ ൭൩൰-൭൩൪) -

ഏവം ഉദ്ധച്ചസഹഗതചിത്തുപ്പാദം ഉദ്ധരിത്വാ തസ്സ വിപാകോപി ഉദ്ധടോതി കഥമസ്സ പടിസന്ധിദാനാഭാവോ സമ്പടിച്ഛിതബ്ബോതി? നായം പടിസന്ധിദാനം സന്ധായ ഉദ്ധടോ. അഥ ഖോ പവത്തിവിപാകം സന്ധായ. **പട്ഠാനേ** പന -

> ''സഹജാതാ ദസ്സനേന പഹാതബ്ബാ ചേതനാ ചിത്തസമുട്ഠാനാനം രൂപാനം കമ്മപച്ചയേന പച്ചയോ, നാനാക്ഖണികാ ദസ്സനേന പഹാതബ്ബാ ചേതനാ വിപാകാനം ഖന്ധാനം, കടത്താ ച രൂപാനം കമ്മപച്ചയേന പച്ചയോ''തി (പട്ഠാ॰ ൨.൮.൮൯) -

ദസ്സനേന പഹാതബ്ബചേതനായ ഏവ സഹജാതനാനാക്ഖണികകമ്മപച്ചയഭാവം ഉദ്ധരിത്വാ ''സഹജാതാ ഭാവനായ പഹാതബ്ബാ ചേതനാ ചിത്തസമുട്ഠാനാനം രൂപാനം കമ്മപച്ചയേന പച്ചയോ''തി (പട്ഠാ॰ ൨.൮.൮൯) ഭാവനായ പഹാതബ്ബചേതനായ സഹജാതകമ്മപച്ചയഭാവോവ ഉദ്ധടോ, ന പന നാനാക്ഖണികകമ്മപച്ചയഭാവോ, ന ച നാനാക്ഖണികകമ്മപച്ചയം വിനാ പടിസന്ധിആകഡ്ഢനം അത്ഥി , തസ്മാ നത്ഥി തസ്സ സബ്ബഥാപി പടിസന്ധിദാനന്തി. യം പനേകേ വദന്തി ''ഉദ്ധച്ചചേതനാ ഉഭയവിപാകമ്പി ന ദേതി പട്ഠാനേ നാനാക്ഖണികകമ്മപച്ചയഭാവസ്സ അനുദ്ധടത്താ''തി, തം തേസം മതിമത്തം **പടിസമ്ഭിദാവിഭങ്ഗേ** ഉദ്ധച്ചസഹഗതാനമ്പി പവത്തിവിപാകസ്സ ഉദ്ധടത്താ, **പട്ഠാനേ** ച പടിസന്ധിവിപാകഭാവമേവ സന്ധായ നാനാക്ഖണികകമ്മപച്ചയഭാവസ്സ അനുദ്ധടത്താ. യദി ഹി പവത്തിവിപാകം സന്ധായ നാനാക്ഖണികകമ്മപച്ചയഭാവോ വുച്ചേയ്യ, തദാ പടിസന്ധിവിപാകമ്പിസ്സ മഞ്ഞേയ്യുന്തി ലബ്ഭമാനസ്സപി പവത്തിവിപാകസ്സ വസേന നാനാക്ഖണികകമ്മപച്ചയഭാവോ ന വുത്തോ, തസ്മാ ന സക്കാ തസ്സ പവത്തിവിപാകം നിവാരേതും. തേനാഹ **''പവത്തിയം പനാ''**ത്യാദി. **ആചരിയബുദ്ധമിത്താ**ദയോ പന അത്ഥി ഉദ്ധച്ചസഹഗതം ഭാവനായ പഹാതബ്ബമ്പി. അത്ഥി ന ഭാവനായ പഹാതബ്ബമ്പി, തേസു ഭാവനായ പഹാതബ്ബം സേക്ഖസന്താനപ്പവത്തം, ഇതരം പുഥുജ്ജനസന്താനപ്പവത്തം, ഫലദാനഞ്ച പുഥുജ്ജനസന്താനപ്പവത്തസ്സേവ ന ഇതരസ്സാതി ഏവം ഉദ്ധച്ചസഹഗതം ദ്വിധാ വിഭജിത്വാ ഏകസ്സ ഉഭയവിപാകദാനം, ഏകസ്സ സബ്ബഥാപി വിപാകാഭാവം വണ്ണേന്തി. യോ പനേത്ഥ തേസം വിനിച്ഛയോ, യഞ്ച തസ്സ നിരാകരണം, യഞ്ച സബ്ബഥാപി വിപാകാഭാവവാദീനം മതപടിക്ഖേപനം

ഇധ അവുത്തം, തം സബ്ബം **പരമത്ഥമഞ്ജൂസാദീസു,** വിസേസതോ ച അഭിധമ്മത്ഥവികാസിനിയാ നാമ **അഭിധമ്മാവതാരസംവണ്ണനായം** വുത്തനയേന വേദിതബ്ബം.

സബ്ബത്ഥാപി കാമലോകേതി സുഗതിദുഗ്ഗതിവസേന സബ്ബസ്മിമ്പി കാമലോകേ. **യഥാരഹ**ന്തി ദ്വാരാരമ്മണാനുരൂപം. അപായേസുപി യം നാഗസുപണ്ണാദീനം മഹാസമ്പത്തിവിസയം വിപാകവിഞ്ഞാണം, യഞ്ച നിരയവാസീനം മഹാമോഗ്ഗല്ലാനത്ഥേരദസ്സനാദീസു ഉപ്പജ്ജതി വിപാകവിഞ്ഞാണം , തം കുസലകമ്മസ്സേവ ഫലം. ന ഹി അകുസലസ്സ ഇട്ഠവിപാകോ സമ്ഭവതി. വുത്തഞ്ഹേതം "അട്ഠാനമേതം, ഭിക്ഖവേ, അനവകാസോ, യം അകുസലസ്സ കമ്മസ്സ ഇട്ഠോ കന്തോ വിപാകോ സംവിജ്ജതീ"തി (മ॰ നി॰ ൩.൧൩൧; അ॰ നി॰ ൧.൨൮൭-൨൮൯; വിഭ॰ ൮൦൯), തസ്മാ കുസലകമ്മം അപായേസുപി അഹേതുകവിപാകാനി ജനേതി. അഞ്ഞഭൂമികസ്സ ച കമ്മസ്സ അഞ്ഞഭൂമികവിപാകാഭാവതോ കാമവിരാഗഭാവനായ കാമതണ്ഹാവിസയവിഞ്ഞാണുപ്പാദനായോഗതോ ഏകന്തസദിസവിപാകത്താ ച മഹഗ്ഗതാനുത്തരകുസലാനം രൂപാവചരകമ്മേന അഹേതുകവിപാകുപ്പത്തിയാ അഭാവതോ രൂപലോകേപി യഥാരഹം രൂപാദിവിസയാനി താനി അഭിനിപ്ഫാദേതീതി വുത്തം "സബ്ബത്ഥാപി കാമലോകേ"ത്യാദി.

൭൧. ഏവം പന വിപച്ചന്തം കമ്മം സോളസകദ്വാദസകഅട്ഠകവസേന തിധാ വിപച്ചതീതി ദസ്സേതും **"തത്ഥാപി"**ത്യാദി വുത്തം. **തത്ഥാപീ**തി ഏവം വിപച്ചമാനേപി കുസലകമ്മേ. **ഉക്കട്ഠ**ന്തി കുസലപരിവാരലാഭതോ , പച്ഛാ ആസേവനപ്പവത്തിയാ വാ വിസിട്ഠം. യഞ്ഹി കമ്മം അത്തനോ പവത്തികാലേ പുരിമപച്ഛാഭാഗപ്പവത്തേഹി കുസലകമ്മേഹി പരിവാരിതം, പച്ഛാ വാ ആസേവനലാഭേന സമുദാചിണ്ണം. തം **ഉക്കട്ഠം**. യം പന കരണകാലേ അകുസലകമ്മേഹി പരിവാരിതം, പച്ഛാ വാ "ദുക്കടമേതം മയാ"തി വിപ്പടിസാരുപ്പാദനേന പരിഭാവിതം, തം **ഓമക**ന്തി ദട്ഠബ്ബം.

പടിസന്ധിന്തി ഏകമേവ പടിസന്ധിം. ന ഹി ഏകേന കമ്മേന അനേകാസു ജാതീസു പടിസന്ധി ഹോതി, പവത്തിവിപാകോ പന ജാതിസതേപി ജാതിസഹസ്സേപി ഹോതി. യഥാഹ "തിരച്ഛാനഗതേ ദാനം ദത്വാ സതഗുണാ ദക്ഖിണാ പാടികങ്ഖിതബ്ബാ"തി (മ॰ നി॰ ൩.൩൭൯). യസ്മാ പനേത്ഥ ഞാണം ജച്ചന്ധാദിവിപത്തിനിമിത്തസ്സ മോഹസ്സ, സബ്ബാകുസലസ്സേവ വാ പടിപക്ഖം, തസ്മാ തംസമ്പയുത്തം കമ്മം ജച്ചന്ധാദിവിപത്തിപച്ചയം ന ഹോതീതി തിഹേതുകം അതിദുബ്ബലമ്പി സമാനം ദുഹേതുകപടിസന്ധിമേവ ആകഡ്ഢതി, നാഹേതുകം. ദുഹേതുകഞ്ച കമ്മം ഞാണസമ്പയോഗാഭാവതോ ഞാണഫലുപ്പാദനേ അസമത്ഥം, യഥാ തം അലോഭസമ്പയോഗാഭാവതോ അലോഭഫലുപ്പാദനേ അസമത്ഥം അകുസലകമ്മന്തി തം അതിഉക്കട്ഠമ്പി സമാനം ദുഹേതുകമേവ പടിസന്ധിം ആകഡ്ഢതി, ന തിഹേതുകന്തി വുത്തം **"തിഹേതുകമോമകം ദുഹേതുകമുക്കട്ഠഞ്ചാ"**ത്യാദി.

ഏത്ഥ സിയാ - യഥാ **പടിസമ്ഭിദാമഗ്ഗേ** "ഗതിസമ്പത്തിയാ ഞാണസമ്പയുത്തേ അട്ഠന്നം ഹേതൂനം പച്ചയാ ഉപപത്തി ഹോതീ"തി (പടി॰ മ॰ ൧.൨൩൧) കുസലസ്സ കമ്മസ്സ ജവനക്ഖണേ തിണ്ണം, നികന്തിക്ഖണേ ദ്വിന്നം, പടിസന്ധിക്ഖണേ തിണ്ണഞ്ച ഹേതൂനം വസേന അട്ഠന്നം ഹേതൂനം പച്ചയാ ഞാണസമ്പയുത്തൂപപത്തി, തഥാ "ഗതിസമ്പത്തിയാ ഞാണവിപ്പയുത്തേ ഛന്നം

ഹേതൂനം പച്ചയാ ഉപപത്തി ഹോതീ''തി (പടി॰ മ॰ ൧.൨൩൩) ജവനക്ഖണേ ദ്വിന്നം, നികന്തിക്ഖണേ ദ്വിന്നം, പടിസന്ധിക്ഖണേ ദ്വിന്നഞ്ച ഹേതൂനം വസേന ഛന്നം ഹേതൂനം പച്ചയാ ഞാണവിപ്പയുത്തൂപപത്തി വുത്താ, ഏവം ''ഗതിസമ്പത്തിയാ ഞാണവിപ്പയുത്തേ സത്തന്നം ഹേതൂനം പച്ചയാ ഉപപത്തി ഹോതീ''തി തിഹേതുകകമ്മേന ദുഹേതുകപടിസന്ധിയാ അവുത്തത്താ നത്ഥി തിഹേതുകസ്സ ദുഹേതുകപടിസന്ധിആകഡ്ഢനന്തി? നയിദമേവം ദുഹേതുകോമകകമ്മേന അഹേതുകപടിസന്ധിയാ വിയ തിഹേതുകോമകകമ്മേന സാമത്ഥിയാനുരൂപതോ ദുഹേതുകപടിസന്ധിയാവ ദാതബ്ബത്താ, കമ്മസരിക്ഖകവിപാകദസ്സനത്ഥം പന **മഹാഥേരേന** സാവസേസോ പാഠോ കതോ. ഇതരഥാ ''ചതുന്നം ഹേതൂനം പച്ചയാ''തി വചനാഭാവതോ ദുഹേതുകകമ്മേന അഹേതുകൂപപത്തിയാപിഅഭാവോ ആപജ്ജതി, തസ്മാ യഥാ സുഗതിയം ജച്ചന്ധബധിരാദിവിപത്തിയാ അഹേതുകൂപപത്തിം വജ്ജേത്വാ ഗതിസമ്പത്തിയാ സഹേതുകൂപപത്തിദസ്സനത്ഥം ദുഹേതുകൂപപത്തി ഏവ ഉദ്ധടാ, ന അഹേതുകൂപപത്തി, ഏവം കമ്മസരിക്ഖകവിപാകദസ്സനത്ഥം തിഹേതുകകമ്മേന തിഹേതുകൂപപത്തി ഏവ ഉദ്ധടാ, ന ദുഹേതുകൂപപത്തി, ന പന അലബ്ഭനതോതി ദട്ഠബ്ബം.

൩൮. ഏവം ഏകായ ചേതനായ സോളസ വിപാകാനി ഏത്ഥേവ ദ്വാദസകമഗ്ഗോ അഹേതുകട്ഠകമ്പീതി പവത്തസ്സ **തിപിടകചൂളനാഗത്ഥേര**വാദസ്സ വസേന വിപാകപ്പവത്തിം ദസ്സേത്വാ ഇദാനി ഏകായ ചേതനായ ദ്വാദസ വിപാകാനി ഏത്ഥേവ ദസകമഗ്ഗോ അഹേതുകട്ഠകമ്പീതി ആഗതസ്സ **മോരവാപീവാസീമഹാധമ്മരക്ഖിതത്ഥേര**വാദസ്സപി വസേന ദസ്സേതും **അസങ്ഖാരം സസങ്ഖാരവിപാകാനീ''**ത്യാദി വുത്തം. യഥാ മുഖേ ചലിതേ ആദാസതലേ മുഖനിമിത്തം ചലതി, ഏവം അസങ്ഖാരകുസലസ്സ അസങ്ഖാരവിപാകോവ ഹോതി, ന സസങ്ഖാരോതി ഏവം ആഗമനതോവ സങ്ഖാരഭേദോതി അയമേത്ഥാധിപ്പായോ. യസ്മാ പന വിപാകസ്സ സങ്ഖാരഭേദോ പച്ചയവസേന ഇച്ഛിതോ, ന കമ്മവസേന, തസ്മാ ഏസ കേചിവാദോ കതോ.

തേസന്തി തേസം ഏവംവാദീനം. **യഥാക്കമ**ന്തി തിഹേതുകുക്കട്ഠാദീനം അനുക്കമേന. **ദ്വാദസ വിപാകാനീ**തി തിഹേതുകുക്കട്ഠഅസങ്ഖാരികസസങ്ഖാരികകമ്മസ്സ വസേന യഥാക്കമം സസങ്ഖാരികചതുക്കവജ്ജിതാനി, അസങ്ഖാരികചതുക്കവജ്ജിതാനി ച **ദ്വാദസ വിപാകാനി,** തഥാ തിഹേതുകോമകസ്സ, ദുഹേതുകുക്കട്ഠസ്സ ച കമ്മസ്സ വസേന ദുഹേതുകസസങ്ഖാരദ്വയവജ്ജിതാനി, ദുഹേതുകാസങ്ഖാരദ്വയവജ്ജിതാനി ച **ദസ വിപാകാനി,** ദുഹേതുകോമകസ്സ വസേന ദുഹേതുകദ്വയവജ്ജിതാനി ച **അട്ഠ വിപാകാനി** യഥാവുത്തസ്സ ''തിഹേതുകമുക്കട്ഠ''ന്ത്യാദിനാ വുത്തനയസ്സ **അനുസാരേന** അനുസ്സരണേന **യഥാസമ്ഭവം** തസ്സ തസ്സ സമ്ഭവാനുരൂപതോ ഉദ്ദിസേ.

൩൯. പരിതോ അത്തം ഖണ്ഡിതം വിയ അപ്പാനുഭാവന്തി **പരിത്തം.** പകട്ഠഭാവം നീതന്തി **പണീതം,** ഉഭിന്നം മജ്ഝേ ഭവം **മജ്ഝിമം.** തത്ഥ ''പടിലദ്ധമത്തം അനാസേവിതം പരിത്ത''ന്തി അവിസേസതോവ **അട്ഠകഥായം** വുത്തം, തഥാ ''നാതിസുഭാവിതം അപരിപുണ്ണവസീഭാവം മജ്ഝിമം. അതിവിയ സുഭാവിതം പന സബ്ബസോ പരിപുണ്ണവസീഭാവം പണീത''ന്തി. **ആചരിയേന**

പനേത്ഥ പരിത്തമ്പി ഈസകം ലദ്ധാസേവനമേവാധിപ്പേതന്തി ദിസ്സതി. തഥാ ഹാനേന **നാമരൂപപരിച്ഛേദേ** -

> ''സമാനാസേവനേ ലദ്ധേ, വിജ്ജമാനേ മഹബ്ബലേ;
> അലദ്ധാ താദിസം ഹേതും, അഭിഞ്ഞാ ന വിപച്ചതീ''തി. (നാമ॰ പരി॰ ൪൭൭);

സമാനഭൂമികതോവ ആസേവനലാഭേന ബലവഭാവതോ മഹഗ്ഗതധമ്മാനം വിപാകദാനം വത്വാ തദഭാവതോ അഭിഞ്ഞായ അവിപച്ചനം വുത്തം. ഹീനേഹി ഛന്ദചിത്തവീരിയവീമംസാഹി നിബ്ബത്തിതം വാ **പരിത്തം**. മജ്ഝിമേഹി ഛന്ദാദീഹി **മജ്ഝിമം**. പണീതേഹി **പണീത**ന്തി അലമതിപ്പപഞ്ചേന.

൨൪. പഞ്ചമജ്ഝാനം ഭാവേത്വാതി അഭിഞ്ഞാഭാവം അസമ്പത്തം പഞ്ചമജ്ഝാനം തിവിധമ്പി ഭാവേത്വാ. അഭിഞ്ഞാഭാവപ്പത്തസ്സ പന അവിപാകഭാവോ ''അലദ്ധാ താദിസ''ന്ത്യാദിനാ (നാമ॰ പരി॰ ൪൭൭) **ആചരിയേന** സാധിതോ. **മൂലടീകാകാരാ**ദയോ പന അഞ്ഞഥാപി തം സാധേന്തി. തം പന സങ്ഖേപതോ, തത്ഥ തത്ഥ വിത്ഥാരതോ ച **അഭിധമ്മത്ഥവികാസിനിയം** വുത്തനയേന ദട്ഠബ്ബം. **സഞ്ഞാവിരാഗം ഭാവേത്വാ**തി ''സഞ്ഞാ രോഗോ, സഞ്ഞാ ഗണ്ഡോ''ത്യാദിനാ, ''ധീ ചിത്തം ധിബ്ബതം ചിത്ത''ന്ത്യാദിനാ വാ നയേന അരൂപപ്പവത്തിയാ ആദീനവദസ്സനേന തദഭാവേ ച പണീതഭാവസന്നിട്ഠാനേന വായോകസിണേ കേസഞ്ചി മതേന പരിച്ഛിന്നാകാസകസിണേ വാ ഭാവനാബലേന തേന പടിലഭിതബ്ബഭാവേ അരൂപസ്സ അനിബ്ബത്തിസഭാവാപാദനവസേന അരൂപവിരാഗഭാവനം ഭാവേത്വാ അഞ്ഞസത്തേസു ഉപ്പജ്ജന്തി കമ്മകിരിയവാദിനോ തിത്ഥിയാ ഏവാത്യധിപ്പായോ . തേ പന യേന ഇരിയാപഥേന ഇധ മരന്തി. തേനേവ തത്ഥ നിബ്ബത്തന്തീതി ദട്ഠബ്ബം.

൨൫. അനാഗാമിനോ പന സുദ്ധാവാസേസു ഉപ്പജ്ജന്തീതി അനാഗാമിനോയേവ അരിയാ പുഥുജ്ജനാദികാലേ, പച്ഛാപി വാ പഞ്ചമജ്ഝാനം തിവിധമ്പി ഭാവേത്വാ സദ്ധാദിഇന്ദ്രിയവേമത്തതാനുക്കമേന പഞ്ചസു സുദ്ധാവാസേസു ഉപ്പജ്ജന്തി.

൨൭. യഥാക്കമം ഭാവേത്വാ യഥാക്കമം ആരുപ്പേസു ഉപ്പജ്ജന്തീതി യോജനാ **യഥാക്കമ**ന്തി ച പഠമാരുപ്പാദിഅനുക്കമേന. സബ്ബമ്പി ചേതം തസ്സ തസ്സേവ ഝാനസ്സ ആവേണികഭൂമിവസേന വുത്തം. നികന്തിയാ പന സതി പുഥുജ്ജനാദയോ യഥാലദ്ധജ്ഝാനസ്സ ഭൂമിഭൂതേസു സുദ്ധാവാസവജ്ജിതേസു യത്ഥ കത്ഥചി നിബ്ബത്തന്തി, തഥാ കാമഭവേപി കാമാവചരകമ്മബലേന. 'ഇജ്ഝതി, ഭിക്ഖവേ, സീലവതോ ചേതോപണിധി വിസുദ്ധത്താ'തി (അം॰ നി॰ ൮.൩൫) ഹി വുത്തം. അനാഗാമിനോ പന കാമരാഗസ്സ സബ്ബസോ പഹീനത്താ കാമഭവേസു നികന്തിം ന ഉപ്പാദേന്തീതി കാമലോകവജ്ജിതേ യഥാലദ്ധജ്ഝാനഭൂമിഭൂതേ യത്ഥ കത്ഥചി നിബ്ബത്തന്തി. സുദ്ധാവാസേസു ഹി അനാഗാമിനോയേവ നിബ്ബത്തന്തീതി നിയമോ അത്ഥി. തേ പന അഞ്ഞത്ഥ ന നിബ്ബത്തന്തീതി നിയമോ നത്ഥി. ഏവഞ്ച കത്വാ വുത്തം **ആചരിയേന** -

> ''സുദ്ധാവാസേസ്വനാഗാമി-പുഗ്ഗലാവോപപജ്ജരേ;
> കാമധാതുമ്ഹി ജായന്തി, അനാഗാമിവിവജ്ജിതാ''തി. (പരമ॰ വി॰ ൨൦൭);

സുക്ഖവിപസ്സകാപി പനേതേ മരണകാലേ ഏകന്തേനേവ സമാപത്തിം നിബ്ബത്തേന്തി സമാധിമ്ഹി പരിപൂരകാരീഭാവതോതി ദട്ഠബ്ബം. ‘‘ഇദ്ധിയോപി പന അരിയാ വാ അനരിയാ വാ അട്ഠസമാപത്തിലാഭിനിയോ ബ്രഹ്മപാരിസജ്ജേസുയേവ നിബ്ബത്തന്തീ’’തി **അട്ഠകഥായം** (വിഭ॰ അട്ഠ॰ വ്വ൯; അം॰ നി॰ അട്ഠ॰ ൧.൧.൨൭൯ ആദയോ; മ॰ നി॰ അട്ഠ॰ ൩.൧൩൩) വുത്തം. അപിചേത്ഥ വേഹപ്ഫലഅകനിട്ഠചതുത്ഥാരുപ്പഭവാനം സേട്ഠഭവഭാവതോ തത്ഥ നിബ്ബത്താ അരിയാ അഞ്ഞത്ഥ നുപ്പജ്ജന്തി, തഥാ അവസേസേസു ഉപരൂപരി ബ്രഹ്മലോകേസു നിബ്ബത്താ ഹേട്ഠിമഹേട്ഠിമേസു. വുത്തഞ്ഹേതം **ആചരിയേന** -

> ‘‘വേഹപ്ഫലേ അകനിട്ഠേ, ഭവഗ്ഗേ ച പതിട്ഠിതാ;
> ന പുനാഞ്ഞത്ഥ ജായന്തി, സബ്ബേ അരിയപുഗ്ഗലാ;
> ബ്രഹ്മലോകഗതാ ഹേട്ഠാ, അരിയാ നോപപജ്ജരേ’’തി. (നാമ॰ പരി॰ ൪൪൨-൪൪൩);

കമ്മചതുക്കവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

ചുതിപടിസന്ധിക്കമവണ്ണനാ

വ്വ൯. **‘‘ആയുക്ഖയേനാ’’**ത്യാദീസു സതിപി കമ്മാനുഭാവേ തംതംഗതീസു യഥാപരിച്ഛിന്നസ്സ ആയുനോ പരിക്ഖയേന മരണം **ആയുക്ഖയമരണം**. സതിപി തത്ഥ തത്ഥ പരിച്ഛിന്നായുസേസേ ഗതികാലാദിപച്ചയസാമഗ്ഗിയഞ്ച തംതംഭവസാധകസ്സ കമ്മുനോ പരിനിട്ഠിതവിപാകത്താ മരണം **കമ്മക്ഖയമരണം**. ആയുകമ്മാനം സമകമേവ പരിക്ഖീണത്താ മരണം **ഉഭയക്ഖയമരണം**. സതിപി തസ്മിം ദുവിധേ പുരിമഭവസിദ്ധസ്സ കസ്സചി ഉപച്ഛേദകകമ്മുനോ ബലേന സത്ഥഹരണാദീഹി ഉപക്കമേഹി ഉപച്ഛിജ്ജമാനസന്താനാനം, ഗുണമഹന്തേസു വാ കതേന കേനചി ഉപക്കമേന ആയൂഹിതഉപച്ഛേദകകമ്മുനാ പടിബാഹിതസാമത്ഥിയസ്സ കമ്മസ്സ തംതംഅത്തഭാവപ്പവത്തനേ അസമത്ഥഭാവതോ ദുസിമാരകലാബുരാജാദീനം വിയ തങ്ഖണേയേവ ഠാനാചാവനവസേന പവത്തമരണം **ഉപച്ഛേദകമരണം** നാമ. ഇദം പന നേരയികാനം ഉത്തരകുരുവാസീനം കേസഞ്ചി ദേവാനഞ്ച ന ഹോതി. തേനാഹു -

> ‘‘ഉപക്കമേന വാ കേസഞ്ചുപച്ഛേദകകമ്മുനാ’’തി. (സ॰ സ॰ ൬൨൨);

മരണസ്സ ഉപ്പത്തി പവത്തി **മരണുപ്പത്തി**.

൯൦. **മരണകാലേ**തി മരണാസന്നകാലേ. **യഥാരഹ**ന്തി തംതംഗതീസു ഉപ്പജ്ജനകസത്താനുരൂപം, കത്ഥചി പന അനുപ്പജ്ജമാനസ്സ ഖീണാസവസ്സ യഥോപട്ഠിതം നാമരൂപധമ്മാദികമേവ ചുതിപരിയോസാനാനം ഗോചരഭാവം ഗച്ഛതി, ന കമ്മകമ്മനിമിത്താദയോ. **ഉപലദ്ധപുബ്ബ**ന്തി ചേതിയദസ്സനാദിവസേന പുബ്ബേ **ഉപലദ്ധം. ഉപകരണഭൂത**ന്തി പുപ്ഫാദിവസേന ഉപകരണഭൂതം. **ഉപലഭിതബ്ബ**ന്തി അനുഭവിതബ്ബം. **ഉപഭോഗഭൂത**ന്തി അച്ഛരാവിമാനകപ്പരുക്ഖനിരയഗ്ഗിആദികം ഉപഭുഞ്ജിതബ്ബം. അച്ഛരാവിമാനകപ്പരുക്ഖമാതുകുച്ഛിആദിഗതം ഹി രൂപായതനം സുഗതിനിമിത്തം. നിരയഗ്ഗിനിരയപാലാദിഗതം ദുഗ്ഗതിനിമിത്തം. ഗതിയാ നിമിത്തം **ഗതിനിമിത്തം**.

കമ്മബലേനാതി പടിസന്ധിനിബ്ബത്തകസ്സ കുസലാകുസലകമ്മസ്സ ആനുഭാവേന. **ഛന്നം ദ്വാരാന**ന്തി വക്ഖമാനനയേന യഥാസമ്ഭവം ഛന്നം ഉപപത്തിദ്വാരാനം, യദി കുസലകമ്മം വിപച്ചതി, തദാ പരിസുദ്ധം കുസലചിത്തം പവത്തതി, അഥ അകുസലകമ്മം, തദാ ഉപക്കിലിട്ഠം അകുസലചിത്തന്തി ആഹ **"വിപച്ചമാനക... പേ॰... കിലിട്ഠം വാ"**തി. തേനാഹ ഭഗവാ "നിമിത്തസ്സാദഗധിതം വാ, ഭിക്ഖവേ, വിഞ്ഞാണം തിട്ഠമാനം തിട്ഠതി, അനുബ്യഞ്ജനസ്സാദഗധിതം വാ, തസ്മിം ചേ സമയേ കാലം കരോതി, ഠാനമേതം വിജ്ജതി, യം ദ്വിന്നം ഗതീനം അഞ്ഞതരം ഗതിം ഉപപജ്ജേയ്യ നിരയം വാ തിരച്ഛാനയോനിം വാ"തി (സം॰ നി॰ ൪.൨൩൫). **തത്ഥോണതം വാ**തി തസ്മിം ഉപപജ്ജിതബ്ബഭവേ ഓണതം വിയ, തത്ഥോണതം ഏവ്വാതി വാ പദച്ഛേദോ. **"ബാഹുല്ലേനാ"**തി ഏത്ഥ അധിപ്പായോ "യേഭുയ്യേന ഭവന്തരേ"തി ഏത്ഥ വുത്തനയേന ദട്ഠബ്ബോ. അഥ വാ "യഥാരഹ"ന്തി ഇമിനാവ സോ സക്കാ സങ്ഗഹേതുന്തി **"ബാഹുല്ലേനാ"**തി ഇമിനാ സഹസാ ഓച്ഛിജ്ജമാനജീവിതാനം സണികം മരന്താനം വിയ ന അഭിക്ഖണമേവാതി ദീപിതന്തി വിഞ്ഞായതി. **അഭിനവകരണവസേനാ**തി തങ്ഖണേ കരിയമാനം വിയ അത്താനം അഭിനവകരണവസേന.

൯൧. പച്ചാസന്നമരണസ്സാതി ഏകവീഥിപ്പമാണായുകവസേന, തതോ വാ കിഞ്ചി അധികായുകവസേന സമാസന്നമരണസ്സ. **വീഥിചിത്താവസാനേ**തി തദാരമ്മണപരിയോസാനാനം, ജവനപരിയോസാനാനം വാ വീഥിചിത്താനം അവസാനേ. തത്ഥ "കാമഭവതോ ചവിത്വാ തത്ഥേവ ഉപ്പജ്ജമാനാനം തദാരമ്മണപരിയോസാനാനി, സേസാനം ജവനപരിയോസാനാനീ"തി **ധമ്മാനുസാരണിയം** വുത്തം. **ഭവങ്ഗക്ഖയേവാ**തി യദി ഏകജവനവീഥിതോ അധികതരായുസേസോ സിയാ, തദാ ഭവങ്ഗാവസാനേ വാ ഉപ്പജ്ജിത്വാ നിരുജ്ഝതി. അഥ ഏകചിത്തക്ഖണായുസേസോ സിയാ, തദാ വീഥിചിത്താവസാനേ, തഞ്ച അതീതകമ്മാദിവിസയമേവ. **"തസ്സാനന്തരമേവാ"**തി ഇമിനാ അന്തരാഭവവാദിമതം പടിക്ഖിപതി.

യഥാരഹന്തി കമ്മകരണകാലസ്സ, വിപാകദാനകാലസ്സ ച അനുരൂപവസേന. അഥ വാ വിപച്ചമാനകകമ്മാനുരൂപം അനുസയവസേന, ജവനസഹജാതവസേന വാ പവത്തിഅനുരൂപതോത്യത്ഥോ. നനു ച "അവിജ്ജാനുസയപരിക്ഖിത്തേനാ"ത്യാദി വുത്തം. ജവനസഹജാതാനഞ്ച കഥം അനുസയഭാവോതി? നായം ദോസോ അനുസയസദിസതായ താസമ്പി അനുസയവോഹാരഭാവതോ. ഇതരഥാ അകുസലകമ്മസഹജാതാനം ഭവതണ്ഹാസഹജാതാനം വാ ചുതിആസന്നജവനസഹജാതാനഞ്ച സങ്ഗഹോ ന സിയാ. അവിജ്ജാവ അപ്പഹീനട്ഠേന അനുസയനതോ പവത്തനതോ അനുസയോ, തേന പരിക്ഖിത്തേന പരിവാരിതേന. തണ്ഹാനുസയോവ മൂലം പധാനം സഹകാരീകാരണഭൂതം ഇമസ്സാതി **തണ്ഹാനുസയമൂലകോ. സങ്ഖാരേനാ**തി കുസലാകുസലകമ്മേന കമ്മസഹജാതഫസ്സാദിധമ്മസമുദായേന ചുതിആസന്നജവനസഹജാതേന വാ, തേന ജനിയമാനം. അവിജ്ജായ ഹി പടിച്ഛന്നാദീനവവിസയേ തണ്ഹാ നാമേതി, ഖിപനകസങ്ഖാരസമ്മതാ യഥാവുത്തസങ്ഖാരാ ഖിപന്തി, യഥാഹു -

> "അവിജ്ജാതണ്ഹാസങ്ഖാര-സഹജേഹി അപായിനം;
> വിസയാദീനവച്ഛാദിനമനക്ഖിപകേഹി തു.
>
> "അപ്പഹീനേഹി സേസാനം, ഛാദനം നമനമ്പി ച;

ഖിപകാ പന സങ്ഖാരാ, കുസലാവ ഭവന്തിഹാ''തി. (സം॰ സം॰ ൧൩൪-൧൩൭);

സമ്പയുത്തേഹി പരിഗ്ഗയ്ഹമാനന്തി അത്തനാ സമ്പയുത്തേഹി ഫസ്സാദീഹി ധമ്മേഹി സമ്പയുത്തപച്ചയാദിനാ പരിവാരേത്വാ ഗയ്ഹമാനം, **സഹജാതാനമധിട്ഠാനഭാവേന പുബ്ബങ്ഗമഭൂത**ന്തി അത്തനാ സഹജാതാനം പതിട്ഠാനഭാവേന പധാനഭൂതം. ''മനോപുബ്ബങ്ഗമാ ധമ്മാ''തി (ധ॰ പ॰ ൧-൨) ഹി വുത്തം. **ഭവന്തരപടിസന്ധാനവസേനാ**തി പുരിമഭവന്തരസ്സ, പച്ഛിമഭവന്തരസ്സ ച അഞ്ഞമഞ്ഞം ഏകാബദ്ധം വിയ പടിസന്ദഹനവസേന ഉപ്പജ്ജമാനമേവ പതിട്ഠാതി, ന ഇതോ ഗന്ത്വാത്യധിപ്പായോ. ന ഹി പുരിമഭവപരിയാപന്നോ കോചി ധമ്മോ ഭവന്തരം സങ്കമതി, നാപി പുരിമഭവപരിയാപന്നഹേതൂഹി വിനാ ഉപ്പജ്ജതി പടിഘോസപദീപമുദ്ദാ വിയാതി അലമതിപ്പപഞ്ചേന.

൯൨. മന്ദം ഹുത്വാ പവത്താനി **മന്ദപ്പവത്താനി**. പച്ചുപ്പന്നാരമ്മണേസു ആപാഥഗതേസു മനോദ്വാരേ ഗതിനിമിത്തവസേന, പഞ്ചദ്വാരേ കമ്മനിമിത്തവസേനാത്യധിപ്പായോ. **പടിസന്ധിഭവങ്ഗാനമ്പി പച്ചുപ്പന്നാരമ്മണതാ ലബ്ഭതീ**തി മനോദ്വാരേ താവ പടിസന്ധിയാ ചതുന്നം ഭവങ്ഗാനഞ്ച, പഞ്ചദ്വാരേ പന പടിസന്ധിയാവ പച്ചുപ്പന്നാരമ്മണഭാവോ ലബ്ഭതി. തഥാ ഹി കസ്സചി മനോദ്വാരേ ആപാഥമാഗതം പച്ചുപ്പന്നം ഗതിനിമിത്തം ആരബ്ഭ ഉപ്പന്നായ തദാരമ്മണപരിയോസാനായ ചിത്തവീഥിയാ അനന്തരം ചുതിചിത്തേ ഉപ്പന്നേ തദനന്തരം പഞ്ചചിത്തക്ഖണായുകേ ആരമ്മണേ പവത്തായ പടിസന്ധിയാ ചതുന്നം ഭവങ്ഗാനം, പഞ്ചദ്വാരേ ച ഞാതകാദീഹി ഉപട്ഠാപിതേസു ദേയ്യധമ്മേസു വണ്ണാദികേ ആരബ്ഭ യഥാരഹം പവത്തായ ചിത്തവീഥിയാ ചുതിചിത്തസ്സ ച അനന്തരം ഏകചിത്തക്ഖണായുകേ ആരമ്മണേ പവത്തായ പടിസന്ധിയാ പച്ചുപ്പന്നാരമ്മണേ പവത്തി ഉപലബ്ഭതീതി അയമേത്ഥ സങ്ഖേപോ, വിത്ഥാരോ പന **വിസുദ്ധിമഗ്ഗേ**(വിസുദ്ധി॰ ൨.൬൨൧ ആദയോ) **വിഭങ്ഗട്ഠകഥായം** (വിഭ॰ അട്ഠ॰ ൨൨൭) വാ സങ്ഖാരപച്ചയാവിഞ്ഞാണപദവണ്ണനായം വുത്തനയേന ദട്ഠബ്ബോ. **ഛദ്വാരഗ്ഗഹിത**ന്തി കമ്മനിമിത്തം ഛദ്വാരഗ്ഗഹിതം, ഗതിനിമിത്തം ഛട്ഠദ്വാരഗ്ഗഹിതന്തി യഥാസമ്ഭവം യോജേതബ്ബം. അപരേ പന അവിസേസതോ വണ്ണേന്തി. **സച്ചസങ്ഖേപേപി** തേനേവാധിപ്പായേന ഇദം വുത്തം -

> ''പഞ്ചദ്വാരേ സിയാ സന്ധി, വിനാ കമ്മം ദ്വിഗോചരേ''തി; (സം॰ സം॰ ൧൭൯);

അട്ഠകഥായം (വിസുദ്ധി॰ ൨.൬൨൪-൬൨൭; വിഭ॰ അട്ഠ॰ ൨൨൭) പന ''ഗതിനിമിത്തം മനോദ്വാരേ ആപാഥമാഗച്ഛതീ''തി വുത്തത്താ, തദാരമ്മണായ ച പഞ്ചദ്വാരികപടിസന്ധിയാ അദസ്സിതത്താ, **മൂലടീകാ**ദീസു ച ''കമ്മബലേന ഉപട്ഠാപിതം വണ്ണായതനം സുപിനം പസ്സന്തസ്സ വിയ ദിബ്ബചക്ഖുസ്സ വിയ ച മനോദ്വാരേയേവ ഗോചരഭാവം ഗച്ഛതീ''തി (വിസുദ്ധി॰ മഹാ॰ ൨.൬൨൯) നിയമേത്വാ വുത്തത്താ തേസം വചനം ന സമ്പടിച്ഛന്തി ആചരിയാ. ''പച്ചുപ്പന്നഞ്ചാ''തി ഏത്ഥ ഗതിനിമിത്തം താവ പച്ചുപ്പന്നാരമ്മണം യുജ്ജതി, കമ്മനിമിത്തം പന പടിസന്ധിജനകകമ്മസ്സേവ നിമിത്തഭൂതം അധിപ്പേതന്തി കഥം തസ്സ ചുതിആസന്നജവനേഹി ഗഹിതസ്സ പച്ചുപ്പന്നഭാവോ സമ്ഭവതി. ന ഹി തദേവ ആരമ്മണുപട്ഠാപകം, തദേവ പടിസന്ധിജനകം ഭവേയ്യ ഉപചിതഭാവാഭാവതോ അനസ്സാദിതത്താ ച. ''കതത്താ ഉപചിതത്താ''തി (ധ॰ സ॰

൪൩) ഹി വചനതോ പുനപ്പുനം ലദ്ധാസേവനമേവ കമ്മം പടിസന്ധിം ആകഡ്ഢതി. **പടിസമ്ഭിദാമഗ്ഗേ** (പടി॰ മ॰ ൧.൨൩൨) ച നികന്തിക്ഖണേ ദ്വിന്നം ഹേതൂനം പച്ചയാപി സഹേതുകപടിസന്ധിയാ വുത്തത്താകതൂപചിതമ്പി കമ്മം തണ്ഹായ അസ്സാദിതമേവ വിപാകം അഭിനിപ്ഫാദേതി, തദാ ച പടിസന്ധിയാ സമാനവീഥിയം വിയ പവത്തമാനാനി ചുതിആസന്നജവനാനി കഥം പുനപ്പുനം ലദ്ധാസേവനാനി സിയും, കഥഞ്ച താനി തദാ കണ്ഹായ പരാമട്ഠാനി. അപിച പച്ചുപ്പന്നം കമ്മനിമിത്തം ചുതിആസന്നപ്പവത്താനം പഞ്ചദ്വാരികജവനാനം ആരമ്മണം ഹോതി. ‘‘പഞ്ചദ്വാരികകമ്മഞ്ച പടിസന്ധിനിമിത്തകം ന ഹോതി പരിദുബ്ബലഭാവതോ’’തി **അട്ഠകഥായം** (വിസുദ്ധി॰ ൨.൬൨൦; വിഭ॰ അട്ഠ॰ ൨൨൭) വുത്തന്തി സച്ചമേതം. ഞാതകാദീഹി ഉപട്ഠാപിതേസു പന പുപ്ഫാദീസു സന്നിഹിതേസ്വേവ മരണസമ്ഭവതോ തഥ വണ്ണാദികം ആരബ്ഭ ചുതിആസന്നവീഥിതോ പുരിമഭാഗപ്പവത്താനം പടിസന്ധിജനനസമത്ഥാനം മനോദ്വാരികജവനാനം ആരമ്മണഭൂതേന സഹ സമാനത്താ തദേകസന്തതിപതിതം ചുതിആസന്നജവനഗ്ഗഹിതമ്പി പച്ചുപ്പന്നം വണ്ണാദികം കമ്മനിമിത്തഭാവേന വുത്തം. ഏവഞ്ച കത്വാ വുത്തം **ആനന്ദാചരിയേന** ‘‘പഞ്ചദ്വാരേ ച ആപാഥമാഗച്ഛന്തം പച്ചുപ്പന്നം കമ്മനിമിത്തം ആസന്നകതകമ്മാരമ്മണസന്തതിയം ഉപ്പന്നം, തംസദിസഞ്ച ദട്ഠബ്ബ’’ന്തി (വിഭ॰ മൂലടീ॰ ൨൨൭; വിസുദ്ധി॰ മഹാ॰ ൨.൬൨൩).

൪൪. **യഥാരഹ**ന്തി ദുതിയചതുത്ഥപഠമതതിയാനം പടിസന്ധീനം അനുരൂപതോ.

൪൫. ആരുപ്പചുതിയാ പരം ഹേട്ഠിമാരുപ്പവജ്ജിതാ ആരുപ്പപടിസന്ധിയോ ഹോന്തി ഉപരൂപരിഅരൂപീനം ഹേട്ഠിമഹേട്ഠിമകമ്മസ്സ അനായൂഹനതോ, ഉപചാരജ്ഝാനസ്സ പന ബലവഭാവതോ തസ്സ വിപാകഭൂതാ കാമതിഹേതുകാ പടിസന്ധിയോ ഹോന്തി. രൂപാവചരചുതിയാ പരം അഹേതുകരഹിതാ ഉപചാരജ്ഝാനാനുഭാവേനേവ ദുഹേതുകതിഹേതുകപടിസന്ധിയോ സിയും, കാമതിഹേതുമ്ഹാ ചുതിതോ പരം സബ്ബാ ഏവ കാമരൂപാരൂപഭവപരിയാപന്നാ യഥാരഹം അഹേതുകാദിപടിസന്ധിയോ സിയും. ഇതരോ ദുഹേതുകാഹേതുകചുതിതോ പരം കാമേസ്വേവ ഭവേസു തിഹേതുകാദിപടിസന്ധിയോ സിയും.

ചുതിപടിസന്ധിക്കമവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

൪൬. പടിസന്ധിയാ നിരോധസ്സ അനന്തരതോ **പടിസന്ധിനിരോധാനന്തരതോ. തദേവ ചിത്ത**ന്തി തംസദിസതായ തബ്ബോഹാരപ്പവത്തത്താ തദേവ ചിത്തം യഥാ ‘‘താനിയേവ ഓസധാനീ’’തി. **അസതി വീഥിചിത്തുപ്പാദേ**തി അന്തരന്തരാ വീഥിചിത്താനം ഉപ്പാദേ അസതി, ചുതിചിത്തം ഹുത്വാ നിരുജ്ഝതി തദേവ ചിത്തന്തി സമ്ബന്ധോ.

൧൦൧. പരിവത്തന്താ പവത്തന്തി യാവ വട്ടമൂലസമുച്ഛേദാത്യധിപ്പായോ.

൧൦൨. യഥാ **ഇഹ** ഭവേപടിസന്ധി ചേവ ഭവങ്ഗഞ്ച വീഥിയോ ച ചുതി ച, തഥാ പുന ഭവന്തരേ പടിസന്ധിഭവങ്ഗന്തി ഏവമാദികാ അയം ചിത്തസന്തതി പരിവത്തതീതി യോജനാ. കേചി പന ഇമസ്മിം പരിച്ഛേദേ വീഥിമുത്തസങ്ഗഹസ്സേവ ദസ്സിതത്താ പടിസന്ധിഭവങ്ഗചുതീനമേവ ഇധ ഗഹണം യുത്തന്ത്യാധിപ്പായേന ‘‘പടിസന്ധിഭവങ്ഗവീഥിയോ’’തി ഇമസ്സ പടിസന്ധിഭവങ്ഗപ്പവാഹാതി അത്ഥം വദന്തി, തം തേസം മതിമത്തം

പവത്തിസങ്ഗഹദസ്സനാവസാനേ തത്ഥ സങ്ഗഹിതാനം സബ്ബേസമേവ നിഗമനസ്സ അധിപ്പേതത്താ. ഏവഞ്ഹി സതി ''പടിസങ്ഖായ പനേതമദ്ധുവ''ന്തി ഏത്ഥ സബ്ബേസമേവ ഏത-സദ്ദേന പരാമസനം സുട്ഠു ഉപപന്നം ഹോതി. **ഏതം** യഥാവുത്തം വട്ടപവത്തം **അദ്ധുവം** അനിച്ചം പലോകധമ്മം **പടിസങ്ഖായ** പച്ചവേക്ഖിത്വാ **ബുധാ** പണ്ഡിതാ **ചിരായ** ചിരകാലം സുബ്ബതാ ഹുത്വാ **അച്ചുതം** ധുവം അചവനധമ്മം **പദം** നിബ്ബാനം **അധിഗന്ത്വാ** മഗ്ഗഫലഞാണേന സച്ഛികത്വാ തതോയേവ സുട്ഠു സമുച്ഛിന്നസിനേഹബന്ധനാ **സമം** നിരുപധിസേസനിബ്ബാനധാതും **ഏസ്സന്തി** പാപുണിസ്സന്തി.

ഇതി അഭിധമ്മത്ഥവിഭാവിനിയാ നാമ അഭിധമ്മത്ഥസങ്ഗഹവണ്ണനായ

വീഥിമുത്തപരിച്ഛേദവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

൬. രൂപപരിച്ഛേദവണ്ണനാ

൧. ഏവം താവ ചിത്തചേതസികവസേന ദുവിധം അഭിധമ്മത്ഥം ദസ്സേത്വാ ഇദാനി രൂപം, തദനന്തരഞ്ച നിബ്ബാനം ദസ്സേതുമാരഭന്തോ ആഹ **"ഏത്താവതാ"**ത്യാദി. **സപ്പഭേദപ്പവത്തികാ** ഉദ്ദേസനിദ്ദേസപടിനിദ്ദേസവസേന തീഹി പരിച്ഛേദേഹി വുത്തപ്പഭേദവന്തോ, പവത്തിപടിസന്ധിവസേന ദ്വീഹി പരിച്ഛേദേഹി വുത്തപ്പവത്തിവന്തോ ച **ചിത്തചേതസികാ ധമ്മാ ഏത്താവതാ** പഞ്ചഹി പരിച്ഛേദേഹി വിഭത്താ **ഹി** യസ്മാ, ഇദാനി യഥാനുപ്പത്തം രൂപം പവുച്ചതീതി യോജനാ.

൨. ഇദാനി യഥാപടിഞ്ഞാതരൂപവിഭാഗത്ഥം മാതികം ഠപേതും **"സമുദ്ദേസാ"**ത്യാദി വുത്തം. സങ്ഖേപതോ ഉദ്ദിസനം **സമുദ്ദേസോ**. ഏകവിധാദിവസേന വിഭജനം **വിഭാഗോ,** സമുട്ഠാതി ഏതസ്മാ ഫലന്തി **സമുട്ഠാനം,** കമ്മാദയോ രൂപജനകപച്ചയാ. ചക്ഖുദസകാദയോ **കലാപാ. പവത്തിക്കമതോ ചേ**തി ഭവകാലസത്തഭേദേന രൂപാനം ഉപ്പത്തിക്കമതോ.

രൂപസമുദ്ദേസവണ്ണനാ

൩. ഉപാദിന്നാനുപാദിന്നസന്താനേസു സസമ്ഭാരധാതുവസേന മഹന്താ ഹുത്വാ ഭൂതാ പാതുഭൂതാതി **മഹാഭൂതാ** (ധ॰ സ॰ അട്ഠ॰ ൭൭൫). അഥവാ അനേകവിധഅബ്ഭുതവിസേസദസ്സനേന, അനേകാഭൂതദസ്സനേന വാ മഹന്താനി അബ്ഭുതാനി, അഭൂതാനി വാ ഏതേസൂതി മഹാഭൂതാ, മായാകാരാദയോ. തേഹി സമാനാ സയം അനീലാദിസഭാവാനേവ നീലാദിഉപാദായരൂപദസ്സനാദിതോതി **മഹാഭൂതാ**. മനാപവണ്ണസണ്ഠാനാദീഹി വാ സത്താനം വഞ്ചികാ യക്ഖിനിആദയോ വിയ മനാപഇത്ഥിപുരിസരൂപദസ്സനാദിനാ സത്താനം വഞ്ചകത്താ മഹന്താനി അഭൂതാനി ഏതേസൂതി **മഹാഭൂതാ**. വുത്തമ്പി ഹേതം -

"മഹന്താ പാതുഭൂതാതി, മഹാഭൂതസമാതി വാ;
വഞ്ചകത്താ അഭൂതേന, 'മഹാഭൂതാ'തി സമ്മതാ"തി. (അഭിധ॰ ൬൩൨);

അഥ വാ മഹന്തപാതുഭാവതോ മഹന്താനി ഭവന്തി ഏതേസു ഉപാദാരൂപാനി, ഭൂതാനി ചാതി **മഹാഭൂതാനി**. മഹാഭൂതേ ഉപാദായ പവത്തം രൂപം **ഉപാദായരൂപം**. യദി ഏവം "ഏകം മഹാഭൂതം പടിച്ച തതോ മഹാഭൂതാ"ത്യാദിവചനതോ (പട്ഠാ॰ ൧.൧.൫൩) ഏകേകമഹാഭൂതാ സേസമഹാഭൂതാനം നിസ്സയാ ഹോന്തീതി തേസമ്പി ഉപാദായരൂപതാപസങ്ഗോതി? നയിദമേവം ഉപാദായേവ പവത്തരൂപാനം തംസമഞ്ഞാസിദ്ധിതോ. യഞ്ഹി മഹാഭൂതേ ഉപാദിയതി, സയഞ്ച അഞ്ഞേഹി ഉപാദീയതി. ന തം ഉപാദായരൂപം. യം പന ഉപാദീയതേവ, ന കേനചി ഉപാദീയതി, തദേവ ഉപാദായരൂപന്തി നത്ഥി ഭൂതാനം തബ്ബോഹാരപ്പസങ്ഗോ. അപിച ചതുന്നം മഹാഭൂതാനം ഉപാദായരൂപന്തി ഉപാദായരൂപലക്ഖണന്തി നത്ഥി തയോ ഉപാദായ പവത്താനം ഉപാദായരൂപതാതി.

൪. പഥനട്ഠേന പഥവീ, തരുപബ്ബതാദീനം പകതിപഥവീ വിയ സഹജാതരൂപാനം പതിട്ഠാനഭാവേന പക്ഖായതി, ഉപട്ഠാതീതി വുത്തം ഹോതി, പഥവീ ഏവ ധാതു സലക്ഖണധാരണാദിതോ നിസ്സത്തനിജ്ജീവട്ഠേന സരീരസേലാവയവധാതുസദിസത്താ ചാതി **പഥവീധാതു**. ആപേതി സഹജാതരൂപാനി പത്ഥരതി, ആപായതി വാ ബ്രൂഹേതി വഡ്ഢേതീതി **ആപോ**. തേജേതി പരിപാചേതി, നിസേതി വാ തിക്ഖഭാവേന സേസഭൂതത്തയം ഉസ്മാപേതീതി **തേജോ**. വായതി ദേസന്തരുപ്പത്തിഹേതുഭാവേന ഭൂതസങ്ഘാതം പാപേതീതി **വായോ**. ചതസ്സോപി പനേതാ യഥാക്കമം കഥിനത്തദവത്തഉണ്ഹത്തവിത്ഥമ്ഭനത്തലക്ഖണാതി ദട്ഠബ്ബം.

൫. ചക്ഖാദീനം വചനത്ഥോ ഹേട്ഠാ കഥിതോവ. **പസാദരൂപം നാമ** ചതുന്നം മഹാഭൂതാനം പസന്നഭാവഹേതുകത്താ. തം പന യഥാക്കമം ദട്ഠുകാമതാസോതുകാമതാഘായിതുകാമതാസായിതുകാമതാഫുസിതുകാമതാനിദാനകമ്മസമുട്ഠാനഭൂതപ്പസാദലക്ഖണം. തത്ഥ ചക്ഖു താവ മജ്ഝേ കണ്ഹമണ്ഡലസ്സ ഊകാസിരപ്പമാണേ അഭിമുഖേ ഠിതാനം സരീരസണ്ഠാനുപ്പത്തിപദേസേ തേലമിവ പിചുപടലാനി സത്തക്ഖിപടലാനി ബ്യാപേത്വാ ധാരണനഹാപനമണ്ഡനബീജനകിച്ചാഹി ചതൂഹി ധാതീഹി വിയ ഖത്തിയകുമാരോ സന്ധാരണബന്ധനപരിപാചനസമുദീരണകിച്ചാഹി ചതൂഹി ധാതൂഹി കതൂപകാരം ഉതുചിത്താഹാരേഹി ഉപത്ഥമ്ഭിയമാനം ആയുനാ പരിപാലിയമാനം വണ്ണാദീഹി പരിവാരിതം യഥായോഗം ചക്ഖുവിഞ്ഞാണാദീനം വത്ഥുദ്വാരഭാവം സധേന്തം പവത്തതി, ഇതരം "സസമ്ഭാരചക്ഖൂ"തി വുച്ചതി. ഏവം സോതാദയോപി യഥാക്കമം സോതബിലബ്ഭന്തരേ അങ്ഗുലിവേധനാകാരം ഉപചിതതനുതമ്ബലോമം, നാസികബ്ഭന്തരേ അജപദസണ്ഠാനം, ജിവ്ഹാമജ്ഝേ ഉപ്പലദലഗ്ഗസണ്ഠാനം പദേസം അഭിബ്യാപേത്വാ പവത്തന്തി, ഇതരം പന ഠപേത്വാ കമ്മജതേജസ്സ പതിട്ഠാനട്ഠാനം കേസഗ്ഗലോമഗ്ഗനഖഗ്ഗസുക്ഖചമ്മാനി ച അവസേസം സകലസരീരം ഫരിത്വാ പവത്തതി. ഏവം സന്തേപി ഇതരേഹി തസ്സ സങ്കരോ ന ഹോതി ഭിന്നനിസ്സയലക്ഖണത്താ. ഏകനിസ്സയാനിപി ഹി രൂപരസാദീനി ലക്ഖണഭേദതോ അസംകിണ്ണാതി കിം പന ഭിന്നനിസ്സയാ പസാദാ.

൬. ആപോധാതുയാ സുഖുമഭാവേന ഫുസിതും അസക്കുണേയ്യത്താ വുത്തം **"ആപോധാതു വിവജ്ജിതം ഭൂതത്തയസങ്ഖാത"**ന്തി. കിഞ്ചാപി ഹി സീതതാ ഫുസിത്വാ ഗയ്ഹതി, സാ പന തേജോയേവ. മന്ദേ ഹി ഉണ്ഹത്തേ സീതബുദ്ധി സീതതാസങ്ഖാതസ്സ കസ്സചി ഗുണസ്സ അഭാവതോ. തയിദം സീതബുദ്ധിയാ അനവട്ഠിതഭാവതോ വിഞ്ഞായതി പാരാപാരേ വിയ. തഥാ ഹി ഘമ്മകാലേ ആതപേ ഠത്വാ ഛായം പവിട്ഠാനം സീതബുദ്ധി ഹോതി, തത്ഥേവ ചിരകാലം ഠിതാനം ഉണ്ഹബുദ്ധി. യദി ച ആപോധാതു സീതതാ സിയാ, ഉണ്ഹഭാവേന സഹ ഏകസ്മിം കലാപേ ഉപലബ്ഭേയ്യ, ന ചേവം ഉപലബ്ഭതി, തസ്മാ വിഞ്ഞായതി "ന ആപോധാതു സീതതാ"തി. യേ പന "ദവതാ ആപോധാതു, സാ ച ഫുസിത്വാ ഗയ്ഹതീ"തി വദന്തി, തേ വത്തബ്ബാ "ദവതാ നാമ ഫുസിത്വാ ഗയ്ഹതീതി ഇദം ആയസ്മന്താനം അഭിമാനമത്തം സണ്ഠാനേ വിയാ"തി. വുത്തഞ്ഹേതം പോരാണേഹി -

“ദവതാസഹവുത്തീനി, തീണി ഭൂതാനി സമ്ഫുസം;
ദവതം സമ്ഫുസാമീതി, ലോകോയമഭിമഞ്ഞതി.

“ഭൂതേ ഫുസിത്വാ സണ്ഠാനം, മനസാ ഗണ്ഹതോ യഥാ;
പച്ചക്ഖതോ ഫുസാമീതി, വിഞ്ഞേയ്യാ ദവതാ തഥാ”തി.

ഗോചരരൂപം നാമ പഞ്ചവിഞ്ഞാണവിസയഭാവതോ. ഗാവോ ഇന്ദ്രിയാനി ചരന്തി എത്ഥാതി ഗോചരന്തി ഹി ആരമ്മണസ്സേതം നാമം. തം പനേതം പഞ്ചവിധമ്പി യഥാക്കമം ചക്ഖുവിഞ്ഞാണാദീനം ഗോചരഭാവലക്ഖണം, ചക്ഖാദിപടിഹനനലക്ഖണം വാ.

൭. ഇത്ഥിയാ ഭാവോ **ഇത്ഥത്തം** (ധ॰ സ॰ അട്ഠ॰ ന്നന്ന). പുരിസസ്സ ഭാവോ **പുരിസത്തം**. തത്ഥ ഇത്ഥിലിങ്ഗനിമിത്തകുത്താകപ്പഹേതുഭാവലക്ഖണം ഇത്ഥത്തം, പുരിസലിങ്ഗാദിഹേതുഭാവലക്ഖണം പുരിസത്തം. തത്ഥ ഇത്ഥീനം അങ്ഗജാതം **ഇത്ഥിലിങ്ഗം**. സരാധിപ്പായാ **ഇത്ഥിനിമിത്തം** “ഇത്ഥീ”തി സഞ്ജാനനസ്സ പച്ചയഭാവതോ. അവിസദഠാനഗമനനിസജ്ജാദി **ഇത്ഥികുത്തം**. ഇത്ഥിസണ്ഠാനം **ഇത്ഥാകപ്പോ**. പുരിസലിങ്ഗാദീനിപി വുത്തനയേന ദട്ഠബ്ബാനി. **അട്ഠകഥായം** പന അഞ്ഞഥാ ഇത്ഥിലിങ്ഗാദീനി വണ്ണിതാനി. തം പന ഏവം സങ്ഗഹേത്വാ വദന്തി -

“ലിങ്ഗം ഹത്ഥാദിസണ്ഠാനം, നിമിത്തം മിഹിതാദികം;
കുത്തം സുപ്പാദിനാ കീളാ, ആകപ്പോ ഗമനാദിക”ന്തി.

ഭാവരൂപം നാമ ഭവതി ഏതേന ഇത്ഥാദിഅഭിധാനം, ബുദ്ധി ചാതി കത്വാ. തം പനേതം കായിന്ദ്രിയം വിയ സകലസരീരം ഫരിത്വാ തിട്ഠതി.

൮. ഹദയമേവ മനോധാതുമനോവിഞ്ഞാണധാതൂനം നിസ്സയത്താ വത്ഥു ചാതി **ഹദയവത്ഥു**. തഥാ ഹി തം ധാതുദ്വയനിസ്സയഭാവലക്ഖണം, തഞ്ച ഹദയകോസബ്ഭന്തരേ അഡ്ഢപസതമത്തം ലോഹിതം നിസ്സായ പവത്തതി. **രൂപകണ്ഡേ** അവുത്തസ്സപി പനേതസ്സ ആഗമതോ, യുത്തിതോ ച അത്ഥിഭാവോ ദട്ഠബ്ബോ. തത്ഥ, തം രൂപം നിസ്സായ മനോധാതു ച മനോവിഞ്ഞാണധാതു ച വത്തന്തി “യം രൂപം മനോധാതുയാ ച മനോവിഞ്ഞാണധാതുയാ ച തംസമ്പയുത്തകാനഞ്ച ധമ്മാനം നിസ്സയപച്ചയേന പച്ചയോ”തി (പട്ഠാ॰ ൧.൧.൮) ഏവമാഗതം പട്ഠാനവചനം ആഗമോ. യുത്തി പനേവം ദട്ഠബ്ബാ -

“നിപ്ഫന്നഭൂതികാധാരാ, ദ്വേ ധാതൂ കാമരൂപിനം;
രൂപാനുബന്ധവുത്തിത്താ, ചക്ഖുവിഞ്ഞാണാദയോ വിയ.

“ചക്ഖാദിനിസ്സിതാനേതാ, തസ്സഞ്ഞാധാരഭാവതോ;
നാപി രൂപാദികേ തേസം, ബഹിദ്ധാപി പവത്തിതോ.

“ന ചാപി ജീവിതം തസ്സ, കിച്ചന്തരനിയുത്തിതോ;
ന ച ഭാവദ്വയം തസ്മിം, അസന്തേപി പവത്തിതോ.

“തസ്മാ തദഞ്ഞം വത്ഥു തം, ഭൂതികന്തി വിജാനിയം;
വത്ഥാലമ്ബദുകാനന്തു, ദേസനാഭേദതോ ഇദം;
ധമ്മസങ്ഗണിപാഠസ്മിം, ന അക്ഖാതം മഹേസിനാ”തി.

൯. ജീവന്തി തേനാതി ജീവിതം, തദേവ കമ്മജരൂപപരിപാലനേ ആധിപച്ചയോഗതോ ഇന്ദ്രിയന്തി **ജീവിതിന്ദ്രിയം**. തഥാ ഹേതം കമ്മജരൂപപരിപാലനലക്ഖണം. യഥാസകം ഖണമത്തട്ഠായീനമ്പി ഹി സഹജാതാനം പവത്തിഹേതുഭാവേനേവ അനുപാലകം. ന ഹി തേസം കമ്മംയേവ ഠിതികാരണം ഹോതി ആഹാരജാദീനം ആഹാരാദി വിയ കമ്മസ്സ തങ്ഖണാഭാവതോ. ഇദം പന സഹ പാചനഗ്ഗിനാ അനവസേസഉപാദിന്നകായം ബ്യാപേത്വാ പവത്തതി.

൧൦. കബളം കത്വാ അജ്ഝോഹരീയതീതി **കബളീകാരോ ആഹാരോ,** ഇദഞ്ച സവത്ഥുകം കത്വാ ആഹാരം ദസ്സേതും വുത്തം. സേന്ദ്രിയകായോപത്ഥമ്ഭനഹേതുഭൂതാ പന അങ്ഗമങ്ഗാനുസാരീ രസഹരസങ്ഖാതാ അജ്ഝോഹരിതബ്ബാഹാരസിനേഹഭൂതാ ഓജാ ഇധ ആഹാരരൂപം നാമ. തഥാ ഹേതം സേന്ദ്രിയകായോപത്ഥമ്ഭനഹേതുഭാവലക്ഖണം, ഓജട്ഠമകരൂപാഹരണലക്ഖണം വാ.

൧൧. കക്ഖളത്താദിനാ അത്തനോ അത്തനോ സഭാവേന ഉപലബ്ഭനതോ **സഭാവരൂപം നാമ**. ഉപ്പാദാദീഹി, അനിച്ചതാദീഹി വാ ലക്ഖണേഹി സഹിതന്തി **സലക്ഖണം**. പരിച്ഛേദാദിഭാവം വിനാ അത്തനോ സഭാവേനേവ കമ്മാദീഹി പച്ചയേഹി നിപ്ഫന്നത്താ **നിപ്ഫന്നരൂപം നാമ**. രുപ്പനസഭാവോ രൂപം, തേന യുത്തമ്പി രൂപം, യഥാ “അരിസസോ, നീലുപ്പല”ന്തി, സ്വായം രൂപ-സദ്ദോ രുള്ഹിയാ അതംസഭാവേപി പവത്തതീതി അപരേന രൂപ-സദ്ദേന വിസേസേത്വാ **“രൂപരൂപ”**ന്തി വുത്തം യഥാ “ദുക്ഖദുക്ഖ”ന്തി. പരിച്ഛേദാദിഭാവം അതിക്കമിത്വാ സഭാവേനേവ ഉപലബ്ഭനതോ ലക്ഖണത്തയാരോപനേന സമ്മസിതും അരഹത്താ **സമ്മസനരൂപം**.

൧൨. ന കസ്സതീതി അകാസോ. അകാസോയേവ ആകാസോ, നിജ്ജീവട്ഠേന ധാതു ചാതി **ആകാസധാതു**. ചക്ഖുദസകാദിഏകേകകലാപഗതരൂപാനം കലാപന്തരേഹി അസംകിണ്ണഭാവാപാദനവസേന പരിച്ഛേദകം, തേഹി വാ പരിച്ഛിജ്ജമാനം, തേസം പരിച്ഛേദമത്തം വാ രൂപം **പരിച്ഛേദരൂപം**. തഞ്ഹി തം തം രൂപകലാപം പരിച്ഛിന്ദന്തം വിയ ഹോതി. വിജ്ജമാനേപി ച കലാപന്തരഭൂതേഹി കലാപന്തരഭൂതാനം സമ്ഫുട്ഠഭാവേ തംതംരൂപവിവിത്തതാ രൂപപരിയന്തോ ആകാസോ. യേസഞ്ച സോ പരിച്ഛേദോ, തേഹി സയം

അസമ്ഫുട്ഠോയേവ. അഞ്ഞഥാ പരിച്ഛിന്നതാ ന സിയാ തേസം രൂപാനം ബ്യാപീഭാവാപത്തിതോ. അബ്യാപിതാ ഹി അസമ്ഫുട്ഠതാ. തേനാഹ ഭഗവാ "അസമ്ഫുട്ഠം ചതൂഹി മഹാഭൂതേഹീ"തി (ധ॰ സ॰ ൬൫൩).

൧൬. ചലമാനകായേന അധിപ്പായം വിഞ്ഞാപേതി, സയഞ്ച തേന വിഞ്ഞായതീതി **കായവിഞ്ഞത്തി**. സവിഞ്ഞാണകസദ്ദസങ്ഖാതവാചായ അധിപ്പായം വിഞ്ഞാപേതി, സയഞ്ച തായ വിഞ്ഞായതീതി **വചീവിഞ്ഞത്തി**. തത്ഥ അഭിക്കമാദിജനകചിത്തസമുട്ഠാനവായോധാതുയാ സഹജാതരൂപസന്ഥമ്ഭനസന്ധാരണചലിതേസു സഹകാരീകാരണഭൂതോ ഫന്ദമാനകായഫന്ദനതംഹേതുകവായോധാതുവിനിമുത്തോ മഹന്തം പാസാണം ഉക്ഖിപന്തസ്സ സബ്ബഥാമേന ഗഹണകാലേ ഉസ്സാഹനവികാരോ വിയ രൂപകായസ്സ പരിഫന്ദനപച്ചയഭാവേന ഉപലബ്ഭമാനോ വികാരോ കായവിഞ്ഞത്തി. സാ ഹി ഫന്ദമാനകായേന അധിപ്പായം വിഞ്ഞാപേതി. ന ഹി വിഞ്ഞത്തിവികാരരഹിതേസു രുക്ഖചലനാദീസു "ഇദമേസ കാരേതീ"തി അധിപ്പായഗ്ഗഹണം ദിട്ഠന്തി. ഹത്ഥചലനാദീസു ച ഫന്ദമാനകായഗ്ഗഹണാനന്തരം അവിഞ്ഞായമാനന്തരേഹി മനോദ്വാരജവനേഹി ഗയ്ഹമാനത്താ സയഞ്ച കായേന വിഞ്ഞായതി.

കഥം പന വിഞ്ഞത്തിവസേന ഹത്ഥചലനാദയോ ഹോന്തീതി? വുച്ചതേ - ഏകാവജ്ജനവീഥിയം സത്തസു ജവനേസു സത്തമജവനസമുട്ഠാനവായോധാതു വിഞ്ഞത്തിവികാരസഹിതാവ പഠമജവനാദിസമുട്ഠാനാഹി വായോധാതൂഹി ലദ്ധോപത്ഥമ്ഭാ ദേസന്തരുപ്പത്തിഹേതുഭാവേന ചലയതി ചിത്തജം, പുരിമജവനാദിസമ്ഭൂതാ പന സന്ഥമ്ഭനസന്ധാരണമത്തകരാ തസ്സ ഉപകാരായ ഹോന്തീതി. യഥാ ഹി സത്തഹി യുഗേഹി ആകഡ്ഢിതബ്ബസകടേ സത്തമയുഗയുത്തായേവ ഗോണാ ഹേട്ഠാ ഛസു യുഗേസു യുത്തഗോണേഹി ലദ്ധൂപത്ഥമ്ഭാ സകടം ചാലേന്തി, പഠമയുഗാദിയുത്താ പന ഉപത്ഥമ്ഭനസന്ധാരണമത്തമേവ സാധേന്താ തേസം ഉപകാരായ ഹോന്തി, ഏവംസമ്പദമിദം ദട്ഠബ്ബം.

ദേസന്തരുപ്പത്തിയേവ ചേത്ഥ ചലനം ഉപ്പന്നദേസതോ കേസഗ്ഗമത്തമ്പി ധമ്മാനം സങ്കമനാഭാവതോ. ഇതരഥാ നേസം അബ്യാപാരകതാ, ഖണികതാ ച ന സിയാ. ദേസന്തരുപ്പത്തിഹേതുഭാവോതി ച യഥാ അത്തനാ സഹജരൂപാനി ഹേട്ഠിമജവനസമുട്ഠിതരൂപേഹി പതിട്ഠിതട്ഠാനതോ അഞ്ഞത്ഥ ഉപ്പജ്ജന്തി, ഏവം തേഹി സഹ തത്ഥ ഉപ്പത്തിയേവാതി ദട്ഠബ്ബം, ഏത്ഥ പന ചിത്തജേ ചലിതേ തംസമ്ബന്ധേന ഇതരമ്പി ചലതി നദീസോതേ പക്ഖിത്തസുക്ഖഗോമയപിണ്ഡം വിയ. തഥാ ചലയിതും അസക്കോന്തി യോപി പഠമജവനാദിസമുട്ഠാനവായോധാതുയോ വിഞ്ഞത്തിവികാരസഹിതായേവ യേന ദിസാഭാഗേന അയം അഭിക്കമാദീനി പവത്തേതുകാമോ, തദഭിമുഖഭാവവികാരസമ്ഭവതോ. ഏവഞ്ച കത്വാ മനോദ്വാരാവജ്ജനസ്സപി വിഞ്ഞത്തിസമുട്ഠാപകത്തം വക്ഖതി. വചീഭേദകരചിത്തസമുട്ഠാനപഥവീധാതുയാ അക്ഖരുപ്പത്തിട്ഠാനഗതഉപാദിന്നരൂപേഹി സഹ ഘട്ടനപച്ചയഭൂതോ ഏകോ വികാരോ വചീവിഞ്ഞത്തി. യം പനേത്ഥ വത്തബ്ബം, തം കായവിഞ്ഞത്തിയം വുത്തനയേന ദട്ഠബ്ബം.

അയം പന വിസേസോ - യഥാ തത്ഥ "ഫന്ദമാനകായഗ്ഗഹണാനന്തര"ന്തി വുത്തം, ഏവമിധ "സുയ്യമാനസദ്ദസവനാനന്തര"ന്തി യോജേതബ്ബം. ഇധ ച സന്ഥമ്ഭനാദീനം അഭാവതോ സത്തമജവനസമുട്ഠിതാത്യാദിനയോ ന ലബ്ഭതി. ഘട്ടനേന ഹി സദ്ധിംയേവ സദ്ദോ ഉപ്പജ്ജതി. ഘട്ടനഞ്ച പഠമജവനാദീസുപി ലബ്ഭതേവ. ഏത്ഥ ച യഥാ ഉസ്സാപേത്വാ ബദ്ധഗോസീസതാലപണ്ണാദിരൂപാനി ദിസ്വാ തദനന്തരപ്പവത്തായ അവിഞ്ഞായമാനന്തരായ മനോദ്വാരവീഥിയാ ഗോസീസാദീനം ഉദകസഹചാരിതപ്പകാരം സഞ്ഞാണം ഗഹേത്വാ ഉദകഗ്ഗഹണം ഹോതി, ഏവം വിപ്ഫന്ദമാനസമുച്ചാരിയമാനകായസദ്ദേ ഗഹേത്വാ തദനന്തരപ്പവത്തായ അവിഞ്ഞായമാനന്തരായ മനോദ്വാരവീഥിയാ പുരിമസിദ്ധസമ്ബന്ധൂപനിസ്സയായ സാധിപ്പായവികാരഗ്ഗഹണം ഹോതീതി അയം ദ്വിന്നം സാധാരണാ ഉപമാ.

൧൭. ലഹുഭാവോ **ലഹുതാ**. മുദുഭാവോ **മുദുതാ**. കമ്മഞ്ഞഭാവോ **കമ്മഞ്ഞതാ**. യഥാക്കമഞ്ചേതാ അരോഗിനോ വിയ രൂപാനം അഗരുതാ സുപരിമദ്ദിതചമ്മസ്സ വിയ അകഥിനതാ സുധന്തസുവണ്ണസ്സ വിയ സരീരകിരിയാനം അനുകൂലഭാവോതി ദട്ഠബ്ബം. അഞ്ഞമഞ്ഞം അവിജഹന്തസ്സപി ഹി ലഹുതാദിത്തയസ്സ തംതംവികാരാധികരൂപേഹി നാനത്തം വുച്ചതി, ദന്ധത്തകരധാതുക്ഖോഭപ്പടിപക്ഖപച്ചയസമുട്ഠാനോ ഹി രൂപവികാരോ ലഹുതാ. ഥദ്ധത്തകരധാതുക്ഖോഭപ്പടിപക്ഖപച്ചയസമുട്ഠാനോ മുദുതാ. സരീരകിരിയാനം അനനുകൂലഭാവകരധാതുക്ഖോഭപ്പടിപക്ഖപച്ചയസമുട്ഠാനോ കമ്മഞ്ഞതാതി.

൧൮. ഉപചയനം **ഉപചയോ,** പഠമചയോത്യത്ഥോ "ഉപഞ്ഞത്ത"ന്ത്യാദീസു വിയ ഉപ-സദ്ദസ്സ പഠമത്ഥജോതനതോ. സന്താനോ **സന്തതി,** പബന്ധോത്യത്ഥോ. തത്ഥ പടിസന്ധിതോ പട്ഠായ യാവ ചക്ഖാദിദസകാനം ഉപ്പത്തി, ഏത്ഥന്തരേ രൂപുപ്പാദോ ഉപചയോ നാമ. തതോ പരം സന്തതി നാമ. യഥാസകം ഖണമത്തട്ഠായീനം രൂപാനം നിരോധാഭിമുഖഭാവവസേന ജീരണം ജരാ, സായേവ **ജരതാ,** നിച്ചധുവഭാവേന ന ഇച്ചം അനുപഗന്തബ്ബന്തി അനിച്ചം, തസ്സ ഭാവോ **അനിച്ചതാ,** രൂപപരിഭേദോ. **ലക്ഖണരൂപം നാമ** ധമ്മാനം തംതംഅവത്ഥാവസേന ലക്ഖണഹേതുത്താ.

൧൯. **ജാതിരൂപമേവാ**തി പടിസന്ധിതോ പട്ഠായ രൂപാനം ഖണേ ഖണേ ഉപ്പത്തിഭാവതോ ജാതിസങ്ഖാതം രൂപുപ്പത്തിഭാവേന ചതുസന്തതിരൂപപ്പടിബദ്ധവുത്തിത്താ രൂപസമ്മതഞ്ച ജാതിരൂപമേവ ഉപചയസന്തതിഭാവേന പവുച്ചതി പഠമുപരിനിബ്ബത്തസങ്ഖാതപ്പവത്തിആകാരഭേദതോ വേനേയ്യവസേന "ഉപചയോ സന്തതീ"തി (ധ॰ സ॰ ൬൪൧) വിഭജിത്വാ വുത്തത്താ. ഏവഞ്ച കത്വാ താസം നിദ്ദേസേ അത്ഥതോ അഭേദം ദസ്സേതും "യോ ആയതനാനം ആചയോ, സോ രൂപസ്സ ഉപചയോ. യോ രൂപസ്സ ഉപചയോ, സാ രൂപസ്സ സന്തതീ"തി (ധ॰ സ॰ ൬൪൦-൬൪൧) വുത്തം. **ഏകാദസവിധമ്പീ**തി സഭാഗസങ്ഗഹവസേന ഏകാദസപ്പകാരമ്പി.

൨൦. ചത്താരോ ഭൂതാ, പഞ്ച പസാദാ, ചത്താരോ വിസയാ, ദുവിധോ ഭാവോ, ഹദയരൂപമിച്ചപി ഇദം ജീവിതാഹാരരൂപേഹി ദ്വീഹി സഹ അട്ഠാരസവിധം, തഥാ പരിച്ഛേദോ ച ദുവിധാ വിഞ്ഞത്തി, തിവിധോ വികാരോ, ചതുബ്ബിധം ലക്ഖണന്തി രൂപാനം പരിച്ഛേദവികാരാദിഭാവം വിനാ വിസും പച്ചയേഹി അനിബ്ബത്തത്താ ഇമേ **അനിപ്ഫന്നാ** ദസ ചേതി അട്ഠവീസതിവിധം ഭവേ.

രൂപസമുദ്ദേസവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

രൂപവിഭാഗവണ്ണനാ

൯൮. ഇദാനി യഥാഉദ്ദിട്ഠരൂപാനം ഏകവിധാദിനയദസ്സനത്ഥം **"സബ്ബഞ്ച പനേത"**ന്ത്യാദി വുത്തം. സമ്പയുത്തസ്സ അലോഭാദിഹേതുനോ അഭാവാ **അഹേതുകം**. യഥാസകം പച്ചയവന്തതായ **സപ്പച്ചയം**. അത്താനം ആരബ്ഭ പവത്തേഹി കാമാസവാദീഹി സഹിതത്താ **സാസവം**. പച്ചയേഹി അഭിസങ്ഖതത്താ **സങ്ഖതം**. ഉപാദാനക്ഖന്ധസങ്ഖാതേ ലോകേ നിയുത്തതായ **ലോകിയം**. കാമതണ്ഹായ അവചരിതത്താ **കാമാവചരം**. അരൂപധമ്മാനം വിയ കസ്സചി ആരമ്മണസ്സ അഗ്ഗഹണതോ നാസ്സ ആരമ്മണന്തി **അനാരമ്മണം**. തദങ്ഗാദിവസേന പഹാതബ്ബതാഭാവതോ **അപ്പഹാതബ്ബം**. **ഇതി**-സദ്ദോ പകാരത്ഥോ, തേന "അബ്യാകത"ന്ത്യാദികം സബ്ബം ഏകവിധനയം സങ്ഗണ്ഹാതി.

൯൯. **അജ്ഝത്തികരൂപം** അത്തഭാവസങ്ഖാതം അത്താനം അധികിച്ച ഉദ്ദിസ്സ പവത്തത്താ. കാമം അഞ്ഞേപി ഹി അജ്ഝത്തസമ്ഭൂതാ അത്ഥി, രുള്ഹീവസേന പന ചക്ഖാദികംയേവ അജ്ഝത്തികം. അഥ വാ "യദി മയം ന ഹോമ, ത്വം കട്ഠകലിങ്ഗരൂപമോ ഭവിസ്സസീ"തി വദന്താ വിയ അത്തഭാവസ്സ സാതിസയം ഉപകാരത്താ ചക്ഖാദീനേവ വിസേസതോ അജ്ഝത്തികാനി നാമ. അത്തസങ്ഖാതം വാ ചിത്തം അധികിച്ച തസ്സ ദ്വാരഭാവേന പവത്തതീതി അജ്ഝത്തം, തദേവ അജ്ഝത്തികം. തതോ ബഹിഭൂതത്താ ഇതരം തേവീസതിവിധം **ബാഹിരരൂപം**.

൧൦൦. ഇതരം ബാവീസതിവിധം **അവത്ഥുരൂപം**.

൧൦൧. **അട്ഠവിധമ്പി ഇന്ദ്രിയരൂപം** പഞ്ചവിഞ്ഞാണേസു ലിങ്ഗാദീസു സഹജരൂപപരിപാലനേ ച ആധിപച്ചയോഗതോ. പസാദരൂപസ്സ ഹി പഞ്ചവിധസ്സ ചക്ഖുവിഞ്ഞാണാദീസു ആധിപച്ചം അത്തനോ പടുമന്ദാദിഭാവേന തേസമ്പി പടുമന്ദാദിഭാവാപാദനതോ. ഭാവദ്വയസ്സാപി ഇത്ഥിലിങ്ഗാദീസു ആധിപച്ചം യഥാസകം പച്ചയേഹി ഉപ്പജ്ജമാനാനമ്പി തേസം യേഭുയ്യേന സഭാവകസന്താനേയേവ തംതദാകാരേന ഉപ്പജ്ജനതോ, ന പന ഇന്ദ്രിയപച്ചയഭാവതോ. ജീവിതസ്സ ച കമ്മജപരിപാലനേ ആധിപച്ചം തേസം യഥാസകം ഖണട്ഠാനസ്സ ജീവിതിന്ദ്രിയപ്പടിബദ്ധത്താ. സയഞ്ച അത്തനാ ഠപിതധമ്മസമ്ബന്ധേനേവ പവത്തതി നാവികോ വിയ.

൧൦൨. വിസയവിസയിഭാവപ്പത്തിവസേന ഥൂലത്താ **ഓളാരികരൂപം**. തതോയേവ ഗഹണസ്സ സുകരത്താ **സന്തികേരൂപം ആസന്നരൂപം** നാമ. യോ സയം, നിസ്സയവസേന ച സമ്പത്താനം, അസമ്പത്താനഞ്ച പടിമുഖഭാവോ അഞ്ഞമഞ്ഞപതനം, സോ പടിഘോ വിയാതി പടിഘോ. യഥാ ഹി പടിഘാതേ സതി ദുബ്ബലസ്സ ചലനം ഹോതി, ഏവം അഞ്ഞമഞ്ഞം പടിമുഖഭാവേ സതി അരൂപസഭാവത്താ ദുബ്ബലസ്സ ഭവങ്ഗസ്സ ചലനം ഹോതി. പടിഘോ യസ്സ അത്ഥി തം **സപ്പടിഘം**. തത്ഥ സയം സമ്പത്തി ഫോട്ഠബ്ബസ്സ, നിസ്സയവസേന സമ്പത്തി ഘാനജിവ്ഹാകായഗന്ധരസാനം, ഉഭയഥാപി അസമ്പത്തി ചക്ഖുസോതരൂപസദ്ദാനന്തി ദട്ഠബ്ബം. ഇതരം സോളസവിധം ഓളാരികതാദിസഭാവാഭാവതോ **സുഖുമരൂപാദികം**.

൧൦൩. കമ്മതോ ജാതം അട്ഠാരസവിധം **ഉപാദിന്നരൂപം** തണ്ഹാദിട്ഠീഹി ഉപേതേന കമ്മുനാ അത്തനോ ഫലഭാവേന ആദിന്നത്താ ഗഹിതത്താ. ഇതരം അഗ്ഗഹിതഗ്ഗഹണേനേനദസവിധം **അനുപാദിന്നരൂപം**.

൧൦൪. ദട്ഠബ്ബഭാവസങ്ഖാതേന നിദസ്സനേന സഹ വത്തതീതി **സനിദസ്സനം**. ചക്ഖുവിഞ്ഞാണഗോചരഭാവോ ഹി നിദസ്സനന്തി വുച്ചതി തസ്സ ച രൂപായതനതോ അനഞ്ഞത്തേപി അഞ്ഞേഹി ധമ്മേഹി തം വിസേസേതും അഞ്ഞം വിയ കത്വാ വത്തും വട്ടതീതി സഹ നിദസ്സനേന സനിദസ്സനന്തി. ധമ്മഭാവസാമഞ്ഞേന ഹി ഏകീഭൂതേസു ധമ്മേസു യോ നാനത്തകരോ വിസേസോ, സോ അഞ്ഞോ വിയ കത്വാ ഉപചരിതും യുത്തോ. ഏവഞ്ഹി അത്ഥവിസേസാവബോധോ ഹോതി.

൧൦൫. **അസമ്പത്തവസേനാ**തി അത്താനം അസമ്പത്തസ്സ ഗോചരസ്സ വസേന, അത്തനാ വിസയപ്പദേസം വാ അസമ്പത്തവസേന. ചക്ഖുസോതാനി ഹി രൂപസദ്ദേഹി അസമ്പത്താനി, സയം വാ താനി അസമ്പത്താനേവ ആരമ്മണം ഗണ്ഹന്തി. തേനേതം വുച്ചതി -

"ചക്ഖുസോതം പനേതേസു, ഹോതാസമ്പത്തഗാഹകം;
വിഞ്ഞാണുപ്പത്തിഹേതുത്താ, സന്തരാധികഗോചരേ.

"തഥാ ഹി ദൂരദേസട്ഠം, ഫലികാദിതിരോഹിതം;
മഹന്തഞ്ച നഗാദീനം, വണ്ണം ചക്ഖു ഉദിക്ഖതി.

"ആകാസാദിഗതോ കുച്ഛി-ചമ്മാനന്തരികോപി ച;
മഹന്തോ ച ഘണ്ടാദീനം, സദ്ദോ സോതസ്സ ഗോചരോ.

"ഗന്ത്വാ വിസയദേസം തം, ഫരിത്വാ ഗണ്ഹതീതി ചേ;
അധിട്ഠാനവിധാനേപി, തസ്സ സോ ഗോചരോ സിയാ.

"ഭൂതപ്പബന്ധതോ സോ ചേ, യാതി ഇന്ദ്രിയസന്നിധിം;
കമ്മചിത്തോജസമ്ഭൂതോ, വണ്ണോ സദ്ദോ ച ചിത്തജോ.

"ന തേസം ഗോചരാ ഹോന്തി, ന ഹി സമ്ഭോന്തി തേ ബഹി;
വുത്താ ച അവിസേസേന, പാഠേ തംവിസയാവ തേ.

"യദി ചേതം ദ്വയം അത്തസമീപംയേവ ഗണ്ഹതി;

അക്ഖിവണ്ണം തഥാ മൂലം, പസ്സേയ്യ ഭമുകസ്സ ച.

“ദിസാദേസവവത്ഥാനം, സദ്ദസ്സ ന ഭവേയ്യ ച;
സിയാ ച സരവേധിസ്സ, സകണ്ണേ സരപാതന”ന്തി.

ഗോചരഗ്ഗാഹികരൂപം വിഞ്ഞാണാധിട്ഠിതം ഹുത്വാ തംതംഗോചരഗ്ഗഹണസഭാവത്താ. ഇതരം തേവീസതിവിധം **അഗോചരഗ്ഗാഹികരൂപം** ഗോചരഗ്ഗഹണാഭാവതോ.

൨൭. വണ്ണിതബ്ബോ ദട്ഠബ്ബോതി **വണ്ണോ**. അത്തനോ ഉദയാനന്തരം രൂപം ജനേതീതി **ഓജാ. അവിനിബ്ഭോഗരൂപം** കത്ഥചിപി അഞ്ഞമഞ്ഞം വിനിഭുഞ്ജനസ്സ വിസും വിസും പവത്തിയാ അഭാവതോ. രൂപലോകേ ഗന്ധാദീനം അഭാവവാദിമതമ്പി ഹി തത്ഥ തത്ഥ (വിഭ॰ മൂലടീ॰ ൨൨൭; വിഭ॰ അനുടീ॰ ൨൨൭) ആചരിയേഹി പടിക്ഖിത്തമേവ.

൨൮. **ഇച്ചേവന്തി** എത്ഥപി **ഇതി**-സദ്ദോ പകാരത്ഥോ, തേന ഇധ അനാഗതമ്പി സബ്ബം ദുകതികാദിഭേദം സങ്ഗണ്ഹാതി.

രൂപവിഭാഗവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

രൂപസമുട്ഠാനനയവണ്ണനാ

൨൯. കാനി പന താനി കമ്മാദീനി, കഥം, കത്ഥ, കദാ ച രൂപസമുട്ഠാനാനീതി ആഹ **“തത്ഥാ”**ത്യാദി. **പടിസന്ധിമുപാദായാ**തി പടിസന്ധിചിത്തസ്സ ഉപ്പാദക്ഖണം ഉപാദായ. **ഖണേ ഖണേ**തി ഏകേകസ്സ ചിത്തസ്സ തീസു തീസു ഖണേസു, നിരന്തരമേവാതി വുത്തം ഹോതി. അപരേ പന ചിത്തസ്സ ഠിതിക്ഖണം (വിഭ॰ മൂലടീ॰ ൨൦ പകിണ്ണകകഥാവണ്ണനാ), ഭങ്ഗക്ഖണേ ച രൂപുപ്പാദം (വിഭ॰ മൂലടീ॰ ൨൦ പകിണ്ണകകഥാവണ്ണനാ) പടിസേധേന്തി. തത്ഥ കിഞ്ചാപി ഠിതിക്ഖണാഭാവേ തേസം ഉപപത്തി ചേവ തത്ഥ വത്തബ്ബഞ്ച ഹേട്ഠാ കഥിതമേവ, ഇധാപി പന ഭങ്ഗക്ഖണേ രൂപുപ്പാദാഭാവേ ഉപപത്തിയാ തത്ഥ വത്തബ്ബേന ച സഹ സുഖഗ്ഗഹണത്ഥം സങ്ഗഹേത്വാ വുച്ചതി -

“ഉപ്പന്നുപ്പജ്ജമാനന്തി, വിഭങ്ഗേ ഏവമാദിനം;
ഭങ്ഗക്ഖണസ്മിം ഉപ്പന്നം, നോ ച ഉപ്പജ്ജമാനകം.

“ഉപ്പജ്ജമാനമുപ്പാദേ, ഉപ്പന്നഞ്ചാതിആദിനാ;
ഭങ്ഗുപ്പാദാവ അക്ഖാതാ, ന ചിത്തസ്സ ഠിതിക്ഖണോ.

“‘ഉപ്പാദോ ച വയോ ചേവ, അഞ്ഞഥത്തം ഠിതസ്സ ച;
പഞ്ഞായതീ’തി (അ॰ നി॰ ൩.൪൭) വുത്തത്താ, ഠിതി അത്ഥീതി ചേ മതം.

“അഞ്ഞഥത്തസ്സ ഏകസ്മിം, ധമ്മേ അനുപലദ്ധിതോ;
പഞ്ഞാണവചനാ ചേവ, പബന്ധട്ഠിതി തത്ഥപി.

“വുത്താ തസ്മാ ന ചിത്തസ്സ, ഠിതി ദിസ്സതി പാളിയം;
അഭിധമ്മേ അഭാവോപി, നിസേധോയേവ സബ്ബഥാ.

“യദാ സമുദയോ യസ്സ, നിരുജ്ഝതി തദാസ്സ കിം;
ദുക്ഖമുപ്പജ്ജതീത്യേത്ഥ, പഞ്ഹേ നോതി നിസേധതോ.

“രൂപുപ്പാദോ ന ഭങ്ഗസ്മിം, തസ്മാ സബ്ബേപി പച്ചയാ;
ഉപ്പാദേയേവ ചിത്തസ്സ, രൂപഹേതൂതി കേചന.

“വുച്ചതേ തത്ഥ ഏകസ്മിം, ധമ്മേയേവ യഥാ മതാ;
ഉപ്പാദാവത്ഥതോ ഭിന്നാ, ഭങ്ഗാവത്ഥാ തഥേവ തു.

“ഭങ്ഗസ്സാഭിമുഖാവത്ഥാ, ഇച്ഛിതബ്ബാ അയം ഠിതി;
നയദസ്സനതോ ഏസാ, വിഭങ്ഗേ ന തു ദേസിതാ.

“ലക്ഖണം സങ്ഖതസ്സേവ, വത്തുമുപ്പാദആദിനം;
ദേസിതത്താ ന തത്ഥാപി, പബന്ധസ്സ ഠിതീരിതാ.

“ഉപസഗ്ഗസ്സ ധാതൂനമത്ഥേയേവ പവത്തിതോ;
പഞ്ഞായതീതി ചേതസ്സ, അത്ഥോ വിഞ്ഞായതേ ഇതി.

“ഭങ്ഗേ രൂപസ്സ നുപ്പാദോ, ചിത്തജാനം വസേന വാ;
ആരുപ്പംവാഭിസന്ധായ, ഭാസിതോ യമകസ്സ ഹി.

“സഭാവോയം യഥാലാഭ-യോജനാതി തതോ നഹി;
ന ചിത്തട്ഠിതി ഭങ്ഗേ ച, ന രൂപസ്സ അസമ്ഭവോ”തി.

൩൧. രൂപവിരാഗഭാവനാനിബ്ബത്തത്താ ഹേതുനോ തബ്ബിധുരതായ, അനോകാസതായ ച അരൂപവിപാകാ, രൂപജനനേ വിസേസപച്ചയേഹി ഝാനങ്ഗേഹി സമ്പയോഗാഭാവതോ ദ്വിപഞ്ചവിഞ്ഞാണാനി ചാതി ചുദ്ദസ ചിത്താനി രൂപം ന സമുട്ഠാപേന്തീതി വുത്തം **"ആരുപ്പവിപാകദ്വിപഞ്ചവിഞ്ഞാണവജ്ജിത"**ന്തി. പടിസന്ധിചിത്തം, പന ചുതിചിത്തഞ്ച ഏകൂനവീസതി ഭവങ്ഗസ്സേവ അന്തോഗധത്താ ചിത്തന്തരം ന ഹോതീതി ന തസ്സ വജ്ജനം കതം. കിഞ്ചാപി ന കതം, പച്ഛാജാതപച്ചയരഹിതം, പന ആഹാരാദീഹി ച അനുപത്ഥദ്ധം ദുബ്ബലവത്ഥും നിസ്സായ പവത്തത്താ, അത്തനോ ച ആഗന്തുകതായ കമ്മജരൂപേഹി ചിത്തസമുട്ഠാനരൂപാനം ഠാനം ഗഹേത്വാ ഠിതത്താ ച പടിസന്ധിചിത്തം രൂപസമുട്ഠാപകം ന ഹോതി. ചുതിചിത്തേ പന **അട്ഠകഥായം** (ധ॰ സ॰ അട്ഠ॰ ൩൩൩; വിഭ॰ അട്ഠ॰ ൨൩൩ പകിണ്ണകകഥാ) താവ "വൂപസന്തവട്ടമൂലസ്മിം സന്താനേ സാതിസയം സന്തവുത്തിതായ ഖീണാസവസ്സേവ ചുതിചിത്തം രൂപം ന സമുട്ഠാപേതീ"തി (ധ॰ സ॰ മൂലടീ॰ ൩൩൩) വുത്തം. **ആനന്ദാചരിയാ**ദയോ പന "സബ്ബേസമ്പി ചുതിചിത്തം രൂപം ന സമുട്ഠാപേതീ"തി വദന്തി. വിനിച്ഛയോ പന നേസം സങ്ഖേപതോ **മൂലടീകാദീസു,** വിത്ഥാരതോ ച **അഭിധമ്മത്ഥവികാസിനിയം** വുത്തനയേന ദട്ഠബ്ബോ. **പഠമഭവങ്ഗമുപാദായാ**തി പടിസന്ധിയാ അനന്തരനിബ്ബത്തപഠമഭവങ്ഗതോ പട്ഠായ. **ജായന്തമേവ സമുട്ഠാപേതി,** ന പന ഠിതം, ഭിജ്ജമാനം വാ അനന്തരാദിപച്ചയലാഭേന ഉപ്പാദക്ഖണേയേവ ജനകസാമത്ഥിയയോഗതോ.

൩൨. ഇരിയായ കായികകിരിയായ പവത്തിപഥഭാവതോ **ഇരിയാപഥോ,** ഗമനാദി, അത്ഥതോ തദവത്ഥാ രൂപപ്പവത്തി. തമ്പി **സന്ധാരേതി** യഥാപവത്തം ഉപത്ഥമ്ഭേതി. യഥാ ഹി വീഥിചിത്തേഹി അബ്ബോകിണ്ണേ ഭവങ്ഗേ പവത്തമാനേ അങ്ഗാനി ഓസീദന്തി, ന ഏവമേതേസു ദ്വത്തിംസവിധേസു, വക്ഖമാനേസു ച ഛബ്ബീസതിയാ ജാഗരണചിത്തേസു പവത്തമാനേസു. തദാ പന അങ്ഗാനി ഉപത്ഥദ്ധാനി യഥാപവത്തഇരിയാപഥഭാവേനേവ പവത്തന്തി.

൩൩. **വിഞ്ഞത്തിമ്പി സമുട്ഠാപേന്തി,** ന കേവലം രൂപിരിയാപഥാനേവ. അവിസേസവചനേപി പനേത്ഥ മനോദ്വാരപ്പവത്താനേവ വോട്ഠബ്ബനജവനാനി വിഞ്ഞത്തിസമുട്ഠാപകാനി, തഥാ ഹാസജനകാനി ച പഞ്ചദ്വാരപ്പവത്താനം പരിദുബ്ബലഭാവതോതി ദട്ഠബ്ബം. കാമഞ്ചേത്ഥ രൂപവിനിമുത്തോ ഇരിയാപഥോ, വിഞ്ഞത്തി വാ നത്ഥി, തഥാപി ന സബ്ബം രൂപസമുട്ഠാപകം ചിത്തം ഇരിയാപഥൂപത്ഥമ്ഭകം, വിഞ്ഞത്തിവികാരജനകഞ്ച ഹോതി. യം പന ചിത്തം വിഞ്ഞത്തിജനകം, തം ഏകംസതോ ഇരിയാപഥൂപത്ഥമ്ഭകം ഇരിയാപഥസ്സ വിഞ്ഞത്തിയാ സഹ അവിനാഭാവതോ. ഇരിയാപഥൂപത്ഥമ്ഭകഞ്ച രൂപജനകന്തി ഇമസ്സ വിസേസദസ്സനത്ഥം രൂപതോ ഇരിയാപഥവിഞ്ഞത്തീനം വിസും ഗഹണം.

൩൪. **തേരസാ**തി കുസലതോ ചത്താരി, അകുസലതോ ചത്താരി, കിരിയതോ പഞ്ചാതി തേരസ. തേസു ഹി പുഥുജ്ജനാ അട്ഠഹി കുസലാകുസലേഹി ഹസന്തി, സേക്ഖാ ദിട്ഠിസഹഗതവജ്ജിതേഹി, അസേക്ഖാ പന പഞ്ചഹി കിരിയചിത്തേഹി, തത്ഥാപി ബുദ്ധാ ചതൂഹി സഹേതുകകിരിയചിത്തേഹേവ ഹസന്തി, ന അഹേതുകേന "അതീതംസാദീസു അപ്പടിഹതഞാണം പത്വാ ഇമേഹി തീഹി ധമ്മേഹി സമന്നാഗതസ്സ ബുദ്ധസ്സ ഭഗവതോ സബ്ബം കായകമ്മം ഞാണപുബ്ബങ്ഗമം ഞാണാനുപരിവത്തീ"തി വചനതോ (മഹാനി॰ ൩൩൪; ചൂളനി॰ മോഘരാജമാണവപുച്ഛാനിദ്ദേസ ൮൫; പടി॰ മ॰ ൩.൮). ന ഹി വിചാരണപഞ്ഞാരഹിതസ്സ ഹസിതുപ്പാദസ്സ ബുദ്ധാനം പവത്തി യുത്താതി വദന്തി. ഹസിതുപ്പാദചിത്തേന പന പവത്തിയമാനമ്പി തേസം സിതകരണം പുബ്ബേനിവാസഅനാഗതംസസബ്ബഞ്ഞുതഞ്ഞാണാനം അനുവത്തകത്താ ഞാണാനുപരിവത്തിയേവാതി. ഏവഞ്ച കത്വാ **അട്ഠകഥായം** (ധ॰ സ॰ അട്ഠ॰ ൮൩൨) "തേസം ഞാണാനം ചിണ്ണപരിയന്തേ ഇദം ചിത്തം ഹാസയമാനം ഉപ്പജ്ജതീ"തി വുത്തം, തസ്മാ ന തസ്സ ബുദ്ധാനം പവത്തി സക്കാ നിവാരേതും.

൩൮. പച്ഛാജാതാദിപച്ചയൂപത്ഥമ്ഭലാഭേന ഠിതിക്ഖണേയേവ ഉതുഓജാനം ബലവഭാവോതി വുത്തം **"തേജോധാതു ഠിതിപ്പത്താ"**ത്യാദി.

൩൯. തത്ഥ **ഹദയഇന്ദ്രിയരൂപാനി** നവ കമ്മതോയേവ ജാതത്താ **കമ്മജാനേവ**. യഞ്ഹി ജാതം, ജായതി, ജായിസ്സതി ച, തം "കമ്മജ"ന്തി വുച്ചതി യഥാ ദുദ്ധന്തി.

൪൦. പച്ചുപ്പന്നപച്ചയാപേക്ഖത്താ ലഹുതാദിത്തയം കമ്മജം ന ഹോതി, ഇതരഥാ സബ്ബദാഭാവീഹി ഭവിതബ്ബന്തി വുത്തം **"ലഹുതാദിത്തയം ഉതുചിത്താഹാരേഹി സമ്ഭോതീ"**തി.

൪൩. ഏകന്തകമ്മജാനി നവ, ചതുജേസു കമ്മജാനി നവാതി അട്ഠാരസ കമ്മജാനി, പഞ്ചവികാരരൂപസദ്ദഅവിനിബ്ഭോഗരൂപആകാസവസേന പന്നരസ ചിത്തജാനി, സദ്ദോ, ലഹുതാദിത്തയം, അവിനിബ്ഭോഗാകാസരൂപാനി നവാതി തേരസ ഉതുജാനി, ലഹുതാദിത്തയഅവിനിബ്ഭോഗാകാസവസേന ദ്വാദസ ആഹാരജാനി.

൪൪. കേവലം **ജായമാനാദിരൂപാനം** ജായമാനപരിപച്ചമാനഭിജ്ജമാനരൂപാനം **സഭാവത്താ** സഭാവമത്തം വിനാ അത്തനോ ജാതിആദിലക്ഖണാഭാവതോ **ലക്ഖണാനി കേഹിചി** പച്ചയേഹി ന ജായന്തീതി പകാസിതം. ഉപ്പാദാദിയുത്താനഞ്ഹി ചക്ഖാദീനം ജാതിആദീനി ലക്ഖണാനി വിജ്ജന്തി, ന ഏവം ജാതിആദീനം. യദി തേസമ്പി ജാതിആദീനി സിയും, ഏവം അനവത്ഥാനമേവ ആപജ്ജേയ്യ. യം പന "രൂപായതനം...പേ॰... കബളീകാരോ ആഹാരോ. ഇമേ ധമ്മാ ചിത്തസമുട്ഠാനാ"ത്യാദീസു (ധ॰ സ॰ ൧൨൦൧) ജാതിയാ കുതോചിജാതത്തം അനുഞ്ഞാതം , തമ്പി രൂപജനകപച്ചയാനം രൂപുപ്പാദനം പതി അനുപരതബ്യാപാരാനം പച്ചയഭാവൂപഗമനക്ഖണേ ജായമാനധമ്മവികാരഭാവേന ഉപലബ്ഭമാനതം സന്ധായാതി ദട്ഠബ്ബം. യമ്പി "ജാതി, ഭിക്ഖവേ, അനിച്ചാ സങ്ഖതാ പടിച്ചസമുപ്പന്നാ. ജരാമരണം, ഭിക്ഖവേ, അനിച്ചം സങ്ഖതം പടിച്ചസമുപ്പന്ന"ന്തി വചനം (സം॰ നി॰ ൨.൨൦), തത്ഥാപി പടിച്ചസമുപ്പന്നാനം ലക്ഖണഭാവതോതി അയമേത്ഥാഭിസന്ധി. തേനാഹു പോരാണാ -

"പാഠേ കുതോചി ജാതത്തം, ജാതിയാ പരിയായതോ;
സങ്ഖതാനം സഭാവത്താ, തീസു സങ്ഖതതോദിതാ"തി.

രൂപസമുട്ഠാനനയവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

കലാപയോജനാവണ്ണനാ

൪൭. യസ്മാ പനേതാനി രൂപാനി കമ്മാദിതോ ഉപ്പജ്ജമാനാനിപി ന ഏകേകം സമുട്ഠഹന്തി, അഥ ഖോ പിണ്ഡതോവ. തസ്മാ പിണ്ഡാനം ഗണനപരിച്ഛേദം, സരൂപഞ്ച ദസ്സേതും **"ഏകുപ്പാദാ"**ത്യാദി വുത്തം . **സഹവുത്തിനോ**തി വിസും വിസും കലാപഗതരൂപവസേന സഹവുത്തിനോ, ന സബ്ബകലാപാനം അഞ്ഞമഞ്ഞം സഹുപ്പത്തിവസേന.

൪൮. ദസ പരിമാണാ അസ്സാതി ദസകം, സമുദായസ്സേതം നാമം, ചക്ഖുനാ ഉപലക്ഖിതം, തപ്പധാനം വാ ദസകം **ചക്ഖുദസകം**. ഏവം സേസേസുപി.

൪൯. വചീവിഞ്ഞത്തിഗ്ഗഹണേന സദ്ദോപി സങ്ഗഹിതോ ഹോതി തസ്സാ തദവിനാഭാവതോതി വുത്തം **"വചീവിഞ്ഞത്തിദസക"**ന്തി.

൫൦. കിം പനേതേ ഏകവീസതി കലാപാ സബ്ബേപി സബ്ബത്ഥ ഹോന്തി, ഉദാഹു കേചി കത്ഥചീതി ആഹ **"തത്ഥാ"**ത്യാദി.

കലാപയോജനാവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

രൂപപവത്തിക്കമവണ്ണനാ

൫൨. ഇദാനി നേസം സമ്ഭവവസേന, പവത്തിപടിസന്ധിവസേന, യോനിവസേന ച പവത്തിം ദസ്സേതും **"സബ്ബാനിപി പനേതാനീ"**ത്യാദി വുത്തം. **യഥാരഹ**ന്തി സഭാവകപരിപുണ്ണായതനാനം അനുരൂപതോ.

൫൩. കമലകുഹരഗബ്ഭമലാദിസംസേദട്ഠാനേസു ജാതാ **സംസേദജാ**. ഉപപാതോ നേസം അത്ഥീതി **ഓപപാതികാ,** ഉക്കംസഗതിപരിച്ഛേദവസേന ചേത്ഥ വിസിട്ഠഉപപാതോ ഗഹിതോ യഥാ "അഭിരൂപസ്സ കഞ്ഞാ ദാതബ്ബാ"തി. **സത്ത ദസകാനി പാതുഭവന്തി** പരിപുണ്ണായതനഭാവേന ഉപലബ്ഭനതോ. **കദാചി ന ലബ്ഭന്തി** ജച്ചന്ധജച്ചബധിരജച്ചാഘാനനപുംസകആദികപ്പികാനം വസേന. തത്ഥ സുഗതിയം മഹാനുഭാവേന കമ്മുനാ നിബ്ബത്തമാനാനം ഓപപാതികാനം ഇന്ദ്രിയവേകല്ലായോഗതോ ചക്ഖുസോതഘാനാലാഭോ സംസേദജാനം, ഭാവാലാഭോ പഠമകപ്പികഓപപാതികാനം വസേനപി. ദുഗ്ഗതിയം പന ചക്ഖുസോതഭാവാലാഭോ ദ്വിന്നമ്പി വസേന, ഘാനാലാഭോ സംസേദജാനമേവ വസേന, ന ഓപപാതികാനം വസേനാതി ദട്ഠബ്ബം. തഥാ ഹി **ധമ്മഹദയവിഭങ്ഗേ** "കാമധാതുയാ ഉപപത്തിക്ഖണേ കസ്സചി ഏകാദസായതനാനി പാതുഭവന്തി, കസ്സചി ദസ, കസ്സചി അപരാനിപി ദസ, കസ്സചി നവ, കസ്സചി സത്താ"തി (വിഭ॰ ൧൦൦൭) വചനതോ പരിപുണ്ണിന്ദ്രിയസ്സ ഓപപാതികസ്സ സദ്ദായതനവജ്ജിതാനി ഏകാദസായതനാനി വുത്താനി. അന്ധസ്സ ചക്ഖായതനവജ്ജിതാനി ദസ, തഥാ ബധിരസ്സ സോതായതനവജ്ജിതാനി, അന്ധബധിരസ്സ തദുഭയവജ്ജിതാനി നവ, ഗബ്ഭസേയ്യകസ്സ ചക്ഖുസോതഘാനജിവ്ഹാസദ്ദായതനവജ്ജിതാനിസത്തായതനാനി വുത്താനി. യദി പന അഘാനകോപി ഓപപാതികോ സിയാ, അന്ധബധിരാഘാനകാനം വസേന തിക്ഖത്തും ദസ, അന്ധബധിരഅന്ധാഘാനകബധിരാഘാനകാനം വസേന തിക്ഖത്തും നവ, അന്ധബധിരാഘാനകസ്സ വസേന ച അട്ഠ ആയതനാനി വത്തബ്ബാനി സിയും, ന പനേവം വുത്താനി. തസ്മാ നത്ഥി ഓപപാതികസ്സ ഘാനവേകല്ലന്തി. തഥാ ച വുത്തം **യമകട്ഠകഥായം** "അഘാനകോ ഓപപാതികോ നത്ഥി. യദി ഭവേയ്യ, കസ്സചി അട്ഠായതനാനീതി വദേയ്യാ"തി (യമ॰ അട്ഠ॰ ആയതനയമക॰ ൧൮-൨൧).

സംസേദജാനം പന ഘാനാഭാവോ ന സക്കാ നിവാരേതും "കാമധാതുയാ ഉപപത്തിക്ഖണേ"ത്യാദിപാളിയാ (വിഭ॰ ൧൦൦൭) ഓപപാതികയോനിമേവ സന്ധായ, സത്തായതനഗ്ഗഹണസ്സ ച അഞ്ഞേസം അസമ്ഭവതോ ഗബ്ഭസേയ്യകമേവ സന്ധായ വുത്തത്താ. യം പന "സംസേദജയോനികാ പരിപുണ്ണായതനഭാവേന ഓപപാതികസങ്ഗഹം കത്വാ വുത്താ"തി അട്ഠകഥാവചനം, തമ്പി പരിപുണ്ണായതനംയേവ സംസേദജാനം ഓപപാതികേസു സങ്ഗഹവസേന വുത്തം. അപരേ പന യമകേ ഘാനജിവ്ഹാനം സഹചാരിതാ വുത്താതി അജിവ്ഹസ്സ അസമ്ഭവതോ അഘാനകസ്സപി അഭാവമേവ വണ്ണേന്തി, തത്ഥാപി യഥാ ചക്ഖുസോതാനി രൂപഭവേ ഘാനജിവ്ഹാഹി വിനാ പവത്തന്തി, ന ഏവം ഘാനജിവ്ഹാ അഞ്ഞമഞ്ഞം വിനാ പവത്തന്തി ദ്വിന്നമ്പി രൂപഭവേ അനുപ്പജ്ജനതോതി ഏവം വിസും വിസും കാമഭവേ അപ്പവത്തിവസേന തേസം സഹചാരിതാ വുത്താതി ന ന സക്കാ വത്തുന്തി.

൫൪. ഗബ്ഭേ മാതുകുച്ഛിയം സേന്തീതി ഗബ്ഭസേയ്യകാ, തേയേവ രൂപാദീസു സത്തതായ സത്താതി **ഗബ്ഭസേയ്യകസത്താ**. ഏതേ അണ്ഡജജലാബുജാ. **തീണി ദസകാനി പാതുഭവന്തി,** യാനി "കലലരൂപ"ന്തി വുച്ചന്തി, പരിപിണ്ഡിതാനി ച താനി ജാതിഉണ്ണായ ഏകസ്സ അംസുനോ പസന്നതിലതേലേ പക്ഖിപിത്വാ ഉദ്ധടസ്സ പഗ്ഘരിത്വാ അഗ്ഗേ ഠിതബിന്ദുമത്താനി അച്ഛാനി വിപ്പസന്നാനി. **കദാചി ന ലബ്ഭതി** അഭാവകസത്താനം വസേന. **തതോ പര**ന്തി പടിസന്ധിതോ പരം. **പവത്തികാലേ**തി സത്തമേ സത്താഹേ, **ടീകാകാര**മതേന ഏകാദസമേ സത്താഹേ വാ. **കമേനാ**തി ചക്ഖുദസകപാതുഭാവതോ സത്താഹാതിക്കമേന സോതദസകം , തതോ സത്താഹാതിക്കമേന ഘാനദസകം, തതോ സത്താഹാതിക്കമേന ജിവ്ഹാദസകന്തി ഏവം അനുക്കമേന. **അട്ഠകഥായമ്പി** ഹി അയമത്ഥോ ദസ്സിതോവ.

൫൫. **ഠിതികാല**ന്തി പടിസന്ധിചിത്തസ്സ ഠിതികാലം. പടിസന്ധിചിത്തസഹജാതാ ഹി ഉതു ഠാനപ്പത്താ തസ്സ ഠിതിക്ഖണേ സുദ്ധട്ഠകം സമുട്ഠാപേതി, തദാ ഉപ്പന്നാ ഭങ്ഗക്ഖണേത്യാദിനാ അനുക്കമേന ഉതു രൂപം ജനേതി. **ഓജാഫരണമുപാദായാ**തി ഗബ്ഭസേയ്യകസ്സ മാതു അജ്ഝോഹടാഹാരതോ സംസേദജോപപാതികാനഞ്ച മുഖഗതസേമ്ഹാദിതോ ഓജായ രസഹരണീഅനുസാരേന സരീരേ ഫരണകാലതോ പട്ഠായ.

൹. ചുതിചിത്തം ഉപരിമം ഏതസ്സാതി **ചുതിചിത്തോപരി. കമ്മജരൂപാനി ന ഉപ്പജ്ജന്തി** തദുപ്പത്തിയം മരണാഭാവതോ. കമ്മജരൂപവിച്ഛേദേ ഹി "മതോ"തി വുച്ചതി. യഥാഹ -

"ആയു ഉസ്മാ ച വിഞ്ഞാണം, യദാ കായം ജഹന്തിമം;
അപവിദ്ധോ തദാ സേതി, നിരത്ഥംവ കലിങ്ഗര"ന്തി. (സം॰ നി॰ ന.൯൫ ഫേണപിണ്ഡോപമസുത്തം);

പുരേതരന്തി സത്തരസമസ്സ ഉപ്പാദക്ഖണേ. **തതോപരം ചിത്തജാഹാരജരൂപഞ്ച വോച്ഛിജ്ജതീ**തി അജീവകസന്താനേ തേസം ഉപ്പത്തിയാ അഭാവതോ യഥാനിബ്ബത്തം ചിത്തജം, ആഹാരജഞ്ച തതോ പരം കിഞ്ചി കാലം പവത്തിത്വാ നിരുജ്ഝതി. അപരേ പന ആചരിയാ "ചിത്തജരൂപം ചുതിചിത്തതോ പുരേതരമേവ വോച്ഛിജ്ജതീ"തി വണ്ണേന്തി.

൯൭. രൂപലോകേ ഘാനജിവ്ഹാകായാനം അഭാവേ കാരണം വുത്തമേവ. ഭാവദ്വയം പന ബഹലകാമരാഗൂപനിസ്സയത്താ ബ്രഹ്മാനഞ്ച തദഭാവതോ തത്ഥ ന പവത്തതി. **ആഹാരജകലാപാനി ച ന ലബ്ഭന്തി** അജ്ഝോഹടാഹാരാഭാവേന സരീരഗതസ്സപി ആഹാരസ്സ രൂപസമുട്ഠാപനാഭാവതോ. ബാഹിരഞ്ഹി ഉതും, ആഹാരഞ്ച ഉപനിസ്സയം ലഭിത്വാ ഉതുആഹാരാ രൂപം സമുട്ഠാപേന്തി. **ജീവിതനവക**ന്തി കായാഭാവതോ കായദസകട്ഠാനിയം ജീവിതനവകം.

൯൮. **അതിരിച്ചതി** സേസബ്രഹ്മാനം പടിസന്ധിയം, പവത്തേ ച ഉപലഭിതബ്ബരൂപതോ അവസിട്ഠം ഹോതി , മരണകാലേ പന ബ്രഹ്മാനം സരീരനിക്ഖേപാഭാവതോ സബ്ബേസമ്പി തിസമുട്ഠാനാനി, ദ്വിസമുട്ഠാനാനി ച സഹേവ നിരുജ്ഝന്തി.

൯൯. **രൂപേസു തേവീസതി** ഘാനജിവ്ഹാകായഭാവദ്വയവസേന പഞ്ചന്നം അഭാവതോ. കേചി പന "ലഹുതാദിത്തയമ്പി തേസു നത്ഥി ദന്ധത്തകരാദിധാതുക്ഖോഭാഭാവതോ"തി വദന്തി, തം അകാരണം. ന ഹി വൂപസമേതബ്ബാപേക്ഖാ തബ്ബിരോധിധമ്മപ്പവത്തി തഥാ സതി സഹേതുകകിരിയചിത്തേസു ലഹുതാദീനം അഭാവപ്പസങ്ഗതോ. **"സദ്ദോ വികാരോ"**ത്യാദി സബ്ബേസമ്പി സാധാരണവസേന വുത്തം.

രൂപപവത്തിക്കമവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

നിബ്ബാനഭേദവണ്ണനാ

൧൦൦. എത്താവതാ ചിത്തചേതസികരൂപാനി വിഭാഗതോ നിദ്ദിസിത്വാ ഇദാനി നിബ്ബാനം നിദ്ദിസന്തോ ആഹ **"നിബ്ബാനം പനാ"**ത്യാദി. **"ചതുമഗ്ഗഞാണേന സച്ഛികാതബ്ബ"**ന്തി ഇമിനാ നിബ്ബാനസ്സ തംതംഅരിയപുഗ്ഗലാനം പച്ചക്ഖസിദ്ധതം ദസ്സേതി. **"മഗ്ഗഫലാനമാരമ്മണഭൂത"**ന്തി ഇമിനാ കല്യാണപുഥുജ്ജനാനം അനുമാനസിദ്ധതം. സങ്ഖതധമ്മാരമ്മണഞ്ഹി, പഞ്ഞത്താരമ്മണം വാ ഞാണം കിലേസാനം സമുച്ഛേദപടിപ്പസ്സമ്ഭനേ അസമത്ഥം, അത്ഥി ച ലോകേ കിലേസസമുച്ഛേദാദി. തസ്മാ അത്ഥി സങ്ഖതസമ്മുതിധമ്മവിപരീതോ കിലേസാനം സമുച്ഛേദപടിപ്പസ്സദ്ധികരാനം മഗ്ഗഫലാനം ആരമ്മണഭൂതോ നിബ്ബാനം നാമ ഏകോ ധമ്മോതി സിദ്ധം. പച്ചക്ഖാനുമാനസിദ്ധതാസന്ദസ്സനേന ച അഭാവമത്തം നിബ്ബാനന്തി വിപ്പടിപന്നാനം വാദം നിസേധേതീതി അലമതിപ്പപഞ്ചേന. ഖന്ധാദിഭേദേ തേഭൂമകധമ്മേ ഹേട്ഠുപരിയവസേന വിനനതോ സംസിബ്ബനതോ **വാനസങ്ഖാതായ** തണ്ഹായ **നിക്ഖന്തത്താ** വിസയാതിക്കമവസേന അതീതത്താ.

൧൦൧. **സഭാവതോതി** അത്തനോ സന്തിലക്ഖണേന. ഉപാദീയതി കാമുപാദാദീഹീതി ഉപാദി, പഞ്ചക്ഖന്ധസ്സേതം അധിവചനം, ഉപാദിയേവ സേസോ കിലേസേഹീതി ഉപാദിസേസോ, തേന സഹ വത്തതീതി സഉപാദിസേസാ , സാ ഏവ നിബ്ബാനധാതൂതി **സഉപാദിസേസനിബ്ബാനധാതു. കാരണപരിയായേനാ**തി സഉപാദിസേസാദിവസേന പഞ്ഞാപനേ കാരണഭൂതസ്സ ഉപാദിസേസ ഭാവാഭാവസ്സ ലേസേന.

൧൦൨. ആരമ്മണതോ, സമ്പയോഗതോ ച രാഗദോസമോഹേഹി സുഞ്ഞത്താ സുഞ്ഞം, സുഞ്ഞമേവ **സുഞ്ഞതം,** തഥാ രാഗാദിനിമിത്തരഹിതത്താ **അനിമിത്തം**. രാഗാദിപണിധിരഹിതത്താ **അപ്പണിഹിതം**. സബ്ബസങ്ഖാരേഹി വാ സുഞ്ഞത്താ **സുഞ്ഞതം**. സബ്ബസങ്ഖാരനിമിത്താഭാവതോ **അനിമിത്തം**. തണ്ഹാപണിധിയാ അഭാവതോ **അപ്പണിഹിതം**.

൧൦൩. ചവനാഭാവതോ **അച്ചുതം**. അന്തസ്സ പരിയോസാനസ്സ അതിക്കന്തത്താ **അച്ചന്തം**. പച്ചയേഹി അസങ്ഖതത്താ **അസങ്ഖതം**. അത്തനോ ഉത്തരിതരസ്സ അഭാവതോ, സഹധമ്മേന വത്തബ്ബസ്സ ഉത്തരസ്സ വാ അഭാവതോ **അനുത്തരം**. വാനതോ തണ്ഹാതോ മുത്തത്താ സബ്ബസോ അപഗതത്താ **വാനമുത്താ.** മഹന്തേ സീലക്ഖന്ധാദികേ ഏസന്തി ഗവേസന്തീതി **മഹേസയോ. "ഇതി ചിത്ത"**ന്ത്യാദി ഛഹി പരിച്ഛേദേഹി വിഭത്താനം ചിത്താദീനം നിഗമനം.

നിബ്ബാനഭേദവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

ഇതി അഭിധമ്മത്ഥവിഭാവിനിയാ നാമ അഭിധമ്മത്ഥസങ്ഗഹവണ്ണനായ

രൂപപരിച്ഛേദവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

൭. സമുച്ചയപരിച്ഛേദവണ്ണനാ

൧. **സലക്ഖണാ** ചിന്തനാദിസലക്ഖണാ ചിത്തചേതസികനിപ്ഫന്നരൂപനിബ്ബാനവസേന ദ്വാസത്തതിപഭേദാ **വത്ഥുധമ്മാ** സഭാവധമ്മാ വുത്താ, ഇദാനി തേസം **യഥായോഗം** സഭാവധമ്മാനം ഏകേകസമുച്ചയവസേന യോഗാനുരൂപതോ അകുസലസങ്ഗഹാദിഭേദം **സമുച്ചയം** രാസിം പവക്ഖാമീതി യോജനാ.

൨. അകുസലാനമേവ സഭാഗധമ്മവസേന സങ്ഗഹോ **അകുസലസങ്ഗഹോ**. കുസലാദിവസേന മിസ്സകാനം സങ്ഗഹോ **മിസ്സകസങ്ഗഹോ,** സച്ചാഭിസമ്ബോധിസങ്ഖാതസ്സ അരിയമഗ്ഗസ്സ പക്ഖേ ഭവാനം ബോധിപക്ഖിയാനം ധമ്മാനം സതിപട്ഠാനാദിഭേദാനം സഭാഗവത്ഥുവസേന സങ്ഗഹോ **ബോധിപക്ഖിയസങ്ഗഹോ**. ഖന്ധാദിവസേന സബ്ബേസം സങ്ഗഹോ **സബ്ബസങ്ഗഹോ**.

അകുസലസങ്ഗഹവണ്ണനാ

൩. പുബ്ബകോടിയാ അപഞ്ഞായനതോ ചിരപാരിവാസിയട്ഠേന, വണതോ വാ വിസ്സന്ദമാനയൂസാ വിയ ചക്ഖാദിതോ വിസയേസു വിസ്സന്ദനതോ **ആസവാ**. അഥ വാ ഭവതോ ആഭവഗ്ഗം ധമ്മതോ ആഗോത്രഭും സവന്തി പവത്തന്തീതി **ആസവാ**. അവധിഅത്ഥോ ചേത്ഥ **ആ-**കാരോ, അവധി ച മരിയാദാഭിവിധിവസേന ദുവിധോ. തത്ഥ "ആപാടലിപുത്തം വുട്ഠോ ദേവോ"ത്യാദീസു വിയ കിരിയം ബഹി കത്വാ പവത്തോ **മരിയാദോ**. "ആഭവഗ്ഗം സദ്ദോ അബ്ഭുഗ്ഗതോ"ത്യാദീസു വിയ കിരിയം ബ്യാപേത്വാ പവത്തോ **അഭിവിധി**. ഇധ പന അഭിവിധിമ്ഹി ദട്ഠബ്ബോ. തഥാ ഹേതേ നിബ്ബത്തിട്ഠാനഭൂതേ ച ഭവഗ്ഗേ, ഗോത്രഭുമ്ഹി ച ആരമ്മണഭൂതേ പവത്തന്തി. വിജ്ജമാനേസു ച അഞ്ഞേസു ആഭവഗ്ഗം, ആഗോത്രഭുഞ്ച സവന്തേസു മാനാദീസു അത്തത്തനിയഗ്ഗഹണവസേന അഭിബ്യാപനതോ മദകരണട്ഠേന ആസവസദിസതായ ച ഏതേയേവ ആസവഭാവേന നിരുള്ഹാതി ദട്ഠബ്ബം. കാമോയേവ ആസവോ **കാമാസവോ,** കാമരാഗോ. രൂപാരൂപഭവേസു ഛന്ദരാഗോ **ഭവാസവോ**. ഝാനനികന്തിസസ്സതദിട്ഠിസഹഗതോ ച രാഗോ ഏത്ഥേവ സങ്ഗയ്ഹതി. തത്ഥ പഠമോ ഉപപത്തിഭവേസു രാഗോ, ദുതിയോ കമ്മഭവേ, തതിയോ ഭവദിട്ഠിസഹഗതോ. ദ്വാസട്ഠിവിധാ ദിട്ഠി **ദിട്ഠാസവോ**. ദുക്ഖാദീസു ചതൂസു സച്ചേസു, പുബ്ബന്തേ, അപരന്തേ, പുബ്ബാപരന്തേ, പടിച്ചസമുപ്പാദേസു ചാതി അട്ഠസു ഠാനേസു അഞ്ഞാണം **അവിജ്ജാസവോ**.

൪. ഓത്ഥരിത്വാ ഹരണതോ, ഓഹനനതോ വാ ഹേട്ഠാ കത്വാ ഹനനതോ ഓസീദാപനതോ "ഓഘോ"തി വുച്ചതി ജലപ്പവാഹോ, ഏതേ ച സത്തേ ഓത്ഥരിത്വാ ഹനന്താ വട്ടസ്മിം സത്തേ ഓസീദാപേന്താ വിയ ഹോന്തീതി ഓഘസദിസതായ **ഓഘാ** , ആസവായേവ പനേത്ഥ യഥാവുത്തട്ഠേന "ഓഘാ"തി ച വുച്ചന്തി.

൫. വട്ടസ്മിം, ഭവയന്തകേ വാ സത്തേ കമ്മവിപാകേന ഭവന്തരാദീഹി, ദുക്ഖേന വാ സത്തേ യോജേന്തീതി **യോഗാ,** ഹേട്ഠാ വുത്തധമ്മാവ.

൬. നാമകായേന രൂപകായം, പച്ചുപ്പന്നകായേന വാ അനാഗതകായം ഗന്ഥേന്തി ദുപ്പമുഞ്ചം വേഠേന്തീതി **കായഗന്ഥാ**. ഗോസീലാദിനാ സീലേന, വതേന, തദുഭയേന ച സുദ്ധീതി ഏവം പരതോ അസഭാവതോ ആമസനം **പരാമാസോ**. "ഇദമേവ സച്ചം, മോഘമഞ്ഞ"ന്തി അഭിനിവിസനം ദള്ഹഗ്ഗാഹോ **ഇദംസച്ചാഭിനിവേസോ**.

൭. മണ്ഡൂകം പന്നഗോ വിയ ഭുസം ദള്ഹം ആരമ്മണം ആദിയന്തീതി ഉപാദാനാനി. കാമോയേവ ഉപാദാനം, കാമേ ഉപാദിയതീതി വാ **കാമുപാദാനം**. "ഇമിനാ മേ സീലവതാദിനാ സംസാരസുദ്ധീ"തി ഏവം സീലവതാദീനം ഗഹണം **സീലബ്ബതുപാദാനം**. വദന്തി ഏതേനാതി വാദോ, ഖന്ധേഹി ബ്യതിരിത്താബ്യതിരിത്തവസേന വീസതി പരികപ്പിതസ്സ അത്തനോ വാദോ അത്തവാദോ. സോയേവ ഉപാദാനന്തി **അത്തവാദുപാദാനം**.

൮. ഝാനാദിവസേന ഉപ്പജ്ജനകകുസലചിത്തം നിസേധേന്തി തഥാ തസ്സ ഉപ്പജ്ജിതും ന ദേന്തീതി **നീവരണാനി,** പഞ്ഞാചക്ഖുനോ വാ ആവരണട്ഠേന **നീവരണാ**. പഞ്ചസു കാമഗുണേസു അധിമത്തരാഗസങ്ഖാതോ കാമോയേവ ഛന്ദനട്ഠേന ഛന്ദോ ചാതി കാമച്ഛന്ദോ. സോയേവ നീവരണന്തി **കാമച്ഛന്ദനീവരണം**. ബ്യാപജ്ജതി വിനസ്സതി ഏതേന ചിത്തന്തി

ബ്യാപാദോ, ‘‘അനത്ഥം മേ അചരീ’’ത്യാദിനയപ്പവത്തനവവിധആഘാതവത്ഥുപദട്ഠാനതായ നവവിധോ, അട്ഠാനകോപേന സഹ ദസവിധോ വാ ദോസോ, സോയേവ നീവരണന്തി **ബ്യാപാദനീവരണം**. ഥിനമിദ്ധമേവ നീവരണം **ഥിനമിദ്ധനീവരണം**. തഥാ **ഉദ്ധച്ചകുക്കുച്ചനീവരണം**. കസ്മാ പനേതേ ഭിന്നധമ്മാ ദ്വേ ദ്വേ ഏകനീവരണഭാവേന വുത്താതി? കിച്ചാഹാരപടിപക്ഖാനം സമാനഭാവതോ. ഥിനമിദ്ധാനഞ്ഹി ചിത്തുപ്പാദസ്സ ലയാപാദനകിച്ചം സമാനം, ഉദ്ധച്ചകുക്കുച്ചാനം അവൂപസന്തഭാവകാരണം. തഥാ പുരിമാനം ദ്വിന്നം തന്ദീവിജമ്ഭിതാ ആഹാരോ, ഹേതൂത്യത്ഥോ, പച്ഛിമാനം ഞാതിബ്യസനാദിവിതക്കനം. പുരിമാനഞ്ച ദ്വിന്നം വീരിയം പടിപക്ഖഭൂതം, പച്ഛിമാനം സമഥോതി, തേനാഹു പോരാണാ -

‘‘കിച്ചാഹാരവിപക്ഖാനം, ഏകത്താ ഏകമേത്ഥ ഹി;
കതമുദ്ധച്ചകുക്കുച്ചം, ഥിനമിദ്ധഞ്ച താദിനാ.

‘‘ലീനതാസന്തതാ കിച്ചം, തന്ദീ ഞാതിവിതക്കനം;
ഹേതു വീരിയസമഥാ, ഇമേ തേസം വിരോധിനോ’’തി.

൯. അപ്പഹീനട്ഠേന അനു അനു സന്താനേ സേന്തീതി **അനുസയാ,** അനുരൂപം കാരണം ലഭിത്വാ ഉപ്പജ്ജന്തീത്യത്ഥോ. അപ്പഹീനാ ഹി കിലേസാ കാരണലാഭേ സതി ഉപജ്ജനാരഹാ സന്താനേ അനു അനു സയിതാ വിയ ഹോന്തീതി തദവത്ഥാ ‘‘അനുസയാ’’തി വുച്ചന്തി. തേ പന നിപ്പരിയായതോ അനാഗതാ കിലേസാ, അതീതപച്ചുപ്പന്നാപി തംസഭാവത്താ തഥാ വുച്ചന്തി. ന ഹി കാലഭേദേന ധമ്മാനം സഭാവഭേദോ അത്ഥി, യദി അപ്പഹീനട്ഠേന അനുസയാ, നനു സബ്ബേപി കിലേസാ അപ്പഹീനാ അനുസയാ ഭവേയ്യുന്തി? ന മയം അപ്പഹീനതാമത്തേന ‘‘അനുസയാ’’തി വദാമ, അഥ ഖോ അപ്പഹീനട്ഠേന ഥാമഗതാ കിലേസാ അനുസയാതി. **ഥാമഗമനഞ്ച** അനഞ്ഞസാധാരണോ കാമരാഗാദീനമേവ ആവേണികോ സഭാവോതി അലം വിവാദേന. കാമരാഗോയേവ അനുസയോ **കാമരാഗാനുസയോ**.

൧൦. സംയോജേന്തി ബന്ധന്തീതി **സംയോജനാനി**.

൧൧. ചിത്തം കിലിസ്സതി ഉപതപ്പതി, ബാധീയതി വാ ഏതേഹീതി **കിലേസാ**.

൧൨. **കാമഭവനാമേനാ**തി കാമഭവസങ്ഖാതാനം ആരമ്മണാനം നാമേന. **തഥാപവത്തന്തി** സീലബ്ബതാദീനം പരതോ ആമസനാദിവസേന പവത്തം.

൧൩. ആസവാ ച ഓഘാ ച യോഗാ ച ഗന്ഥാ ച **വത്ഥുതോ** ധമ്മതോ വുത്തനയേന തയോ. **തഥാ ഉപാദാനാ** ദുവേ വുത്താ തണ്ഹാദിട്ഠിവസേന. **നീവരണാ അട്ഠ സിയും** ഥിനമിദ്ധഉദ്ധച്ചകുക്കുച്ചാനം വിസും ഗഹണതോ. **അനുസയാ ഛളേവ ഹോന്തി** കാമരാഗഭവരാഗാനുസയാനം തണ്ഹാസഭാവേന ഏകതോ ഗഹിതത്താ. **നവ സംയോജനാ മതാ** ഉഭയത്ഥ വുത്താനം തണ്ഹാസഭാവാനം, ദിട്ഠിസഭാവാനഞ്ച ഏകേകം സങ്ഗഹിതത്താ. കിലേസാ പന സുത്തന്തവസേന, അഭിധമ്മവസേനപി ദസ. **ഇതി** ഏവം **പാപാനം** അകുസലാനം സങ്ഗഹോ നവധാ വുത്തോ. ഏത്ഥ ച -

നവാട്ഠസങ്ഗഹാ ലോഭ-ദിട്ഠിയോ സത്തസങ്ഗഹാ;
അവിജ്ജാ പടിഘോ പഞ്ച-സങ്ഗഹോ ചതുസങ്ഗഹാ;
കങ്ഖാ തിസങ്ഗഹാ മാനുദ്ധച്ചാ ഥിനം ദ്വിസങ്ഗഹം.

കുക്കുച്ചമിദ്ധാഹിരികാ-നോത്തപ്പിസ്സാ നിഗൂഹനാ;
ഏകസങ്ഗഹിതാ പാപാ, ഇച്ചേവം നവസങ്ഗഹാ.

അകുസലസങ്ഗഹവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

മിസ്സകസങ്ഗഹവണ്ണനാ

൧൪. ഹേതൂസു വത്തബ്ബം ഹേട്ഠാ വുത്തമേവ.

൧൫. ആരമ്മണം ഉപഗന്ത്വാ ചിന്തനസങ്ഖാതേന ഉപനിജ്ഝായനട്ഠേന യഥാരഹം പച്ചനീകധമ്മഝാപനട്ഠേന ച ഝാനാനി ച താനി അങ്ഗാനി ച സമുദിതാനം അവയവഭാവേന അങ്ഗീയന്തി ഞായന്തീതി **ഝാനങ്ഗാനി**. അവയവവിനിമുത്തസ്സ ച

സമുദായസ്സ അഭാവേപി സേനങ്ഗരഥങ്ഗാദയോ വിയ വിസും വിസും അങ്ഗഭാവേന വുച്ചന്തി ഏകതോ ഹുത്വാ ഝാനഭാവേന. ദോമനസ്സഞ്ചേത്ഥ അകുസലഝാനങ്ഗം, സേസാനി കുസലാകുസലാബ്യാകതഝാനങ്ഗാനി.

൧൭. സുഗതിദുഗ്ഗതീനം, നിബ്ബാനസ്സ ച അഭിമുഖം പാപനതോ മഗ്ഗാ, തേസം പഥഭൂതാനി അങ്ഗാനി, മഗ്ഗസ്സ വാ അട്ഠങ്ഗികസ്സ അങ്ഗാനി **മഗ്ഗങ്ഗാനി**. സമ്മാ അവിപരീതതോ പസ്സതീതി **സമ്മാദിട്ഠി**. സാ പന "അത്ഥി ദിന്ന"ന്ത്യാദിവസേന ദസവിധാ, പരിഞ്ഞാദികിച്ചവസേന ചതുബ്ബിധാ വാ. സമ്മാ സങ്കപ്പേന്തി ഏതേനാതി **സമ്മാസങ്കപ്പോ**. സോ നേക്ഖമ്മസങ്കപ്പഅബ്യാപാദസങ്കപ്പഅവിഹിംസാസങ്കപ്പവസേന തിവിധോ. സമ്മാവാചാദയോ ഹേട്ഠാ വിഭാവിതാവ. സമ്മാ വായമന്തി ഏതേനാതി **സമ്മാവായാമോ**. സമ്മാ സരന്തി ഏതായാതി **സമ്മാസതി**. ഇമേസം പന ഭേദം ഉപരി വക്ഖതി. സമ്മാ സാമഞ്ച ആധീയതി ഏതേന ചിത്തന്തി **സമ്മാസമാധി,** പഠമജ്ഝാനാദിവസേന പഞ്ചവിധാ ഏകഗ്ഗതാ. മിച്ഛാദിട്ഠിആദയോ ദുഗ്ഗതിമഗ്ഗത്താ മഗ്ഗങ്ഗാനി.

൧൮. ദസ്സനാദീസു ചക്ഖുവിഞ്ഞാണാദീഹി, യേഭുയ്യേന തംസഹിതസന്താനപ്പവത്തിയം ലിങ്ഗാദീഹി, ജീവനേ ജീവന്തേഹി കമ്മജരൂപസമ്പയുത്തധമ്മേഹി, മനനേ ജാനനേ സമ്പയുത്തധമ്മേഹി, സുഖിതാദിഭാവേ സുഖിതാദീഹി സഹജാതേഹി, സദ്ദഹനാദീസു സദ്ദഹനാദിവസപ്പവത്തേഹി തേഹേവ, "അനഞ്ഞാതം ഞസ്സാമീ"തി പവത്തിയം തഥാപവത്തേഹി സഹജാതേഹി, ആജാനനേ അഞ്ഞഭാവിഭാവേ ച ആജാനനാദിവസപ്പവത്തേഹി സഹജാതേഹി അത്താനം അനുവത്താപേന്താ ധമ്മാ ഇസ്സരട്ഠേന ഇന്ദ്രിയാനി നാമാതി ആഹ **"ചക്ഖുന്ദ്രിയ"**ന്ത്യാദി. **അട്ഠകഥായം** (വിഭ॰ അട്ഠ॰ ൨൧൯; വിസുദ്ധി॰ ൨.൪൭൪) പന അപരേപി ഇന്ദലിങ്ഗട്ഠാദയോ ഇന്ദ്രിയട്ഠാ വുത്താ. **ജീവിതിന്ദ്രിയ**ന്തി രൂപാരൂപവസേന ദുവിധം ജീവിതിന്ദ്രിയം. "അനമതഗ്ഗേ സംസാരേ അനഞ്ഞാതം അമതം പദം, ചതുസച്ചധമ്മമേവ വാ ഞസ്സാമീ"തി ഏവമജ്ഝാസയേന പടിപന്നസ്സ ഇന്ദ്രിയം **അനഞ്ഞാതഞ്ഞസ്സാമീതിന്ദ്രിയം**. ആജാനാതി പഠമമഗ്ഗേന ദിട്ഠമരിയാദം അനതിക്കമിത്വാ ജാനാതി ഇന്ദ്രിയഞ്ചാതി **അഞ്ഞിന്ദ്രിയം**. അഞ്ഞാതാവിനോ ചത്താരി സച്ചാനി പടിവിജ്ഝിത്വാ ഠിതസ്സ അരഹതോ ഇന്ദ്രിയം **അഞ്ഞാതാവിന്ദ്രിയം**. ധമ്മസരൂപവിഭാവനത്ഥഞ്ചേത്ഥ പഞ്ചിന്ദ്രിയഗ്ഗഹണം, പുഗ്ഗലജ്ഝാസയകിച്ചവിസേസവിഭാവനത്ഥം അനഞ്ഞാതഞ്ഞസ്സാമീതിന്ദ്രിയാദീനം ഗഹണം.

ഏത്ഥ ച സത്തപഞ്ഞത്തിയാ വിസേസനിസ്സയത്താ അജ്ഝത്തികായതനാനി ആദിതോ വുത്താനി, മനിന്ദ്രിയം പന അജ്ഝത്തികായതനഭാവസാമഞ്ഞേന ഏത്ഥേവ വത്തബ്ബമ്പി അരൂപിന്ദ്രിയേഹി സഹ ഏകതോ ദസ്സനത്ഥം ജീവിതിന്ദ്രിയാനന്തരം വുത്തം, സായം പഞ്ഞത്തി ഇമേസം വസേന "ഇത്ഥീ പുരിസോ"തി വിഭാഗം ഗച്ഛതീതി ദസ്സനത്ഥം തദനന്തരം ഭാവദ്വയം, തയിമേ ഉപാദിന്നധമ്മാ ഇമസ്സ വസേന തിട്ഠന്തീതി ദസ്സനത്ഥം തതോ പരം ജീവിതിന്ദ്രിയം, സത്തസഞ്ഞിതോ ധമ്മപുഞ്ജോ പബന്ധവസേന പവത്തമാനോ ഇമാഹി വേദനാഹി സംകിലിസ്സതീതി ദസ്സനത്ഥം തതോ വേദനാപഞ്ചകം, താഹി പന വിസുദ്ധികാമാനം വോദാനസമ്ഭാരദസ്സനത്ഥം തതോ സദ്ധാദിപഞ്ചകം, സമ്ഭൂതവോദാനസമ്ഭാരാ ച ഇമേഹി വിസുജ്ഝന്തീതി വിസുദ്ധിപ്പത്താ, നിട്ഠിതകിച്ചാ ച ഹോന്തീതി ദസ്സനത്ഥം അന്തേ തീണി വുത്താനി. ഏത്താവതാ അധിപ്പേതത്ഥസിദ്ധീതി അഞ്ഞേസം അഗ്ഗഹണന്തി ഇദമേതേസം അനുക്കമേന ദേസനായ കാരണന്തി അലമതിപ്പപഞ്ചേന.

൧൯. അസദ്ധിയകോസജ്ജപമാദഉദ്ധച്ചഅവിജ്ജാഅഹിരികഅനോത്തപ്പസങ്ഖാതേഹി പടിപക്ഖധമ്മേഹി അകമ്പിയട്ഠേന, സമ്പയുത്തധമ്മേസു ഥിരഭാവേന ച സദ്ധാദീനി സത്ത **ബലാനി,** അഹിരികാനോത്തപ്പദ്വയം പന സമ്പയുത്തധമ്മേസു ഥിരഭാവേനേവ.

൨൦. അത്താധീനപ്പവത്തീനം പതിഭൂതാ ധമ്മാ **അധിപതീ**. "ഛന്ദവതോ കിംനാമ ന സിജ്ഝതീ"ത്യാദികം ഹി പുബ്ബാഭിസങ്ഖാരൂപനിസ്സയം ലഭിത്വാ ഉപ്പജ്ജമാനേ ചിത്തേ ഛന്ദാദയോ ധുരഭൂതാ സയം സമ്പയുത്തധമ്മേ സാധയമാനാ ഹുത്വാ പവത്തന്തി, തേ ച തേസം വസേന പവത്തന്തി, തേന തേ അത്താധീനാനം പതിഭാവേന പവത്തന്തി. അഞ്ഞേസം അധിപതിധമ്മാനം അധിപതിഭാവനിവാരണവസേന ഇസ്സരിയം അധിപതിതാ. സന്തേസുപി ഇന്ദ്രിയന്തരേസു കേവലം ദസ്സനാദീസു ചക്ഖുവിഞ്ഞാണാദീഹി അനുവത്താപനമത്തം ഇന്ദ്രിയതാതി അയം അധിപതിഇന്ദ്രിയാനം വിസേസോ.

൨൧. ഓജട്ഠമകരൂപാദയോ ആഹരന്തീതി **ആഹാരാ**. കബളീകാരാഹാരോ ഹി ഓജട്ഠമകരൂപം ആഹരതി, ഫസ്സാഹാരോ തിസ്സോ വേദനാ, മനോസഞ്ചേതനാഹാരസങ്ഖാതം കുസലാകുസലകമ്മം തീസു ഭവേസു പടിസന്ധിം. വിഞ്ഞാണാഹാരസങ്ഖാതം പടിസന്ധിവിഞ്ഞാണം സഹജാതനാമരൂപേആഹരതി, കിഞ്ചാപി സകസകപച്ചയുപ്പന്നേ ആഹരന്താ അഞ്ഞേപി അത്ഥി. അജ്ഝത്തികസന്തതിയാ പന വിസേസപച്ചയത്താ ഇമേയേവ ചത്താരോ "ആഹാരാ"തി വുത്താ.

കബളീകാരാഹാരഭക്ഖാനഞ്ഹി സത്താനം രൂപകായസ്സ **കബളീകാരാഹാരോ** വിസേസപച്ചയോ കമ്മാദിജനിതസ്സപി തസ്സ കബളീകാരാഹാരൂപത്ഥമ്ഭബലേനേവ ദസവസ്സാദിപ്പവത്തിസമ്ഭവതോ. തഥാ ഹേസ "ധാതി വിയ കുമാരസ്സ, ഉപത്ഥമ്ഭനകയന്തം വിയ ഗേഹസ്സാ"തി വുത്തോ. **ഫസ്സോപി** സുഖാദിവത്ഥുഭൂതം ആരമ്മണം ഫുസന്തോയേവ സുഖാദിവേദനാപവത്തനേന സത്താനം ഠിതിയാ പച്ചയോ ഹോതി. **മനോസഞ്ചേതനാ** കുസലാകുസലകമ്മവസേന ആയൂഹമാനായേവ ഭവമൂലനിപ്ഫാദനതോ സത്താനം ഠിതിയാ പച്ചയോ ഹോതി. **വിഞ്ഞാണം** വിജാനന്തമേവ നാമരൂപപ്പവത്തനേന സത്താനം ഠിതിയാ പച്ചയോ ഹോതീതി ഏവമേതേയേവ അജ്ഝത്തസന്താനസ്സ വിസേസപച്ചയത്താ "ആഹാരാ"തി വുത്താ, ഫസ്സാദീനം ദുതിയാദിഭാവോ ദേസനാക്കമതോ, ന ഉപ്പത്തിക്കമതോ.

൨൩. പഞ്ചവിഞ്ഞാണാനം വിതക്കവിരഹേന ആരമ്മണേസു അഭിനിപാതമത്തത്താ തേസു വിജ്ജമാനാനിപി ഉപേക്ഖാസുഖദുക്ഖാനി ഉപനിജ്ഝാനാകാരസ്സ അഭാവതോ ഝാനങ്ഗഭാവേന ന ഉദ്ധടാനി. "വിതക്കപച്ഛിമകം ഹി ഝാനങ്ഗ"ന്തി വുത്തം. ദ്വിപഞ്ചവിഞ്ഞാണമനോധാതുത്തികസന്തീരണത്തികവസേന സോളസചിത്തേസു വീരിയാഭാവതോ തത്ഥ വിജ്ജമാനോപി സമാധി ബലഭാവം ന ഗച്ഛതി. "വീരിയപച്ഛിമകം ബല"ന്തി ഹി വുത്തം. തഥാ അട്ഠാരസാഹേതുകേസു ഹേതുവിരഹതോ മഗ്ഗങ്ഗാനി ന ലബ്ഭന്തി. "ഹേതുപച്ഛിമകം മഗ്ഗങ്ഗ"ന്തി (ധ॰ സ॰ അട്ഠ॰ ൪൩൩) ഹി വുത്തന്തി ഇമമത്ഥം മനസി നിധായാഹ **"ദ്വിപഞ്ചവിഞ്ഞാണേസൂ"**ത്യാദി. ഝാനങ്ഗാനി ന ലബ്ഭന്തീതി സമ്ബന്ധോ.

൨൭. അധിമോക്ഖവിരഹതോ വിചികിച്ഛാചിത്തേ ഏകഗ്ഗതാ ചിത്തട്ഠിതിമത്തം, ന പന മിച്ഛാസമാധിസമാധിന്ദ്രിയസമാധിബലവോഹാരം ഗച്ഛതീതി ആഹ **"തഥാ വിചികിച്ഛാചിത്തേ"**ത്യാദി.

൨൪. ദ്വിഹേതുകതിഹേതുകഗ്ഗഹണേന ഏകഹേതുകേസു അധിപതീനം അഭാവം ദസ്സേതി. **ജവനേസ്വേവാ**തി അവധാരണം ലോകിയവിപാകേസു അധിപതീനം അസമ്ഭവദസ്സനത്ഥം. ന ഹി തേ ഛന്ദാദീനി പുരക്ഖത്വാ പവത്തന്തി. വീമംസാധിപതിനോ ദ്വിഹേതുകജവനേസു അസമ്ഭവതോ ചിത്താഭിസങ്ഖാരൂപനിസ്സയസ്സ ച സമ്ഭവാനുരൂപതോ ലബ്ഭമാനതം സന്ധായാഹ **"യഥാസമ്ഭവ"**ന്തി. **ഏകോവ ലബ്ഭതി,** ഇതരഥാ അധിപതിഭാവായോഗതോ, തേനേവ ഹി ഭഗവതാ "ഹേതൂ ഹേതുസമ്പയുത്തകാനം ധമ്മാനം ഹേതുപച്ചയേന പച്ചയോ"ത്യാദിനാ (പട്ഠാ॰ ൧.൧.൧) ഹേതുപച്ചയനിദ്ദേസേ വിയ "അധിപതീ അധിപതിസമ്പയുത്തകാന"ന്ത്യാദിനാ അവത്വാ "ഛന്ദാധിപതി ഛന്ദസമ്പയുത്തകാന"ന്ത്യാദിനാ (പട്ഠാ॰ ൧.൧.൩) ഏകേകാധിപതിവസേനേവ അധിപതിപച്ചയോ ഉദ്ധടോ.

൨൫. വത്ഥുതോ ധമ്മവസേന ഹേതുധമ്മാ ഛ, ഝാനങ്ഗാനി **പഞ്ച** സോമനസ്സദോമനസ്സുപേക്ഖാനം വേദനാവസേന ഏകതോ ഗഹിതത്താ, **മഗ്ഗങ്ഗാ നവ** മിച്ഛാസങ്കപ്പവായാമസമാധീനം വിതക്കവീരിയചിത്തേകഗ്ഗതാസഭാവേന സമ്മാസങ്കപ്പാദീഹി ഏകതോ ഗഹിതത്താ. **ഇന്ദ്രിയധമ്മാ സോളസ** പഞ്ചന്നം വേദനിന്ദ്രിയാനം വേദനാസാമഞ്ഞേന, തിണ്ണം ലോകുത്തരിന്ദ്രിയാനം പഞ്ഞിന്ദ്രിയസ്സ ച ഞാണസാമഞ്ഞേന ഏകതോ ഗഹിതത്താ, രൂപാരൂപജീവിതിന്ദ്രിയാനഞ്ച വിസും ഗഹിതത്താ, ബലധമ്മാ പന യഥാവുത്തനയേനേവ നവ ഈരിതാ, അധിപതിധമ്മാ ചത്താരോ വുത്താ, ആഹാരാ തഥാ ചത്താരോ വുത്താതി കുസലാദീഹി തീഹി സമാകിണ്ണോ തതോയേവ **മിസ്സകസങ്ഗഹോ** ഏവംനാമകോ സങ്ഗഹോ സത്തധാ വുത്തോ. ഏത്ഥ ച -

പഞ്ചസങ്ഗഹിതാ പഞ്ഞാ, വായാമേകഗ്ഗതാ പന;
ചതുസങ്ഗഹിതാ ചിത്തം, സതി ചേവ തിസങ്ഗഹാ.

സങ്കപ്പോ വേദനാ സദ്ധാ, ദുകസങ്ഗഹിതാ മതാ;
ഏകേകസങ്ഗഹാ സേസാ, അട്ഠവീസതി ഭാസിതാ.

മിസ്സകസങ്ഗഹവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

ബോധിപക്ഖിയസങ്ഗഹവണ്ണനാ

൩൦. പട്ഠാതീതി പട്ഠാനം, അസുഭഗ്ഗഹണാദിവസേന അനുപവിസിത്വാ കായാദിആരമ്മണേ പവത്തതീത്യത്ഥോ, സതിയേവ പട്ഠാനം **സതിപട്ഠാനം**. തം പന കായവേദനാചിത്തധമ്മേസു അസുഭദുക്ഖാനിച്ചാനത്താകാരഗ്ഗഹണവസേന, സുഭസുഖനിച്ചഅത്തസഞ്ഞാവിപല്ലാസപ്പഹാനവസേന ച ചതുബ്ബിധന്തി വുത്തം **"ചത്താരോ സതിപട്ഠാനാ"**തി. കുച്ഛിതാനം കേസാദീനം ആയോതി കായോ, സരീരം, അസ്സാസപസ്സാസാനം വാ സമൂഹോ കായോ , തസ്സ അനുപസ്സനാ പരികമ്മവസേന, വിപസ്സനാവസേന ച സരണം **കായാനുപസ്സനാ**. ദുക്ഖദുക്ഖവിപരിണാമദുക്ഖസങ്ഖാരദുക്ഖഭൂതാനം വേദനാനം വസേന അനുപസ്സനാ **വേദനാനുപസ്സനാ**. തഥാ സരാഗമഹഗ്ഗതാദിവസേന സമ്പയോഗഭൂമിഭേദേന ഭിന്നസ്സേവ ചിത്തസ്സ അനുപസ്സനാ **ചിത്താനുപസ്സനാ**. സഞ്ഞാസങ്ഖാരാനം ധമ്മാനം ഭിന്നലക്ഖണാനമേവ അനുപസ്സനാ **ധമ്മാനുപസ്സനാ**.

൩൧. സമ്മാ പദഹന്തി ഏതേനാതി **സമ്മപ്പധാനം,** വായാമോ. സോ ച കിച്ചഭേദേന ചതുബ്ബിധോതി ആഹ **"ചത്താരോ സമ്മപ്പധാനാ"**ത്യാദി. അസുഭമനസികാരകമ്മട്ഠാനാനുയുഞ്ജനാദിവസേന വായമനം **വായാമോ. ഭിയ്യോഭാവായാ**തി അഭിവുഡ്ഢിയാ.

൩൨. ഇജ്ഝതി അധിട്ഠാനാദികം ഏതായാഹി ഇദ്ധി, ഇദ്ധിവിധഞാണം ഇദ്ധിയാ പാദോ ഇദ്ധിപാദോ, ഛന്ദോയേവ ഇദ്ധിപാദോ **ഛന്ദിദ്ധിപാദോ**.

൩൩. ബുജ്ഝതീതി ബോധി, ആരദ്ധവിപസ്സകതോ പട്ഠായ യോഗാവചരോ. യായ വാ സോ സതിആദികായ ധമ്മസാമഗ്ഗിയാ ബുജ്ഝതി സച്ചാനി പടിവിജ്ഝതി, കിലേസനിദ്ദാതോ വാ വുട്ഠാതി, കിലേസസങ്കോചാഭാവതോ വാ മഗ്ഗഫലപ്പത്തിയാ വികസതി, സാ ധമ്മസാമഗ്ഗീ ബോധി, തസ്സ ബോധിസ്സ, തസ്സാ വാ ബോധിയാ അങ്ഗഭൂതാ കാരണഭൂതാതി ബോജ്ഝങ്ഗാ, തേ പന ധമ്മവസേന സത്തവിധാതി ആഹ **"സതിസമ്ബോജ്ഝങ്ഗോ"**ത്യാദി. സതിയേവ സുന്ദരോ ബോജ്ഝങ്ഗോ, സുന്ദരസ്സ വാ ബോധിസ്സ, സുന്ദരായ വാ ബോധിയാ അങ്ഗോതി **സതിസമ്ബോജ്ഝങ്ഗോ**. ധമ്മേ വിചിനാതി ഉപപരിക്ഖതീതി **ധമ്മവിചയോ,** വിപസ്സനാപഞ്ഞാ. **ഉപേക്ഖാ**തി ഇധ തത്രമജ്ഝത്തുപേക്ഖാ.

൪൦. "സത്തധാ തത്ഥ സങ്ഗഹോ"തി വത്വാ പുന തം ദസ്സേതും **"സങ്കപ്പപസ്സദ്ധി ചാ"**ത്യാദി വുത്തം . തത്ഥ **വീരിയം നവട്ഠാനം** സമ്മപ്പധാനചതുക്കവീരിയിദ്ധിപാദവീരിയിന്ദ്രിയവീരിയബലസമ്ബോജ്ഝങ്ഗസമ്മാവായാമവസേന നവകിച്ചത്താ, **സതി അട്ഠട്ഠാനാ** സതിപട്ഠാനചതുക്കസതിന്ദ്രിയസതിബലസതിസമ്ബോജ്ഝങ്ഗസമ്മാസതിവസേന അട്ഠകിച്ചത്താ. **സമാധി ചതുട്ഠാനോ** സമാധിന്ദ്രിയസമാധിബലസമാധിസമ്ബോജ്ഝങ്ഗസമ്മാസമാധിവസേന ചതുകിച്ചത്താ, **പഞ്ഞാ പഞ്ചട്ഠാനാ** വീമംസിദ്ധിപാദപഞ്ഞിന്ദ്രിയപഞ്ഞാബലധമ്മവിചയസമ്ബോജ്ഝങ്ഗസമ്മാദിട്ഠിവസേന പഞ്ചകിച്ചത്താ, **സദ്ധാ ദ്വിട്ഠാനാ** സദ്ധിന്ദ്രിയസദ്ധാബലവസേന ദ്വികിച്ചത്താ. ഏസോ ഉത്തമാനം ബോധിപക്ഖിയഭാവേന വിസിട്ഠാനം സത്തതിംസ ധമ്മാനം **പവരോ** ഉത്തമോ വിഭാഗോ.

൪൧. ലോകുത്തരേ അട്ഠവിധേപി സബ്ബേ സത്തതിംസ ധമ്മാ ഹോന്തി, സങ്കപ്പപീതിയോ ന വാ ഹോന്തി, ദുതിയജ്ഝാനികേ സങ്കപ്പസ്സ, ചതുത്ഥപഞ്ചമജ്ഝാനികേ പീതിയാ ച അസമ്ഭവതോ ന ഹോന്തി വാ, ലോകിയേപി ചിത്തേ സീലവിസുദ്ധാദി **ഛബ്ബിസുദ്ധിപവത്തിയം യഥായോഗം** തംതംകിച്ചസ്സ അനുരൂപവസേന കേചി കത്ഥചി വിസും വിസും ഹോന്തി, കത്ഥചി ന വാ ഹോന്തി.

ബോധിപക്ഖിയസങ്ഗഹവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

സബ്ബസങ്ഗഹവണ്ണനാ

൪൨. അതീതാനാഗതപച്ചുപ്പന്നാദിഭേദഭിന്നാ തേ തേ സഭാഗധമ്മാ ഏകജ്ഝം രാസട്ഠേന **ഖന്ധാ**. തേനാഹ ഭഗവാ - "തദേകജ്ഝം അഭിസംയൂഹിത്വാ അഭിസങ്ഖിപിത്വാ അയം വുച്ചതി രൂപക്ഖന്ധോ"ത്യാദി (വിഭ॰ ൨), തേ പനേതേ ഖന്ധാ

ഭാജനഭോജനബ്യഞ്ജനഭത്തകാരകഭുഞ്ജകവികപ്പവസേന പഞ്ചേവ വുത്താതി ആഹ **"രൂപക്ഖന്ധോ"**ത്യാദി . രൂപഞ്ഹി വേദനാനിസ്സയത്താ ഭാജനട്ഠാനിയം, വേദനാ ഭുഞ്ജിതബ്ബത്താ ഭോജനട്ഠാനിയാ, സഞ്ഞാ വേദനാസ്സാദലാഭഹേതുത്താ ബ്യഞ്ജനട്ഠാനിയാ, സങ്ഖാരാ അഭിസങ്ഖരണതോ ഭത്തകാരകട്ഠാനിയാ, വിഞ്ഞാണം ഉപഭുഞ്ജകത്താ ഭുഞ്ജകട്ഠാനിയം. ഏത്താവതാ ച അധിപ്പേതത്ഥസിദ്ധീതി പഞ്ചേവ വുത്താ. ദേസനാക്കമേപി ഇദമേവ കാരണം യത്ഥ ഭുഞ്ജതി, യഞ്ച ഭുഞ്ജതി, യേന ച ഭുഞ്ജതി, യോ ച ഭോജകോ, യോ ച ഭുഞ്ജിതാ, തേസം അനുക്കമേന ദസ്സേതുകാമത്താ.

൪൩. ഉപാദാനാനം ഗോചരാ ഖന്ധാ **ഉപാദാനക്ഖന്ധാ,** തേ പന ഉപാദാനവിസയഭാവേന ഗഹിതാ രൂപാദയോ പഞ്ചേവാതി വുത്തം **"രൂപുപാദാനക്ഖന്ധോ"**ത്യാദി. സബ്ബസഭാഗധമ്മസങ്ഗഹത്ഥം ഹി സാസവാ, അനാസവാപി ധമ്മാ അവിസേസതോ "പഞ്ചക്ഖന്ധാ"തി ദേസിതാ. വിപസ്സനാഭൂമിസന്ദസ്സനത്ഥം പന സാസവാവ "ഉപാദാനക്ഖന്ധാ"തി. യഥാ പനേത്ഥ വേദനാദയോ സാസവാ, അനാസവാ ച, ന ഏവം രൂപം, ഏകന്തകാമാവചരത്താ. സഭാഗരാസിവസേന പന തം ഖന്ധേസു ദേസിതം, ഉപാദാനിയഭാവേന, പന രാസിവസേന ച ഉപാദാനക്ഖന്ധേസൂതി ദട്ഠബ്ബം.

൪൪. ആയതന്തി ഏത്ഥ തംതംദ്വാരാരമ്മണാ ചിത്തചേതസികാ തേന തേന കിച്ചേന ഘട്ടേന്തി വായമന്തി, ആയഭൂതേ വാ തേ ധമ്മേ ഏതാനി തനോന്തി വിത്ഥാരേന്തി, ആയതം വാ സംസാരദുക്ഖം നയന്തി പവത്തേന്തി, ചക്ഖുവിഞ്ഞാണാദീനം കാരണഭൂതാനീതി വാ **ആയതനാനി**. അപിച ലോകേ നിവാസആകരസമോസരണസഞ്ജാതിട്ഠാനം "ആയതന"ന്തി വുച്ചതി, തസ്മാ ഏതേപി തംതംദ്വാരികാനം, തംതദാരമ്മണാനഞ്ച ചക്ഖുവിഞ്ഞാണാദീനം നിവാസട്ഠാനതായ, തേസമേവ ആകിണ്ണഭാവേന പവത്താനം ആകരട്ഠാനതായ, ദ്വാരാരമ്മണതോ സമോസരന്താനം സമോസരണട്ഠാനതായ, തത്ഥേവ ഉപ്പജ്ജന്താനം സഞ്ജാതിട്ഠാനതായ ച ആയതനാനി. താനി പന ദ്വാരഭൂതാനി അജ്ഝത്തികായതനാനി ഛ, ആരമ്മണഭൂതാനി ച ബാഹിരായതനാനി ഛാതി ദ്വാദസവിധാനീതി ആഹ **"ചക്ഖായതന"**ന്ത്യാദി. ചക്ഖു ച തം ആയതനഞ്ചാതി **ചക്ഖായതനം**. ഏവം സേസേസുപി.

ഏത്ഥ അജ്ഝത്തികായതനേസു സനിദസ്സനസപ്പടിഘാരമ്മണത്താ ചക്ഖായതനം വിഭൂതന്തി തം പഠമം വുത്തം, തദനന്തരം അനിദസ്സനസപ്പടിഘാരമ്മണാനി ഇതരാനി, തത്ഥാപി അസമ്പത്തഗ്ഗാഹകസാമഞ്ഞേന ചക്ഖായതനാനന്തരം സോതായതനം വുത്തം, ഇതരേസു സീഘതരം ആരമ്മണഗ്ഗഹണസമത്ഥത്താ ഘാനായതനം പഠമം വുത്തം. പുരതോ ഠപിതമത്തസ്സ ഹി ഭോജനാദികസ്സ ഗന്ധോ വാതാനുസാരേന ഘാനേ പടിഹഞ്ഞതി, തദനന്തരം പന പദേസവുത്തിസാമഞ്ഞേന ജിവ്ഹായതനം വുത്തം, തതോ സബ്ബട്ഠാനികം കായായതനം, തതോ പഞ്ചന്നമ്പി ഗോചരഗ്ഗഹണസമത്ഥം മനായതനം, യഥാവുത്താനം പന അനുക്കമേന തേസം തേസം ആരമ്മണാനി രൂപായതനാദീനി വുത്താനി.

൪൫. അത്തനോ സഭാവം ധാരേന്തീതി **ധാതുയോ**. അഥ വാ യഥാസമ്ഭവം അനേകപ്പകാരം സംസാരദുക്ഖം വിദഹന്തി, ഭാരഹാരേഹി വിയ ച ഭാരോ സത്തേഹി ധീയന്തി ധാരീയന്തി, അവസവത്തനതോ ദുക്ഖവിധാനമത്തമേവ ചേതാ, സത്തേഹി ച സംസാരദുക്ഖം അനുവിധീയതി ഏതാഹി, തഥാവിഹിതഞ്ച ഏതാസ്വേവ ധീയതി ഠപിയതി, രസസോണിതാദിസരീരാവയവധാതുയോ വിയ, ഹരിതാലമനോസിലാദിസേലാവയവധാതുയോ വിയ ച ഞേയ്യാവയവഭൂതാ ചാതി **ധാതുയോ**. യഥാഹു -

> "വിദഹതി വിധാനഞ്ച, ധീയതേ ച വിധീയതേ;
> ഏതായ ധീയതേ ഏത്ഥ, ഇതി വാ ധാതുസമ്മതാ;
> സരീരസേലാവയവ-ധാതുയോ വിയ ധാതുയോ"തി.

താ പന മനായതനം സത്തവിഞ്ഞാണധാതുവസേന സത്തധാ ഭിന്ദിത്വാ അവസേസേഹി ഏകാദസായതനേഹി സഹ അട്ഠാരസധാതൂ വുത്താതി ആഹ **"ചക്ഖുധാതൂ"**ത്യാദി. കമകാരണം വുത്തനയേന ദട്ഠബ്ബം.

൪൬. അരിയകരത്താ അരിയാനി, തച്ഛഭാവതോ സച്ചാനീതി **അരിയസച്ചാനി**. ഇമാനി ഹി ചത്താരോ പടിപന്നകേ, ചത്താരോ ഫലട്ഠേതി അട്ഠഅരിയപുഗ്ഗലേ സാധേന്തി അസതി സച്ചപ്പടിവേധേ തേസം അരിയഭാവാനുപഗമനതോ, സതി ച തസ്മിം ഏകന്തേന തബ്ഭാവൂപഗമനതോ ച. ദുക്ഖസമുദയനിരോധമഗ്ഗാനമേവ പന യഥാക്കമം ബാധകത്തം

പഭവത്തം നിസ്സരണത്തം നിയ്യാനികത്തം, നാഞ്ഞേസം, ബാധകാദിഭാവോയേവ ച ദുക്ഖാദീനം, ന അബാധകാദിഭാവോ, തസ്മാ അഞ്ഞത്ഥാഭാവതത്ഥബ്യാപിതാസങ്ഖാതേന ലക്ഖണേന ഏതാനി തച്ഛാനി. തേനാഹു പോരാണാ -

"ബോധാനുരൂപം ചത്താരോ, ഛരിന്ദന്തേ ചതുരോ മലേ;
ഖീണദോസേ ച ചത്താരോ, സാധേന്താരിയപുഗ്ഗലേ.

"അഞ്ഞത്ഥ ബാധകത്താദി, ന ഹി ഏതേഹി ലബ്ഭതി;
നാബാധകത്തമേതേസം, തച്ഛാനേതാനിവേതതോ"തി.

അരിയാനം വാ സച്ചാനി തേഹി പടിവിജ്ഝിതബ്ബത്താ, അരിയസ്സ വാ സമ്മാസമ്ബുദ്ധസ്സ സച്ചാനി തേന ദേസിതത്താതി **അരിയസച്ചാനി**. താനി പന സംകിലിട്ഠാസംകിലിട്ഠഫലഹേതുവസേന ചതുബ്ബിധാനീതി ആഹ **"ചത്താരി അരിയസച്ചാനീ"**ത്യാദി. തത്ഥ കുച്ഛിതത്താ, തുച്ഛത്താ ച **ദുക്ഖം**. കമ്മാദിപച്ചയസന്നിട്ഠാനേ ദുക്ഖുപ്പത്തിനിമിത്തതായ സമുദയോ സമുദേതി ഏതസ്മാ ദുക്ഖന്തി കത്വാ, ദുക്ഖസ്സ സമുദയോ **ദുക്ഖസമുദയോ**. ദുക്ഖസ്സ അനുപ്പാദനിരോധോ ഏത്ഥ, ഏതേനാതി വാ **ദുക്ഖനിരോധോ**. ദുക്ഖനിരോധം ഗച്ഛതി, പടിപജ്ജന്തി ച തം ഏതായാതി **ദുക്ഖനിരോധഗാമിനിപടിപദാ**.

൪൭. ചേതസികാനം, സോളസസുഖുമരൂപാനം, നിബ്ബാനസ്സ ച വസേന ഏകൂനസത്തതി ധമ്മാ ആയതനേസു ധമ്മായതനം, ധാതൂസു ധമ്മധാതൂതി ച സങ്ഖം ഗച്ഛന്തി.

൪൯. **സേസാ ചേതസികാ**തി വേദനാസഞ്ഞാഹി സേസാ പഞ്ഞാസ ചേതസികാ. കസ്മാ പന വേദനാസഞ്ഞാ വിസും കതാതി? വട്ടധമ്മേസു അസ്സാദതദുപകരണഭാവതോ. തേഭൂമകധമ്മേസു ഹി അസ്സാദവസപ്പവത്താ വേദനാ, അസുഭേ സുഭാദിസഞ്ഞാവിപല്ലാസവസേന ച തസ്സാ തദാകാരപ്പവത്തീതി തദുപകരണഭൂതാ സഞ്ഞാ, തസ്മാ സംസാരസ്സ പധാനഹേതുതായ ഏതാ വിനിഭുജ്ജിത്വാ ദേസിതാതി. വുത്തഞ്ഹേതം ആചരിയേന -

"വട്ടധമ്മേസു അസ്സാദം, തദസ്സാദുപസേവനം;
വിനിഭുജ്ജ നിദസ്സേതും, ഖന്ധദ്വയമുദാഹട"ന്തി. (നാമ॰ പരി॰ ന്ദ൪൯);

൫൦. നനു ച ആയതനധാതൂസു നിബ്ബാനം സങ്ഗഹിതം, ഖന്ധേസു കസ്മാ ന സങ്ഗഹിതന്തി ആഹ **"ഭേദാഭാവേനാ"**ത്യാദി. അതീതാദിഭേദഭിന്നാനഞ്ഹി രാസട്ഠേന ഖന്ധവോഹാരോതി നിബ്ബാനം ഭേദാഭാവതോ ഖന്ധസങ്ഗഹതോ **നിസ്സടം,** വിനിമുത്തന്ത്യത്ഥോ.

൫൧. ഛന്നം ദ്വാരാനം, ഛന്നം ആരമ്മണാനഞ്ച ഭേദേന ആയതനാനി ദ്വാദസ ഭവന്തി, ഛന്നം ദ്വാരാനം ഛന്നം ആരമ്മണാനം തദുഭയം നിസ്സായ ഉപ്പന്നാനം തത്തകാനമേവ വിഞ്ഞാണാനം **പരിയായേന** കമേന ധാതുയോ അട്ഠാരസ ഭവന്തി.

൫൨. തിസ്സോ ഭൂമിയോ ഇമസ്സാതി തിഭൂമം, തിഭൂമംയേവ **തേഭൂമകം**. വത്തതി ഏത്ഥ കമ്മം, തബ്ബിപാകോ ചാതി **വട്ടം. തണ്ഹാ**തി കാമതണ്ഹാദിവസേന തിവിധാ, പുന ഛളാരമ്മണവസേന അട്ഠാരസവിധാ, അതീതാനാഗതപച്ചുപ്പന്നവസേന ചതുപഞ്ഞാസവിധാ, അജ്ഝത്തികബാഹിരവസേന അട്ഠസതപ്പഭേദാ തണ്ഹാ. കസ്മാ പന അഞ്ഞേസുപി ദുക്ഖഹേതൂസു സന്തേസു തണ്ഹായേവ സമുദയോതി വുത്താതി? പധാനകാരണത്താ. കമ്മവിചിത്തതാഹേതുഭാവേന, ഹി കമ്മസഹായഭാവൂപഗമനേന ച ദുക്ഖവിചിത്തതാകാരണത്താ തണ്ഹാ ദുക്ഖസ്സ വിസേസകാരണന്തി . മഗ്ഗോ ദുക്ഖനിരോധഗാമിനിപടിപദാനാമേന വുത്തോ മഗ്ഗോ ലോകുത്തരോ മതോതി മഗ്ഗോതി പുന മഗ്ഗഗ്ഗഹണം യോജേതബ്ബം.

൫൩. **മഗ്ഗയുത്താ** അട്ഠങ്ഗികവിനിമുത്താ സേസാ മഗ്ഗസമ്പയുത്താ ഫസ്സാദയോ **ഫലഞ്ചേവ** സസമ്പയുത്തന്തി ഏതേ ചതൂഹി സച്ചേഹി വിനിസ്സടാ വിനിഗ്ഗതാ നിപ്പരിയായതോ, പരിയായതോ പന അഞ്ഞാതാവിന്ദ്രിയനിദ്ദേസേപി "മഗ്ഗങ്ഗം മഗ്ഗപരിയാപന്ന"ന്തി (ധ॰ സ॰ ൫൫൫) വുത്തത്താ ഫലധമ്മേസു സമ്മാദിട്ഠാദീനം മഗ്ഗസച്ചേ, ഇതരേസഞ്ച മഗ്ഗഫലസമ്പയുത്താനം സങ്ഖാരദുക്ഖസാമഞ്ഞേന ദുക്ഖസച്ചേ സങ്ഗഹോ സക്കാ കാതും. ഏവഞ്ഹി സതി സച്ചദേസനായപി സബ്ബസങ്ഗാഹികതാ ഉപപന്നാ ഹോതി. കസ്മാ പനേതേ ഖന്ധാദയോ ബഹൂ

ധമ്മാ വുത്താതി? ഭഗവതാപി തഥേവ ദേസിതത്താ. ഭഗവതാപി കസ്മാ തഥാ ദേസിതാതി? തിവിധസത്താനുഗ്ഗഹസ്സ അധിപ്പേതത്താ. നാമരൂപതദുഭയസമ്മുള്ഹവസേന ഹി തിക്ഖനാഭിതിക്ഖമുദിന്ദ്രിയവസേന, സങ്ഖിത്തമജ്ഝിമവിത്ഥാരരുചിവസേന ച തിവിധാ സത്താ. തേസു നാമസമ്മുള്ഹാനം ഖന്ധഗ്ഗഹണം നാമസ്സ തത്ഥ ചതുധാ വിഭത്തത്താ, രൂപസമ്മുള്ഹാനം ആയതനഗ്ഗഹണം രൂപസ്സ തത്ഥ അഡ്ഢേകാദസധാ വിഭത്തത്താ, ഉഭയമുള്ഹാനം ധാതുഗ്ഗഹണം ഉഭയേസമ്പി തത്ഥ വിത്ഥാരതോ വിഭത്തത്താ, തഥാ തിക്ഖിന്ദ്രിയാനം, സങ്ഖിത്തരുചികാനഞ്ച ഖന്ധാഗ്ഗഹണന്ത്യാദി യോജേതബ്ബം. തം പനേതം തിവിധമ്പി പവത്തിനിവത്തിതദുഭയഹേതുവസേന ദിട്ഠമേവ ഉപകാരാവഹം. നോ അഞ്ഞഥാതി സച്ചഗ്ഗഹണന്തി ദട്ഠബ്ബം.

സബ്ബസങ്ഗഹവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

ഇതി അഭിധമ്മത്ഥവിഭാവിനിയാ നാമ അഭിധമ്മത്ഥസങ്ഗഹവണ്ണനായ

സമുച്ചയപരിച്ഛേദവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

൮. പച്ചയപരിച്ഛേദവണ്ണനാ

൧. ഇദാനി യഥാവുത്തനാമരൂപധമ്മാനം പടിച്ചസമുപ്പാദപട്ഠാനനയവസേന പച്ചയേ ദസ്സേതും **"യേസ"**ന്ത്യാദി ആരദ്ധം. **യേസം** പച്ചയേഹി സങ്ഖതത്താ **സങ്ഖതാനം** പച്ചയുപ്പന്നധമ്മാനം **യേ** പച്ചയധമ്മാ **യഥാ** യേനാകാരേന **പച്ചയാ** ഠിതിയാ, ഉപ്പത്തിയാ ച ഉപകാരകാ, **തം വിഭാഗം** തേസം പച്ചയുപ്പന്നാനം, തേസം പച്ചയാനം, തസ്സ ച പച്ചയാകാരസ്സ പഭേദം **ഇഹ** ഇമസ്മിം സമുച്ചയസങ്ഗഹാനന്തരേ ഠാനേ **യഥാരഹം** തംതംപച്ചയുപ്പന്നധമ്മേ സതി തംതംപച്ചയാനം തംതംപച്ചയഭാവാകാരാനുരൂപം ഇദാനി പവക്ഖാമീതി യോജനാ.

൨. തത്ഥ പച്ചയസാമഗ്ഗിം പടിച്ച സമം ഗന്ത്വാ ഫലാനം ഉപ്പാദോ ഏതസ്മാതി **പടിച്ചസമുപ്പാദോ,** പച്ചയാകാരോ. നാനപ്പകാരാനി ഠാനാനി പച്ചയാ ഏത്ഥാത്യാദിനാ പട്ഠാനം, അനന്തനയസമന്തപട്ഠാനമഹാപകരണം, തത്ഥ ദേസിതനയോ **പട്ഠാനനയോ**.

൩. **തത്ഥാ**തി തേസു ദ്വീസു നയേസു. തസ്സ പച്ചയധമ്മസ്സ ഭാവേന ഭവനസീലസ്സ ഭാവോ തബ്ഭാവഭാവീഭാവോ, സോയേവ ആകാരമത്തം, തേന ഉപലക്ഖിതോ **തബ്ഭാവഭാവീഭാവാകാരമത്തോപലക്ഖിതോ**. ഏതേനേവ തദഭാവാഭാവാകാരമത്തോപലക്ഖിതതാപി അത്ഥതോ ദസ്സിതാ ഹോതി. അന്വയബ്യതിരേകവസേന ഹി പച്ചയലക്ഖണം ദസ്സേതബ്ബം. തേനാഹ ഭഗവാ - "ഇമസ്മിം സതി ഇദം ഹോതി, ഇമസ്സുപ്പാദാ ഇദമുപ്പജ്ജതി. ഇമസ്മിം അസതി ഇദം ന ഹോതി, ഇമസ്സ നിരോധാ ഇദം നിരുജ്ഝതീ"തി (മ॰ നി॰ ൧.൪൦൪, ൪൦൬; സം॰ നി॰ ൨.൨൧; ഉദാ॰ ൧, ൨). പടിച്ച ഫലം ഏതി ഏതസ്മാതി പച്ചയോ. തിട്ഠതി ഫലം ഏത്ഥ തദായത്തവുത്തിതായാതി ഠിതി, ആഹച്ച വിസേസേത്വാ പവത്താ പച്ചയസങ്ഖാതാ ഠിതി **ആഹച്ചപച്ചയട്ഠിതി**. പടിച്ചസമുപ്പാദനയോ ഹി തബ്ഭാവഭാവീഭാവാകാരമത്തം ഉപാദായ പവത്തത്താ ഹേതാദിപച്ചയനിയമവിസേസം അനപേക്ഖിത്വാ അവിസേസതോവ പവത്തതി, അയം പന ഹേതാദിതംതംപച്ചയാനം തസ്സ തസ്സ ധമ്മന്തരസ്സ തംതംപച്ചയഭാവസാമത്ഥിയാകാരവിസേസം ഉപാദായ വിസേസേത്വാ പവത്തോതി ആഹച്ചപച്ചയട്ഠിതിമാരബ്ഭ പവുച്ചതീതി. കേചി പന "ആഹച്ച കണ്ഠതാലുആദീസു പഹരിത്വാ വുത്താ ഠിതി **ആഹച്ചപച്ചയട്ഠിതീ"**തി വണ്ണേന്തി. തം പന സവനമത്തേനേവ തേസം അവഹസിതബ്ബവചനതം പകാസേതി. ന ഹി പടിച്ചസമുപ്പാദനയോ, അഞ്ഞോ വാ കോചി നയോ കണ്ഠതാലുആദീസു അനാഹച്ച ദേസേതും സക്കാതി. **വോമിസ്സേത്വാ**തി പട്ഠാനനയമ്പി പടിച്ചസമുപ്പാദേയേവ പക്ഖിപിത്വാ തബ്ഭാവഭാവീഭാവേന ഹേതാദിപച്ചയവസേന ച മിസ്സേത്വാ **ആചരിയാ** സങ്ഗഹകാരാദയോ **പപഞ്ചേന്തി** വിത്ഥാരേന്തി, മയം പന വിസും വിസുംയേവ ദസ്സയിസ്സാമാത്യധിപ്പായോ.

പടിച്ചസമുപ്പാദനയവണ്ണനാ

൪. ന വിജാനാതീതി അവിജ്ജാ, അവിന്ദിയം വാ കായദുച്ചരിതാദിം വിന്ദതി പടിലഭതി, വിന്ദിയം വാ കായസുചരിതാദിം ന വിന്ദതി, വേദിതബ്ബം വാ ചതുസച്ചാദികം ന വിദിതം കരോതി, അവിജ്ജമാനേ വാ ജവാപേതി,

വിജ്ജമാനേ വാ ന ജവാപേതീതി അവിജ്ജാ, ചതൂസു അരിയസച്ചേസു പുബ്ബന്താദീസു ചതൂസു അഞ്ഞാണസ്സേതം നാമം. അവിജ്ജാ ഏവ പച്ചയോ **അവിജ്ജാപച്ചയോ**. തതോ അവിജ്ജാപച്ചയാ സങ്ഖതമഭിസങ്ഖരോന്തീതി **സങ്ഖാരാ,** കുസലാകുസലകമ്മാനി. തേ തിവിധാ പുഞ്ഞാഭിസങ്ഖാരോ അപുഞ്ഞാഭിസങ്ഖാരോ ആനേഞ്ജാഭിസങ്ഖാരോതി. തത്ഥകാമരൂപാവചരാ തേരസ കുസലചേതനാ പുഞ്ഞാഭിസങ്ഖാരോ, ദ്വാദസ അകുസലചേതനാ അപുഞ്ഞാഭിസങ്ഖാരോ, ചതസ്സോ ആരുപ്പചേതനാ ആനേഞ്ജാഭിസങ്ഖാരോതി ഏവമേതാ ഏകൂനതിംസ ചേതനാ സങ്ഖാരാ നാമ. പടിസന്ധിവസേന ഏകൂനവീസതിവിധം, പവത്തിവസേന ദ്വത്തിംസവിധം വിപാകചിത്തം **വിഞ്ഞാണം** നാമ. നാമഞ്ച രൂപഞ്ച **നാമരൂപം**. തത്ഥ നാമം ഇധ വേദനാദിക്ഖന്ധത്തയം, രൂപം പന ഭൂതുപാദായഭേദതോ ദുവിധം കമ്മസമുട്ഠാനരൂപം, തദുഭയമ്പി ഇധ പടിസന്ധിവിഞ്ഞാണസഹഗതന്തി ദട്ഠബ്ബം. **നാമരൂപപച്ചയാ**തി ഏത്ഥ നാമഞ്ച രൂപഞ്ച നാമരൂപഞ്ച നാമരൂപന്തി സരൂപേകസേസോ വേദിതബ്ബോ. ചക്ഖാദീനി ഛ അജ്ഝത്തികായതനാനി, കേസഞ്ചി മതേന രൂപാദീനി ഛ ബാഹിരായതനാനിപി വാ ആയതനം നാമ. ഛ ആയതനാനി ച ഛട്ഠായതനഞ്ച **സളായതനം**. ചക്ഖുസമ്ഫസ്സാദിവസേന ഛദ്വാരികോ ഫസ്സോ **ഫസ്സോ** നാമ. സുഖദുക്ഖുപേക്ഖാവസേന തിവിധാ **വേദനാ**.

കാമതണ്ഹാ ഭവതണ്ഹാ വിഭവതണ്ഹാതി തിവിധാ **തണ്ഹാ**. ഛളാരമ്മണാദിവസേന പന അട്ഠസതപ്പഭേദാ ഹോന്തി കാമുപാദാനാദിവസേന ചത്താരി ഉപാദാനാനി. ഏത്ഥ ച ദുബ്ബലാ തണ്ഹാ തണ്ഹാ നാമ, ബലവതീ ഉപാദാനം. അസമ്പത്തവിസയപത്ഥനാ വാ തണ്ഹാ തമസി ചോരാനം ഹത്ഥപ്പസാരണം വിയ, സമ്പത്തവിസയഗ്ഗഹണം ഉപാദാനം ചോരാനം ഹത്ഥപ്പത്തസ്സ ഗഹണം വിയ. അപ്പിച്ഛതാപടിപക്ഖാ തണ്ഹാ, സന്തോസപ്പടിപക്ഖം ഉപാദാനം. പരിയേസനദുക്ഖമൂലം തണ്ഹാ, ആരക്ഖദുക്ഖമൂലം ഉപാദാനന്തി അയമേതേസം വിസേസോ. കമ്മഭവോ ഉപപത്തിഭവോതി ദുവിധോ **ഭവോ**. തത്ഥ പഠമോ ഭവതി ഏതസ്മാ ഫലന്തി ഭവോ, സോ കാമാവചരകുസലാകുസലാദിവസേന ഏകൂനതിംസവിധോ. ദുതിയോ പന ഭവതീതി ഭവോ, സോ കാമഭവാദിവസേന നവവിധോ. **ഉപാദാനപച്ചയാ ഭവോ**തി ചേത്ഥ ഉപപത്തിഭവോപി അധിപ്പേതോ. **ഭവപച്ചയാ ജാതീ**തി കമ്മഭവോവ. സോ ഹി ജാതിയാ പച്ചയോ ഹോതി, ന ഇതരോ. സോ ഹി പഠമാഭിനിബ്ബത്തക്ഖന്ധസഭാവോ ജാതിയേവ, ന ച തദേവ തസ്സ കാരണം യുത്തം. തേസം തേസം സത്താനം തംതംഗതിആദീസു അത്തഭാവപടിലാഭോ **ജാതി**. തഥാനിബ്ബത്തസ്സ ച അത്തഭാവസ്സ പുരാണഭാവോ **ജരാ**. ഏതസ്സേവ ഏകഭവപരിച്ഛിന്നസ്സ പരിയോസാനം **മരണം**. ഞാതിബ്യസനാദീഹി ഫുട്ഠസ്സ ചിത്തസന്താപോ **സോകോ**. തസ്സേവ വചീപലാപോ **പരിദേവോ**. കായികദുക്ഖവേദനാ **ദുക്ഖം**. മാനസികദുക്ഖവേദനാ **ദോമനസ്സം**. ഞാതിബ്യസനാദീഹി ഫുട്ഠസ്സ അധിമത്തചേതോദുക്ഖപ്പഭാവിതോ ഭുസോ ആയാസോ **ഉപായാസോ**.

ഏത്ഥ ച സതിപി വത്ഥാരമ്മണാദികേ പച്ചയന്തരേ അവിജ്ജാദിഏകേകപച്ചയഗ്ഗഹണം പധാനഭാവതോ, പാകടഭാവതോ ചാതി ദട്ഠബ്ബം. ഏത്ഥ ച അവിജ്ജാനുസയിതേയേവ സന്താനേ സങ്ഖാരാനം വിപാകധമ്മഭാവേന പവത്തനതോ അവിജ്ജാപച്ചയാസങ്ഖാരാസമ്ഭവന്തി,

വിഞ്ഞാണഞ്ച സങ്ഖാരജനിതം ഹുത്വാ ഭവന്തരേ പതിട്ഠാതി. ന ഹി ജനകാഭാവേ തസ്സുപ്പത്തി സിയാ, തസ്മാ സങ്ഖാരപച്ചയാ വിഞ്ഞാണം. നാമരൂപഞ്ച പുബ്ബങ്ഗമാധിട്ഠാനഭൂതവിഞ്ഞാണുപത്ഥദ്ധം പടിസന്ധിപവത്തീസു പതിട്ഠഹതീതി വിഞ്ഞാണപച്ചയാനാമരൂപം, സളായതനഞ്ച നാമരൂപനിസ്സയമേവ ഛബ്ബിധഫസ്സസ്സ ദ്വാരഭാവേന യഥാരഹം പവത്തതി, നോ അഞ്ഞഥാതി നാമരൂപപച്ചയാ സളായതനം. ഫസ്സോ ച സളായതനസമ്ഭവേയേവ ആരമ്മണം ഫുസതി. ന ഹി ദ്വാരാഭാവേ തസ്സുപ്പത്തി സിയാതി സളായതനപച്ചയാ ഫസ്സോ. ഇട്ഠാനിട്ഠമജ്ഝത്തഞ്ച ആരമ്മണം ഫുസന്തോയേവ വേദനം വേദയതി, നോ അഞ്ഞഥാതി ഫസ്സപച്ചയാ വേദനാ. വേദനീയേസു ച ധമ്മേസു അസ്സാദാനുപസ്സിനോ വേദനാഹേതുകാ തണ്ഹാ സമുട്ഠാതീതി വേദനാപച്ചയാ തണ്ഹാ. തണ്ഹാസിനേഹപിപാസിതായേവ ച ഉപാദാനിയേസു ധമ്മേസു ഉപാദായ ദള്ഹഭാവായ സംവത്തന്തി. തണ്ഹായ ഹി രൂപാദീനി അസ്സാദേത്വാ അസ്സാദേത്വാ കാമേസു പാതബ്യതം ആപജ്ജന്തീതി തണ്ഹാ കാമുപാദാനസ്സ പച്ചയോ. തഥാ രൂപാദിഭേദേഗധിതോ "നത്ഥി ദിന്ന"ന്ത്യാദിനാ മിച്ഛാദസ്സനം സംസാരതോ മുച്ചിതുകാമോ അസുദ്ധിമഗ്ഗേ സുദ്ധിമഗ്ഗപരാമാസം ഖന്ധേസു അത്തത്തനിയഗാഹഭൂതം അത്തവാദദസ്സനദ്വയഞ്ച ഗണ്ഹാതി, തസ്മാ ദിട്ഠുപാദാദീനമ്പി പച്ചയോതി തണ്ഹാപച്ചയാ ഉപാദാനം. യഥാരഹം സമ്പയോഗാനുസയവസേന ഉപാദാനപതിട്ഠിതായേവ സത്താ കമ്മായൂഹനായ സംവത്തന്തീതി ഉപാദാനം ഭവസ്സ പച്ചയോ. ഉപപത്തിഭവസങ്ഖാതാ ച ജാതി കമ്മഭവഹേതുകായേവ . ബീജതോ അങ്കുരോ വിയ തത്ഥ തത്ഥ സമുപലബ്ഭതീതി ഭവോ ജാതിയാ പച്ചയോ നാമ. സതി ച ജാതിയാ ഏവ ജരാമരണസമ്ഭവോ. ന ഹി അജാതാനം ജരാമരണസമ്ഭവോ ഹോതീതി ജാതി ജരാമരണാനം പച്ചയോതി ഏവമേതേസം തബ്ഭാവഭാവീഭാവോ ദട്ഠബ്ബോ.

ഏവമേതസ്സ കേവലസ്സ ദുക്ഖക്ഖന്ധസ്സ സമുദയോ ഹോതീതി യഥാവുത്തേന പച്ചയപരമ്പരവിധിനാ, ന പന ഇസ്സരനിമ്മാനാദീഹി **ഏതസ്സ** വട്ടസങ്ഖാതസ്സ **കേവലസ്സ** സുഖാദീഹി അസമ്മിസ്സസ്സ, സകലസ്സ വാ **ദുക്ഖക്ഖന്ധസ്സ** ദുക്ഖരാസിസ്സ ന സുഖസുഭാദീനം **സമുദയോ** നിബ്ബത്തി ഹോതി. **ഏത്ഥ** ഇമസ്മിം പച്ചയസങ്ഗഹാധികാരേ.

൭. അതതി സതതം ഗച്ഛതി പവത്തതീതി **അദ്ധാ,** കാലോ.

൫. അവിജ്ജാസങ്ഖാരാ അതീതോ അദ്ധാ
അതീതഭവപരിയാപന്നഹേതൂനമേവേത്ഥ അധിപ്പേതത്താ, അദ്ധാഗ്ഗഹണേന ച അവിജ്ജാദീനം ധമ്മാനമേവ ഗഹണം തബ്ബിനിമുത്തസ്സ കസ്സചി കാലസ്സ അനുപലബ്ഭനതോ. നിരുദ്ധാനുപ്പാദാ ഏവ ഹി ധമ്മാ അതീതാനാഗതകാലവസേന ഉപ്പാദാദിക്ഖണത്തയപരിയാപന്നാ ച പച്ചുപ്പന്നകാലവസേന വോഹരീയന്തി. **ജാതിജരാമരണം അനാഗതോ അദ്ധാ** പച്ചുപ്പന്നഹേതുതോ അനാഗതേ നിബ്ബത്തനതോ. **മജ്ഝേ പച്ചുപ്പന്നോ അദ്ധാ** അതീതഹേതുതോ ഇധ നിബ്ബത്തനകഫലസഭാവത്താ, അനാഗതഫലസ്സ ഇധ ഹേതുസഭാവത്താ ച മജ്ഝേ വിഞ്ഞാണാദീനി അട്ഠങ്ഗാനി പച്ചുപ്പന്നോ അദ്ധാ.

൮. നനു സോകപരിദേവാദയോപി അങ്ഗഭാവേന വത്തബ്ബാതി ആഹ **"സോകാദിവചന"**ന്ത്യാദി. സോകാദിവചനം ജാതിയാ നിസ്സന്ദസ്സ

അമുഖ്യഫലമത്തസ്സ നിദസ്സനം, ന പന വിസും അങ്ഗദസ്സനത്ഥ്യന്തോ.

൯. **തണ്ഹുപാദാനഭവാപി ഗഹിതാ ഹോന്തീ**തി കിലേസഭാവസാമഞ്ഞതോ അവിജ്ജാഗ്ഗഹണേന തണ്ഹുപാദാനാനി, കമ്മഭവസാമഞ്ഞതോ സങ്ഖാരഗ്ഗഹണേന കമ്മഭവോ ഗഹിതോ. തഥാ തണ്ഹുപാദാനഭവഗ്ഗഹണേന ച അവിജ്ജാസങ്ഖാരാ ഗഹിതാതി സമ്ബന്ധോ. ഏത്ഥാപി വുത്തനയേന തേസം ഗഹണേന തേസം സങ്ഗഹോ ദട്ഠബ്ബോ, വിഞ്ഞാണനാമരൂപസളായതനഫസ്സവേദനാനം ജാതിജരാഭങ്ഗാവ ജാതിജരാമരണന്തി ച വുത്താതി ആഹ **"ജാതിജരാമരണഗ്ഗഹണേനാ"**ത്യാദി.

൧൦. **അതീതേ ഹേതവോ പഞ്ചാ**തി സരൂപതോ വുത്താനം ദ്വിന്നം അവിജ്ജാസങ്ഖാരാനം, സങ്ഗഹവസേന ഗഹിതാനം തിണ്ണം തണ്ഹുപാദാനഭവാനഞ്ച വസേന പച്ചുപ്പന്നഫലസ്സ പച്ചയാ അതീതഭവേ നിബ്ബത്താ ഹേതവോ പഞ്ച, **ഇദാനി ഫലപഞ്ചക**ന്തി അതീതഹേതുപച്ചയാ ഇധ പച്ചുപ്പന്നേ നിബ്ബത്തം വിഞ്ഞാണാദിഫലപഞ്ചകം. **ഇദാനി ഹേതവോ പഞ്ചാ**തി സരൂപതോ വുത്താനം തണ്ഹാദീനം തിണ്ണം, സങ്ഗഹതോ ലദ്ധാനം അവിജ്ജാസങ്ഖാരാനം ദ്വിന്നഞ്ച വസേന ആയതിം ഫലസ്സ പച്ചയാ ഇദാനി ഹേതവോ പഞ്ച. **ആയതിം ഫലപഞ്ചക**ന്തി ജാതിജരാമരണഗ്ഗഹണേന വുത്തം പച്ചുപ്പന്നഹേതുപച്ചയാ അനാഗതേ നിബ്ബത്തനകവിഞ്ഞാണാദിഫലപഞ്ചകന്തി ഏവം വീസതി അതീതാദീസു തത്ഥ തത്ഥ ആകിരിയന്തീതി **ആകാരാ**.

അതീതഹേതൂനം, ഇദാനി ഫലപഞ്ചകസ്സ ച അന്തരാ ഏകോ സന്ധി, ഇദാനി ഫലപഞ്ചകസ്സ, ഇദാനി ഹേതൂനഞ്ച അന്തരാ ഏകോ, ഇദാനി ഹേതൂനം, ആയതിം ഫലസ്സ ച അന്തരാ ഏകോതി ഏവം തിസന്ധി. വുത്തഞ്ഹേതം - "സങ്ഖാരവിഞ്ഞാണാനമന്തരാ ഏകോ, വേദനാതണ്ഹാനമന്തരാ ഏകോ, ഭവജാതീനമന്തരാ ഏകോ സന്ധീ"തി. ഏത്ഥ ഹി ഹേതുതോഫലസ്സ അവിച്ഛേദപ്പവത്തിഭാവതോ ഹേതുഫലസമ്ബന്ധഭൂതോ പഠമോ സന്ധി, തഥാ തതിയോ, ദുതിയോ പന ഫലതോ ഹേതുനോ അവിച്ഛേദപ്പവത്തിഭാവതോ ഫലഹേതുസമ്ബന്ധഭൂതോ. ഫലഭൂതോപി ഹി ധമ്മോ അഞ്ഞസ്സ ഹേതുസഭാവസ്സ ധമ്മസ്സ പച്ചയോതി. സങ്ഖിപീയന്തി ഏത്ഥ അവിജ്ജാദയോ, വിഞ്ഞാണാദയോ ചാതി സങ്ഖേപോ, അതീതഹേതു, ഏതരഹി വിപാകോ, ഏതരഹി ഹേതു ആയതിം വിപാകോതി ചത്താരോ സങ്ഖേപാതി **ചതുസങ്ഖേപാ**.

൧൧. **കമ്മഭവസങ്ഖാതോ ഭവേകദേസോ**തി ഏത്ഥ ആയതിം പടിസന്ധിയാ പച്ചയചേതനാ ഭവോ നാമ, പുരിമകമ്മഭവസ്മിം ഇധ പടിസന്ധിയാ പച്ചയചേതനാ സങ്ഖാരാതി വേദിതബ്ബാ. **അവസേസാ ചാ**തി വിഞ്ഞാണാദിപഞ്ചകജാതിജരാമരണവസേന സത്തവിധാ പച്ചുപ്പന്നഫലവസേന വുത്തധമ്മാ. **ഉപപത്തിഭവസങ്ഖാതോ ഭവേകദേസോ**തി പന അനാഗതപരിയാപന്നാ വേദിതബ്ബാ. ഭവ-സദ്ദേന കമ്മഭവസ്സപി വുച്ചമാനത്താ ഭവേകദേസ-സദ്ദോ വുത്തോ.

൧൨. പുബ്ബന്തസ്സ അവിജ്ജാ മൂലം. അപരന്തസ്സ തണ്ഹാ മൂലന്തി ആഹ **അവിജ്ജാതണ്ഹാവസേന ദ്വേ മൂലാനീ**"തി.

൭൩. തേസമേവ അവിജ്ജാതണ്ഹാസങ്ഖാതാനം വട്ടമൂലാനം **നിരോധേന** അനുപ്പാദധമ്മതാപത്തിയാ സച്ചപ്പടിവേധതോ സിദ്ധായ അപ്പവത്തിയാ വട്ടം നിരുജ്ഝതി. **അഭിണ്ഹസോ** അഭിക്ഖണം **ജരാമരണ**സങ്ഖാതായ **മുച്ഛായ പീളിതാനം** സത്താനം സോകാദിസമപ്പിതാനം കാമാസവാദി**ആസവാനം** സമുപ്പാദതോ പുന അവിജ്ജാ ച പവത്തതി. "ആസവസമുദയാ അവിജ്ജാസമുദയോ"തി (മ॰ നി॰ ൧.൧൦൩) ഹി വുത്തം. ഏതേന അവിജ്ജായപി പച്ചയോ ദസ്സിതോ ഹോതി, ഇതരഥാ പടിച്ചസമുപ്പാദചക്കം അബദ്ധം സിയാതി. **ഇച്ചേവം** വുത്തനയേന **ആബദ്ധം** അവിച്ഛിന്നം **അനാദികം** ആദിരഹിതം തിഭൂമകപരിയാപന്നത്താ **തേഭൂമകം** കിലേസകമ്മവിപാകവസേന തിവട്ടഭൂതം **പടിച്ചസമുപ്പാദോതി പട്ഠപേസി** പഞ്ഞപേസി **മഹാമുനി** സമ്മാസമ്ബുദ്ധോ.

പടിച്ചസമുപ്പാദനയവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

പട്ഠാനനയവണ്ണനാ

൭൪. ഏവം പടിച്ചസമുപ്പാദനയം വിഭാഗതോ ദസ്സേത്വാ ഇദാനി പട്ഠാനനയം ദസ്സേതും **"ഹേതുപച്ചയോ"**ത്യാദി വുത്തം. തത്ഥ ഹിനോതി പതിട്ഠാതി ഏതേനാതി ഹേതു. അനേകത്ഥത്താ ധാതുസദ്ദാനം ഹി-സദ്ദോ ഇധ പതിട്ഠത്ഥോതി ദട്ഠബ്ബോ. ഹിനോതി വാ ഏതേന കമ്മനിദാനഭൂതേന ഉദ്ധം ഓജം അഭിഹരന്തേന മൂലേന വിയ പാദപോ തപ്പച്ചയം ഫലം ഗച്ഛതി പവത്തതി വുദ്ധിം വിരൂള്ഹിം ആപജ്ജതീതി ഹേതു. ഹേതു ച സോ പച്ചയോ ചാതി **ഹേതുപച്ചയോ**. ഹേതു ഹുത്വാ പച്ചയോ, ഹേതുഭാവേന പച്ചയോതി വുത്തം ഹോതി. മൂലട്ഠേന ഹേതു, ഉപകാരട്ഠേന പച്ചയോതി സങ്ഖേപതോ മൂലട്ഠേന ഉപകാരകോ ധമ്മോ ഹേതുപച്ചയോ. സോ പന പവത്തേ ചിത്തസമുട്ഠാനാനം, പടിസന്ധിയം കമ്മസമുട്ഠാനാനഞ്ച രൂപാനം ഉഭയത്ഥ സമ്പയുത്താനം നാമധമ്മാനഞ്ച രുക്ഖസ്സ മൂലാനി വിയ സുപ്പതിട്ഠിതഭാവസാധനസങ്ഖാതമൂലട്ഠേന ഉപകാരകാ ഛ ധമ്മാതി ദട്ഠബ്ബം.

ആലമ്ബീയതി ദുബ്ബലേന വിയ ദണ്ഡാദികം ചിത്തചേതസികേഹി ഗയ്ഹതീതി **ആരമ്മണം**. ചിത്തചേതസികാ ഹി യം യം ധമ്മം ആരബ്ഭ പവത്തന്തി, തേ തേ ധമ്മാ തേസം തേസം ധമ്മാനം ആരമ്മണപച്ചയോ നാമ. ന ഹി സോ ധമ്മോ അത്ഥി, യോ ചിത്തചേതസികാനം ആരമ്മണപച്ചയഭാവം ന ഗച്ഛേയ്യ. അത്താധീനപ്പവത്തീനം പതിഭൂതോ പച്ചയോ **അധിപതിപച്ചയോ**.

ന വിജ്ജതി പച്ചയുപ്പന്നേന സഹ അന്തരം ഏതസ്സ പച്ചയസ്സാതി **അനന്തരപച്ചയോ**. സണ്ഠാനാഭാവേന സുട്ഠു അനന്തരപച്ചയോ **സമനന്തരപച്ചയോ**. അത്തനോ അത്തനോ അനന്തരം അനുരൂപചിത്തുപ്പാദജനനസമത്ഥോ പുരിമപുരിമനിരുദ്ധോ ധമ്മോ "അനന്തരപച്ചയോ", "സമനന്തരപച്ചയോ"തി ച വുച്ചതി. ബ്യഞ്ജനമത്തേനേവ ഹി നേസം വിസേസോ. അത്ഥതോ പന ഉഭയമ്പി സമനന്തരനിരുദ്ധസ്സേവാധിവചനം. ന ഹി തേസം അത്ഥതോ ഭേദോ ഉപലബ്ഭതി . യം പന കേചി വദന്തി "അത്ഥാനന്തരതായ അനന്തരപച്ചയോ, കാലാനന്തരതായ സമനന്തരപച്ചയോ"തി, തം "നിരോധാ വുട്ഠഹന്തസ്സ നേവസഞ്ഞാനാസഞ്ഞായതനം ഫലസമാപത്തിയാ സമനന്തരപച്ചയേന പച്ചയോ"ത്യാദീഹി (പട്ഠാ॰ ൧.൧.൪൧൮) വിരുജ്ഝതി. നേവസഞ്ഞാനാസഞ്ഞായതനം ഹി സത്താഹാദികാലം നിരുദ്ധം

ഫലസമാപത്തിയാ സമനന്തരപച്ചയോ, തസ്മാ അഭിനിവേസം അകത്വാ ബ്യഞ്ജനമത്തതോവേത്ഥ നാനാകരണം പച്ചേതബ്ബം, ന അത്ഥതോ. പുബ്ബധമ്മനിരോധസ്സ ഹി പച്ഛാജാതധമ്മുപ്പാദനസ്സ ച അന്തരാഭാവേന ഉപ്പാദനസമത്ഥതായ നിരോധോ അനന്തരപച്ചയതാ, "ഇദമിതോ ഉദ്ധം, ഇദം ഹേട്ഠാ, ഇദം സമന്തതോ"തി അത്തനാ ഏകത്തം ഉപനേത്വാ വിയ സുട്ഠു അനന്തരഭാവേന ഉപ്പാദേതും സമത്ഥം ഹുത്വാ നിരോധോ സമനന്തരപച്ചയതാതി ഏവം ബ്യഞ്ജനമത്തതോവ ഭേദോ. നിരോധപച്ചയസ്സപി ഹി നേവസഞ്ഞാനാസഞ്ഞായതനസ്സ അസഞ്ഞുപ്പത്തിയാ പുരിമസ്സ ച ചുതിചിത്തസ്സ കാലന്തരേപി ഉപ്പജ്ജന്താനം ഫലപടിസന്ധീനം അന്തരാ സമാനജാതിയേന അരൂപധമ്മേന ബ്യവധാനാഭാവതോ ഭിന്നജാതികാനഞ്ച രൂപധമ്മാനം ബ്യവധാനകരണേ അസമത്ഥതായ നിരന്തരുപ്പാദനേ ഏകത്തം ഉപനേത്വാ വിയ ഉപ്പാദനേ ച സമത്ഥതാ അത്ഥീതി തേസമ്പി അനന്തരസമനന്തരപച്ചയതാ ലബ്ഭതി, തസ്മാ ധമ്മതോ അവിസേസേപി തഥാ തഥാ ബുജ്ഝനകാനം വേനേയ്യാനം വസേന ഉപസഗ്ഗത്ഥവിസേസമത്തതോവ ഭേദോ പച്ചേതബ്ബോതി.

അത്തനോ അനുപ്പത്തിയാ സഹുപ്പന്നാനമ്പി അനുപ്പത്തിതോ പകാസസ്സ പദീപോ വിയ സഹുപ്പന്നാനം സഹുപ്പാദഭാവേന പച്ചയോ **സഹജാതപച്ചയോ,** അരൂപിനോ ചതുക്ഖന്ധാ, ചത്താരോ മഹാഭൂതാ, പടിസന്ധിക്ഖണേ വത്ഥുവിപാകാ ച ധമ്മാ.

അഞ്ഞമഞ്ഞം ഉപത്ഥമ്ഭയമാനം തിദണ്ഡം വിയ അത്തനോ ഉപകാരകധമ്മാനം ഉപത്ഥമ്ഭകഭാവേന പച്ചയോ **അഞ്ഞമഞ്ഞപച്ചയോ**. അഞ്ഞമഞ്ഞതാവസേനേവ ച ഉപകാരകതാ അഞ്ഞമഞ്ഞപച്ചയതാ, ന സഹജാതമത്തേനാതി അയമേതേസം ദ്വിന്നം വിസേസോ. തഥാ ഹി സഹജാതപച്ചയഭാവീയേവ കോചി അഞ്ഞമഞ്ഞപച്ചയോ ന ഹോതി ചിത്തജരൂപാനം സഹജാതപച്ചയഭാവിനോ നാമസ്സ ഉപാദാരൂപാനം സഹജാതപച്ചയഭാവീനം മഹാഭൂതാനഞ്ച അഞ്ഞമഞ്ഞപച്ചയഭാവസ്സ അനുദ്ധടത്താ. യദി ഹി സഹജാതഭാവേനേവ അത്തനോ ഉപകാരകാനം ഉപകാരകതാ അഞ്ഞമഞ്ഞപച്ചയതാ സിയാ, തദാ സഹജാതഅഞ്ഞമഞ്ഞപച്ചയേഹി സമാനേഹി ഭവിതബ്ബന്തി.

ചിത്തകമ്മസ്സ പടോ വിയ സഹജാതനാമരൂപാനം നിസ്സയഭൂതാ ചതുക്ഖന്ധാ, തരുപബ്ബതാദീനം പഥവീ വിയ ആധാരണതോയേവ സഹജാതരൂപസത്തവിഞ്ഞാണധാതൂനം യഥാക്കമം നിസ്സയാ ഭൂതരൂപം, വത്ഥു ചാതി ഇമേ **നിസ്സയപച്ചയോ** നാമ നിസ്സീയതി നിസ്സിതകേഹീതി കത്വാ, ബലവഭാവേന നിസ്സയോ പച്ചയോ **ഉപനിസ്സയപച്ചയോ** ഉപ-സദ്ദസ്സ അതിസയജോതകത്താ, തസ്സ പന ഭേദം വക്ഖതി.

ഛ വത്ഥൂനി, ഛ ആരമ്മണാനി ചാതി ഇമേ പച്ചയുപ്പന്നതോ പഠമം ഉപ്പജ്ജിത്വാ പവത്തമാനഭാവേന ഉപകാരകോ **പുരേജാതപച്ചയോ**. പച്ഛാജാതപച്ചയേ അസതി സന്താനട്ഠിതിഹേതുഭാവം ആഗച്ഛന്തസ്സ കായസ്സ ഉപത്ഥമ്ഭനഭാവേന ഉപകാരകാ പച്ഛാജാതാ ചിത്തചേതസികാ ധമ്മാ **പച്ഛാജാതപച്ചയോ**. സോ ഗിജ്ഝപോതകസരീരാനം ആഹാരാസാ ചേതനാ വിയ ദട്ഠബ്ബോ.

പുരിമപുരിമപരിചിതഗന്ഥോ വിയ ഉത്തരഉത്തരഗന്ഥസ്സ കുസലാദിഭാവേന അത്തസദിസസ്സ പഗുണബലവഭാവവിസിട്ഠഅത്തസമാനജാതിയതാഗാഹണം ആസേവനം, തേന പച്ചയാ സജാതിയധമ്മാനം സജാതിയധമ്മാവ **ആസേവനപച്ചയോ**. ഭിന്നജാതികാ ഹി ഭിന്നജാതികേഹി ആസേവനപഗുണേന പഗുണബലവഭാവവിസിട്ഠം കുസലാദിഭാവസങ്ഖാതം അത്തനോ ഗതിം ഗാഹാപേതും ന സക്കോന്തി, ന ച സയം തതോ ഗണ്ഹന്തി, തേ പന അനന്തരാതീതാനി ലോകിയകുസലാകുസലാനി ചേവ അനാവജ്ജനകിരിയജവനാനി ചാതി ദട്ഠബ്ബം. ചിത്തപ്പയോഗസങ്ഖാതകിരിയാഭാവേന സഹജാതാനം നാനാക്ഖണികാനം വിപാകാനം, കടത്താരൂപാനഞ്ച ഉപകാരികാ ചേതനാ **കമ്മപച്ചയോ**.

അത്തനോ നിരുസ്സാഹസന്തഭാവേന സഹജാതനാമരൂപാനം നിരുസ്സാഹസന്തഭാവായ ഉപകാരകാ വിപാകചിത്തചേതസികാ **വിപാകപച്ചയോ**. തേ ഹി പയോഗേന അസാധേതബ്ബതായ കമ്മസ്സ കടത്താ നിപ്ഫജ്ജമാനമത്തതോ നിരുസ്സാഹസന്തഭാവാ ഹോന്തി, ന കിലേസവൂപസമസന്തഭാവാ. തഥാ സന്തഭാവതോയേവ ഹി ഭവങ്ഗാദയോ ദുബ്ബിഞ്ഞേയ്യാ. അഭിനിപാതസമ്പടിച്ഛനസന്തീരണമത്താ പന വിപാകാ ദുബ്ബിഞ്ഞേയ്യാവ. ജവനപ്പവത്തിയാവ നേസം രൂപാദിഗ്ഗഹിതതാ വിഞ്ഞായതി.

രൂപാരൂപാനം ഉപത്ഥമ്ഭകത്തേന ഉപകാരകാ ചത്താരോ ആഹാരാ **ആഹാരപച്ചയോ**. സതിപി ഹി ജനകഭാവേ ഉപത്ഥമ്ഭകത്തമേവ ആഹാരസ്സ പധാനകിച്ചം. ജനയന്തോപി ആഹാരോ അവിച്ഛേദവസേന ഉപത്ഥമ്ഭേന്തോ വ ജനേതീതി ഉപത്ഥമ്ഭകഭാവോ വ ആഹാരഭാവോ. തേസു തേസു കിച്ചേസു പച്ചയുപ്പന്നധമ്മേഹി അത്താനം അനുവത്താപനസങ്ഖാതാധിപതിയട്ഠേന പച്ചയോ **ഇന്ദ്രിയപച്ചയോ**.

ആരമ്മണൂപനിജ്ഝാനലക്ഖണൂപനിജ്ഝാനവസേന ഉപഗന്ത്വാ ആരമ്മണനിജ്ഝാനകാ വിതക്കാദയോ **ഝാനപച്ചയോ**. സുഗതിതോ പുഞ്ഞതോ, ദുഗ്ഗഹിതോ പാപതോ വാ നിയ്യാനട്ഠേന ഉപകാരകാ സമ്മാദിട്ഠാദയോ **മഗ്ഗപച്ചയോ**.

പരമത്ഥതോ ഭിന്നാപി ഏകീഭാവഗതാ വിയ ഏകുപ്പാദാദിഭാവസങ്ഖാതസമ്പയോഗലക്ഖണേന ഉപകാരകാ നാമധമ്മാ വ **സമ്പയുത്തപച്ചയോ**. അഞ്ഞമഞ്ഞസമ്ബന്ധതായ യുത്താപി സമാനാ വിപ്പയുത്തഭാവേന വിസംസട്ഠതായ നാനത്തുപഗമനേന ഉപകാരകാ വത്ഥുചിത്തചേതസികാ **വിപ്പയുത്തപച്ചയോ**.

പച്ചുപ്പന്നസഭാവസങ്ഖാതേന അത്ഥിഭാവേന താദിസസ്സേവ ധമ്മസ്സ ഉപത്ഥമ്ഭകത്തേന ഉപകാരകാ "സഹജാതം പുരേജാത"ന്ത്യാദിനാ വക്ഖമാനധമ്മാ **അത്ഥിപച്ചയോ**. സതിപി ഹി ജനകത്തേ ഠിതിയംയേവ സാതിസയോ അത്ഥിപച്ചയാനം ബ്യാപാരോതി ഉപത്ഥമ്ഭകതാവ തേസം ഗഹിതാ. ഏകസ്മിം ഫസ്സാദിസമുദായേ പവത്തമാനേ ദുതിയസ്സ അഭാവതോ അത്തനോ ഠിതിയാ ഓകാസം അലഭന്താനം അനന്തരമുപ്പജ്ജമാനകചിത്തചേതസികാനം ഓകാസദാനവസേന ഉപകാരകാ അനന്തരനിരുദ്ധാ ചിത്തചേതസികാ **നത്ഥിപച്ചയോ**.

അത്തനോ സഭാവാവിഗമനേന അപ്പവത്തമാനാനം വിഗതഭാവേന ഉപകാരകായേവ ധമ്മാ **വിഗതപച്ചയോ**. നിരോധാനുപഗമനവസേന ഉപകാരകാ അത്ഥിപച്ചയാ വ **അവിഗതപച്ചയോ**. സസഭാവതാമത്തേന ഉപകാരകതാ അത്ഥിപച്ചയതാ, നിരോധാനുപഗമനവസേന ഉപകാരകതാ അവിഗതപച്ചയതാതി പച്ചയതാവിസേസോ നേസം ധമ്മാവിസേസേപി ദട്ഠബ്ബോ. ധമ്മാനഞ്ഹി സമത്ഥതാവിസേസം സബ്ബാകാരേന ഞത്വാ ഭഗവതാ ചതുവീസതിപച്ചയാ ദേസിതാതി ഭഗവതി സദ്ധായ "ഏവം വിസേസാ ഏതേ ധമ്മാ"തി സുതമയഞാണം ഉപ്പാദേത്വാ ചിന്താഭാവനാമയഞാണേഹി തദഭിസമയായ യോഗോ കരണീയോ. അവിസേസേപി ഹി ധമ്മസാമഗ്ഗിയസ്സ തഥാ തഥാ വിനേതബ്ബപുഗ്ഗലാനം വസേന ഹേട്ഠാ വുത്തോപി പച്ചയോ പുന പകാരന്തേന വുച്ചതി അഹേതുകദുകം വത്വാപി ഹേതുവിപ്പയുത്തദുകം വിയാതി ദട്ഠബ്ബം.

൧൫. നാമം ചതുക്ഖന്ധസങ്ഖാതം നാമം താദിസസ്സേവ **നാമസ്സ ഛധാ** ഛഹാകാരേഹി പച്ചയോ ഹോതി, തദേവ **നാമരൂപീനം** സമുദിതാനം **പഞ്ചധാ** പച്ചയോ ഹോതി, **രൂപസ്സ പുന** ഭൂതുപാദായഭേദസ്സ **ഏകധാ** പച്ചയോ ഹോതി, രൂപഞ്ച നാമസ്സ ഏകധാ പച്ചയോ, പഞ്ഞത്തിനാമരൂപാനി നാമസ്സ **ദ്വിധാ** ദ്വിപ്പകാരാ പച്ചയാ ഹോന്തി, **ദ്വയം** പന നാമരൂപദ്വയം സമുദിതം **ദ്വയസ്സ** താദിസസ്സേവ നാമരൂപദ്വയസ്സ **നവധാ** പച്ചയോ ചേതി ഏവം പച്ചയാ ഛബ്ബിധാ ഠിതാ.

൧൬. വിപാകബ്യാകതം കമ്മവസേന വിപാകഭാവപ്പത്തം കമ്മവേഗക്ഖിത്തപതിതം വിയ ഹുത്വാ പവത്തമാനം അത്തനോ സഭാവം ഗാഹേത്വാ പരിഭാവേത്വാ നേവ അഞ്ഞം പവത്തേതി, ന ച പുരിമവിപാകാനുഭാവം ഗഹേത്വാ ഉപ്പജ്ജതി. "ന മഗ്ഗപച്ചയാ ആസേവനേ ഏക"ന്തി (പട്ഠാ॰ ൧.൧.൨൨൧) വചനതോ ച അഹേതുകകിരിയേസു ഹസിതുപ്പാദസ്സേവ ആസേവനതാഉദ്ധരണേന ആവജ്ജനദ്വയം ആസേവനപച്ചയോ ന ഹോതി, തസ്മാ ജവനാനേവ ആസേവനപച്ചയഭാവം ഗച്ഛന്തീതി ആഹ **"പുരിമാനി ജവനാനീ"**ത്യാദി. അവിസേസവചനേപേത്ഥ ലോകിയകുസലാകുസലാബ്യാകതജവനാനേവ ദട്ഠബ്ബാനി ലോകുത്തരജവനാനം ആസേവനഭാവസ്സ അനുദ്ധടത്താ.

ഏവഞ്ച കത്വാ വുത്തം **പട്ഠാനട്ഠകഥായം** (പട്ഠാ॰ അട്ഠ॰ ൧.൧൨) "ലോകുത്തരോ പന ആസേവനപച്ചയോ നാമ നത്ഥീ"തി. തത്ഥ ഹി കുസലം ഭിന്നജാതികസ്സ പുരേചരത്താ ന തേന ആസേവനഗുണം ഗണ്ഹാപേതി, ഫലചിത്താനി ച ജവനവസേന ഉപ്പജ്ജമാനാനിപി വിപാകാബ്യാകതേ വുത്തനയേന ആസേവനം ന ഗണ്ഹന്തി, ന ച അഞ്ഞം ഗാഹാപേന്തി. യമ്പി "ആസേവനവിനിമുത്തം ജവനം നത്ഥീ"തി **ആചരിയധമ്മപാലത്ഥേരേന** വുത്തം, തമ്പി യേഭുയ്യവസേന വുത്തന്തി വിഞ്ഞായതി. ഇതരഥാ ആചരിയസ്സ അസമപേക്ഖിതാഭിധായകത്തപ്പസങ്ഗോ സിയാ. മഗ്ഗോ പന ഗോത്രഭുതോ ആസേവനം ന ഗണ്ഹാതീതി നത്ഥി ഭൂമിആദിവസേന നാനാജാതിതായ അനധിപ്പേതത്താ. തഥാ ഹി വുത്തം **പട്ഠാനേ** "ഗോത്രഭു മഗ്ഗസ്സ ആസേവനപച്ചയേന പച്ചയോ, വോദാനം മഗ്ഗസ്സ ആസേവനപച്ചയേന പച്ചയോ"തി (പട്ഠാ॰ ൧.൧.൪൨൬).
ഏകുപ്പാദാദിചതുബ്ബിധസമ്പയോഗലക്ഖണാഭാവതോ സഹുപ്പന്നാനമ്പി

രൂപധമ്മാനം സമ്പയുത്തപച്ചയതാ നത്ഥീതി വുത്തം **“ചിത്തചേതസികാ ധമ്മാ അഞ്ഞമഞ്ഞ”**ന്തി.

൧൭. ഹേതുഝാനങ്ഗമഗ്ഗങ്ഗാനി സഹജാതാനം നാമ രൂപാനന്തി തയോപേതേ പടിസന്ധിയം കമ്മസമുട്ഠാനാനം, പവത്തിയം ചിത്തസമുട്ഠാനാനഞ്ച രൂപാനം, ഉഭയത്ഥ സഹജാതാനം നാമാനഞ്ച ഹേതാദിപച്ചയേന പച്ചയാ ഹോന്തി. “സഹജാതരൂപന്തി ഹി സബ്ബത്ഥ പടിസന്ധിയം കമ്മസമുട്ഠാനാനം, പവത്തിയം ചിത്തസമുട്ഠാനാന”ന്തി വക്ഖതി. **സഹജാതാ ചേതനാ**തി അന്തമസോ ചക്ഖുവിഞ്ഞാണാദീഹിപി സഹജാതചേതനാ. **സഹജാതാനം നാമ രൂപാനന്തി** സബ്ബാപി ചേതനാ നാമാനം, പടിസന്ധിസഹഗതാ ചേതനാ കമ്മസമുട്ഠാനരൂപാനം, പവത്തിയം രൂപസമുട്ഠാപകചിത്തസഹഗതാ ചേതനാ ചിത്തസമുട്ഠാനരൂപാനഞ്ച. **നാനാക്ഖണികാ ചേതനാ**തി വിപാകക്ഖണതോ നാനാക്ഖണേ അതീതഭവാദീസു നിബ്ബത്താ കുസലാകുസലചേതനാ. **നാമരൂപാനന്തി** ഉഭയത്ഥാപി നാമരൂപാനം. **വിപാകക്ഖന്ധാ**തി പടിസന്ധിവിഞ്ഞാണാദികാ വിപാകാ അരൂപക്ഖന്ധാ. കമ്മസമുട്ഠാനമ്പി ഹി രൂപം വിപാകവോഹാരം ന ലഭതി അരൂപധമ്മഭാവേന, സാരമ്മണഭാവേന ച കമ്മസദിസേസു അരൂപധമ്മേസ്വേവ വിപാക-സദ്ദസ്സ നിരുള്ഹത്താ.

൧൮. പുരേജാതസ്സ ഇമസ്സ കായസ്സാതി പച്ചയധമ്മതോ പുരേ ഉപ്പന്നസ്സ ഇമസ്സ രൂപകായസ്സ. കഥം പന പച്ചയുപ്പന്നസ്സ പുരേ നിബ്ബത്തിയം പച്ഛാജാതസ്സ പച്ചയതാതി? നനു വുത്തം “പച്ഛാജാതപച്ചയേ അസതി സന്താനട്ഠിതിഹേതുകഭാവം ആഗച്ഛന്തസ്സാ”തി, തസ്മാ സന്താനപ്പവത്തസ്സ ഹേതുഭാവുപത്ഥമ്ഭനേ ഇമസ്സ ബ്യാപാരോതി ന കോചി വിരോധോ.

൧൯. പടിസന്ധിയം ചക്ഖാദിവത്ഥൂനം അസമ്ഭവതോ, സതി ച സമ്ഭവേ തംതംവിഞ്ഞാണാനം പച്ചയഭാവാനുപഗമനതോ, ഹദയവത്ഥുനോ ച പടിസന്ധിവിഞ്ഞാണേന സഹുപ്പന്നസ്സ പുരേജാതകതാഭാവതോ വുത്തം **“ഛവത്ഥൂനി പവത്തിയ”**ന്തി. **“പഞ്ചാരമ്മണാനി പഞ്ചവിഞ്ഞാണവീഥിയാ”**തി ച ഇദം ആരമ്മണപുരേജാതനിദ്ദേസേ ആഗതം സന്ധായ വുത്തം. **പഞ്ഹാവാരേ** പന “സേക്ഖാ വാ പുഥുജ്ജനാ വാ ചക്ഖും അനിച്ചതോ ദുക്ഖതോ അനത്തതോ വിപസ്സന്തീ”ത്യാദിനാ (പട്ഠാ॰ ൧.൧.൪൨൮) അവിസേസേന പച്ചുപ്പന്നചക്ഖാദീനമ്പി ഗഹിതത്താ ധമ്മാരമ്മണമ്പി ആരമ്മണപുരേജാതം മനോവിഞ്ഞാണവീഥിയാ ലബ്ഭതി. അത്ഥതോ ഹേതം സിദ്ധം, യം പച്ചുപ്പന്നധമ്മാരമ്മണം ഗഹേത്വാ മനോദ്വാരികവീഥി പവത്തതി, തം തസ്സ ആരമ്മണപുരേജാതം ഹോതീതി.

൨൨. പകതിയാ ഏവ പച്ചയന്തരരഹിതേന അത്തനോ സഭാവേനേവ ഉപനിസ്സയോ **പകതൂപനിസ്സയോ**. ആരമ്മണാനന്തരേഹി അസംമിസ്സോ പുഥഗേവ കോചി ഉപനിസ്സയോതി വുത്തം ഹോതി. അഥ വാ പകതോ ഉപനിസ്സയോ **പകതൂപനിസ്സയോ. പകതോ**തി ചേത്ഥ പ-കാരോ ഉപസഗ്ഗോ, സോ അത്തനോ ഫലസ്സ ഉപ്പാദനസമത്ഥഭാവേന സന്താനേ നിപ്ഫാദിതഭാവം, ആസേവിതഭാവഞ്ച ദീപേതി, തസ്മാ അത്തനോ സന്താനേ നിപ്ഫന്നോ രാഗാദി, സദ്ധാദി, ഉപസേവിതോ വാ ഉതുഭോജനാദി പകതൂപനിസ്സയോ. തഥാ ചേവ നിദ്ദിസതി.

൨൩. ഗരുകതന്തി ഗരും കത്വാ പച്ചവേക്ഖിതം. തഥാ ഹി “ദാനം ദത്വാ സീലം സമാദിയിത്വാ ഉപോസഥകമ്മം കത്വാ തം ഗരും കത്വാ

പച്ചവേക്ഖതീ”ത്യാദിനാ (പട്ഠാ॰ ൧.൧.൪൧൬) ദാനസീലഉപോസഥകമ്മപുബ്ബേകതസുചിണ്ണഝാനഗോത്രഭുവോദാനമഗ്ഗാദീനി ഗരും കത്വാ പച്ചവേക്ഖണവസേന അസ്സ നിദ്ദേസോ പവത്തോ.

൨൪. “പുരിമാ പുരിമാ കുസലാ ഖന്ധാ പച്ഛിമാനം പച്ഛിമാനം കുസലാനം ഖന്ധാനം ഉപനിസ്സയപച്ചയേന പച്ചയോ”ത്യാദിനാ (പട്ഠാ॰ ൧.൧.൪൨൩) നയേന അനന്തരപച്ചയേന സദ്ധിം നാനത്തം അകത്വാ അനന്തരൂപനിസ്സയസ്സ ആഗതത്താ വുത്തം **“അനന്തരനിരുദ്ധാ”**ത്യാദി. ഏവം സന്തേപി അത്തനോ അനന്തരം അനുരൂപചിത്തുപ്പാദവസേന അനന്തരപച്ചയോ, ബലവകാരണവസേന അനന്തരൂപനിസ്സയപച്ചയോതി അയമേതേസം വിസേസോ.

൨൫. യഥാരഹം അജ്ഝത്തഞ്ച ബഹിദ്ധാ ച രാഗാദയോ…പേ॰… സേനാസനഞ്ചാതി യോജനാ. രാഗാദയോ ഹി അജ്ഝത്തം നിപ്ഫാദിതാ, പുഗ്ഗലാദയോ ബഹിദ്ധാ സേവിതാ. തഥാ ഹി വുത്തം ആചരിയേന -

> “രാഗസദ്ധാദയോ ധമ്മാ, അജ്ഝത്തമനുവാസിതാ;
> സത്തസങ്ഖാരധമ്മാ ച, ബഹിദ്ധോപനിസേവിതാ”തി. (നാമ॰ പരി॰ ൮൨൭);

അഥ വാ അജ്ഝത്തഞ്ച ബഹിദ്ധാ ച കുസലാദിധമ്മാനന്തി യഥാഠിതവസേനേവ യോജനാ അത്തനോ ഹി രാഗാദയോ ച അത്തനോ കുസലാദിധമ്മാനം കല്യാണമിത്തസ്സ സദ്ധാദികേ നിസ്സായ കുസലം കരോന്താനം പരേസഞ്ച നിസ്സയാ ഹോന്തി.

തഥ കാമരാഗാദയോ നിസ്സായ കാമഭവാദീസു നിബ്ബത്തനത്ഥം, രാഗാദിവൂപസമത്ഥഞ്ച ദാനസീലഉപോസഥജ്ഝാനാഭിഞ്ഞാവിപസ്സനാമഗ്ഗഭാവനാ, രാഗാദിഹേതുകാ ച ഉപരൂപരിരാഗാദയോ ഹോന്തീതി യഥാരഹം ദട്ഠബ്ബം. യം യഞ്ഹി നിസ്സായ യസ്സ യസ്സ സമ്ഭവോ, തം തം തസ്സ തസ്സ പകതൂപനിസ്സയോ ഹോതി. പച്ചയമഹാപദേസോ ഹേസ, യദിദം “ഉപനിസ്സയപച്ചയോ”തി വുത്തം. തഥാ ചാഹ **“ബഹുധാ ഹോതി പകതൂപനിസ്സയോ”**തി. **സദ്ധാദയോ**തി സീലസുതചാഗപഞ്ഞാ. അത്തനോ സദ്ധാദികഞ്ഹി ഉപനിസ്സായ അത്തനോ ദാനസീലാദയോ, തഥാ കല്യാണമിത്താനം സദ്ധാദയോ ഉപനിസ്സായ പരേസഞ്ച ദാനസീലാദയോ ഹോന്തീതി പാകടമേതം. **സുഖം ദുക്ഖ**ന്തി കായികം സുഖം ദുക്ഖം. **പുഗ്ഗലോ**തി കല്യാണമിത്താദിപുഗ്ഗലോ. **ഭോജന**ന്തി സപ്പായാദിഭോജനം, **ഉതു**പി താദിസോവ.

൨൬. “അധിപതി…പേ॰… പച്ചയാ ഹോന്തീ”തി സങ്ഖേപേന വുത്തമത്ഥം വിത്ഥാരേതും **“തത്ഥ ഗരുകതമാരമ്മണ”**ന്ത്യാദി വുത്തം. **ഗരുകതമാരമ്മണ**ന്തി പച്ചവേക്ഖണഅസ്സാദാദിനാ ഗരുകതം ആരമ്മണം. തഞ്ഹി ഝാനമഗ്ഗഫലവിപസ്സനാനിബ്ബാനാദിഭേദം പച്ചവേക്ഖണഅസ്സാദാദിമഗ്ഗഫലാദിധമ്മേ അത്താധീനേ കരോതീതി ആരമ്മണാധിപതി നാമ. ഗരുകാതബ്ബതാമത്തേന ആരമ്മണാധിപതി. ഗരുകതോപി ബലവകാരണട്ഠേന ആരമ്മണൂപനിസ്സയോതി അയമേതേസം വിസേസോ. **സഹജാതാ…പേ॰… നാമരൂപാന**ന്തി ഛന്ദചിത്തവീരിയവീമംസാനം, വസേന ചതുബ്ബിധോപി സഹജാതാധിപതി

യഥാരഹം സഹജാതനാമരൂപാനം പവത്തിയംയേവ സഹജാതാധിപതിവസേന പച്ചയോ.

൨൮. രൂപധമ്മസ്സ അരൂപധമ്മം പതി സഹജാതപച്ചയതാ പടിസന്ധിയം വത്ഥുവസേന വുത്താതി ആഹ **"വത്ഥുവിപാകാ അഞ്ഞമഞ്ഞ"**ന്തി -

൩൦. യസ്മാ പന അഞ്ഞമഞ്ഞുപത്ഥമ്ഭനവസേനേവ അഞ്ഞമഞ്ഞപച്ചയതാ, ന സഹജാതമത്തതോതി പവത്തിയം രൂപം നാമാനം അഞ്ഞമഞ്ഞപച്ചയോ ന ഹോതി, തസ്മാ വുത്തം **"ചിത്തചേതസികാ ധമ്മാ അഞ്ഞമഞ്ഞ"**ന്തി. തഥാ ഉപാദാരൂപാനി ച ഭൂതരൂപാനം അഞ്ഞമഞ്ഞപച്ചയാ ന ഹോന്തീതി വുത്തം **"മഹാഭൂതാ അഞ്ഞമഞ്ഞ"**ന്തി.

൩൧. നനു ച "അരൂപിനോ ആഹാരാ സഹജാതാനം നാമരൂപാന"ന്തി വുത്തം, ഏവഞ്ച സതി അസഞ്ഞീനം സഹജാതാഹാരസ്സ അസമ്ഭവതോ "സബ്ബേ സത്താ ആഹാരട്ഠിതികാ"തി കഥമിദം നീയതീതി? വുച്ചതേ - മനോസഞ്ചേതനാഹാരവസപ്പവത്തസ്സ കമ്മസ്സ , തംസഹഗതാനമ്പി വാ സേസാഹാരാനം കമ്മൂപനിസ്സയപച്ചയേഹി പച്ചയത്തപരിയായം ഗഹേത്വാ സബ്ബസത്താനം ആഹാരട്ഠിതികതാ വുത്താ, ന ആഹാരപച്ചയഭാവതോതി.

൩൨. "പഞ്ച പസാദാ"ത്യാദീസു നനു ഇത്ഥിന്ദ്രിയപുരിസിന്ദ്രിയാ ന ഗഹിതാതി? സച്ചം ന ഗഹിതാ. യദിപി തേസം ലിങ്ഗാദീഹി അനുവത്തനീയതാ അത്ഥി, സാ പന ന പച്ചയഭാവതോ. യഥാ ഹി ജീവിതാഹാരാ യേസം പച്ചയാ ഹോന്തി, തേസം അനുപാലകാ ഉപത്ഥമ്ഭകാ അത്ഥി, അവിഗതപച്ചയഭൂതാ ച ഹോന്തി, ന ഏവം ഇത്ഥിപുരിസഭാവാ ലിങ്ഗാദീനം കേനചി ഉപകാരേന ഉപകാരാ ഹോന്തി. കേവലം പന യഥാസകേഹേവ കമ്മാദിപച്ചയേഹി പവത്തമാനം ലിങ്ഗാദീനം യഥാ ഇത്ഥാദിഗ്ഗഹണസ്സ പച്ചയഭാവോ ഹോതി, തതോ അഞ്ഞേനാകാരേന തം-സഹിതസന്താനേ അപ്പവത്തിതോ ലിങ്ഗാദീഹി അനുവത്തനീയതാ, ഇന്ദ്രിയതാ ച നേസം വുച്ചതി, തസ്മാ ന തേസം ഇന്ദ്രിയപച്ചയഭാവോ വുത്തോ.

൩൩. യേസം നാമാനം ചക്ഖാദീനം അബ്ഭന്തരതോ നിക്ഖമന്താനം വിയ പവത്താനം, യേസഞ്ച രൂപാനം നാമസന്നിസ്സയേനേവ ഉപ്പജ്ജമാനാനം സമ്പയോഗാസങ്കാ ഹോതി, തേസമേവ വിപ്പയുത്തപച്ചയതാ. രൂപാനം പന രൂപേഹി സാസങ്കാ നത്ഥി. വത്ഥുസന്നിസ്സയേനേവ ജായന്താനം വിസയഭാവമത്തം ആരമ്മണന്തി തേനാപി തേസം സമ്പയോഗാസങ്കാ നത്ഥീതി യേസം സമ്പയോഗാസങ്കാ അത്ഥി, തേസമേവ വിപ്പയുത്തപച്ചയതാപി വുത്താതി ആഹ **"ഓക്കന്തിക്ഖണേ വത്ഥൂ"**ത്യാദി.

൩൪. സബ്ബഥാ സബ്ബാകാരേന യഥാരഹം നാമവസേന വുത്തം തിവിധം സഹജാതം, ദുവിധം പുരേജാതം, ഏകവിധം പച്ഛാജാതഞ്ച പച്ചയജാതം, ആഹാരേസു കബളീകാരോ ആഹാരോ, രൂപജീവിതിന്ദ്രിയന്തി അയം പഞ്ചവിധോപി അത്ഥിപച്ചയോ, അവിഗതപച്ചയോ ച ഹോതി. പച്ചുപ്പന്നസഭാവേന അത്ഥിഭാവേന താദിസസ്സേവ ധമ്മസ്സ ഉപത്ഥമ്ഭകത്താ അത്ഥിഭാവാഭാവേന അനുപകാരകാനമേവ അത്ഥിഭാവേന ഉപകാരകതാ അത്ഥിപച്ചയഭാവോതി നത്ഥി നിബ്ബാനസ്സ സബ്ബദാ ഭാവിനോ അത്ഥിപച്ചയതാ, അവിഗതപച്ചയതാ ച. ഉപ്പാദാദിയുത്താനം വാ

നത്ഥിഭാവോപകാരകതാവിരുദ്ധോ, വിഗതഭാവോപകാരകതാവിരുദ്ധോ ച ഉപകാരകഭാവോ അത്ഥിപച്ചയതാദികാതി ന തസ്സ തപ്പച്ചയത്തപ്പസങ്ഗോ. രൂപജീവിതിന്ദ്രിയഞ്ചേത്ഥ ഓജാ വിയ ഠിതിക്ഖണേവ ഉപകാരകത്താ സഹജാതപച്ചയേസു ന ഗയ്ഹതീതി വിസും വുത്തം.

൩൧. ഇദാനി സബ്ബേപി പച്ചയാ സങ്ഖേപതോപി ചതുധായേവാതി ദസ്സേതും **"ആരമ്മണൂ...പേ॰... ഗച്ഛന്തീ"**തി വുത്തം. ന ഹി സോ കോചി പച്ചയോ അത്ഥി, യോ ചിത്തചേതസികാനം ആരമ്മണഭാവം ന ഗച്ഛേയ്യ, സകസകപച്ചയുപ്പന്നസ്സ ച ഉപനിസ്സയഭാവം ന ഗച്ഛതി, കമ്മഹേതുകത്താ ച ലോകപ്പവത്തിയാ ഫലഹേതൂപചാരവസേന സബ്ബേപി കമ്മസഭാവം നാതിവത്തന്തി, തേ ച പരമത്ഥതോ ലോകസമ്മുതിവസേന ച വിജ്ജമാനായേവാതി സബ്ബേപി ചതൂസു സമോധാനം ഗച്ഛന്തി.

൩൨. ഇദാനി യം വുത്തം തത്ഥ തത്ഥ ''സഹജാതരൂപ''ന്തി, തം സബ്ബം ന അവിസേസതോ ദട്ഠബ്ബന്തി ദസ്സേതും **"സഹജാതരൂപ"**ന്ത്യാദി വുത്തം. പടിസന്ധിയഞ്ഹി ചിത്തസമുട്ഠാനരൂപാഭാവതോ പവത്തിയം കമ്മസമുട്ഠാനാനഞ്ച ചിത്തചേതസികേഹി സഹുപ്പത്തിനിയമാഭാവതോ സഹജാതരൂപന്തി സബ്ബത്ഥാപി പവത്തേ ചിത്തസമുട്ഠാനാനം രൂപാനം, പടിസന്ധിയം കടത്താരൂപസങ്ഖാതകമ്മജരൂപാനഞ്ച വസേന ദുവിധം ഹോതി. കമ്മസ്സ കതത്താ നിബ്ബത്തമാനാനി രൂപാനി **കടത്താരൂപാനി**.

൩൩. **ഇതി** ഏവം വുത്തനയേന **സമ്ഭവാ** യഥാസമ്ഭവം **തേകാലികാ** അനന്തരസമനന്തരആസേവനനത്ഥിവിഗതവസേന പഞ്ചന്നം അതീതകാലികാനം, കമ്മപച്ചയസ്സ അതീതവത്തമാനവസേന ദ്വികാലികസ്സ, ആരമ്മണഅധിപതിഉപനിസ്സയപച്ചയാനം തികാലികാനം , ഇതരേസം പന്നരസന്നം പച്ചുപ്പന്നകാലികാനഞ്ച വസേന കാലത്തയവന്തോ, നിബ്ബാനപഞ്ഞത്തിവസേന കാലവിമുത്താ ച, ചക്ഖാദിരാഗാദിസദ്ധാദിവസേന അജ്ഝത്തികാ ച, പുഗ്ഗലഉതുഭോജനാദിവസേന തതോ ബഹിദ്ധാ ച, പച്ചയുപ്പന്നഭാവേന സങ്ഖതാ ച, **കഥാ** തപ്പടിപക്ഖഭാവേന അസങ്ഖതാ ച ധമ്മാ പഞ്ഞത്തിനാമരൂപാനം വസേന സങ്ഖേപതോ തിവിധാ ഠിതാ സബ്ബഥാ **പട്ഠാനേ** അനന്തനയസമന്തപട്ഠാനേ പകരണേ ചതുവീസതിസങ്ഖാതാ പച്ചയാ നാമാതി യോജനാ.

൩൪. **തത്ഥാ**തി തേസു പഞ്ഞത്തിനാമരൂപേസു.

പട്ഠാനനയവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

പഞ്ഞത്തിഭേദവണ്ണനാ

൩൫. വചനീയവാചകഭേദാ ദുവിധാ പഞ്ഞത്തീതി വുത്തം **"പഞ്ഞാപിയത്താ"**ത്യാദി. **പഞ്ഞാപിയത്താ**തി തേന തേന പകാരേന ഞാപേതബ്ബത്താ, ഇമിനാ രൂപാദിധമ്മാനം സമൂഹസന്താനാദിഅവത്ഥാവിസേസാദിഭേദാ സമ്മുതിസച്ചഭൂതാ ഉപാദാപഞ്ഞത്തിസങ്ഖാതാ അത്ഥപഞ്ഞത്തി വുത്താ. സാ ഹി നാമപഞ്ഞത്തിയാ പഞ്ഞാപീയതി. **പഞ്ഞാപനതോ**തി പകാരേഹി

അത്ഥപഞ്ഞത്തിയാ ഞാപനതോ. ഇമിനാ ഹി പഞ്ഞാപേതീതി “പഞ്ഞത്തീ”തി ലദ്ധനാമാനം അത്ഥാനം അഭിധാനസങ്ഖാതാ നാമപഞ്ഞത്തി വുത്താ.

ര്ഠ. **ഭൂതപരിണാമാകാരമുപാദായാ**തി പഥവാദികാനം മഹാഭൂതാനം പബന്ധവസേന പവത്തമാനാനം പത്ഥടസങ്ഗഹതാദിആകാരേന പരിണാമാകാരം പരിണതഭാവസങ്ഖാതം ആകാരം ഉപാദായ നിസ്സയം കത്വാ. **തഥാ തഥാ**തി ഭൂമാദിവസേന. **ഭൂമിപബ്ബതാദികാ**തി ഭൂമിപബ്ബതരുക്ഖാദികാ സന്താനപഞ്ഞത്തി. **സമ്ഭാരസന്നിവേസാകാര**ന്തി ദാരുമത്തികാതന്താദീനം സമ്ഭാരാനം ഉപകരണാനം സന്നിവേസാകാരം രചനാദിവിസിട്ഠതംതംസണ്ഠാനാദിആകാരം. **രഥസകടാദികാ**തി രഥസകടഗാമഘടപടാദികാ സമൂഹപഞ്ഞത്തി. **ചന്ദാവട്ടനാദിക**ന്തി ചന്ദിമസൂരിയനക്ഖത്താനം സിനേരും പദക്ഖിണവസേന ഉദയാദിആവട്ടനാകാരം. **ദിസാകാലാദികാ**തി പുരത്ഥിമദിസാദികാ ദിസാപഞ്ഞത്തി, പുബ്ബണ്ഹാദികാ കാലപഞ്ഞത്തി, മാസോതുവേസാഖമാസാദികാ തംതംനാമവിസിട്ഠാ മാസാദിപഞ്ഞത്തി ച. **അസമ്ഫുട്ഠാകാര**ന്തി തംതംരൂപകലാപേഹി അസമ്ഫുട്ഠം സുസിരാദിആകാരം. **കൂപഗുഹാദികാ** തി കൂപഗുഹഛിദ്ദാദികാ ആകാസപഞ്ഞത്തി. **തംതംഭൂതനിമിത്ത**ന്തി പഥവീകസിണാദിതംതംഭൂതനിമിത്തം. **ഭാവനാവിസേസ**ന്തി പരികമ്മാദിഭേദം ഭാവനായ പബന്ധവിസേസം. **കസിണനിമിത്താദികാ**തി കസിണാസുഭനിമിത്താദിഭേദാ യോഗീനം ഉപട്ഠിതാ ഉഗ്ഗഹപടിഭാഗാദിഭേദാ നിമിത്തപഞ്ഞത്തി. **ഏവമാദിപ്പഭേദാ**തി കസിണുഗ്ഘാടിമാകാസനിരോധകസിണാദിഭേദാ ച. **അത്ഥച്ഛായാകാരേനാ**തി പരമത്ഥധമ്മസ്സ ഛായാകാരേന പടിഭാഗാകാരേന.

ര്ഥ. **നാമനാമകമ്മാദിനാമേനാ**തി നാമം നാമകമ്മം നാമധേയ്യം നിരുത്തി ബ്യഞ്ജനം അഭിലാപോതി ഇമേഹി ഛഹി നാമേഹി. തത്ഥ അത്ഥേസു നമതീതി **നാമം**. തം അന്വത്ഥരുള്ഹീവസേന ദുവിധം, സാമഞ്ഞഗുണകിരിയായദിച്ഛാവസേന ചതുബ്ബിധം. നാമമേവ **നാമകമ്മം**. തഥാ **നാമധേയ്യം**. അക്ഖരദ്വാരേന അത്ഥം നീഹരിത്വാ ഉത്തി കഥനം **നിരുത്തി,** അത്ഥം ബ്യഞ്ജയതീതി **ബ്യഞ്ജനം**. അഭിലപതീതി **അഭിലാപോ,** സദ്ദഗതഅക്ഖരസന്നിവേസക്കമോ. സാ പനായം നാമപഞ്ഞത്തി വിജ്ജമാനഅവിജ്ജമാനതദുഭയസംയോഗവസേന ഛബ്ബിധാ ഹോതീതി ദസ്സേതും **“വിജ്ജമാനപഞ്ഞത്തീ”**ത്യാദി വുത്തം, **ഏതായ പഞ്ഞാപേന്തീ**തി “രൂപവേദനാ”ത്യാദിനാ പകാസേന്തി.

ര്വ. **ഉഭിന്ന**ന്തി വിജ്ജമാനാവിജ്ജമാനാനം ദ്വിന്നം. പഞ്ചാഭിഞ്ഞാ, ആസവക്ഖയഞാണന്തി ഛ അഭിഞ്ഞാ അസ്സാതി **ഛളഭിഞ്ഞോ**. ഏത്ഥ ച അഭിഞ്ഞാനം വിജ്ജമാനത്താ, തപ്പടിലാഭിനോ പുഗ്ഗലസ്സ അവിജ്ജമാനത്താ ച അയം **വിജ്ജമാനേന അവിജ്ജമാനപഞ്ഞത്തി** നാമ. തഥാ ഇത്ഥിയാ അവിജ്ജമാനത്താ, സദ്ദസ്സ ച വിജ്ജമാനത്താ ഇത്ഥിസദ്ദോതി **അവിജ്ജമാനേന വിജ്ജമാനപഞ്ഞത്തി**. പസാദചക്ഖുനോ, തന്നിസ്സിതവിഞ്ഞാണസ്സ ച വിജ്ജമാനത്താ ചക്ഖുവിഞ്ഞാണന്തി **വിജ്ജമാനേന വിജ്ജമാനപഞ്ഞത്തി** . രഞ്ഞോ ച പുത്തസ്സ ച സമ്മുതിസച്ചഭൂതത്താ രാജപുത്തോതി **അവിജ്ജമാനേന അവിജ്ജമാനപഞ്ഞത്തി**.

ർ്ന. വചീഘോസാനുസാരേനാതി ഭൂമിപബ്ബതരൂപവേദനാദിവചീമയസദ്ദസ്സ അനുസാരേന അനുഗമനേന അനുസ്സരണേന ആരമ്മണകരണേന പവത്തായ **സോതവിഞ്ഞാണവീഥിയാ** പവത്തിതോ അനന്തരം ഉപ്പന്നസ്സ മനോദ്വാരസ്സ നാമചിന്തനാകാരപ്പവത്തസ്സ മനോദ്വാരികവിഞ്ഞാണസന്താനസ്സ "ഇദമീദിസസ്സ അത്ഥസ്സ നാമ"ന്തി പുബ്ബേയേവ ഗഹിതസങ്കേതോപനിസ്സയസ്സ **ഗോചരാ** ആരമ്മണഭൂതാ **തതോ** നാമഗ്ഗഹണതോ പരം **യസ്സാ** സമ്മുതിപരമത്ഥവിസയായ നാമപഞ്ഞത്തിയാ **അനുസാരേന** അനുഗമനേന **അത്ഥാ** സമ്മുതിപരമത്ഥഭേദാ വിഞ്ഞായന്തി, **സായം** ഭൂമിപബ്ബതരൂപവേദനാദികാ പഞ്ഞാപേതബ്ബത്ഥപഞ്ഞാപികാ **ലോകസങ്കേതേന നിമ്മിതാ** ലോകവോഹാരേന സിദ്ധാ, മനോദ്വാരഗ്ഗഹിതാ അക്ഖരാവലിഭൂതാ **പഞ്ഞത്തി വിഞ്ഞേയ്യാ** പഞ്ഞാപനതോ പഞ്ഞത്തിസങ്ഖാതാ നാമപഞ്ഞത്തീതി വിഞ്ഞേയ്യാ.

ഏത്ഥ ച സോതവിഞ്ഞാണവീഥിയാ അനന്തരഭാവിനിം മനോദ്വാരികവീഥിമ്പി സോതവിഞ്ഞാണവീഥിഗ്ഗഹണേനേവ സങ്ഗഹേത്വാ "സോതവിഞ്ഞാണവീഥിയാ"തി വുത്തം. ഘടാദിസദ്ദഞ്ഹി സുണന്തസ്സ ഏകമേകം സദ്ദം ആരബ്ഭ പച്ചുപ്പന്നാതീതാരമ്മണവസേന ദ്വേ ദ്വേ ജവനവാരാ, ബുദ്ധിയാ ഗഹിതനാമപണ്ണത്തിഭൂതം അക്ഖരാവലിമാരബ്ഭ ഏകോതി ഏവം സോതവിഞ്ഞാണവീഥിയാ അനന്തരായ അതീതസദ്ദാരമ്മണായ ജവനവീഥിയാ അനന്തരം നാമപഞ്ഞത്തിയാ ഗഹണം, തതോ പരം അത്ഥാവബോധോതി ആചരിയാ.

പഞ്ഞത്തിഭേദവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

ഇതി അഭിധമ്മത്ഥവിഭാവിനിയാ നാമ അഭിധമ്മത്ഥസങ്ഗഹവണ്ണനായ

പച്ചയപരിച്ഛേദവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

൯. കമ്മട്ഠാനപരിച്ഛേദവണ്ണനാ

൧. **ഇതോ** പച്ചയനിദ്ദേസതോ പരം നീവരണാനം സമനട്ഠേന **സമഥ**സങ്ഖാതാനം, അനിച്ചാദിവിവിധാകാരതോ ദസ്സനട്ഠേന **വിപസ്സനാ**സങ്ഖാതാനഞ്ച ദ്വിന്നം **ഭാവനാനം** ദുവിധമ്പി **കമ്മട്ഠാനം** ദുവിധഭാവനാകമ്മസ്സ പവത്തിട്ഠാനതായ കമ്മട്ഠാനഭൂതമാരമ്മണം ഉത്തരുത്തരയോഗകമ്മസ്സ പദട്ഠാനതായ കമ്മട്ഠാനഭൂതം ഭാവനാവീഥിഞ്ച **യഥാക്കമം** സമഥവിപസ്സനാനുക്കമേന പവക്ഖാമീതി യോജനാ.

സമഥകമ്മട്ഠാനം

ചരിതഭേദവണ്ണനാ

൨. രാഗോ വ ചരിതാ പകതീതി **രാഗചരിതാ**. ഏവം **ദോസചരിതാ**ദയോപി. **ചരിതസങ്ഗഹോ**തി മൂലചരിതവസേന പുഗ്ഗലസങ്ഗഹോ, സംസഗ്ഗവസേന പന തേസട്ഠി ചരിതാ ഹോന്തി. വുത്തഞ്ഹി -

"രാഗാദികേ തികേ സത്ത, സത്ത സദ്ധാദികേ തികേ;
ഏകദ്വിതികമൂലമ്ഹി, മിസ്സതോ സത്തസത്തക"ന്തി.

ഏത്ഥ ഹി രാഗചരിതാ ദോസചരിതാ മോഹചരിതാ രാഗദോസചരിതാ രാഗമോഹചരിതാ ദോസമോഹചരിതാ രാഗദോസമോഹചരിതാതി ഏവം രാഗാദികേ തികേ സത്തകമേകം. തഥാ സദ്ധാചരിതാ ബുദ്ധിചരിതാ വിതക്കചരിതാ സദ്ധാബുദ്ധിചരിതാ സദ്ധാബുദ്ധിവിതക്കചരിതാ ബുദ്ധിവിതക്കചരിതാ സദ്ധാബുദ്ധിവിതക്കചരിതാതി സദ്ധാദികേപി തികേ ഏകന്തി ഏവം ദ്വേ തികേ അമിസ്സേത്വാ ചുദ്ദസ ചരിതാ ഹോന്തി. രാഗാദിതികേ പന ഏകദ്വിതികമൂലവസേന സദ്ധാദിതികേന സഹ യോജിതേ രാഗസദ്ധാചരിതാ രാഗബുദ്ധിചരിതാ രാഗവിതക്കചരിതാ രാഗസദ്ധാബുദ്ധിചരിതാ രാഗസദ്ധാവിതക്കചരിതാ രാഗബുദ്ധിവിതക്കചരിതാ രാഗസദ്ധാബുദ്ധിവിതക്കചരിതാതി രാഗമൂലനയേ ഏകം സത്തകം, തഥാ "ദോസസദ്ധാചരിതാ ദോസബുദ്ധിചരിതാ ദോസവിതക്കചരിതാ"ത്യാദിനാ ദോസമൂലനയേപി ഏകം, "മോഹസദ്ധാചരിതാ"ത്യാദിനാ മോഹമൂലനയേപി ഏകന്തി ഏവം ഏകമൂലനയേ സത്തകത്തയം ഹോതി. യഥാ ചേത്ഥ, ഏവം ദ്വിമൂലകനയേപി "രാഗദോസസദ്ധാചരിതാ രാഗദോസബുദ്ധിചരിതാ രാഗദോസവിതക്കചരിതാ"ത്യാദിനാ സത്തകത്തയം. തിമൂലകനയേ പന "രാഗദോസമോഹസദ്ധാചരിതാ"ത്യാദിനാ ഏകം സത്തകന്തി ഏവം മിസ്സതോ സത്തസത്തകവസേന ഏകൂനപഞ്ഞാസ ചരിതാ ഹോന്തി. ഇതി ഇമാ ഏകൂനപഞ്ഞാസ, പുരിമാ ച ചുദ്ദസാതി തേസട്ഠി ചരിതാ ദട്ഠബ്ബാ. കേചി പന ദിട്ഠിയാ സദ്ധിം "ചതുസട്ഠീ"തി വണ്ണേന്തി.

ചരിതഭേദവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

ഭാവനാഭേദവണ്ണനാ

൪. ഭാവനായ പടിസങ്ഖാരകമ്മഭൂതാ, ആദികമ്മഭൂതാ വാ പുബ്ബഭാഗഭാവനാ **പരികമ്മഭാവനാ** നാമ. നീവരണവിക്ഖമ്ഭനതോ പട്ഠായ ഗോത്രഭൂപരിയോസാനാ കാമാവചരഭാവനാ **ഉപചാരഭാവനാ** നാമ. അപ്പനായ സമീപചാരിത്താ ഗാമൂപചാരാദയോ വിയ. മഹഗ്ഗതഭാവപ്പത്താ **അപ്പനാഭാവനാ** നാമ അപ്പനാസങ്ഖാതവിതക്കപമുഖത്താ . സമ്പയുത്തധമ്മേഹി ആരമ്മണേ അപ്പേന്തോ വിയ പവത്തതീതി വിതക്കോ **അപ്പനാ**. തഥാ ഹി സോ "അപ്പനാ ബ്യപ്പനാ"തി (ധം॰ സം॰ ൭) നിദ്ദിട്ഠോ. തപ്പമുഖതാവസേന പന സബ്ബേപി മഹഗ്ഗതാനുത്തരഝാനധമ്മാ "അപ്പനാ"തി വുച്ചന്തി.

ഭാവനാഭേദവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

നിമിത്തഭേദവണ്ണനാ

൫. പരികമ്മസ്സ നിമിത്തം ആരമ്മണത്താതി **പരികമ്മനിമിത്തം,** കസിണമണ്ഡലാദി. തദേവ ചക്ഖുനാ ദിട്ഠം വിയ മനസാ ഉഗ്ഗഹേതബ്ബം നിമിത്തം, ഉഗ്ഗണ്ഹന്തസ്സ വാ നിമിത്തന്തി **ഉഗ്ഗഹനിമിത്തം**. തപ്പടിഭാഗം വണ്ണാദികസിണദോസരഹിതം നിമിത്തം ഉപചാരപ്പനാനം ആരമ്മണത്താതി **പടിഭാഗനിമിത്തം**.

൩൭. പഥവീയേവ കസിണം ഏകദേസേ അട്ഠത്വാ അനന്തസ്സ ഫരിതബ്ബതായ സകലട്ഠേനാതി **പഥവീകസിണം,** കസിണമണ്ഡലം. പടിഭാഗനിമിത്തം, തദാരമ്മണഞ്ച ഝാനം 'പഥവീകസിണ'ന്തി വുച്ചതി. തഥാ **ആപോകസിണാ**ദീസുപി. തത്ഥ പഥവാദീനി ചത്താരി ഭൂതകസിണാനി. നീലാദീനി ചത്താരി വണ്ണകസിണാനി, പരിച്ഛിന്നാകാസോ ആകാസകസിണം, ചന്ദാദിആലോകോ ആലോകകസിണന്തി ദട്ഠബ്ബം.

൩൮. ഉദ്ധം ധുമാതം സൂനം ഛവസരീരം ഉദ്ധുമാതം, തദേവ കുച്ഛിതട്ഠേന**ഉദ്ധുമാതകം**. ഏവം സേസേസുപി. സേതരത്താദിനാ വിമിസ്സിതം യേഭുയ്യേന നീലവണ്ണം ഛവസരീരം **വിനീലകം** വിസേസതോ നീലകന്തി കത്വാ. വിസ്സവന്തപുബ്ബകം **വിപുബ്ബകം**. മജ്ഝേ ദ്വിധാ ഛിന്നം **വിച്ഛിദ്ദകം**. സോണസിങ്ഗാലാദീഹി വിവിധാകാരേന ഖായിതം **വിക്ഖായിതകം**. സോണസിങ്ഗാലാദീഹി വിവിധേനാകാരേന ഖണ്ഡിത്വാ തത്ഥ തത്ഥ ഖിത്തം **വിക്ഖിത്തകം**. കാകപദാദിആകാരേന സത്ഥേന ഹനിത്വാ വിവിധം ഖിത്തം **ഹതവിക്ഖിത്തകം**. ലോഹിതപഗ്ഘരണകം **ലോഹിതകം**. കിമികുലപഗ്ഘരണകം **പുളവകം**. അന്തമസോ ഏകമ്പി അട്ഠി **അട്ഠികം**.

൩൯. അനു അനു സരണം അനുസ്സതി, അരഹതാദിബുദ്ധഗുണാരമ്മണാ അനുസ്സതി **ബുദ്ധാനുസ്സതി**. സ്വാക്ഖാതതാദിധമ്മഗുണാരമ്മണാ അനുസ്സതി **ധമ്മാനുസ്സതി**. സുപ്പടിപന്നതാദിസംഘഗുണാരമ്മണാ അനുസ്സതി **സംഘാനുസ്സതി**. അഖണ്ഡതാദിനാ സുപരിസുദ്ധസ്സ അത്തനോ സീലഗുണസ്സ അനുസ്സരണം **സീലാനുസ്സതി**. വിഗതമലമച്ഛേരതാദിവസേന അത്തനോ ചാഗാനുസ്സരണം **ചാഗാനുസ്സതി**. "യേഹി സദ്ധാദീഹി സമന്നാഗതാ ദേവാ ദേവത്തം ഗതാ, താദിസാ ഗുണാ മയി സന്തീ"തി ഏവം ദേവതാ സക്ഖിട്ഠാനേ ഠപേത്വാ അത്തനോ സദ്ധാദിഗുണാനുസ്സരണം **ദേവതാനുസ്സതി**. സബ്ബദുക്ഖൂപസമഭൂതസ്സ നിബ്ബാനസ്സ ഗുണാനുസ്സരണം **ഉപസമാനുസ്സതി**. ജീവിതിന്ദ്രിയുപച്ഛേദഭൂതസ്സ മരണസ്സ അനുസ്സരണം **മരണാനുസ്സതി**. കേസാദികായകോട്ഠാസേ ഗതാ പവത്താ സതി **കായഗതാസതി**. ആനഞ്ച അപാനഞ്ച ആനാപാനം, അസ്സാസപസ്സാസാ, തദാരമ്മണാ സതി **ആനാപാനസ്സതി**.

൪൦. മിജ്ജതി സിനിയ്ഹതീതി **മേത്താ,** മിത്തേസു ഭവാതി വാ **മേത്താ,** സാ സത്താനം ഹിതസുഖൂപസംഹരണലക്ഖണാ. പരദുക്ഖാപനയനകാമതാലക്ഖണാ കരുണാ. പരസമ്പത്തിപമോദലക്ഖണാ മുദിതാ. ഇട്ഠാനിട്ഠേസു മജ്ഝത്താകാരപ്പവത്തിലക്ഖണാ ഉപേക്ഖാ. അപ്പമാണസത്താരമ്മണത്താ **അപ്പമഞ്ഞാ**. ഉത്തമവിഹാരഭാവതോ, ഉത്തമാനം വാ വിഹാരഭാവതോ **ബ്രഹ്മവിഹാരോ**.

൪൧. ഗമനപരിയേസനപരിഭോഗാദിപച്ചവേക്ഖണവസേന കബളീകാരാഹാരേ പടികൂലന്തി പവത്താ സഞ്ഞാ **ആഹാരേ പടികൂലസഞ്ഞാ**.

൪൨. പഥവീധാതുആദീനം ചതുന്നം ധാതൂനം സലക്ഖണതോ കേസാദിസസമ്ഭാരാദിതോ ച വവത്ഥാനം **ചതുധാതുവവത്ഥാനം**.

൪൩. അരൂപേ ആരമ്മണേ പവത്താ **ആരുപ്പാ**.

നിമിത്തഭേദവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

സപ്പായഭേദവണ്ണനാ

൪൪. ഇദാനി തസ്സ തസ്സ പുഗ്ഗലസ്സ ചരിതാനുകൂലകമ്മട്ഠാനം ദസ്സേതും **"ചരിതാസു പനാ"**ത്യാദിമാഹ. രാഗോ വ ചരിതം പകതി ഏതസ്സാതി **രാഗചരിതോ,** രാഗബഹുലോ പുഗ്ഗലോ, രാഗസ്സ ഉജുവിപച്ചനീകഭാവതോ അസുഭകമ്മട്ഠാനം തസ്സ സപ്പായം. **ആനാപാനം മോഹചരിതസ്സ, വിതക്കചരിതസ്സ ച സപ്പായം** ബുദ്ധിവിസയഭാവേന മോഹപ്പടിപക്ഖത്താ, വിതക്കസന്ധാവനസ്സ നിവാരകത്താ ച. **ഛ ബുദ്ധാനുസ്സതിആദയോ സദ്ധാചരിതസ്സ സപ്പായാ** സദ്ധാവുദ്ധിഹേതുഭാവതോ.

൪൫. **മരണഉപസമസഞ്ഞാവവത്ഥാനാനി ബുദ്ധിചരിതസ്സ സപ്പായാനി** ഗമ്ഭീരഭാവതോ ബുദ്ധിയാ ഏവ വിസയത്താ.

൪൬. **സേസാനീ**തി ചതുബ്ബിധഭൂതകസിണആകാസആലോകകസിണആരുപ്പചതുക്കവസേന ദസവിധാനി. **തത്ഥാപീ**തി തേസു ദസസു കമ്മട്ഠാനേസു. **പുഥുലം മോഹചരിതസ്സ സപ്പായം** സമ്ബാധേ ഓകാസേ ചിത്തസ്സ ഭിയ്യോസോമത്തായ സമ്മുയ്ഹനതോ. **ഖുദ്ദകം വിതക്കചരിതസ്സ സപ്പായം** മഹന്താരമ്മണസ്സ വിതക്കസന്ധാവനപച്ചയത്താ. ഉജുവിപച്ചനീകതോ ചേവ അതിസപ്പായതായ ചേതം വുത്തം. രാഗാദീനം പന അവിക്ഖമ്ഭികാ, സദ്ധാദീനം വാ അനുപകാരികാ കസിണാദിഭാവനാ നാമ നത്ഥി.

സപ്പായഭേദവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

ഭാവനാഭേദവണ്ണനാ

൧൯. സബ്ബത്ഥാപീതി ചത്താലീസകമ്മട്ഠാനേസുപി **നത്ഥി അപ്പനാ,** ബുദ്ധഗുണാദീനം പരമത്ഥഭാവതോ, അനേകവിധത്താ, ഏകസ്സപി ഗമ്ഭീരഭാവതോ ച. ബുദ്ധാനുസ്സതിആദീസു ദസസു കമ്മട്ഠാനേസു അപ്പനാവസേന സമാധിസ്സ പതിട്ഠാതും അസക്കുണേയ്യത്താ അപ്പനാഭാവം അപ്പത്വാ സമാധി ഉപചാരഭാവേന പതിട്ഠാതി. ലോകുത്തരസമാധി, പന ദുതിയചതുത്ഥാരുപ്പസമാധി ച സഭാവധമ്മേപി ഭാവനാവിസേസവസേന അപ്പനം പാപുണാതി. വിസുദ്ധിഭാവനാനുക്കമവസേന ഹി ലോകുത്തരോ അപ്പനം പാപുണാതി. ആരമ്മണസമതിക്കമഭാവനാവസേന ആരുപ്പസമാധി. അപ്പനാപ്പത്തസ്സേവ ഹി ചതുത്ഥജ്ഝാനസമാധിനോ ആരമ്മണസമതിക്കമനമത്തം ഹോതി.

൨൧. പഞ്ചപി ഝാനാനി ഏതേസമത്ഥി, തത്ഥ നിയുത്താനീതി വാ **പഞ്ചകജ്ഝാനികാനി.**

൨൨. അസുഭഭാവനായ പടികൂലാരമ്മണത്താ ചണ്ഡസോതായ നദിയാ അരിത്തബലേന നാവാ വിയ വിതക്കബലേനേവ തത്ഥ ചിത്തം പവത്തതീതി അസുഭകമ്മട്ഠാനേ അവിതക്കജ്ഝാനാസമ്ഭവതോ **"പഠമജ്ഝാനികാ"**തി വുത്തം.

൨൩. മേത്താകരുണാമുദിതാനം ദോമനസ്സസഹഗതബ്യാപാദവിഹിംസാനഭിരതീനം പഹായകത്താ ദോമനസ്സപ്പടിപക്ഖേന സോമനസ്സേനേവ സഹഗതതാ യുത്താതി **"മേത്താദയോ തയോ ചതുക്കജ്ഝാനികാ"**തി വുത്താ.

൨൪. "സബ്ബേ സത്താ സുഖിതാ ഹോന്തു, ദുക്ഖാ മുച്ചന്തു, ലദ്ധസുഖസമ്പത്തിതോ മാ വിഗച്ഛന്തൂ"തി മേത്താദിവസപ്പവത്തബ്യാപാരത്തയം പഹായ കമ്മസ്സകതാദസ്സനേന സത്തേസു മജ്ഝത്താകാരപ്പവത്തഭാവനാനിബ്ബത്തായ തത്രമജ്ഝത്തുപേക്ഖായ ബലവതരത്താ ഉപേക്ഖാബ്രഹ്മവിഹാരസ്സ സുഖസഹഗതാസമ്ഭവതോ **"ഉപേക്ഖാ പഞ്ചമജ്ഝാനികാ"**തി വുത്താ.

ഭാവനാഭേദവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

ഗോചരഭേദവണ്ണനാ

൨൫. യഥാരഹന്തി തംതംആരമ്മണാനുരൂപതോ. കസ്സചി ആരമ്മണസ്സ അപരിബ്യത്തതായ **"പരിയായേനാ"**തി വുത്തം.

൨൬. കസിണാസുഭകോട്ഠാസാനാപാനസ്സതീസ്വേവ ഹി പരിബ്യത്തനിമിത്തസമ്ഭവോതി.

൨൭. പഥവീമണ്ഡലാദീസു നിമിത്തം ഉഗ്ഗണ്ഹന്തസ്സാതി ആദിമ്ഹി താവ ചതുപാരിസുദ്ധിസീലം വിസോധേത്വാ ദസവിധം പലിബോധം ഉപച്ഛിന്ദിത്വാ പിയഗരുഭാവനീയാദിഗുണസമന്നാഗതം കല്യാണമിത്തം ഉപസങ്കമിത്വാ അത്തനോ ചരിയാനുകൂലം കമ്മട്ഠാനം ഗഹേത്വാ അട്ഠാരസവിധം അനനുരൂപവിഹാരം പഹായ പഞ്ചങ്ഗസമന്നാഗതേ അനുരൂപവിഹാരേ വിഹരന്തസ്സ കേസനഖഹരണാദിഖുദ്ദകപലിബോധുപച്ഛേദം കത്വാ കസിണമണ്ഡലാദീനി പുരതോ കത്വാ ആനാപാനകോട്ഠാസാദീസു ചിത്തം ഠപേത്വാ നിസീദിത്വാ "പഥവീ പഥവീ"ത്യാദിനാ തംതംഭാവനാനുക്കമേന പഥവീകസിണാദീസു തംതദാരമ്മണേസു നിമിത്തം ഉഗ്ഗണ്ഹന്തസ്സ. അയമേത്ഥ സങ്ഖേപോ. വിത്ഥാരതോ പന ഭാവനാ **വിസുദ്ധിമഗ്ഗതോ** (വിസുദ്ധി॰ ൧.൮൪ ആദയോ) ഗഹേതബ്ബാ. ദുവിധമ്പി ഹി ഭാവനാവിധാനം ഇധ ആചരിയേന അതിസങ്ഖേപതോ വുത്തം, തദത്ഥദസ്സനത്ഥഞ്ച വിത്ഥാരനയേ ആഹരിയമാനേ അതിപ്പപഞ്ചോ സിയാതി മയമ്പി തം ന വിത്ഥാരേസ്സാമ. **യദാ പന തം നിമിത്തം ചിത്തേന സമുഗ്ഗഹിത**ന്തി ഏവം പവത്താനുപുബ്ബഭാവനാവസേന യദാ തം പരികമ്മനിമിത്തം ചിത്തേന സമ്മാ ഉഗ്ഗഹിതം ഹോതി. **മനോദ്വാരസ്സ ആപാഥമാഗത**ന്തി ചക്ഖും നിമ്മീലേത്വാ, അഞ്ഞത്ഥ ഗന്ത്വാ വാ മനസി കരോന്തസ്സ കസിണമണ്ഡലസദിസമേവ ഹുത്വാ മനോദ്വാരികജവനാനം ആപാഥം ആഗതം ഹോതി.

൨൯. സമാധിയതീതി വിസേസതോ ചിത്തേകഗ്ഗതാപത്തിയാ സമാഹിതാ ഹോതി.

൩൦. ചിത്തസമാധാനവസേന പുഗ്ഗലോപി സമാഹിതോയേവാതി വുത്തം **"തഥാ സമാഹിതസ്സാ"**തി. **തപ്പടിഭാഗ**ന്തി ഉഗ്ഗഹനിമിത്തസദിസം, തതോയേവ ഹി തം "പടിഭാഗനിമിത്ത"ന്തി വുച്ചതി. തം പന ഉഗ്ഗഹനിമിത്തതോ അതിപരിസുദ്ധം ഹോതി. **വത്ഥുധമ്മവിമുച്ചിത**ന്തി പരമത്ഥധമ്മതോ വിമുത്തം, വത്ഥുധമ്മതോ വാ കസിണമണ്ഡലഗതകസിണദോസതോ വിനിമുത്തം. ഭാവനായ നിബ്ബത്തത്താ **ഭാവനാമയം. സമപ്പിത**ന്തി സുട്ഠു അപ്പിതം.

൩൧. തതോ പട്ഠായാതി പടിഭാഗനിമിത്തുപ്പത്തിതോ പട്ഠായ.

൩൩. പഞ്ചസു ഝാനങ്ഗേസു ഏകേകാരമ്മണേ ഉപ്പന്നാവജ്ജനാനന്തരം ചതുപഞ്ചജവനകതിപയഭവങ്ഗതോ പരം അഗന്ത്വാ അപരാപരം ഝാനങ്ഗാവജ്ജനസമത്ഥതാ **ആവജ്ജനവസിതാ** നാമ. സമാപജ്ജിതുകാമതാനന്തരം കതിപയഭവങ്ഗതോ പരം അഗന്ത്വാ ഉപ്പന്നാവജ്ജനാനന്തരം സമാപജ്ജിതും സമത്ഥതാ **സമാപജ്ജനവസിതാ** നാമ. സേതു വിയ സീഘസോതായ നദിയാ ഓഘം ഭവങ്ഗവേഗം ഉപച്ഛിന്ദിത്വാ യഥാപരിച്ഛിന്നകാലം ഝാനം ഠപേതും സമത്ഥതാ ഭവങ്ഗപാതതോ രക്ഖണയോഗ്യതാ **അധിട്ഠാനവസിതാ** നാമ. യഥാ പരിച്ഛിന്നകാലം അനതിക്കമിത്വാ ഝാനതോ വുട്ഠാനസമത്ഥതാ **വുട്ഠാനവസിതാ** നാമ. അഥ വാ യഥാപരിച്ഛിന്നകാലതോ ഉദ്ധം ഗന്തും അദത്വാ ഠപനസമത്ഥതാ **അധിട്ഠാനവസിതാ** നാമ. യഥാപരിച്ഛിന്നകാലതോ അന്തോ അവുട്ഠഹിത്വാ യഥാകാലവസേനേവ വുട്ഠാനസമത്ഥതാ **വുട്ഠാനവസിതാ** നാമാതി അലമതിപ്പപഞ്ചേന. പച്ചവേക്ഖണവസിതാ പന ആവജ്ജനവസിതായ ഏവ സിദ്ധാ. ആവജ്ജനാനന്തരജവനാനേവ ഹി പച്ചവേക്ഖണജവനാനി നാമ. **വിതക്കാദിഓളാരികങ്ഗം പഹാനായാ**തി ദുതിയജ്ഝാനാദീഹി വിതക്കാദിഓളാരികങ്ഗാനം ഝാനക്ഖണേ അനുപ്പാദായ. **പദഹതോ**തി പരികമ്മം കരോന്തസ്സ. തസ്സ പന ഉപചാരഭാവനാ നിപ്ഫന്നാ നാമ ഹോതി വിതക്കാദീസു നികന്തിവിക്ഖമ്ഭനതോ പട്ഠായാതി ദട്ഠബ്ബം. **യഥാരഹ**ന്തി തംതംഝാനികകസിണാദിആരമ്മണാനുരൂപം.

൩൪. ആകാസകസിണസ്സ ഉഗ്ഘാടേതും അസക്കുണേയ്യത്താ വുത്തം **"ആകാസവജ്ജിതേസൂ"**തി. **കസിണ**ന്തി കസിണപടിഭാഗനിമിത്തം. **ഉഗ്ഘാടേത്വാ**തി അമനസികാരവസേന ഉദ്ധരിത്വാ. **അനന്തവസേന പരികമ്മം കരോന്തസ്സാ**തി "അനന്തം ആകാസം, അനന്തം ആകാസ"ന്തി ആകാസം ആരബ്ഭ പരികമ്മം കരോന്തസ്സ, ന പന കേവലം "അനന്തം അനന്ത"ന്തി. ഏവം വിഞ്ഞാണഞ്ചായതനേപി. "അനന്ത"ന്തി അവത്വാപി "ആകാസോ ആകാസോ (വിസുദ്ധി᳚ ൧.൨൭൪), വിഞ്ഞാണം വിഞ്ഞാണ"ന്തി (വിസുദ്ധി᳚ ൧.൨൮൧) മനസി കാതും വട്ടതീതി ആചരിയാ.

൩൫. "സന്തമേതം, പണീതമേത"ന്തി പരികമ്മം കരോന്തസ്സാതി അഭാവമത്താരമ്മണതായ "ഏതം സന്തം, ഏതം പണീത"ന്തി ഭാവേന്തസ്സ.

൪൦. അവസേസേസു ചാതി കസിണാദീഹി സഹ അപ്പനാവഹകമ്മട്ഠാനതോ അവസേസേസു ബുദ്ധാനുസ്സതിആദീസു അട്ഠസു , സഞ്ഞാവവത്ഥാനേസു ചാതി ദസസു കമ്മട്ഠാനേസു. **പരികമ്മം കത്വാ**തി "സോ ഭഗവാ ഇതിപി അരഹം, ഇതിപി സമ്മാസമ്ബുദ്ധോ"ത്യാദിനാ (വിസുദ്ധി᳚ ൧.൧൨൪) വുത്തവിധാനേന പരികമ്മം കത്വാ. **സാധുകമുഗ്ഗഹിതേ**തി ബുദ്ധാദിഗുണനിന്നപോണപബ്ഭാരചിത്തതാവസേന സുട്ഠു ഉഗ്ഗഹിതേ. **പരികമ്മഞ്ച സമാധിയതീ**തി പരികമ്മഭാവനാ സമാഹിതാ നിപ്ഫജ്ജതി. **ഉപചാരോ ച സമ്പജ്ജതീ**തി നീവരണാനി വിക്ഖമ്ഭേന്തോ ഉപചാരസമാധി ച ഉപ്പജ്ജതി.

൪൧. അഭിഞ്ഞാവസേന പവത്തമാനന്തി അഭിവിസേസതോ ജാനനട്ഠേന അഭിഞ്ഞാസങ്ഖാതം ഇദ്ധിവിധാദിപഞ്ചലോകിയാഭിഞ്ഞാവസേന പവത്തമാനം, **അഭിഞ്ഞാപാദകപഞ്ചമജ്ഝാനാ വുട്ഠഹിത്വാ**തി കസിണാനുലോമാദീഹി ചുദ്ദസഹാകാരേഹി (വിസുദ്ധി᳚ ൨.൩൬൭) ചിത്തം പരിദമേത്വാ അഭിനീഹാരക്ഖമം കത്വാ ഉപേക്ഖേകഗ്ഗതായോഗതോ അനുരൂപത്താ ച രൂപാവചരപഞ്ചമജ്ഝാനമേവ അഭിഞ്ഞാനം പാദകം പതിട്ഠാഭൂതം പഥവാദികസിണാരമ്മണം പഞ്ചമജ്ഝാനം, തം സമാപജ്ജിത്വാ തതോ വുട്ഠായ. **അധിട്ഠേയ്യാദികമാവജ്ജേത്വാ**തി ഇദ്ധിവിധഞാണസ്സ പരികമ്മകാലേ അധിട്ഠാതബ്ബം വികുബ്ബനീയം സതാദികം കോമാരരൂപാദികം, ദിബ്ബസോതസ്സ പരികമ്മകാലേ ഥൂലസുഖുമഭേദം സദ്ദം, ചേതോപരിയഞാണസ്സ പരികമ്മകാലേ പരസ്സ ഹദയങ്ഗതവണ്ണദസ്സനേന സരാഗാദിഭേദം ചിത്തം, പുബ്ബേനിവാസാനുസ്സതിഞാണസ്സ പരികമ്മസമയേ പുരിമഭവേസു ചുതിചിത്താദിഭേദം പുബ്ബേ നിവുത്ഥക്ഖന്ധം, ദിബ്ബചക്ഖുസ്സ പരികമ്മസമയേ ഓഭാസഫരിതട്ഠാനഗതം രൂപം വാ ആവജ്ജേത്വാ.

പരികമ്മം കരോന്തസ്സാതി "സതം ഹോമി, സഹസ്സം ഹോമീ"ത്യാദിനാ പരികമ്മം കരോന്തസ്സ. **രൂപാദീസൂ**തി പരികമ്മവിസയഭൂതേസു രൂപപാദകജ്ഝാനസദ്ദപരചിത്തപുബ്ബേനിവുത്ഥക്ഖന്ധാദിഭേദേസു ആരമ്മണേസു. ഏത്ഥ ഹി ഇദ്ധിവിധഞാണസ്സ താവ പാദകജ്ഝാനം, കായോ, രൂപാദിഅധിട്ഠാനേ രൂപാദീനി ചാതി ഛ ആരമ്മണാനി . തത്ഥ പാദകജ്ഝാനം അതീതമേവ, കായോ പച്ചുപ്പന്നോ, ഇതരം പച്ചുപ്പന്നമനാഗതം വാ. ദിബ്ബസോതസ്സ പന സദ്ദോയേവ, സോ ച ഖോ പച്ചുപ്പന്നോ. പരചിത്തവിജാനനായ പന അതീതേ സത്തദിവസേസു, അനാഗതേ സത്തദിവസേസു ച പവത്തം പരിത്താദീസു യം കിഞ്ചി തികാലികം ചിത്തമേവ ആരമ്മണം ഹോതീതി **മഹാഅട്ഠകഥാചരിയാ** (വിസുദ്ധി᳚ ൨.൪൦൨; ധ᳚ സ᳚ അട്ഠ᳚ ൧൪൩൪).

സങ്ഗഹകാരാ പന "ചത്താരോപി ഖന്ധാ"തി (ധ॰ സ॰ അട്ഠ॰ ൧൪൩൪) വദന്തി, കഥം പനസ്സാ പച്ചുപ്പന്നചിത്താരമ്മണതാ, നനു ച ആവജ്ജനായ ഗഹിതമേവ ഇദ്ധിചിത്തസ്സ ആരമ്മണം ഹോതി, ആവജ്ജനായ ച പച്ചുപ്പന്നചിത്തമാരമ്മണം കത്വാ നിരുജ്ഝമാനായ തംസമകാലമേവ പരസ്സ ചിത്തമ്പി നിരുജ്ഝതീതി ആവജ്ജനജവനാനം കാലവസേന ഏകാരമ്മണതാ ന സിയാ, മഗ്ഗഫലവീഥിതോ അഞ്ഞത്ഥ ആവജ്ജനജവനാനം കഥഞ്ച നാനാരമ്മണതാ ന അധിപ്പേതാതി? **അട്ഠകഥായം** (വിസുദ്ധി॰ ൨.൪൧൫; ധ॰ സ॰ അട്ഠ॰ ൧൪൩൪) താവ സന്തതിഅദ്ധാപച്ചുപ്പന്നാരമ്മണതാ യോജിതാ. **ആനന്ദാചരിയോ** (ധ॰ സ॰ മൂലടീ॰ ൧൪൩൪ ഥോക വിസദിസം) പന ഭണതി "പാദകജ്ഝാനതോ വുട്ഠായ പച്ചുപ്പന്നാദിവിഭാഗം അകത്വാ കേവലം 'ഇമസ്സ ചിത്തം ജാനാമി'ച്ചേവ പരികമ്മം കത്വാ പുനപി പാദകജ്ഝാനം സമാപജ്ജിത്വാ വുട്ഠായ അവിസേസേനേവ ചിത്തം ആവജ്ജേത്വാ തിണ്ണം, ചതുന്നം വാ പരികമ്മാനം അനന്തരം ചേതോപരിയഞാണേന പരസ്സ ചിത്തം പടിവിജ്ഝതി രൂപം വിയ ദിബ്ബചക്ഖുനാ. പച്ഛാ കാമാവചരചിത്തേന സരാഗാദിവവത്ഥാനമ്പി കരോതി നീലാദിവവത്ഥാനം വിയ. താനി ച സബ്ബാനി അഭിമുഖീഭൂതചിത്താരമ്മണാനേവ, അനിട്ഠേ ച ഠാനേ നാനാരമ്മണതാദോസോ നത്ഥി അഭിന്നാകാരപ്പവത്തിതോ"തി. പുബ്ബേനിവാസാനുസ്സതിഞാണസ്സ പുബ്ബേ നിവുത്ഥക്ഖന്ധാ, ഖന്ധപ്പടിബദ്ധാനി ച നാമഗോത്താനി, നിബ്ബാനഞ്ച ആരമ്മണം ഹോതി, ദിബ്ബചക്ഖുസ്സ പന രൂപമേവ പച്ചുപ്പന്നന്തി അയമേതേസം ആരമ്മണവിഭാഗോ. **യഥാരഹമപ്പേതീ**തി തംതംപരികമ്മാനുരൂപതോ അപ്പേതി.

൪൨. ഇദാനി ആരമ്മണാനം ഭേദേന അഭിഞ്ഞാഭേദം ദസ്സേതും "ഇദ്ധിവിധാ"ത്യാദിമാഹ. അധിട്ഠാനാദി ഇദ്ധിപ്പഭേദോ ഏതിസ്സാതി **ഇദ്ധിവിധാ**. ദിബ്ബാനം സോതസദിസതായ, ദിബ്ബവിഹാരസന്നിസ്സിതതായ ച ദിബ്ബഞ്ച തം സോതഞ്ചാതി **ദിബ്ബസോതം**. പരേസം ചിത്തം വിഞ്ഞായതി ഏതായാതി **പരചിത്തവിജാനനാ**. അത്തനോ സന്താനേ നിവുത്ഥവസേന ചേവ ഗോചരനിവാസവസേന ച പുബ്ബേ അതീതഭവേസു ഖന്ധാദീനം അനുസ്സരണം **പുബ്ബേനിവാസാനുസ്സതി**. വുത്തനയേന ദിബ്ബഞ്ച തം ചക്ഖു ചാതി **ദിബ്ബചക്ഖു**. 'ചുതൂപപാതഞാണ'ന്തി പന ദിബ്ബചക്ഖുമേവ വുച്ചതി. യഥാകമ്മൂപഗഞാണഅനാഗതംസഞാണാനിപി ദിബ്ബചക്ഖുവസേനേവ ഇജ്ഝന്തി. ന ഹി തേസം വിസും പരികമ്മം അത്ഥി. തത്ഥ അനാഗതംസഞാണസ്സ താവ അനാഗതേ സത്തദിവസതോ പരം പവത്തനകം ചിത്തചേതസികം ദുതിയദിവസതോ പട്ഠായ പവത്തനകഞ്ച യം കിഞ്ചി ആരമ്മണം ഹോതി. തഞ്ഹി സവിസയേ സബ്ബഞ്ഞുതഞ്ഞാണഗതികന്തി. യഥാ കമ്മൂപഗഞാണസ്സ പന കുസലാകുസലസങ്ഖാതാ ചേതനാ, ചത്താരോപി വാ ഖന്ധാ ആരമ്മണന്തി ദട്ഠബ്ബം.

ഗോചരവസേന ഭേദോ **ഗോചരഭേദോ**.

ഗോചരഭേദവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

സമഥകമ്മട്ഠാനവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

വിപസ്സനാകമ്മട്ഠാനം

വിസുദ്ധിഭേദവണ്ണനാ

൪൩. അനിച്ചാദിവസേന വിവിധാകാരേന പസ്സതീതി വിപസ്സനാ, അനിച്ചാനുപസ്സനാദികാ ഭാവനാപഞ്ഞാ. തസ്സാ കമ്മട്ഠാനം, സായേവ വാ കമ്മട്ഠാനന്തി വിപസ്സനാകമ്മട്ഠാനം. തസ്മിം **വിപസ്സനാകമ്മട്ഠാനേ** സത്തവിധേന വിസുദ്ധിസങ്ഗഹോതി സമ്ബന്ധോ.

൪൪. അനിച്ചതായേവ ലക്ഖണം ലക്ഖിതബ്ബം, ലക്ഖീയതി അനേനാതി വാ **അനിച്ചലക്ഖണം**. ഉദയവയപടിപീളനസങ്ഖാതദുക്ഖഭാവോ വ ലക്ഖണന്തി **ദുക്ഖലക്ഖണം**. പരപരികപ്പിതസ്സ അത്തനോ അഭാവോ അനത്തതാ, തദേവ ലക്ഖണന്തി **അനത്തലക്ഖണം**.

൪൫. തിണ്ണം ലക്ഖണാനം അനു അനു പസ്സനാ **അനിച്ചാനുപസ്സനാ**ദികാ.

൪൬. ഖന്ധാദീനം കലാപതോ സമ്മസനവസപ്പവത്തം ഞാണം **സമ്മസനഞാണം**. ഉപ്പാദഭങ്ഗാനുപസ്സനാവസപ്പവത്തഞാണം **ഉദയബ്ബയഞാണം**. ഉദയം മുച്ചിത്വാ വയേ പവത്തം ഞാണം **ഭങ്ഗഞാണം**. സങ്ഖാരാനം ഭയതോ അനുപസ്സനാവസേന പവത്തം ഞാണം **ഭയഞാണം,** ദിട്ഠഭയാനം ആദീനവതോ പേക്ഖണവസേന പവത്തം ഞാണം **ആദീനവഞാണം,** ദിട്ഠാദീനവേസു നിബ്ബിന്ദനവസപ്പവത്തം ഞാണം **നിബ്ബിദാഞാണം**. നിബ്ബിന്ദിത്വാ സങ്ഖാരേഹി മുച്ചിതുകമ്യതാവസേന പവത്തം ഞാണം **മുച്ചിതുകമ്യതാഞാണം**. മുച്ചനസ്സ ഉപായസമ്പടിപാദനത്ഥം

പുന സങ്ഖാരാനം പരിഗ്ഗഹവസപ്പവത്തം ഞാണം **പടിസങ്ഖാഞാണം**. പടിസങ്ഖാതധമ്മേസു ഭയനന്ദിവിവജ്ജനവസേന അജ്ഝുപേക്ഖിത്വാ പവത്തം ഞാണം **സങ്ഖാരുപേക്ഖാഞാണം**. പുരിമാനം നവന്നം കിച്ചനിപ്ഫത്തിയാ, ഉപരി ച സത്തതിംസായ ബോധിപക്ഖിയധമ്മാനം അനുകൂലം ഞാണം **അനുലോമഞാണം**.

൪൭. അത്തസുഞ്ഞതായ **സുഞ്ഞതോ**. സംയോജനാദീഹി വിമുച്ചനട്ഠേന **വിമോക്ഖോ**. നിച്ചനിമിത്താദിനോ അഭാവതോ **അനിമിത്തോ**. പണിഹിതസ്സ തണ്ഹാപണിധിസ്സ അഭാവതോ **അപ്പണിഹിതോ**.

൪൯. യോ നം പാതി, തം മോക്ഖേതി അപായാദീഹി ദുക്ഖേഹീതി പാതിമോക്ഖം, തദേവ കായദുച്ചരിതാദീഹി സംവരണതോ സംവരോ, സമാധാനോപധാരണട്ഠേന സീലഞ്ചാതി **പാതിമോക്ഖസംവരസീലം**. മനച്ഛട്ഠാനം ഇന്ദ്രിയാനം രൂപാദീസു സംവരണവസേന പവത്തം സീലം **ഇന്ദ്രിയസംവരസീലം**. മിച്ഛാജീവ വിവജ്ജനേന ആജീവസ്സ പരിസുദ്ധിവസപ്പവത്തം **ആജീവപാരിസുദ്ധിസീലം**. പച്ചയേ സന്നിസ്സിതം തേസം ഇദമത്ഥികതായ പച്ചവേക്ഖണസീലം **പച്ചയസന്നിസ്സിതസീലം**. ചതുബ്ബിധത്താ ദേസനാസംവരപരിയേട്ഠിപച്ചവേക്ഖണവസേന, പരിസുദ്ധത്താ ച **ചതുപാരിസുദ്ധിസീലം** നാമ.

൫൦. ചിത്തവിസുദ്ധി നാമ ചിത്തസ്സ വിനീവരണഭാവാപാദനവസേന വിസോധനതോ, ചിത്തസീസേന നിദ്ദിട്ഠത്താ, വിസുദ്ധത്താ ചാതി വാ കത്വാ.

൫൧. "ധമ്മാനം സാമഞ്ഞസഭാവോ ലക്ഖണം, കിച്ചസമ്പത്തിയോ രസോ, ഉപട്ഠാനാകാരോ, ഫലഞ്ച പച്ചുപട്ഠാന"ന്തി ഏവം വുത്താനം ലക്ഖണാദീനം "ഫുസനലക്ഖണോ ഫസ്സോ, കക്ഖളലക്ഖണാ പഥവീ"ത്യാദിനാ വിത്ഥാരതോ, "നമനലക്ഖണം നാമം, രുപ്പനലക്ഖണം രൂപ"ന്ത്യാദിനാ സങ്ഖേപതോ ച പരിഗ്ഗഹോ പച്ചത്തലക്ഖണാദിവസേന പരിച്ഛിജ്ജ ഗഹണം ദുക്ഖസച്ചവവത്ഥാനം **ദിട്ഠിവിസുദ്ധി നാമ** "നാമരൂപതോ അത്താ നത്ഥീ"തി ദസ്സനതോ ദിട്ഠി ച അത്തദിട്ഠിമലവിസോധനതോ വിസുദ്ധി ചാതി കത്വാ.

൫൨. പച്ചയപരിഗ്ഗഹോതി നാമഞ്ച രൂപഞ്ച പടിസന്ധിയം താവ അവിജ്ജാതണ്ഹാഉപാദാനകമ്മഹേതുവസേന നിബ്ബത്തതി. പവത്തിയഞ്ച രൂപം കമ്മചിത്തഉതുആഹാരപച്ചയവസേന, നാമഞ്ച ചക്ഖുരൂപാദിനിസ്സയാരമ്മണാദിപച്ചയവസേന, വിസേസതോ ച യോനിസോമനസികാരാദിചതുചക്കസമ്പത്തിയാ കുസലം, തബ്ബിപരിയായേന അകുസലം, കുസലാകുസലവസേന വിപാകോ ഭവങ്ഗാദിവസേന ആവജ്ജനം, ഖീണാസവസന്താനവസേന കിരിയജവനം, ആവജ്ജനഞ്ച ഉപ്പജ്ജതീതി ഏവം സാധാരണാസാധാരണവസേന തീസു അദ്ധാസു നാമരൂപപ്പവത്തിയാ പച്ചക്ഖാദിസിദ്ധസ്സ കമ്മാദിപച്ചയസ്സ പരിഗ്ഗണ്ഹനം സമുദയസച്ചസ്സ വവത്ഥാനം **കങ്ഖാവിതരണവിസുദ്ധി നാമ** "അഹോസിം നു ഖോ അഹമതീതമദ്ധാന"ന്ത്യാദികായ (മ॰ നി॰ ൧.൧൮; സം॰ നി॰ ൨.൨൦) സോളസവിധായ, "സത്ഥരികങ്ഖതീ"ത്യാദികായ (ധ॰ സ॰ ൧൧൨൩; വിഭ॰ ൯൧൫) അട്ഠവിധായ ച കങ്ഖായ വിതരണതോ അതിക്കമനതോ കങ്ഖാവിതരണാ, അഹേതുകവിസമഹേതുദിട്ഠിമലവിസോധനതോ വിസുദ്ധി ചാതി കത്വാ.

൫൩. തതോ പച്ചയപരിഗ്ഗഹതോ പരം **തഥാപരിഗ്ഗഹിതേസു** പച്ചത്തലക്ഖണാദിവവത്ഥാനവസേന, പച്ചയവവത്ഥാനവസേന ച പരിഗ്ഗഹിതേസു ലോകുത്തരവജ്ജേസു തിഭൂമിപരിയാപന്നേസു നാമരൂപേസു **അതീതാദിഭേദഭിന്നേസു ഖന്ധാദിനയമാരബ്ഭ** പഞ്ചക്ഖന്ധഛദ്വാരഛളാരമ്മണഛദ്വാരപ്പവത്തധമ്മാദിവസേന ആഗതം ഖന്ധാദിനയം ആരബ്ഭ **കലാപവസേന** പിണ്ഡവസേന **സങ്ഖിപിത്വാ** യം അതീതേ ജാതം രൂപം, തം അതീതേവ നിരുദ്ധം. യം അനാഗതേ ഭാവി രൂപം, തമ്പി തത്ഥേവ നിരുജ്ഝിസ്സതി. യം പച്ചുപ്പന്നം, തം അനാഗതം അപ്പത്വാ ഏത്ഥേവ നിരുജ്ഝതി, തഥാ അജ്ഝത്തബഹിദ്ധസുഖുമളാളാരികഹീനപണീതരൂപാദയോ. തസ്മാ **"അനിച്ചം** അത്താദിവസേന ന ഇച്ഛം അനുപഗന്തബ്ബം **ഖയട്ഠേന** ഖയഗമനതോ, **ദുക്ഖം ഭയട്ഠേന** ഭയകരത്താ, **അനത്താ അസാരകട്ഠേന** അത്തസാരാദിഅഭാവേനാ"തി ച "ചക്ഖും അനിച്ചം...പേ॰... മനോ. രൂപം...പേ॰... ധമ്മാ. ചക്ഖുവിഞ്ഞാണം...പേ॰... മനോവിഞ്ഞാണം അനിച്ചം ദുക്ഖം അനത്താ"ത്യാദിനാ (പടി॰ മ॰ ൧.൪൮) അതീതാദിഅദ്ധാവസേന, അതീതാദിസന്താനവസേന, അതീതാദിഖണവസേന ച **സമ്മസനഞാണേന** ഹുത്വാഅഭാവഉദയബ്ബയപടിപീളനഅവസവത്തനാകാരസങ്ഖാതലക്ഖണത്തയസമ്മസനവസപ്പവത്തേന കലാപസമ്മസനഞാണേന ലക്ഖണത്തയം **സമ്മസന്തസ്സ** പരിമജ്ജന്തസ്സ.

സമ്മസനഞാണേ പന ഉപ്പന്നേ പുന **തേസ്വേവ** സങ്ഖാരേസു "അവിജ്ജാസമുദയാ രൂപസമുദയോ, തണ്ഹാകമ്മആഹാരസമുദയാ രൂപസമുദയോ, തഥാ അവിജ്ജാനിരോധാ രൂപനിരോധോ, തണ്ഹാകമ്മആഹാരനിരോധാ രൂപനിരോധോ"തി (പടി॰ മ॰ ൧.൫൦) ഏവം രൂപക്ഖന്ധേ വേദനാസഞ്ഞാസങ്ഖാരക്ഖന്ധേസുപി ആഹാരം അപനേത്വാ "ഫസ്സസമുദയാ ഫസ്സനിരോധാ"തി ച ഏവം ഫസ്സം പക്ഖിപിത്വാ, വിഞ്ഞാണക്ഖന്ധേ "നാമരൂപസമുദയാ നാമരൂപനിരോധാ"തി നാമരൂപം പക്ഖിപിത്വാ പച്ചയസമുദയവസേന, പച്ചയനിരോധവസേന ച, പച്ചയേ അനാമസിത്വാ പച്ചുപ്പന്നക്ഖന്ധേസു നിബ്ബത്തിലക്ഖണമത്തസ്സ, വിപരിണാമലക്ഖണമത്തസ്സ ച ദസ്സനേന ഖണവസേന ചാതി ഏകേകസ്മിം ഖന്ധേ **പച്ചയവസേന** ചതുധാ, **ഖണവസേന** ഏകധാ ചാതി പഞ്ചധാ ഉദയം, പഞ്ചധാ വയന്തി ദസദസഉദയബ്ബയദസ്സനവസേന സമപഞ്ഞാസാകാരേഹി **ഉദയബ്ബയഞാണേന ഉദയബ്ബയം സമനുപസ്സന്തസ്സ** ആരദ്ധവിപസ്സകസ്സ യോഗിനോ വിപസ്സനാചിത്തസമുട്ഠാനോ സരീരതോ നിച്ഛരണകആലോകസങ്ഖാതോ **ഓഭാസോ,** വിപസ്സനാചിത്തസഹജാതാ ഖുദ്ദികാദിപഞ്ചവിധാ (ധ॰ സ॰ അട്ഠ॰ ൧ ധമ്മുദ്ദേസവാര ഝാനങ്ഗരാസിവണ്ണനാ) **പീതി,** തഥാ കായചിത്തദരഥവൂപസമലക്ഖണാ കായചിത്തവസേന ദുവിധാ **പസ്സദ്ധി,** ബലവസദ്ധിന്ദ്രിയസങ്ഖാതോ **അധിമോക്ഖോ,** സമ്മപ്പധാനകിച്ചസാധകോ വീരിയസമ്ബോജ്ഝങ്ഗസങ്ഖാതോ **പഗ്ഗഹോ,** അതിപണീതം **സുഖം,** ഇന്ദവിസ്സട്ഠവജിരസദിസം തിലക്ഖണവിപസ്സനാഭൂതം **ഞാണം,** സതിപട്ഠാനഭൂതാ ചിരകതാദിഅനുസ്സരണസമത്ഥാ ഉപട്ഠാനസങ്ഖാതാ സതി, സമപ്പവത്തവിപസ്സനാസഹജാതാ ഉപേക്ഖാസമ്ബോജ്ഝങ്ഗഭൂതാ തത്രമജ്ഝത്തുപേക്ഖാ, മനോദ്വാരേ ആവജ്ജനുപേക്ഖാ ചാതി ദുവിധാപി **ഉപേക്ഖാ,** ഓഭാസാദീസു ഉപ്പന്നേസു "ന വത മേ ഇതോ പുബ്ബേ ഏവരൂപോ ഓഭാസോ ഉപ്പന്നപുബ്ബോ"ത്യാദിനാ (വിസുദ്ധി॰ ൨.൭൩൩) നയേന തത്ഥ ആലയം കുരുമാനാ സുഖുമതണ്ഹാ രൂപ**നികന്തി**ചാതി ഓഭാസാദീസു ദസസു വിപസ്സനുപക്കിലേസേസു ഉപ്പന്നേസു "ന വത മേ ഇതോ പുബ്ബേ ഏവരൂപാ ഓഭാസാദയോ ഉപ്പന്നപുബ്ബാ അദ്ധാ മഗ്ഗപ്പത്തോസ്മി, ഫലപ്പത്തോസ്മീ"തി (വിസുദ്ധി॰ ൨.൭൩൩) അഗ്ഗഹേത്വാ "ഇമേ ഓഭാസാദയോ തണ്ഹാദിട്ഠിമാനവത്ഥുതായ ന മഗ്ഗോ, അഥ ഖോ വിപസ്സനുപക്കിലേസാ ഏവ, തബ്ബിനിമുത്തം പന വീഥിപടിപന്നം വിപസ്സനാഞാണം മഗ്ഗോ"തി ഏവം മഗ്ഗാമഗ്ഗലക്ഖണസ്സ വവത്ഥാനം നിച്ഛയനം മഗ്ഗാമഗ്ഗസ്സ ജാനനതോ, ദസ്സനതോ, അമഗ്ഗേ മഗ്ഗസഞ്ഞായ വിസോധനതോ ച **മഗ്ഗാമഗ്ഗഞാണദസ്സനവിസുദ്ധി നാമ**.

൫൮. **യാവാനുലോമാതി** യാവ സച്ചാനുലോമഞാണാ. **നവ വിപസ്സനാഞാണാനീതി** (വിസുദ്ധി॰ ൨.൭൩൭ ആദയോ) ഖന്ധാനം ഉദയഞ്ച വയഞ്ച ജാനനകം **ഉദയബ്ബയഞാണം,** ഉദയം മുഞ്ചിത്വാ ഭങ്ഗമത്താനുപേക്ഖകം **ഭങ്ഗഞാണം,** ഭങ്ഗവസേന ഉപട്ഠിതാനം സീഹാദീനം വിയ ഭായിതബ്ബാകാരാനുപേക്ഖകം **ഭയഞാണം,** തഥാനുപേക്ഖിതാനം ആദിത്തഘരസ്സ വിയ ആദീനവാകാരാനുപേക്ഖകം **ആദീനവഞാണം,** ദിട്ഠാദീനവേസു നിബ്ബിന്ദനവസേന പവത്തം **നിബ്ബിദാഞാണം,** ജാലാദിതോ മച്ഛാദികാ വിയ തേഹി തേഭൂമകധമ്മേഹി മുച്ചിതുകാമതാവസേന പവത്തം **മുച്ചിതുകമ്യതാഞാണം,** മുച്ചനുപായസമ്പാദനത്ഥം ദിട്ഠാദീനവേസുപി സമുദ്ദസകുണീ വിയ പുനപ്പുനം സമ്മസനവസപ്പത്തം **പടിസങ്ഖാനുപസ്സനാഞാണം,** ചത്തഭരിയോ പുരിസോ വിയ ദിട്ഠാദീനവേസു തേസു സങ്ഖാരേസു ഉപേക്ഖനാകാരപ്പവത്തം **സങ്ഖാരുപേക്ഖാഞാണം,** അനിച്ചാദിലക്ഖണവിപസ്സനതായ ഹേട്ഠാ പവത്താനം അട്ഠന്നം വിപസ്സനാഞാണാനം, ഉദ്ധം മഗ്ഗക്ഖണേ അധിഗന്തബ്ബാനം സത്തതിംസബോധിപക്ഖിയധമ്മാനഞ്ച അനുലോമതോ മഗ്ഗവീഥിയം ഗോത്രഭുതോ പുബ്ബേ പവത്തം സച്ചാനുലോമികഞാണസങ്ഖാതം നവമം **അനുലോമഞാണന്തി** ഇമാനി നവ ഞാണാനി ഞാണദസ്സനവിസുദ്ധിയാ പടിപദാഭാവതോ തിലക്ഖണജാനനട്ഠേന, പച്ചക്ഖതോ ദസ്സനട്ഠേന, പടിപക്ഖതോ വിസുദ്ധത്താ ച **പടിപദാഞാണദസ്സനവിസുദ്ധി നാമ**.

൫൯. വിപസ്സനായ പരിപാകോ **വിപസ്സനാപരിപാകോ,** സങ്ഖാരുപേക്ഖാഞാണം. തം **ആഗമ്മ** പടിച്ച. ഇദാനി **അപ്പനാ ഉപ്പജ്ജിസ്സതീ**തി "ഇദാനി അപ്പനാസങ്ഖാതോ ലോകുത്തരമഗ്ഗോ ഉപ്പജ്ജിസ്സതീ"തി വത്തബ്ബക്ഖണേ. **യം കിഞ്ചീതി** സങ്ഖാരുപേക്ഖായ ഗഹിതേസു തീസു ഏകം യം കിഞ്ചി.

൬൦. വിപസ്സനായ മത്ഥകപ്പത്തിയാ **സിഖാപ്പത്താ**. അനുലോമഞാണസഹിതതായ **സാനുലോമാ**. സാ ഏവ സങ്ഖാരേസു ഉദാസീനത്താ **സങ്ഖാരുപേക്ഖാ**. യഥാനുരൂപം അപായാദിതോ, സങ്ഖാരനിമിത്തതോ ച വുട്ഠഹനതോ വുട്ഠാനസങ്ഖാതം മഗ്ഗം ഗച്ഛതീതി **വുട്ഠാനഗാമിനീ**.

൬൩. **അഭിസമ്ഭോന്തന്തി** പാപുണന്തം.

൬൪. **പരിജാനന്തോതി** "ഏത്തകം ദുക്ഖം, ന ഇതോ ഊനാധിക"ന്തി പരിച്ഛിജ്ജ ജാനന്തോ. **സച്ഛികരോന്തോതി** ആരമ്മണകരണവസേന പച്ചക്ഖം കരോന്തോ. **മഗ്ഗസച്ചം ഭാവനാവസേനാതി**

മഗ്ഗസച്ചസങ്ഖാതസ്സ സമ്പയുത്തമഗ്ഗസങ്ഖാതസ്സ ചതുത്ഥസച്ചസ്സ സഹജാതാദിപച്ചയോ ഹുത്വാ വഡ്ഢനവസേന. ഏകസ്സേവ ഞാണസ്സ ചതുകിച്ചസാധനം പദീപാദീനം വട്ടിദാഹാദിചതുകിച്ചദസ്സനതോ, "യോ, ഭിക്ഖവേ, ദുക്ഖം പസ്സതീ"ത്യാദി (സം॰ നി॰ ൫.൧൧൦൦; വിസുദ്ധി॰ ൨.൮൩൯) ആഗമതോ ച സമ്പടിച്ഛിതബ്ബം.

൭൯. ദ്വേ തീണി ഫലചിത്താനി പവത്തിത്വാതി മഗ്ഗുപ്പത്തിയാ അനുരൂപതോ ദ്വേ വാ തീണി വാ ഫലചിത്താനി അപനീതഗ്ഗിമ്ഹി ഠാനേ ഉണ്ഹത്തനിബ്ബാപനത്ഥായ ഘടേഹി അഭിസിഞ്ചമാനമുദകം വിയ സമുച്ഛിന്നകിലേസേപി സന്താനേ ദരഥപടിപ്പസ്സമ്ഭകാനി ഹുത്വാ പവത്തിത്വാ, തേസം പവത്തിയാതി വുത്തം ഹോതി. **പച്ചവേക്ഖണഞാണാനീ**തി മഗ്ഗഫലാദിവിസയാനി കാമാവചരഞാണാനി, യാനി സന്ധായ "വിമുത്തസ്മിം വിമുത്തമിതി ഞാണം ഹോതീ"തി (മഹാവ॰ ൨൩) വുത്തം.

൮൦. ഇദാനി പച്ചവേക്ഖണായ ഭൂമിം ദസ്സേതും **"മഗ്ഗം ഫലഞ്ചാ"**ത്യാദി വുത്തം. തത്ഥ "ഇമിനാവ വതാഹം മഗ്ഗേന ആഗതോ"തി **മഗ്ഗം പച്ചവേക്ഖതി**. തതോ "അയം നാമ മേ ആനിസംസോ ലദ്ധോ"തി തസ്സ **ഫലം,** തതോ "അയം നാമ മേ ധമ്മോ ആരമ്മണതോ സച്ഛികതോ"തി **നിബ്ബാനഞ്ച പണ്ഡിതോ പച്ചവേക്ഖതി.** തതോ "ഇമേ നാമ മേ കിലേസാ പഹീനാ"തി **പഹീനേ കിലേസേ,** "ഇമേ നാമ അവസിട്ഠാ"തി അവസിട്ഠകിലേസേ പച്ചവേക്ഖതി വാ, ന വാ. കോചി സേക്ഖോ പച്ചവേക്ഖതി, കോചി ന പച്ചവേക്ഖതി. തത്ഥ കാമചാരോത്യധിപ്പായോ. തഥാ ഹി മഹാനാമോ സക്കോ "കോ സു നാമ മേ ധമ്മോ അജ്ഝത്തം അപ്പഹീനോ"തി (മ॰ നി॰ ൧.൧൭൫; വിസുദ്ധി॰ ൨.൮൧൨) അപ്പഹീനേ കിലേസേ പുച്ഛി. അരഹതോ പന അവസിട്ഠകിലേസപച്ചവേക്ഖണം നത്ഥി സബ്ബകിലേസാനം പഹീനത്താ, തസ്മാ തിണ്ണം സേക്ഖാനം പന്നരസ അരഹതോ ചത്താരീതി ഏകൂനവീസതി പച്ചവേക്ഖണഞാണാനീതി ദട്ഠബ്ബം.

ഛബ്ബിസുദ്ധികമേനാതി (വിസുദ്ധി॰ ൨.൮൦൨ ആദയോ) സീലചിത്തവിസുദ്ധീനം വസേന മൂലഭൂതാനം ദ്വിന്നം, ദിട്ഠിവിസുദ്ധിആദീനം വസേന സരീരഭൂതാനം ചതുന്നന്തി ഏതാസം ഛന്നം വിസുദ്ധീനം കമേന. ചതുന്നം സച്ചാനം ജാനനതാ, പച്ചക്ഖകരണതോ, കിലേസമലേഹി വിസുദ്ധത്താ ച **ഞാണദസ്സനവിസുദ്ധി നാമ**.

ഏത്ഥാതി വിപസ്സനാകമ്മട്ഠാനേ.

വിസുദ്ധിഭേദവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

വിമോക്ഖഭേദവണ്ണനാ

൮൧. തത്ഥ തസ്മിം ഉദ്ദേസേ. സങ്ഖാരേസു "യോ അത്താഭിനിവേസോ കമ്മസ്സ കാരകോ ഫലസ്സ ച വേദകോ ഏസോ മേ അത്താ"തി ഏവം അഭിനിവേസോ ദള്ഹഗ്ഗാഹോ, തം മുഞ്ചന്തീ "അനത്താ"തി പവത്താ അനുപസ്സനാവ അത്തസുഞ്ഞതാകാരാനുപസ്സനതോ **സുഞ്ഞതാനുപസ്സനാ നാമ വിമോക്ഖമുഖം** പടിപക്ഖതോ വിമുത്തിവസേന വിമോക്ഖസങ്ഖാതസ്സ ലോകുത്തരം മഗ്ഗഫലസ്സ ദ്വാരം ഹോതി.

൮൨. സങ്ഖാരേസു "അനിച്ച"ന്തി പവത്താ അനുപസ്സനാ അനിച്ചേ "നിച്ച"ന്തി (അ॰ നി॰ ൪.൪൯; പടി॰ മ॰ ൧.൨൩൬; വിഭ॰ ൯൩൯) പവത്തം സഞ്ഞാചിത്തദിട്ഠിവിപല്ലാസസങ്ഖാതം **വിപല്ലാസനിമിത്തം മുഞ്ചന്തീ** പജഹന്തീ വിപല്ലാസനിമിത്തരഹിതാകാരാനുപസ്സനതോ **അനിമിത്താനുപസ്സനാ നാമ** വിമോക്ഖമുഖം ഹോതീതി സമ്ബന്ധോ.

൮൩. "ദുക്ഖ"ന്തി പവത്താനുപസ്സനാ സങ്ഖാരേസു "ഏതം മമ, ഏതം സുഖ"ന്ത്യാദിനാ നയേന പവത്തം കാമഭവതണ്ഹാസങ്ഖാതം **തണ്ഹാപണിധിം** തണ്ഹാപത്ഥനം **മുഞ്ചന്തീ** ദുക്ഖാകാരദസ്സനേന പരിച്ചജന്തീ പണിധിരഹിതാകാരാനുപസ്സനതോ **അപ്പണിഹിതാനുപസ്സനാ നാമ**.

൮൪. തസ്മാതി യസ്മാ ഏതാസം തിസ്സന്നം ഏതാനി തീണി നാമാനി, തസ്മാ യദി വുട്ഠാനഗാമിനിവിപസ്സനാ അനത്തതോ വിപസ്സതി. **മഗ്ഗോ സുഞ്ഞതോ നാമ വിമോക്ഖോ ഹോതി** ആഗമനവസേന ലദ്ധനാമത്താ.

൮൫. വിപസ്സനാഗമനവസേനാതി വിപസ്സനാസങ്ഖാതാഗമനവസേന. ആഗച്ഛതി ഏതേന മഗ്ഗോ, ഫലഞ്ചാതി വിപസ്സനാമഗ്ഗോ ഇധ **ആഗമനം** നാമ.

൬൭. യഥാവുത്തനയേനാതി പുബ്ബേ വുത്തഅനത്താനുപസ്സനാദിവസേന. **യഥാസകം ഫലമുപ്പജ്ജമാനമ്പീ**തി യഥാലദ്ധമഗ്ഗസ്സ ഫലഭൂതം അത്തനോ അത്തനോ ഫലം ഉപ്പജ്ജമാനമ്പി മഗ്ഗാഗമനവസേന അലഭിത്വാ വിപസ്സനാഗമനവസേനേവ തീണി നാമാനി ലഭതി ഫലസമാപത്തികാലേ തദാ മഗ്ഗപ്പവത്താഭാവേന തസ്സ ദ്വാരഭാവായോഗതോ. **ആരമ്മണവസേനാ**തി സബ്ബസങ്ഖാരസുഞ്ഞതത്താ, സങ്ഖാരനിമിത്തരഹിതത്താ, തണ്ഹാപണിധിരഹിതത്താ ച സുഞ്ഞതഅനിമിത്തഅപ്പണിഹിതനാമവന്തം നിബ്ബാനം ആരബ്ഭ പവത്തത്താ തസ്സ വസേന. **സരസവസേനാ**തി രാഗാദിസുഞ്ഞതത്താ, രൂപനിമിത്താദിആരമ്മണരഹിതത്താ, കിലേസപണിധിരഹിതത്താ അത്തനോ ഗുണവസേന. **സബ്ബത്ഥാ**തി മഗ്ഗവീഥിയം, ഫലസമാപത്തിവീഥിയഞ്ച. **സബ്ബേസമ്പീ**തി മഗ്ഗസ്സ, ഫലസ്സപി.

വിമോക്ഖഭേദവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

പുഗ്ഗലഭേദവണ്ണനാ

൬൮. സത്തക്ഖത്തും സത്തസു വാരേസു കാമസുഗതിയം പടിസന്ധിഗ്ഗഹണം പരമം ഏതസ്സാതി **സത്തക്ഖത്തുപരമോ** ന പന അട്ഠമാദികാമഭവഗാമീത്യധിപ്പായോ. യം സന്ധായ വുത്തം ''ന തേ ഭവം അട്ഠമമാദിയന്തീ''തി (ഖു॰ പാ॰ ൬.൯; സു॰ നി॰ ൨൩൪; നേത്തി॰ ൧൪൫). രൂപാരൂപസുഗതിഭവം പന സത്തവാരതോ പരമ്പി ഗച്ഛതീതി ആചരിയാ.

൬൯. **രാഗദോസമോഹാന**ന്തി മോഹഗ്ഗഹണം രാഗദോസേകട്ഠമോഹം സന്ധായാതി ദട്ഠബ്ബം.

൭൦. ഖീണാ ചത്താരോ ആസവാ ഏതസ്സാതി **ഖീണാസവോ**. ദക്ഖിണാരഹേസു അഗ്ഗത്താ **അഗ്ഗദക്ഖിണേയ്യോ**.

പുഗ്ഗലഭേദവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

സമാപത്തിഭേദവണ്ണനാ

൭൨. **സബ്ബേസമ്പീ**തി ചതുന്നമ്പി അരിയപുഗ്ഗലാനം.

൭൩. ചിത്തചേതസികാനം അപ്പവത്തിസങ്ഖാതസ്സ നിരോധസ്സ സമാപത്തി **നിരോധസമാപത്തി,** ദിട്ഠേവ ധമ്മേ ചിത്തനിരോധം പത്വാ വിഹരണം. **അനാഗാമീനഞ്ചാ**തി കാമരൂപഭവട്ഠാനം അട്ഠസമാപത്തിലാഭീനമേവ അനാഗാമീനം, തഥാ ഖീണാസവാനഞ്ച. **തത്ഥാ**തി നിരോധസമാപത്തിയം. **യാവ ആകിഞ്ചഞ്ഞായതനം ഗന്ത്വാ**തി ഏവം സമഥവിപസ്സനാനം യുഗനദ്ധഭാവാപാദനവസേന യാവ ആകിഞ്ചഞ്ഞായതനം, താവ ഗന്ത്വാ. **അധിട്ഠേയ്യാദിക**ന്തി കായപടിബദ്ധം ഠപേത്വാ വിസും വിസും ഠപിതചീവരാദിപരിക്ഖാരഗേഹാദീനം അഗ്ഗിആദിനാ അവിനാസനാധിട്ഠാനം, സംഘപടിമാനനസത്ഥുപക്കോസനാനം പുരേതരം വുട്ഠാനം, സത്താഹബ്ഭന്തരേ ആയുസങ്ഖാരപ്പവത്തിഓലോകനന്തി ചതുബ്ബിധം അധിട്ഠാനാദികം പുബ്ബകിച്ചം കത്വാ.

സമാപത്തിഭേദവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

വിപസ്സനാകമ്മട്ഠാനവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

ഉയ്യോജനവണ്ണനാ

൭൫. **പടിപത്തിരസസ്സാദ**ന്തി ഝാനസുഖഫലസുഖാദിഭേദം സമഥവിപസ്സനാപടിപത്തിരസസ്സാദം.

ഇതി അഭിധമ്മത്ഥവിഭാവിനിയാ നാമ അഭിധമ്മത്ഥസങ്ഗഹവണ്ണനായ

കമ്മട്ഠാനപരിച്ഛേദവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

നിഗമനവണ്ണനാ

(ക) ചാരിത്തേന കുലാചാരേന സോഭിതേ വിസാലകുലേ ഉദയോ നിബ്ബത്തി യസ്സ, തേന, കമ്മാദിവിസയായ സദ്ധായ അഭിവുദ്ധോ പരിസുദ്ധോ ച ദാനസീലാദിഗുണാനം ഉദയോ യസ്സ, തേന, **നമ്ബവ്ഹയേന** നമ്ബനാമകേന, **പരാനുകമ്പം** സാസനേ സുഖോതരണപരിപാചനലക്ഖണം പരാനുഗ്ഗഹം, **പണിധായ** പത്ഥേത്വാ യം പകരണം **പത്ഥിതം** അഭിയാചിതം, തം ഏത്താവതാ പരിനിട്ഠിതന്തി യോജനാ.

(ഖ) **തേന** പകരണപ്പസുതേന വിപുലേന പുഞ്ഞേന പഞ്ഞാവദാതേന അരിയമഗ്ഗപഞ്ഞാപരിസുദ്ധേന സീലാദിഗുണേന സോഭിതാ. തതോയേവ ലജ്ജിനോ ഭിക്ഖൂ, ധഞ്ഞാനം അധിവാസഭൂതം, **ഉദിതോദിതം** അച്ചന്തപ്പസിദ്ധം, **മൂലസോമം** നാമ വിഹാരം, പുഞ്ഞവിഭവസ്സ ഉദയസങ്ഖാതായ മങ്ഗലത്ഥായ ആയുകന്തം മഞ്ഞന്തു, തത്ഥ നിവാസിനോ ഭിക്ഖൂ ഈദിസാ ഹോന്തൂത്യധിപ്പായോ.

നിഗമനവണ്ണനാ നിട്ഠിതാ.

നിട്ഠിതാ ചായം അഭിധമ്മത്ഥവിഭാവിനീ നാമ.

അഭിധമ്മത്ഥസങ്ഗഹടീകാ.

നിഗമനകഥാ

൧. രമ്മേ **പുലത്ഥി**നഗരേ നഗരാധിരാജേ,
രഞ്ഞാ **പരക്കമ**ഭുജേന മഹാഭുജേന;
കാരാപിതേ വസതി **ജേതവനേ** വിഹാരേ;
യോ രമ്മഹമ്മിയവരൂപവനാഭിരാമേ.

൨. സമ്പന്നസീലദമസംയമതോസിതേഹി,
സമ്മാനിതോ വസിഗണേഹി ഗുണാകരേഹി;
പത്തോ മുനിന്ദവചനാദിസു നേകഗന്ഥ-
ജാതേസു ചാചരിയതം മഹിതം വിദൂഹി.

൩. ഞാണാനുഭാവമിഹ യസ്സ ച സൂചയന്തീ,
സംവണ്ണനാ ച വിനയട്ഠകഥാദികാനം;
സാരത്ഥദീപനിമുഖാ മധുരത്ഥസാര-
സന്ദീപനേന സുജനം പരിതോസയന്തീ.

൪. തസ്സാനുകമ്പമവലമ്ബിയ **സാരിപുത്ത-**
ഥേരസ്സ ഥാമഗതസാരഗുണാകരസ്സ;
യോ നേകഗന്ഥവിസയം പടുതം അലത്ഥം,
തസ്സേസ ഞാണവിഭവോ വിഭവേകഹേതു.

൫. സോഹമേതസ്സ സംസുദ്ധ-വായാമസ്സാനുഭാവതോ.
അദ്ധാസാസനദായാദോ, ഹേസ്സം മേത്തേയ്യസത്ഥുനോ.

൬. ജോതയന്തം തദാ തസ്സ, സാസനം സുദ്ധമാനസം.
പസ്സേയ്യം സക്കരേയ്യഞ്ച, ഗരും മേ സാരിസമ്ഭവം.

൭. ദിനേഹി ചതുവീസേഹി, ടീകായം നിട്ഠിതാ യഥാ.
തഥാ കല്യാണസങ്കപ്പാ, സീഘം സിജ്ഝന്തു പാണിനന്തി.

ഇതി ഭദന്തസാരിപുത്തമഹാഥേരസ്സ സിസ്സേന രചിതാ

അഭിധമ്മത്ഥവിഭാവിനീ നാമ

അഭിധമ്മത്ഥസങ്ഗഹടീകാ നിട്ഠിതാ.